

HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRME VE TOPLUMSAL CİNSİYET ANAAKIMLAŞTIRMASI

Yayına Hazırlayan
Ayça Kurtoğlu

Ankara, Kasım 2015

“Bu yayın AB Delegasyonu Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı Ülke Bazlı Hibe Programı tarafından desteklenmiştir. Yayının içeriğine dair sorumluluk bütünüyle Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneğine ait olup, buradaki görüşler hiçbir biçimde AB Delegasyonunun görüşlerini yansıtmamaktadır.”

HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRME
VE TOPLUMSAL CİNSİYET ANAAKIMLAŞTIRMASI

CEİD YAYINLARI:2

“Bu yayın Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı Hibe Programının desteği ile hazırlanmıştır. Yayının içeriğinin sorumluluğu bütünüyle Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'ne (CEİD) aittir. Buradaki görüşler hiçbir biçimde Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu'nun görüşlerini yansıtır şeklinde değerlendirilemez.”

Kaynak gösterilmek kaydıyla yararlanılabilir.

ISBN 978-605-64847-1-1

CEİD Adres:

Üsküp Caddesi (Çevre Sk.) Farabi Apt. No: 1/7
Çankaya - 06680 - Ankara

Tel : 0.312 428 18 20 Faks: 0.312 42818 22

www.ceid.info.tr

1. Basım:

Kasım 2015

Kapak / İç Tasarım / Baskı: Ceket Medya

Düzeltili: Cem Soydemir

Baskı

Şen Matbaa
Özveren Sokağı 25/B
Demirtepe-Ankara
0312. 229 64 54 - 230 54 50

HAK TEMELLİ İZLEME
VE DEĞERLENDİRME
VE TOPLUMSAL CİNSİYET
ANAAKIMLAŞTIRMASI

Yayına Hazırlayan
Ayça Kurtoğlu

Ankara, Kasım 2015

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	13

KISIM - I *BAŞLARKEN*

BÖLÜM I:

Cinsiyete Duyarlı Hak Temelli İzleme: Temel Sorular ve Kavramlar	21
---	----

BÖLÜM II:

Hak Temelli ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı İzlemenin Payandası Olarak İnsan Hakları.....	57
---	----

KISIM - II

HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRME VE TOPLUMSAL CİNSİYET ANAAKIMLAŞTIRMASI

BÖLÜM III:

Hak Temelli İzlemede Farklı Yaklaşımlar ve İzleme Araçları.....	97
--	----

BÖLÜM IV:

Hak Temelli Politik Bir Eylem Biçimi Olarak Dava İzleme	129
---	-----

BÖLÜM V:

Toplumsal Cinsiyet Anaaakımlaştırması	157
---	-----

BÖLÜM VI:

Yöntem ve Teknikler Üzerine.....	169
----------------------------------	-----

KISIM - III

İZLEME ÜZERİNE DİYALOGLAR VE ALAN ARAŞTIRMASI

BÖLÜM VII:

Alan Araştırması Tanıtım.....	215
Hak Temelli İzleme Raporlarının Bir Analizi.....	226
Hak Temelli İzleme ve Etik.....	249
Toplumsal Cinsiyet Temelli Örgütler ve İzleme	255
Kamu Kurumları ve Özerk Kuruluşlarda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikalarının Hayata Geçirilmesi Hakkında Bir Yapısal İzleme	259
Kamu Kurumlarında Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması / Giriş	260
Sonuç ve Eyleme Doğru	277
Umuş: Edip Cansever.....	277
Kaynakça.....	279

ÖNSÖZ

Bu kitabın hazırlanmasına aracılık eden ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı tarafından desteklenen projenin ilk hayal edildiği günden beri amacımız, hak temelli izleme ve değerlendirme alanında kavramların ortak bir anlayışla tanımlanmasını sağlamak ve insan haklarının izlenmesinde toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilintili eksikliklerin tartışmaya açılmasını sağlamak ve toplumsal cinsiyet temelli örgütlerin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktır.

Kitabın hazırlanmasına giden süreçte ilk kez, muğlak bir biçimde ifade ettiğimiz, ama daha sonra araştırma sorularına çevirdiğimiz tespitlerimizde haklı olduğumuzu anladık. Ancak projenin hayata geçirilmesi sürecinden başlayarak, sorunsallaştırdığımız konularda birçoğunu projeyi hazırlarken bütünüyle öngörmediğimiz pek çok konunun tartışmaya açılması, bizi çok umutlandırdı.

Bu kitabın hazırlanmasına vesile olan ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı tarafından desteklenen projenin ilk hayal edildiği günden beri umudumuz, çalışmamızın alanda daha fazla, daha farklı ve benzer çalışmaya aracılık etmesiydi. Umarız kitabımız, gördüğümüz bu boşluğu doldurarak, toplumsal değişmeyi hedefleyen yeni ve özgün çalışmaların çoğalmasına aracılık eder.

Kitabın hazırlanmasına doğrudan ve dolaylı olarak çok emek geçti. Doğrudan emeği geçen proje ekibinin isimlerini alfabetik sırada listeledik. Ancak gerek gönüllü destek sunarak Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği üyeleriyle yaptığımız tartışmalara katılan, gerekse diyalog toplantılarımıza katılıp zaman zaman bize kızarak çok sorular soran yol arkadaşlarımızın da katkıları var. Herkese ve her birine çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca, Proje Uygulama Danışmanlarımız Domenica Bummaya ve Ayça Bulut'a, Proje Uygulama Danışmanımız Yıldız Tokman'a, Proje Danışma

Grubunda yer alarak projeye destek veren Serpil Sancar'a ve Filiz Kardam'a, Proje Sivil Toplum ve İzleme Danışmanımız Cengiz Çiftçi'ye ve projemize diğer katkılarının yanı sıra yazdığımız metinlerin bir kısmına değerlendirme emeği sunan ve diyalog buluşmalarımızda sunumlarıyla katkı veren Nisan Kuyucu'ya sonsuz teşekkürler. Arka planda görünmeyen ve muhasebe işlerimizi halleden Erhan Yıldırım'a ve Ceket Medya ekibine ayrıca teşekkür ediyoruz.

Proje Ekibi

Ayça Kurtoğlu

Gökçe Bayrakçeken

Gülsen Ülker

Kinnalone Kittiphanh

Mine Egbatan

Selen Doğan

Sevinç Ünal

Tuğba Atalar

ÖZET

Bu çalışma, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı Ülke Bazlı Hibe Programının kapsamında desteklediği "Türkiye'de Hak Temelli İzleme: Sivil İzleme İnisyatiflerinin Haritalanması ve İzlemede Toplumsal Cinsiyetinin Güçlendirilmesi" başlıklı projenin bir çıktısıdır. Çalışmanın amacı, esas olarak toplumsal cinsiyet temelli örgütlerin daha fazla eşitlik ve özgürlük için haklar temelinde yürüttükleri politik eylemlerinin izleme ve değerlendirme ayağının güçlendirilmesine katkı sunmaktır. İkinci amacımız, diğer sivil toplum örgütlerinin yürüttükleri hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmalarına insan haklarının ve hak temelli izleme ve değerlendirmenin toplumsal cinsiyet boyutuna dikkate çekerek katkı sunmaktır.

Kitabımız üç kısımdan oluşuyor. Birinci Kısım'a Başlarken adını verdik. İlk Kısım'ın Birinci Bölüm'ünde hem izleme ve değerlendirmeyi genel olarak, hem de bunun hak temelli izleme ve değerlendirmeden farkını sorular ve cevaplar şeklinde sunuyoruz. İkinci Bölüm'de önce insan haklarını nasıl anlıyoruz sorusunun cevabını, daha sonra insan hakları kavramının toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet temelinde yürütülen eşitlik siyasetiyle ilişkisini ortaya koyuyoruz.

İkinci Kısım, dört bölümden oluşuyor. Bu Kısım'ın ilk bölümü (Üçüncü Bölüm), Hak Temelli İzlemede Farklı Yaklaşımlar ve İzleme Araçları başlığı altında hak temelli izleme ve değerlendirmenin hangi yaklaşımlar çerçevesinde ve hangi araç ve yöntemlerle yapılabileceğini sunuyor. Sonraki bölümün konusu dava izleme. Davaların takibi ve parçası olmak Türkiye'de politik eylemlerin önemli bir parçası olduğu için, dava izlemeye ayrı bir bölüm ayırdık. Toplumsal Cinsiyet Anakımlaştırması da ayrı bir bölümün başlığı, çünkü toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması insan

haklarına göre daha yeni bir kavram ve insan haklarının toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması daha da yeni. Ayrıca, hak temelli izleme ve değerlendirme araçlarının toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması yapım aşamasındadır. Bu nedenlerle, en yeni toplumsal cinsiyet ve eşitlik anlayışlarına uygun bulduğumuz toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması anlayışını ayrı bir bölümde (Beşinci Bölüm) sunup, uygulamayı yapacak olanlara bırakmayı uygun bulduk. İkinci Kısım'ın son bölümün başlığı, Yöntem ve Teknikler Üzerine. Bu bölümde hak temelli izleme yapmak için gerekli olan teknik bilgiyi sunmaktayız.

Üçüncü ve son kısım alan araştırmamızı sunumuna ayrıldı. Üçüncü Kısım'ı başı sonu olan bölümlere ayırmak yerine, bizler için de keşfetme, öğrenme ve soru sorma aracı olan alan araştırması deneyimimizi paylaşıyoruz. Bu Kısım'ın okuyanlar için de keşif ve soru sorma aracı olmasını umut ediyoruz. Aynı nedenle, çalışmamızı bir sonuçla bitirmek yerine Edip Cansever'in Umuş şiiri ile bitirmeyi tercih ettik.

ABSTRACT

This book is an output of the Project entitled “Rights Based Monitoring in Turkey: Mapping the Civil Monitoring Initiatives and Strengthening Gender Perspective of Monitoring” and financed by Delegation of the European Union to Turkey, the European Instrument for Democracy and Human Rights Country Based Support Scheme Turkey Programme. The primary aim of this book is to contribute to the strengthening of the monitoring and evaluation pillar of political actions of gender based civil society organisations within the field of human rights for greater equality and liberty. Our second aim is to contribute to monitoring and evaluation works of other rights based civil society organisations through drawing attention to gender aspects of both human rights and rights based monitoring and evaluation.

Our book is made up of three parts. We entitled the first part as “While Starting”. In the First Chapter of this Part, we are presenting both monitoring and evaluation in general and its difference from rights based monitoring through questions and answers. In the Second Chapter, we answer first the question of how we understand human rights, and then we present human rights concept in relation to both gender and gender based equality politics.

The Second Part consists of four chapters. The First Chapter of this Part (Third Chapter) entitled “Different Approaches and Monitoring Tools” presents within which approaches and by which tools rights based monitoring and evaluation can be conducted. The subject of the next chapter is Trial Monitoring. Being involved in and following court cases make up an important part of political actions in Turkey. This is why we spared a separate chapter on Trial Monitoring. We also spared a sepa-

rate chapter on Gender Mainstreaming because gender mainstreaming is more recent than human rights, and gender mainstreaming of human rights is even more recent. Besides gender mainstreaming of rights based monitoring and evaluation is under construction. Because of these, we preferred to present an understanding of gender mainstreaming that we consider the most suitable for the most recent understanding of gender and left the application to the practitioners. The title of the last Chapter of the Second Part is “On Methods and Techniques”. We are presenting technical information needed for monitoring and evaluation.

The Third and the last Part is spared for Field Study. Instead of dividing this part into chapters, we share our field study experience which was full of exploration, learning and questioning for us. We are hoping that this part turns out to be an exploration, learning and questioning for readers as well. Because of the same reason, we preferred not to end our book with a conclusion, but a poem by Edip Cansever entitled Hoping.

GİRİŞ

Türkiye'nin hem insan, hem de kadın haklarıyla tanışması 19. Yüzyıl'a kadar dayanmaktadır. O zamandan bu yana, hem genel olarak insan hakları, hem de kadının insan hakları alanlarında çok fazla bilgi ve deneyim birikimi sağlanmış durumdadır. Bugün artık, devletin bünyesinde insan ve kadın haklarının korunması, geliştirilmesi ve hak ihlallerinin önlenmesi için kurulmuş kurumlar, parlamento içinde komisyonlar, barolarda danışma merkezleri, bu alanda araştırma yapılması için üniversitelerde programlar veya merkezler bulunmaktadır. Daha da önemlisi, iletişim ve örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde kurulmuş olan hükümet dışı örgütler içinde oransal olarak çoğunluğu oluşturmasalar da, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve sonrasında kabul edilmiş olan diğer uluslararası insan hakları enstrümanlarında tanınmış olan insan haklarının hayata geçirilmesini hedefleyen ve bunların savunuculuğunu yapan sivil yapılar azımsanamayacak sayıda. Bu nedenle, alanda bilgi eksikliğinden söz etmek mümkün değildir. Ancak insan haklarının toplumsal cinsiyetle ve izleme ve değerlendirmeye ilişkisi ve bu ilişkinin araçları konusunda bütünlüklü bilginin varlığından söz etmek ve bu bilgiye rahat erişilebildiğini söylemek aynı derecede kolay değildir. Bu çalışma, bu alandaki eksikliğin giderilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Birinci Bölüm bir yandan hak temelli izleme ve değerlendirmenin performans temelli izleme ve değerlendirmeden farkını anlatmaya, diğer yandan da izleme ve değerlendirmeyi toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını bağlamında ele almaya yönelik olarak tasarlanmıştır.

Bugün hükümetlerin kalkınma hedeflerinin, hazırladıkları planların, politikaların, sundukları hizmetlerin, yürüttükleri projelerin, kurdukları hükümetler arası işbirliklerinin, özetle diğer devletlerle ve toplumla iliş-

kinin ve topluma yapılan her türlü müdahalenin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve diğer uluslararası insan hakları enstrümanlarınca (antlaşma, sözleşme, kararlar gibi) tanımlanmış olan insan hakları standartlarına uygun olarak hayata geçirilmesi şeklinde bir **ortak anlayış** küresel düzeyde norm olarak kabul edilmiştir.

Bilindiği gibi, BM Kuruluş Antlaşması'nın temeli olan insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması ve devletlerarası ilişkilerin ve devletlerin vatandaşlarıyla ilişkilerinin bu rejimin prensiplerine ve standartlarına göre şekillenmesi fikri, sömürgecilik, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı gibi olumsuz deneyimlerin ürünüdür. BM Kuruluş Antlaşması'nın Önsöz'ünün ilk cümlesi, insan haklarının tanınmasını özgürlüğün, adaletin ve dünya barışının temeli olarak kabul eder. Önsöz'de ayrıca “insan haklarının tanınmamasının insanlık vicdanını isyana sevk eden vahşiliklere neden olduğu” ve “insanın zorbalık ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için” insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunmasının zorunluluk olduğu ifade edilir. İnsan haklarının iki temel prensibi olarak insanın onuru ve değerinin korunması ile kadın-erkek eşitliğini vurgulandıktan sonra, Önsöz'ün son cümlesi “[İnsan] haklar ve hürriyetlerin[in] herkesçe *aynı şekilde anlaşılmasının* yukarıdaki taahhüdün yerine getirilmesi için son derecede önemli” olduğudur (BM Kuruluş Antlaşması). Diğer bir deyişle, insanların maruz kaldıkları olumsuz deneyimler, BM'nin ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ortaya çıkış sebebidir. Buna göre, insan onuruna saygı ve toplumsal cinsiyet eşitliği normlarına dayanan insan haklarının korunması, dünya barışının kurulmasının ve sürdürülmesinin asgari koşuludur. Toplumsal barışın ve dünya barışının garantisi ise devletlerin insan hakları ve özgürlüklerini bu iki prensip temelinde tanıması ve koruması gerektiğine dair bir **ortak anlayışın** geliştirilmesine dayanır.

Bu aşamaya kadar her fikir fazladan açıklamaya gerek olmayacak kadar net görünmektedir. Ancak insan “onuruna saygı” ve “toplumsal cinsiyet eşitliği” normlarına dayanan insan hakları, tarih yazımında, teoride ve uygulamada her zaman birlikte bulunmamaktadır. İnsan haklarının ne olduğu sorusuna verilen en hızlı cevaplar, teori ve uygulamayla ilişkisinde en yaygın kabul görmüş olan liberal insan hakları anlayışının bir yansımasıdır. Liberal insan hakları anlayışında, toplumsal cinsiyet eşitliği

ve/veya kadın hakları genel insan hakları içindeki bir değişkendir. Başka bir anlatımla, genel olarak insan hakları vardır ve toplumsal cinsiyet bunun bir alt konusudur. İkinci Bölümde, liberal insan hakları anlayışı eleştirilerinden yola çıkılarak, insan haklarını bu çalışma kapsamında nasıl anladığımızı ortaya koyacağız ve insan hakları ile toplumsal cinsiyet ilişkisinin iç içe geçmişliğine tarihsel olarak bakacağız.

İnsan haklarının tarihi aynı zamanda insan haklarının kurumsallaşmasının ve bir ortak anlayışın gelişmesinin evrenselleşmesi tarihidir. Bunun anlamı, insan hakları normlarının (prensipl) bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan insan hakları enstrümanları aracılığıyla standartlarının tanımlanması ve bunların devletlerce kabul edilmesidir. İnsan hakları enstrümanlarının oluşturulması devletlerin küresel ve bölgesel ölçekte kurdukları veya üye oldukları birlikler ve kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşir. Uygulamalardaki farklılıklara ve aksaklıklara rağmen, hükümetlerin her türlü plan, program ve uygulamasının insan haklarına uygunluğunun küresel norm haline gelmiş olması son derece önemli bir kazanımdır. Ancak bunun uygulamaya geçmesi de bir o kadar önemlidir. İnsan haklarının biraz önce sözünü ettiğimiz kapsamda hayata geçmesini sağlayacak bir araç olarak gözden geçirme veya izleme ve değerlendirme, uluslararası kuruluşlar düzeyinde zaman içinde gelişmiş ve genel kabul görmüştür. Türkiye’de insan hakları alanında birikmiş bilgi ve deneyime rağmen, insan hakları enstrümanlarının gereği olan izleme ve değerlendirme olanakları ve buna ilişkin bilgi sınırlı ve parçalıdır veya kısmî olarak ulaşılabilir durumdadır. Diğer bir deyişle, bu olanakların tamamının toplu bir resmi, insan hakları alanında biriken bilginin parçası değildir. İkinci bölümde, BM’den başlayarak, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Birliği’ne kadar uzanan bir yelpazede Türkiye’nin de üye olduğu birlik ve örgütlerin metinleri sunulmaktadır; bu metinler, insan haklarına ilişkin izleme ve değerlendirmenin dayanağı niteliği taşır; bazıları bağlayıcıdır, bazıları bağlayıcı değildir.

İnsan hakları ve sözleşmeler kapsamında izleme ve değerlendirme, çeşitli ölçeklerde, düzeylerde ve aralıklarda yapılabilmektedir. Uluslararası bir kuruluş içindeki bir komite tarafından ve/veya taraf ülke ve sivil toplum tarafından yapılan sözleşme izleme ve değerlendirmeleri düzenli izleme ve değerlendirmelerdir. Buna ilaveten, varsa sözleşmeyle ilgili özel

raportör tarafından zamanı önceden belirlenmemiş aralıklarla izleme ve değerlendirme yapılabilir veya bir olay nedeniyle ihtiyaç üzerine kurulmuş olan komiteler tarafından da yapılabilir. Ayrıca, bireysel başvurular da izleme ve değerlendirme aracıdır. Bireysel başvurular, sözleşme kapsamında olabilir veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi örneğinde olduğu gibi dava yoluyla olabilir. Uluslararası düzeydeki bu izleme ve değerlendirme araçlarının işlev kazanabilmesi yerelde mekanizmalar kurulmasını gerektirir. Uluslararası raporlamanın dışında yerelde bu mekanizmalarla da izleme ve değerlendirme yapılabilir. Kitabın ikinci kısmını oluşturan bölümlerde, uluslararası sözleşme kapsamında yapılan raporlamalar dışındaki hak temelli izleme araçları sunulmaktadır. Türkiye’de sivil toplumun sıklıkla angaje olduğu ve takibini yaptığı, ancak az sayıda izleme ve değerlendirmesi yapılan dava izlemesine ayrıca yer vermenin faydalı olacağını düşündük. Bunları takiben, liberal insan hakları anlayışında toplumsal cinsiyete ilişkin hakların bir alt alan olarak görüldüğünü ifade ettik.

1993 yılında yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansı’nın ve 1995’te yapılan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nın kazandırdığı ivmeyle 1997’den beri insan hakları belgelerinin toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasından bahsedilmektedir. Bu bir yandan insan hakları belgelerinin toplumsal cinsiyete karşı görme engeli olduğunun açık kabulüdür. Öte yandan, hak temelli izleme yapan sivil toplum örgütlerine bu alanda sorumluluk yüklemektedir. Hak temelli izleme ve değerlendirme için pek çok toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması araç önerisi vardır. Ancak bu önerileri takip etmek yerine, “her insan hakları belgesinin, her politikanın ve izlemenin kurgulanması aynı zamanda toplumsal cinsiyetin nasıl kurgulanıp üretildiğiyle ilgilidir” fikrinden yola çıkarak, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını ayrı bir başlık altında ele aldık.

Uluslararası kuruluşların (Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi) insan haklarının tanınması ve hayata geçirilmesine ilişkin enstrümanlarının (sözleşmeler, anlaşmalar) sivil toplum örgütlerinin de katılımını içeren izleme ve raporlamayı öngörmesi nedeniyle, pek çok sivil toplum örgütü doğrudan (izleme ve raporlamaya katılım) ve dolaylı olarak (izleme ve raporlama yapılırken bilgi, deneyim veya onaylarına başvurma) bu süreçlerde yer almaktadır. Bunların bir sonucu olarak en geniş anlamda

insan hakları alanında Türkiye’de bilgiye erişimde olanaksızlıktan bahsetmek söz konusu değildir. Ancak insan hakları enstrümanlarını dayanak alan ve sivil toplumca yürütülen izleme ve değerlendirme çalışmaları Türkiye’de hem sınırlıdır, hem de ilgili alanlarda bütünü sistematik olarak gösteren bilgiye kolayca ulaşmak mümkün değildir. Hak temelli izleme yöntem ve tekniklerini ele aldığımız İkinci Kısım’ın son bölümü tam da bu iki boşluğu doldurmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Yukarıda sayılanlara ek olarak, bu çalışmanın hedefi olan cinsiyet eşitliğinin insan hakları bağlamındaki konumu ve izleme ve değerlendirmeye ilişkisi söz konusu olduğunda, alandaki mevcut bilginin kısımlılığına veya parçalı niteliğine, hak ihlallerinin cinsiyetle ilişkisine hangi bakış açısıyla, nasıl yaklaşılacağına dair bir karmaşıklık daha eklenir. Bu karmaşıklığın nedeni yerel koşullar veya Türkiye koşulları ile ilgili olmaktan ziyade, insan hakları kavramının zaman içinde gelişen içeriğine, eşitlik veya ayrımcılık yasağının nasıl anlaşılacağına dair zaman içinde farklı anlayış ve olanakların doğmuş olması ve uluslararası insan hakları mevzuatının zaman içinde gelişmiş olmasıdır.

Kendisinden sonra gelen her insan hakları enstrümanının küresel dayanağı olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi gibi diğer bölgesel enstrümanların en başından beri koşulsuz ve sınır koymaksızın benimsediği ortak ilkelerinden biri, cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılamayacağı veya cinsiyet eşitliği ve genel olarak eşitlik ilkesinin korunup ilerletilmesidir. Ancak uluslararası/ulusal mevzuatın kamusal/özel alan ayrımları bu ilkenin fiilen hayata geçirilmesini otomatik olmaktan çıkarmıştır. CEDAW’ın kabul edilmesine kadar bu ilke önce uluslararası hukukun bir unsuru olmuş, devletlerin kendi iç mevzuatlarını bu ilkeye uyarlayıp uyarlamayacağı devletlere bırakılmıştır. Buna uygun olarak insan hakları alanında en yaygın uygulama, diğer eşitlik konularında olduğu gibi, toplumsal cinsiyet eşitliğini insan hakları ile hiyerarşik bir ilişkiye koyarak, cinsiyet ve cinsiyetle ilişkili konuları insan haklarının bir bölümü olarak ayırmaktır. Bu anlayışta, toplumsal cinsiyet insan haklarının bir değişkenine indirgenmektedir. Sonuç olarak, insan hakları alanında biriken bilgi, cinsiyet konusunun insan haklarının kendisine içkin değil, bir değişkeni olduğu şeklindedir. Bilginin nasıl biriktiği veya birikme biçimi, insan haklarının uygulamasını ve politikalara

yansımaları da belirlemektedir. Böylesi bir bilgi birikiminin izleme ve değerlendirme çalışmalarına yansımaları, Türkiye bağlamında belirtmek gerekirse, yapılan çalışmaların her zaman cinsiyete duyarlı olmadığı şeklindedir. Kitabımızın son bölümünde, sivil toplumun yürüttüğü hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmalarının bir analizi bulunmaktadır. Analizde yukarıda belirtilen ortak anlayışın zemini, etik normlar olarak insan haklarının izlenmesinin temel etik kurallarla ilişkisi ve toplumsal cinsiyete duyarlılıkları ele alınmaktadır. Ayrıca, hak temelli izleme ve değerlendirmenin odağında bulunan kamunun toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi bakımından yapısal bir izlemesi sunulmaktadır.

HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRME
VE TOPLUMSAL CİNSİYET
ANAAKIMLAŞTIRMASI

Kısım - I

Başlarken

BÖLÜM 1

CİNSİYETE DUYARLI HAK TEMELLİ İZLEME: TEMEL SORULAR VE KAVRAMLAR

1990'lı yılların başında izleme sözcüğü pek çoğumuz için, iyi ihtimalle TDK sözlüğündeki dokuz anlamdan biri, yani “takip etmek”, “arkasından gelmek”, “gözden geçirmek”, “seyretmek”, “bir yöne gitmek”, “gözlemek”, “benimsemek”, “bağlı olmak”, “ilgilenmek” anlamlarına gelmekteydi. Daha kötü ihtimalle, izlemeyi sözlük anlamına uygun olmayan bir şekilde “denetlemek”, “kontrol etmek” olarak anlamlandırıyorlardık. Bu proje kapsamında yaptığımız çalışma, tek başına kullanıldığında, izleme sözcüğünün sivil toplumda çalışanlarca daha çok, bir olayın gelişimini gözden geçirmek veya yakından incelemek şeklinde anlamlandırıldığını ortaya koydu. İzleme sözcüğünün kazandığı anlam, sivil toplum örgüt ve inisiyatiflerinde de kendini göstermektedir. Bundan bir 10 yıl önce adında veya amacıyla izleme sözcüğü geçen örgütlenmelerin sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdaiken, bugün azımsanmayacak sayıda sivil toplum örgütlenmesi izleme sözcüğü ile anılmaktadır.

İzleme sözcüğünün “gelişimini gözden geçirmek”, “yakından incelemek” anlamlarının sivil toplumda yaygınlık kazanmasının bir nedeni, giderek artan şekilde “izleme” faaliyetlerinin sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının parçası haline gelmesidir. Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin sürdürülebilirliğinde önemli bir işlevi olan projelerin izlenmesi örneğinin, proje yürüten sivil toplum örgütlerinin izleme ve değerlendirmeyi giderek daha fazla gündelik işlerinin bir parçası haline getirmektedir. Ayrıca, çok daha az sayıda olsa da kimi sivil toplum örgütleri, yürüttükleri çalışmaları planlamakta ve planlanan faaliyetlerini bağımsız bir izleme

uzmanı tarafından izlenme-değerlendirmesinin yapılmasını sağlamaktadır. Kısacası, sivil toplum örgütlerinin kendi faaliyetlerinin izleme ve değerlendirilmesi veya izleme ve değerlendirmenin proje faaliyetlerine içerilmesi, izleme sözcüğünün anlam kazanmasına aracılık etmektedir.

Yukarıda bahsedilen gelişmeler izleme ve değerlendirme teriminin yaygın olarak anlaşılması ve uygulanması bağlamlarında olumlu olmakla birlikte, izleme ve değerlendirmenin ne olduğuna dair bir anlayışın ve buna bağlı olarak izleme ve değerlendirmenin bir anlamının öne çıkmasına neden olmaktadır. Öne çıkan anlam, izleme ve değerlendirmenin proje faaliyetlerinin izlenmesi ve faaliyetlerin etkinliğinin değerlendirmesi ile eşleşmesidir. Böylesi bir anlam, hak temelli izleme ve değerlendirmenin proje kontrol listesindeki bir gereklilik, destekçi kurumlar tarafından ileri sürülen bir talep olarak anlamını sürdürmeye ve hak temelli izleme ve değerlendirme ile savunuculuk arasındaki bağların zayıflamasına neden olabilmektedir. Böylesi bir anlayışın önemli bir sonucu, sivil toplum örgütlerinin olmazsa olmaz faaliyetlerinden olan hak temelli izleme ve değerlendirmenin, bu tür faaliyetleri yapan aktivistlerce bile bir izleme ve değerlendirme faaliyeti olarak görülmemesi olabilmektedir. Yine bu proje kapsamında yaptığımız çalışmada, insan hakları örgütlerince kişisel haklar temelinde yürütülen hak temelli izleme ve değerlendirme dışında kalan izleme ve değerlendirme çalışmalarının, örneğin gölge raporların veya insan haklarının kamu politikalarına ne dereceye kadar kurumsallaştığını ölçen yapısal izleme ve değerlendirmelerin yaygın olarak “izleme” olarak anlaşılmadığını tespit ettik. Kısacası, izleme sözcüğünün kazandığı anlam nedeniyle, izleme faaliyetinin çokluğu ve çoğulluğuyla ilişkili olarak anlaşılammakta; izleme ve değerlendirme dar anlamda anlaşılmakta; dahası hak temelli izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin “izleme” olduğu varsayılmamaktadır.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz eğilim, Türkiye'nin kendine özgü değildir. Aksine Türkiye'deki bu durum, dünyadaki yapılan başka çalışmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir. Gerek devletin, gerek sivil toplum örgütlerinin çalışmalarını projeler yoluyla, hibe veren kuruluşlara bağlı olarak gerçekleştirdiği bir süreçte, genel olarak hak temelli çalışmaların, özel olarak izlemenin içeriği ve anlamı yitilebilmektedir. Örneğin, Adaline Sibanda (2004: 9) “hak temelli” ifadesinin de, “izleme”nin de sü-

reçlerin gereklerini yerine getirilmesine ilişkin klişelere dönüştüğüne ve anlamlarını yitirmeye başladığına dikkat çeker. Oysa hak temelli izleme ve değerlendirme, savunuculuğun en önemli araçlarından biridir. Türkiye’de yavaş yavaş anlam kazanan hak temelli izleme ve değerlendirmenin anlam erozyonuna uğramasının önüne geçebilmek için, hak temelli izleme ve değerlendirmenin içeriği, işlevleri, yöntemleri, farklı biçimleri ve uygulama teknikleri konusunda mevcut bilginin konuyla ilgili literatüre referansla ortaya konulmasını ve tartışılmasını önemli bulmaktayız.

Diğer yandan hak temelli izleme ve değerlendirmenin yaygın olarak kullanılmamasına neden olan bir diğer etmen de izleme ve değerlendirmenin uzmanlıkla olan ilişkisinin daha fazla vurgulanır olmasıdır. Dahası, her türlü izleme ve değerlendirme bugün artık bir uzmanlık alanı olarak sayılmaktadır. Hak temelli izleme ve değerlendirme de bu gelişmenin dışında değildir. Bu yöndeki gelişmenin en önemli nedeni, Birleşmiş Milletlerin (BM) insan haklarını ölçülebilir, izlenebilir hale getirme çabasıdır. Periyodik izleme mekanizmalarının, uluslararası insan hakları metinlerinin bir parçası olması artık bir norm olmuştur. Ayrıca, her hangi bir izleme çalışmasında olduğu gibi, hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmasının, örneğin veri toplamayı içermesi, birçok bağlamda takip edilmesi gereken bir formatının olması ve birçok izleme ve değerlendirme yönteminin ölçmeyi içermesi gibi nedenlerle, “teknik” olarak adlandırabileceğimiz bilgiyi gerektirmektedir. Bu gereklilikler, kimi sivil toplum örgütlerinin veya profesyonel çalışan bireylerin “uzman” olmaları ile sonuçlanmaktadır. Oysaki hak temelli izleme ve değerlendirme, hak temelli çalışan sivil toplumda faaliyet göstermenin ve hak temelli örgütlerin olmazsa olmazıdır ve hâlihazırda yürütmekte olduğu pek çok faaliyetin bir parçasıdır.

Sivil toplum bakımından hak temelli izleme ve değerlendirme bilgisini tasarruf etmenin bir yolu, hâlihazırda yürütmekte oldukları çalışmaları hak temelli izleme ve değerlendirme gözlüğü ile gözden geçirmeleridir. Buna aracılık etmesi için bu bölümde çalışmamız esnasında edindiğimiz izlenimler ve gözlemlerimiz doğrultusunda temel soruları ve kavramları sunuyoruz. İlkine alternatif olmayan, tersine tamamlayıcı bir başka yol, yürütülen veya hedefe konulan hak temelli izleme çalışmalarını akademisyen ve hukukçular ile birlikte örmektir. İkinci yol, toplumsal talep

olarak insan haklarının gelişiminde zaten var olan iç içe birlikteliğe ve ortak hedefe doğru yürüyüşe, yeni bir boyut katmaktan ibarettir. Her hangi bir hak temelli izleme ve değerlendirme öncelikle, ilgili hakka ilişkin uluslararası ve yerel mevzuatının bilgisine sahip olmayı gerektirmesi nedeniyle hukuk merkezlidir. İkinci olarak, veri toplamayı ve hangi verinin, nasıl sunulması ve sınırlarının ve olanaklarının ne olduğunun ve ne ile tamamlanmasına ihtiyaç olduğu bilgisini gerektirmesi nedeniyle, uygulama merkezlidir. Toplanan verilerin, haklar mevzuatı ve toplumsal hareketlerin talepleri ile toplumsal dönüşüm için eksik kalanın ne olduğu bağlamında bir argümana oturtulması ve önerilerin buna göre geliştirilmesi bağlamında akademi merkezlidir.

Bu çalışma kapsamında yaptığımız mülakatlar ve gözlemler bize, hak temelli çalışan sivil toplum örgütlerinin yürüttükleri faaliyetleri hak temelli izleme kavramı etrafında tanımlamamaları, sivil toplumun:

- Hak temelli izleme ve değerlendirme kapsamında yürüttükleri çalışmaları, hak temelli izleme ve değerlendirme ile ilişkili görmemelerine ve hak temelli izleme ve değerlendirmeyi gündelik işlerine ek, bir uzmanlık alanı olarak algılanmasına;
- Hak temelli izleme ve değerlendirmenin gerektirdiği sistematik çalışmayı yapsalar bile, yaptıkları tekrarlanabilir çalışmaları düzenli olarak tekrar edip raporlamakta eksik kalınabilmesine; ve
- Yürütülen çalışmaların rapor aracılığı ile yaygınlaştırılmaması nedeniyle hem savunuculuğa akması gereken bilgi, örgüt içi bilgi olarak kalabilmesine neden olabilmektedir.

Düzenli yapılan çalışmalarda ise,

- Niceliksel (sayısal) veriler yaygın olarak kullanılmakta, ancak okumayı ve karşılaştırma yapmayı kolaylaştıracak araçlarla tamamlanamayabilmekte;
- Bütünü temsil kabiliyeti olmayan çalışmalarda niteliksel verilerin önemi öne çıkarılmayabilmekte;
- İzlemeye temel oluşturan haklar mevzuatına referanstan ziyade izlenen konu, toplumsal bir olgu gibi değerlendirilip sunulabilmektedir.

Daha önemlisi pek çok izleme çalışması,

- Bir hakkın süregiden hayata geçirilmemesine yönelik yapılmasına rağmen, tek seferlik izleme çalışmalarına konu olabilmektedir.

Yukarıda resmedilen dağınıklığa rağmen, pek çok alanda süregiden, savunuculuğa entegre, akademi-uygulama-hukuk bilgisini birleştiren çalışmalar ile Altın Bamyra ödülleri gibi süregiden ayrımcılığa her kesimin dikkatini çeken ve bu yolla ayrımcılığı önleyici yaratıcı çalışmalar da bulunmaktadır. Daha umut verici olan ise hak temelli izleme ve değerlendirme konusuna gösterilen ilgidir.

Yürüttüğümüz çalışmaların parçası olarak gerçekleştirdiğimiz veya bu konu üzerine çalıştığımız bilindiği için davet edildiğimiz her buluşmada katılımcıların konuya fazlasıyla ilgi gösterdiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda, gösterilen ilgiye karşılık, birkaç saatlik paylaşımların ötesinde süre giden paylaşımlara ve birlikte öğrenmeye ihtiyaç olduğunu düşündük. Bunun bir sonucu olarak çalışmamızın en başında yayınlamayı planladığımız bu kitaba, bu bölümü ekledik.

Bu bölümün en genel amacı, hak temelli izlemenin bir uzmanlık alanı olduğu algısını azaltmak ve mümkünse ortadan kaldırmak. Ancak yaptığımız gözlemler, bu algının hızla ve tek bir çalışma ile kolayca kırılmayacağı şeklinde. Hazırladığımız bu bölümün başka çalışmaları teşvik edeceğini ve hak temelli izleme ve değerlendirmenin sivil toplumun faaliyetleri içinde olması gereken yeri hızla almasını umut ediyoruz.

TEMEL KAVRAMLAR VE SORULAR

HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRME NEDİR?

En sık rastlanan tanımında hak temelli izleme ve değerlendirme, insan haklarının teşvik edilmesi, saygı gösterilmesi korunması veya hayata geçirilmesi kapsamında veri/bilgi toplamak, toplanan verileri doğrulamak ve toplanan doğrulanmış veriyi yaygınlaştırmaktır (Örneğin, Theis, 2003). Hak temelli izleme ve değerlendirmenin bu tanıma doğrudan içermemiş olan özellikleri şöyle sıralanabilir:

Hak temelli izleme ve değerlendirme insan haklarına dayanır: Hak sözcüğü farklı kültürlerde farklı anlamlara gelebilir. Örneğin, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde hak sözcüğünün ikisi adalet ve hukukla ilgili yedi değişik anlamı vardır: “Adalet”; “adaletin, hukukun gerektirdiği şey”; “dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk”; “verilmiş emekten doğan manevi yetki, pay (miras hakkı gibi)”; “emek karşılığı ücret” ve “doğru, gerçek”.¹ Ancak bunların hiç biri doğrudan “hak temelli izleme ve değerlendirme” teriminde kullanılan hak sözcüğünün taşıdığı anlama karşılık gelmemektedir.

Hak sözcüğünün kültürdeki anlamlarının gözetilmesi “insan haklarının” hayata geçirilmesi ve kültüre içerilmesi bağlamında önemlidir. Ancak hak sözcüğünün kültür içindeki anlamları, hak temelli izleme ve değerlendirmenin yola çıkış noktası değildir. Hak temelli izleme ve değerlendirme teriminde geçen “hak” sözcüğü dar anlamda “insan hakları”nın karşılığı olarak kullanılmaktadır. İnsan hakları terimi de farklı kültürlerde değişik anlamlara gelebilir. Dar anlamında insan hakları, İkinci Bölüm’de daha geniş ele alındığı gibi, BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve bundan doğan Şart, Antlaşma, Sözleşme, Genel Tavsiye vb. dokümanlarda tanınmış veya bu bağlamlarda talep edilen haklar anlamına gelmektedir. Hak temelli izleme ve değerlendirmenin ve bundan gelişen savunuculuğun dayanağı, yola çıkış noktası ve referansı dar anlamda insan haklarıdır. Aynı nedenle, hak temelli izleme ve değerlendirme alfabetinin ilk harfi ve bütün harfleri dar anlamda insan haklarından oluşmaktadır.

¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.558107f4d43e62.23928283

Hak temelli izleme ve değerlendirmenin amacı toplumsal değişimdir: İnsan haklarının teşvik edilmesi, saygı gösterilmesi, korunması veya hayata geçirilmesi kapsamında veri/bilgi toplamak, toplanan verileri doğrulamak ve toplanan doğrulanmış veriyi yaygınlaştırmanın en temel amacı, insan haklarıyla uyumlu olmayan toplumsal gerçekliği veya sistemi insan haklarıyla uyumlu olma yönünde değiştirmektir. Bu kapsamda izleme ve değerlendirme yapılan konuda veri toplanır, insan haklarına uygun olarak analiz edilir, insan haklarının hayata geçirilmesinin önündeki engellerin nedenleri ortaya konur ve insan haklarına uygun öneriler sunulur. Hak temelli izleme toplumsal değişimin yönüne, etkilerine, sonuçlarına dair bilgiyi ortaya koyar, başarısını değerlendirir ve değişimi yaratma, yönünü belirleme ve hızlandırma olanağı sağlar (Batliwala ve Pittman, 2010).

BM İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi dâhil ve bundan başlayarak gelişen bütün insan hakları metinlerinin arka planında insanların çektikleri acılar, uğradıkları ayrımcılıklar vardır. Bu metinlerin amacı eşitlik, özgürlük ve dayanışma fikirleri üzerinden gelişen bir anlayış ve bu anlayışa dayalı uygulamalarla yaşanan acıların, uğranılan ayrımcılıkların tekrarlanmaması ve herkesin insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürebilmesinin koşullarının yaratılmasıdır. Hak temelli izleme ve değerlendirmenin bütün faaliyetlerinin amacı, izleme ve değerlendirme yapılan konuda ayrımcılığın yaşanmaması, özgürlüklerin ve dayanışmanın hayata geçmesi ve sürdürülmesi için gerekli toplumsal dönüşümün gerçekleşmesidir. İkinci bölümde daha detaylı ele alındığı gibi, başlangıçta insan odaklı kaleme alınan ve devleti ana sorumlu kılan bu metinlere, doğa ve çevre ile ilgili tahribatın geri dönüşü olmayan sınırlara yaklaşması ve teknoloji kullanımının eriştiği seviyenin sonuçlarının da haklar etrafında tanımlanması çaba ve taleplerinin bir uzantısı olarak, geçmiş, bugün ve yarını dikkate alarak her canlıyı hak sahibi, her insanı ve devlet dâhil her kurumu sorumlu gören “insan hakları” mevzuatı eklenmektedir. Bu çerçevede, en yeni eşitlik anlayışlarını takip etme, öğrenme, içselleştirme ve yürütülen izleme ve değerlendirme çalışmalarına entegre etme, bağımsız hak temelli izleme ve değerlendirme yapan örgüt ve inisiyatiflerin etik sorumluluğundadır.

Hak temelli izleme ve değerlendirme basitçe yerel hukuk kurallarının hayata geçirilmesi faaliyeti değildir. Hak temelli bir izleme ve değerlendirme

dirme çalışması yerel mevzuatın yaşama geçirilmesine dayalı bir çalışma olmakla sınırlanmaz. Bir hak alanında izleme ve değerlendirme çalışmasının dayanakları ve hedefi çok çeşitli olabilir. Hedefi, yeni hak taleplerinin dile getirilmesinden, ilgili hak alanındaki mevzuatındaki eksikliklere, ilgili hakkın devlet dışındaki aktörlerce korunmasındaki eksikliklerin gösterilmesine ve bu eksikliklerin tekrarındaki kalıpların iktidar ilişkileri çerçevesinde orta konmasına, sorumluluk sahibi bütün tarafların ilgili hakkı hayata geçirmesindeki aksamaları göstermeye kadar çeşitlilik gösterebilir. Bu çalışmaları yürütürken dayanılan insan hakları belgeleri uluslararası insan hakları belgelerinden, evrensel prensiplere; yerel mevzuattan toplumsal hareketlerin taleplerine kadar çok çeşitli olabilir.

Hak temelli izleme ve değerlendirme basitçe yerel hukuk kurallarının hayata geçirilmesi faaliyeti olmamasının ilk nedeni, hak temelli izleme ve değerlendirme yapılan alanda yerel hukuk insan haklarıyla uyumlu olmayabilir. İnsan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü bütün uluslararası anlaşmaların ana prensipleridir. Bu iki ilke insan haklarının hayata geçirilmesinde çok önemli rol oynar. Bu iki ilkenin hak temelli izleme ve değerlendirme bakımından bir sonucu, hak temelli izleme ve değerlendirme yapılan alan veya konuda, eğer yerel hukuk bütünüyle veya kısmen insan haklarıyla uyumlu değilse, yapılan izleme ve değerlendirme çalışması ilgili mevzuatın insan haklarıyla uyumlu olmayan kısımlarının veya bütünüünün hukukun işleyiş kuralları içinde değiştirilmesine yönelik öneriler içermesidir. Bu bağlamda hak temelli izleme yapan bir sivil toplum örgütünün sorumluluğu, izleme ve değerlendirme yapılan alanda uluslararası kabul edilmiş mevzuatı bilmek ve ilgili toplumsal hareketin yeni taleplerinden haberdar olmaktır.

Sivil Toplumun Uluslararası Mevzuatı Bilme ve Takip Etme Sorumluluğu

Uluslararası ölçekte benimsenmiş bir insan hakları metni devletlerce derhal onaylanmaz. Uluslararası sözleşmeler bir süreç içinde uluslararası ölçekte yürürlüğe girer; yine bir süreç içinde yerelde geçerlilik kazanır ve bir başka süreç içinde hayata geçirilir. Toplumsal cinsiyet temelli şiddet alanında çalışma yürüten örgütlerin sorumluluğu, alandaki uluslararası gelişmeleri takip etmek, her bir süreçte savunuculuk yapmak ve savunuculuğu izleme çalışmalarıyla desteklemektir. Örneğin, İstanbul Sözleşmesine giden yolda ilk olarak, Avrupa Konseyi 2005 yılında yaptığı zirvede bir Eylem Planı benimsedi. Bu Eylem Planının konularından biri ev içi şiddet dâhil kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılmasıydı. Bu bağlamda ulusal düzeydeki gelişmeleri değerlendirmek ve Avrupa düzeyinde enstrümanların geliştirilmesi için bir Görev Gücü kurulması ile Avrupa, ulusal düzey aktörlerle STK'ların katılımıyla bir kampanya başlatılması ön görüldü. 2006 yılında Görev Gücü kurulup, kadına yönelik şiddete karşı kampanya başlatıldı. 2008 yılında kampanya sona ererken kadına yönelik şiddet konusunda bağlayıcı bir Avrupa metninin kaleme alınmasına karar verildi. Bunun üzerine, Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele İçin Geçici Komite (CAHVIO) kuruldu. Bu kurulda Türkiye'nin de temsilcisi vardı. Komite 2009 yılında ilk toplantısını yaptı. CAHVIO'nun iki yıl boyunca süren çalışmaları sonunda, kadına yönelik şiddet alanında çalışan örgütlerin de yorumlarını ilettikleri İstanbul Sözleşmesinin taslağı 2011 yılında ilk olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ve daha sonra Bakanlar Kurulunca kabul edildi ve İstanbul'da imzaya açıldı. Türkiye, Sözleşmeyi ilk imzalayan devlet oldu. Ayrıca, Sözleşme daha yürürlüğe girmeden, Sözleşmeye dayanarak yerel mevzuatı (4320 Sayılı Kanun) değiştirdi. Sözleşmenin yürürlüğe girmesi için Sözleşme 10 devletin imzalaması koşulunu benimsediği için, 1 Ağustos 2014 tarihini beklemek gerekti. Bu tarihten itibaren Sözleşmeyi imzalayan ve parlamenterlerinde onaylayan devletler, yerel mevzuatını Sözleşmeyle uyumlu hale getirme ve Sözleşmenin öngördüğü hakların hayata geçirilmesi ile yükümlüdür.

Kaynak:

http://wave-network.org/sites/default/files/COECAHVIO_2009_interim_report_final.pdf;

http://www.coe.int/t/DER/docs/WarsawActionPlan2005_en.pdf

Hak temelli izleme ve değerlendirme yapılan alanda var olan bir sözleşme hükümet tarafından imzalanmamışsa, bu sözleşmenin imzalanmasına yönelik savunuculuk yapmak amacıyla hak temelli izleme yapılabilir. Sözleşme imzalanıp onaylandıktan sonra sivil toplumun görevi, yerel mevzuatın sözleşmeye uygun hale getirilmesi için izleme ve savunuculuk yapma ve sonrasında ilgili hakkın bütünüyle hayata geçirilmesi sağlanıncaya kadar izleme ve savunuculuk yapmaktır.

Hak temelli izleme ve değerlendirmenin basitçe yerel hukuk kurallarının hayata geçirilmesi faaliyeti olmamasının bir başka yönü, insan haklarıyla uyumlu olmayan yerel mevzuatın hayata geçirilmesi için basitçe yerel mevzuata dayanarak yapılan izleme çalışmasının, hak temelli izleme olmamasıdır. Örneğin, idam cezasının geçerli olduğu bir ülkede, ilgili davalar izlenerek, verilen kararın yerel hukukun kuralları içinde kalarak verilip verilmediği hakkında, verilen kararın mevzuata uygun olduğu sonucuna varan bir rapor yazılabilir. Böylesi bir çalışma adli süreçler ve bu süreçlerin etkinliği hakkında bir izleme ve değerlendirme çalışmasıdır, ancak hak temelli bir izleme değildir, çünkü hak temelli izleme çalışmasının amacı, insan haklarıyla uyumlu olmayan toplumsal gerçekliği veya sistemi meşrulaştırmak veya sürdürmek değil, insan haklarıyla uyumlu olma yönünde değiştirmektir.

Hak temelli izleme planlanmış bir faaliyettir: İnsan hakları İkinci Bölüm'de detaylarıyla ele alındığı gibi, çok çeşitlidir. Kimilerinin, örneğin sosyal hakların, zaman içinde kaynak aktarılarak hayata geçirilmesi söz konusuysen, kimilerinin, örneğin kişisel haklardan olan yaşam hakkının, sürekli hayata geçirilmesi gerekir. Yapılacak bir hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmasının yöntemi ve planlaması, hangi hakka yönelik olarak yapıldığına göre büyük farklılıklar içerebilir. Kimi durumlarda, örneğin hak ihlalinin ortaya çıkma ihtimalinin olduğu bir durumda olası ihlali önlemek amacıyla yapılan hak temelli izleme ve değerlendirme, çok hızlı hareket edilmesini gerektirebilir. Ancak çok hızlı hareket edilmesi gereği, yapılan çalışmanın planlı bir faaliyet olduğu özelliğini değiştirmez. Hak temelli izlemenin planlı bir faaliyet olmasının getirdiği unsurlar şöyledir: İzlemesi yapılacak olan toplumsal gerçeklik hakkında *daha önceden benimsenmiş bir yaklaşım*, bu yaklaşıma uygun olarak tanımlan-

muş bir hedef, daha önceden benimsenmiş bir faaliyet şeması, bu şemaya uygun bir plan ve bunlara uygun veri toplama, analiz ve raporlama.

Daha önceden belirlenmiş yaklaşım: Hak temelli örgütler genellikle belirli bir hak alanı tanımlanarak kurulurlar. Çok sayıda hak alanını içerecek şekilde kurulmuş olsalar bile, zaman içinde insan ve mali kaynakların sınırları, örgütleri eyleme geçecekleri alanı daraltmaya doğru yönlendirir. Bu gelişme hak temelli izleme ve değerlendirme için olumludur, çünkü hak temelli izleme ve değerlendirme için gerekli olan izleme ve değerlendirme çalışmasına başlanmadan önce, kendiliğinden bir yaklaşım belirlenmiş demektir. Bunun belirlenmiş olması sayesinde somut ve gerçekçi bir hedef koyup, o hedefe yönelik olarak izleme yapmak için yeterince elverişli bir zemin hazır demektir. Bir başka anlatımla, eyleme geçeceğimiz alanı daralttığımızda, toplumsal gerçekliğin hangi parçasında toplumsal dönüşüm için eyleme geçeceğimizi ve bunun bir aracı olarak izleme yapacağımızı belirlemişiz demektir. Sivil toplum örgütlerinin yaptıkları stratejik planlar da bu fikir üzerine kurulur. Hak temelli çalışan bir örgüt yeni bir hak alanına girmişse ve alana ilişkin bütünlüklü bir yaklaşım geliştirmemişse, işe bir izleme ve değerlendirme çalışmasıyla başlaması, çalışmanın başarısını etkileyecektir.

Somut Amaç ve hedefe doğru gidiş: CEDAW Gölge Rapor Örneği

Bu proje kapsamında yapılan odak grup çalışmasında, CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulunun yürüttüğü bütünüyle gönüllü çalışmaya dayalı sürdürülebilir kılınmış CEDAW Gölge Raporunun hazırlanmasının nasıl başarılı olduğu sorusu tartışıldı. Tartışma sonunda varılan tek sonuç, CEDAW Gölge Rapor hazırlanmasının, somut bir amaca yönelik olarak düzenli çalışma olduğuydu. CEDAW Gölge Raporu, bilinen bir zaman diliminde (dört yılda bir), bilinen başlıklar altında (CEDAW başlıkları), bilinen bir gruba (CEDAW Komitesi) yönelik olarak hazırlanan raporun planlanması ve sorumlulukların dağıtılmasıyla raporlama süreci başlar. Plana göre, CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulunun sekretaryasını yürüten Türk Kadınlar Birliğinde ve TCK Platformunun yürütücüsü Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümlerde çalışan gruplar iletişim halinde yürütür süreci. Ankaradaki süreç, her hafta Salı günleri saat 14.00-16.00 arasında Türk Kadınlar Birliğinde toplanılarak yürütülür. İlk taslak hazırlandıktan sonra cinsiyet temelli örgütlerin görüş ve önerilerine açılır.

Belirlenmiş yaklaşıma uygun olarak tanımlanmış bir hedef: İzleme ve değerlendirmenin olmazsa olmaz koşullarından biri, iyi tanımlanmış, somut bir hedef tanımlamaktır. Geniş hedef insan haklarının teşvik edilmesi, saygı gösterilmesi, korunması veya hayata geçirilmesi olmakla birlikte, bu kapsamda izleme yapılacak alanda daha dar bir hedef koymak önemlidir. Hedef ihlallere maruz kalanlara destek vermek de olabilir, sistemik değişiklik için mevzuatta değişiklik veya uygulamaya yönelik de olabilir. Önemli olan kulağa hoş gelen, ama uygulaması zor ve çok büyük hedefler tanımlamaktan kaçınmaktır, çünkü böylesi hedeflere ulaşmak kolay olmadığı gibi, girilen eylemlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının, başka olumsuz sonuçları da olacaktır.

Hak temelli bir izleme ve değerlendirme için hedef belirlenirken, kim, neden hak ihlali yaşıyor sorusuna yanıt verilmelidir. Kim sorusu insan haklarının teşvik edilmemesinden, saygı gösterilememesinden, korunmamasından veya hayata geçmemesinden zarar gören taraflara, neden sorusu bu zararı üreten sorumlu taraflara ve hak ihlalinin yaratan siyasi, kültürel, ekonomik veya kısaca sistemik koşullara işaret eder. Örneğin, bir ülkede okuma-yazma bilmeyenlerin olması bir hak ihlaline işaret eder. Bunların çoğunluğunun kadın olması, eğitim hakkının kullanımının önündeki engellerin cinsiyetli olduğunu gösterir. Herkesin okur-yazar olmamasını sorun olarak tanımlayan ve bunu hedefine koyan bir hak temelli izleme değerlendirme çalışması, hem hakkın korunmasını hem de hayata geçirilmesini cinsiyet eşitsizliklerini çoklu ayrımcılıkları ve bunu doğuran iktidar yapılarını dikkate alarak hedef tanımlamalıdır.

Hak temelli izleme, hak temelli çalışan sivil toplum için bir eylem biçimidir: Hak temelli izlemenin amacı, insan haklarına ilişkin sorunların resmini çizmek veya teşhis etmek değil, sorunların ortadan kalkması için toplumsal değişimi sağlamaktır. Bu nedenle, sivil toplum için her hak temelli izleme ve değerlendirme toplumsal çıkar için girilen şiddetsiz bir eylemdir ve toplum yararına girilen eylemlerin bir parçasıdır.

Temel Kavram: Şiddetsizlik Nedir?

Şiddetsizlik, bir amaca ulaşmak için fiziksel gücün kullanımını veya diğer şiddet biçimlerini kullanmayı reddetmektir. Şiddetsizlik, aynı zamanda bir felsefe, bir ilke ve uygulama veya yapma biçimidir. Etik felsefe olarak şiddetsizlik, her hangi bir fiilin veya davranışın şiddet içermemesi görüşünü savunur, siyaset felsefesi olarak şiddetsizlik, şiddetin kendi kendini devam ettirdiğini ve bir araç olarak hiçbir zaman barışçıl bir sonu garantilemeyeceğini savunur. Bir ilke olarak şiddetsizlik, şiddetin haklılaştırılmayacağını kabul eder. Uygulama olarak şiddetsizlik, toplumsal değişimi sağlamayı hedefler ve bastırılma veya ezilmeye karşı direnişi ifade eder. Bu yönüyle şiddetsizlik, boş vermek kaçmak veya çatışmayı görmezden gelmek değil, adaletsizliği veya çatışmayı yaratıcı biçimde dönüştürme ve değişimi zarar vermeden gerçekleştirmektir.

Kaynaklar:

http://www.ppu.org.uk/learn/infodocs/nonviolence/st_nonv1.html

<http://www.siddetsizlik.org/>

<http://www.sarm-nvrc.org/350iddetsizlik.html>

Toplum yararına girişilen şiddetsiz bir eylem biçimi olarak hak temelli izleme ve değerlendirme, yasal ve siyasal alanda gerçekleştirilebilir. Toplum yararına girişilen eylemler yasal alanda gerçekleştiğinde, stratejik dava açma, insan hakları ihlalleri için tazminat davası açma, insan hakları ve yasalar hakkında farkındalık çalışmaları veya bu konularda hazırlanmış broşürleri dağıtma gibi eylemleri içerir. Bunların izlemesini yapmak, toplum yararına yasal alanda hak temelli izleme ve değerlendirme yapmaktır. Siyasal alanda toplum yararına girişilen eylemler, uluslararası kuruluşlar, bunların alt kuruluşları veya yerel meclislerdeki siyasetçiler arasında işbirliği arayışı ve işbirliği kurulmasını içerir. Hak temelli izleme bu sürecin bir parçasıdır. Örneğin, CEDAW'ı onaylamakla hükümetler periyodik olarak dört yılda bir CEDAW Komitesine gözden geçirme raporu hazırlarlar. Hükümetin hazırladığı gözden geçirme raporu, ideal durumda devletin CEDAW çerçevesinde yaptığı izleme ve değerlendirmenin sonuçlarını yansıtmalıdır. Sürecin bir parçası da sivil toplumun hazırladığı gölge rapordur. Sivil toplumun hazırladığı rapor, sivil toplumun CEDAW çerçevesinde yaptığı hak temelli izleme ve değerlendirmedir. Raporlar Komiteye sunulduktan sonraki süreçte sivil toplum örgütleri raporlarının savunuculuğu için CEDAW komite üyeleri arasında "lobicilik" çalışmaları yapmaları da CEDAW gözden geçirmesinin bir

parçasıdır. Kısacası, toplum yararına politik alanda girişilen eylemler, örneğin lobcilik veya savunuculuk çeşitli şekillerde çeşitli amaçlarla yapılabilir. Hak temelli izleme ve değerlendirmeye dayanarak yapılan savunuculuk, yapılan çalışmanın **toplum yararına** olduğunun garantisidir.

Temel Kavram: Toplum yararı nedir? Kamu yararından farklı mıdır?

“Kamu yararı, Fransız Devrimi sonucunda “ortak iyilik” kavramına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kamu yararı kavramı, “toplum yararı” veya “bireysel yararların toplamı” değildir. Kamu yararı daha çok mevcut düzenin devamlılığını sağlamak odaklı olduğu için, kamu yararı her zaman toplum yararını gözetmeyebilir. Toplum yararı ise, “ülkede yaşayan herkesin ortak çıkarı” anlamına gelir. Kamu yararının bireysel çıkarlarla çelişebileceği gerçeği sebebiyle bireysel yarar referanslı bir kamu yararı tanımı yapamayız. Toplum yararı bireysel yararların toplamı değil, kendi varlığı olan apayrı bir şeydir. Kamu kararı, yasa koyucunun iradesi ile belirlenir. Haklar kamu yararı amacıyla yasa ile sınırlandırılabilir. Kamu yararı yasa ile belirlenir, yasa ve kamu yararı üstündür. (Akıllıoğlu, 1988:16) Kamu yararı hem temel hakların elde edilmesi hem de temel hakların sınırlayıcısı olarak kullanılabilir. Yukarıda da yazdığımız gibi, bunun sebebi mevcut düzenin korunmasında genel yararın gözetilmesidir.”

Kaynak:

<https://surdurulebilirodtu.wordpress.com/2010/06/03/ustun-kamu-yarari/>

Hak temelli izleme ve değerlendirmenin savunuculuk ile birlikteliği ayrıca, yapılan herhangi bir hak temelli izleme çalışmasının toplumsal değişme hedefiyle yapıldığının da garantisidir. Girişte bahsedildiği gibi izleme ve değerlendirme bugün artık bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. Yine bilindiği gibi fonlar sivil toplumun sürdürülebilirliğinin önemli bir parçası durumundadır. Kimi hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmalarının, birincil olarak toplumsal değişme hedefinden ziyade, örgütsel sürdürülebilirlik için tasarlanmış olması olasılık dâhilindedir. Hak temelli izleme ve değerlendirmenin ana hedefinin toplumsal değişme olduğunun göstergesi, bir çalışmanın fonlanmış olması değil, insan haklarına referansla yapılması ve planlanmış süregiden bir savunuculuk faaliyetine entegre edilip edilmediğidir.

Hak temelli izleme ve değerlendirme ile şiddetsizliğin sivil toplum tarafında kesişme alanlarından biri de şiddetsizliğin sadece bir uygulama aracı değil, aynı zamanda bir prensip olmasıdır. Bir başka anlatımla, hak temelli izleme ve değerlendirme yapan bir sivil toplum örgütü, bu çalışmayı yaparken insan haklarını ihlal etmemelidir.

HAK TEMELLİ İZLEMENİN ANA İŞLEVLERİ NELERDİR?

Hak temelli izleme ve değerlendirme, hak temelli çalışan sivil toplum örgütlerinin olmazsa olmazıdır, çünkü yapılan izleme çalışmaları sivil toplum örgütlerinin toplumsal değişme hedefleri yönünde yaptıkları faaliyetlere veri sağlayarak, etkin bir şekilde mücadele verilmesine aracılık eder. Bunun nasıl olduğunu daha iyi anlatabilmek için aşağıda hak temelli izleme çalışmasının işlevleri daha detaylı sunulmaktadır.

Hak temelli izleme ve değerlendirme bir bilgi edinme ve öğrenme aracıdır: Hak temelli izleme ve değerlendirme bir bilgi edinme aracıdır. Ancak bilgi edinme hiçbir zaman tek adımda gerçekleşebilen ve tek yönlü bir veri toplama faaliyetinden ibaret değildir. Aşağıda ilk olarak bilgi edinme ve aşamaları daha sonra bilgi edinme ve öğrenme arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Veri toplama: Bir hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmasından beklenen asgari sonuç, izlemeye ve değerlendirmeye konu olan alana ilişkin bilginin toplanmış olmasıdır. Bu nedenle bir izleme ve değerlendirme çalışmasının sonucunda asgaride, izlemeye ve değerlendirmeye konu olan alanda “hakların neler olduğu”, “hak sahiplerinin kimler olduğu”, “yükümlülük sahiplerinin kimler olduğu”, “yükümlülük kapsamında gerçekleşen uygulamaların neler/nasıl olduğu”, “haklar ile toplumsal gerçeklik arasındaki farkın ne olduğuna” dair bilgi sunması gerekir.

Hak temelli izleme ve değerlendirme planlanmış bir faaliyettir. Bu nedenle, veri toplamanın önceden yapılmış bir plan dâhilinde ve daha önceden tasarlanmış yöntemlerle aktif olarak veri toplanması hak temelli izleme ve değerlendirmenin olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Ne tür verinin, nasıl toplanacağı, izleme ve değerlendirmesi yapılan hak türüne, izleme ve değerlendirme sonrasında savunuculuğun nasıl tasarlandığına ve izleme ve değerlendirmeyi yapan sivil toplum örgütünün kapasitesine göre farklılık gösterebilir. Ancak toplanan veri, insan haklarının ihlallerini, toplumsal hareketlerin talepleri doğrultusunda yeni doğmakta olan bir hakla ilgili olarak, mevzuattaki bir eksiklikten veya insan hakları standartlarına uygun mevzuatın uygulanmamasından kaynaklandığını gösterebilmelidir. Örneğin, uluslararası standartlara, TC Anayasasına (M. 42) ve Milli Eğitim Kanununa göre, temel eğitim ücretsiz ve zorunlu olmalı ve eğitime erişimde

ayrımcılık yapılmamalıdır.² Eğitim hakkının hayata geçirilmesinin izleme ve değerlendirmesi için geliştirilecek planda öncelikle mevzuatta eksiklik olup olmadığı taranmalı, daha sonra temel eğitime erişim bakımından sayısal (niceliksel) ve/veya yorumsal (niteliksel) veri toplanmalıdır. Ayrımcılık olup olmadığının ortaya çıkarılması için ilgili nüfusun bütünü üzerinde değil, ayrımcılığa konu olabilen cinsiyet, kültürel farklılıklar, göçmenlik, kırdan yaşama, dinsel farklılık, engellilik, cinsiyet kimliği gibi kategorilerin belirlenerek toplanan verinin ilgili nüfus kategorilerini yansıtmaya sağlanmalıdır. İzleme izleme ve değerlendirmesi yapılan hakkın hayata geçirilmesi ana amaç olması nedeniyle, yapılan hak temelli izleme ve değerlendirme çalışması, ilk defa yapılıyorsa değişimi gösterebilme perspektifiyle, ilk defa yapılmıyor ise değişimi (ilerleme veya gerileme) gösterebilmelidir.

Yukarıdaki örnekte yer alan çalışmayı yürüten sivil örgütün örgütlenme biçimine, kapasitesine ya da hedeflerine bağlı olarak, örneğin bir bölgede ya da bir tek okulda gerçekleştirilebilir. Ya da yine aynı örnek eğer yaşanan bir hak ihlali üzerinden değerlendiriliyorsa o olayın bütünü de yine aynı süreçler ele alınarak, benzer referanslara başvurularak yürütülebilir ve bu kez bir veri toplama faaliyeti içermeyebilir, ancak yine mevzuat ve uluslararası haklar temel alınmalıdır. Diğer yandan veri çok sayıda durumu, çok kişinin beyanını ya da mevcut kayıtlarda yer alan sayısal dökümlere başvurarak toplanabileceği gibi, hak ihlali yaşayanların öz yaşam deneyimi anlatılarına da dayanabilir.

Toplanan verilerin hak temelli analizi: Sadece verilerin toplanıp sunulması, hak temelli izleme için yeterli değildir. Veriler, örneğin rakamlar, kendiliğinden konuşamazlar. Konuşturulmaları gerekir. Toplanan verilerin nasıl analiz edileceği, izlemesi yapılacak alanda uluslararası politika dokümanlarınca kabul edilmiş veya ilgili toplumsal hareketin argümanları kullanılabilir. Ancak analiz, ilgili insan hakları mevzuatı ve bunların temel prensipleri veya normlarıyla uyumlu olmalıdır.

² İnsan Hakları Evrensel Beyanname (M. 26); Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (M. 13); Çocuk Hakları Sözleşmesi (M. 28) UNESCO Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme; Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesi Sözleşmesi (M. 10), Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi (Protokol 1, M. 2), Ekonomik ve Sosyal haklar Komitesi M. 14 hakkında 11 No'lu Genel Yorum; Ekonomik ve Sosyal haklar Komitesi M. 13 hakkında 13 No'lu Genel Yorum.

Temel Kavram: Normlar

Hak temelli izlemeyi diğer izlemelerden ayıran en önemli özelliklerden biri, insan hakları normlarına dayalı olmasıdır. Her insan hakları dokümanının başlangıcında dayandığı normlar sayılır. En temel insan hakları normları eşitlik veya ayrımcılık yasağı, hukukun üstünlüğü ve insan onuruna saygıdır. Örneğin, Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesi çerçevesinde eğitim hakkı için kabul edilmiş prensipler veya normlar şöyledir:

“(a) *Mevcudiyet*. Taraf Devletin yargı alanı dâhilinde, işlerliği olan eğitim kurumları ve programlarının sayısı yeterli düzeyde olmalıdır. Faaliyet göstermek için ihtiyaç duydukları şeyler, içerisinde işlev gösterdikleri gelişimsel bağlam da dâhil sayısız faktöre dayanmaktadır, örneğin, bütün kurumların ve programların binalara, her iki cinsiyet için sıhhi tesisata, güvenli içme suyuna, makul ücretler alan eğitimli öğretmenlere, eğitim materyallerine ve benzeri şeylere ihtiyaç duymaları olasıyken bazıları kütüphane, bilgisayar ve bilgi teknolojilerine de ihtiyaç duyabilir;

(b) *Erişilebilirlik*. Eğitim kurum ve programlarının programları, taraf Devletin yargı alanında ayrımcılık olmaksızın herkes için erişilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen üç boyutu bulunmaktadır:

Ayrımcılık yapmama: eğitim, ayrımcılık yasağına (bkz. 31-37. Paragraflar) uygun biçimde kanunen ve fiilen herkes için, özellikle de en savunmasız gruplar için erişilir olmalıdır;

Fiziksel erişilebilirlik: eğitim güvenli fiziksel erişim içinde, ya makul ölçüde uygun coğrafi yerde (örn., komşu okul) ya da modern teknoloji (örn., “uzaktan eğitim” programına erişim) yoluyla olmalıdır;

Ekonomik erişilebilirlik: eğitim herkes için maddi açıdan karşılanabilir olmalıdır. Erişilebilirliğin bu boyutu ilköğrenim, orta öğretim ve yüksek öğrenimle ilişkili olarak 13. Maddenin 2. Paragrafının farklılaşan üslubuna tabidir: ilköğrenimin “herkese ücretsiz” sağlanması gerekirken, taraf Devletler ücretsiz orta ve yüksek öğrenimi giderek artan bir şekilde ortaya koymalıdır

(c) *Kabul edilebilirlik*: Müfredat ve öğretim yöntemleri dahil olmak üzere eğitimin biçimi ve esası öğrenciler ve uygun durumlarda ebeveynler için kabul edilebilir (örn., ilgili kültürel açıdan uygun ve iyi kalitede) olmalıdır; bu, 13. Maddenin 1. Paragrafının gerektirdiği eğitim amaçlarına tabidir ve bu tür minimum eğitim standartları Devlet tarafından onaylanabilir (bkz. Madde 13 (3) ve (4));

(d) *Uyarlanırlık*: eğitim esnek olmalıdır; böylelikle, değişen toplumların ve toplulukların ihtiyaçlarına uyarlanabilir ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardan öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilir.”

Kaynak: www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY13.doc

İnsan hakları ihlallerinin veya hayata geçirilmemesinin nedenlerinin tespitinin ve bu tespitler üzerinden önerilerin yapılması: Hak temelli izleme ve değerlendirmenin amacı toplumsal değişim olduğu için, insan hakları ihlallerinin nedenlerinin tespiti son derece önemlidir. Hak temelli çalışan örgütler, hak ihlallerinin genel olarak neden kaynaklandığı konusunda fikir sahibidirler. Bu fikirler üzerinden önerileri de vardır. Ancak nedenleri ve çözüm önerilerini biliyor olmak, izleme ve değerlendirme yapmanın gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Yapılan hak temelli izleme ve değerlendirmenin çalışmasında tespit edilen ihlaller ve çözüm önerileri, toplanılan veri, yapılan analiz ile uyumlu olmalıdır. Daha önemlisi yapılan her öneri insan hakları ile uyumlu olmalıdır.

Temel Kavram: Hak İhlali ve Hakkın Suistimali

Hak ihlali terimi daha çok devletin müdahale etmemesi, müdahale edenlerin de eylemlerini önlemekle sorumlu olduğu kişisel ve siyasal haklardan sayılan yaşam hakkı gibi hak alanlarına ilişkin kullanılmaktadır. Ancak yaşam hakkı ihlali ile eğitim hakkı veya gelecek kuşakların haklarının ihlali arasında hakkın ihlal edilmesi bağlamında bir fark yoktur. Bu nedenle, hak ihlali her türlü hakkın kullanılmaması anlamında kullanılabilir. Kimi yazarlar, yeni hakların saygı duyulması, korunması ve hayata geçirilmesi bakımından devletin tek sorumlu olmaması nedeniyle, hak ihlali terimini devlete yöneltilen sorumlulukla ilgili olarak insan hakkının suiistimali terimini ise diğer aktörlerle ilgili kullanabilmektedirler.

İzleme sürecinin ve sonuçlarının raporlanması: Her hangi bir hak temelli izleme ve değerlendirme çalışması, raporlanmadığı veya raporun kamuya açılmadığı durumlarda başlangıçtaki toplumsal değişim yönündeki hedefine ulaşması için atılması gereken adımlardan biri atılmamış demektir. Raporlama, hak temelli izleme ve değerlendirmenin, izleme ve değerlendirmeyi yapan veya alanda çalışan diğer sivil toplum örgütlerinin savunuculuk faaliyetlerine entegre olması bakımından da önemlidir. Raporlama ayrıca, sivil toplum içinde ortak insan hakları vizyonunun, iş birliğinin, ortaklaşmanın ve toplum yararına eylemin birlikteliğinin gelişmesine katkı sunar. Bu yönüyle raporlama, hak temelli izleme ve değerlendirme yapan sivil toplum örgütlerinin etik bir sorumluluğudur.

Öğrenme: Hak temelli izleme ve değerlendirme basitçe veri toplama yoluyla bilgi edinme aracı değildir. Bilgi edinmenin yanı sıra, hak temelli

izleme ayrıca öğrenme aracıdır (Kurtoğlu, Bayrakçeken, Ülker, 2014: 16-17), . Hak temelli izleme ve değerlendirmenin amaçlarından biri de hak sahiplerinin bunları nasıl deneyimlediğinin öğrenilmesidir (Kennan ve arkadaşları, 2011: 26). Ayrıca hak temelli izleme ve değerlendirme, kurumsal ve bireysel öğrenmenin bir parçasıdır. Özellikle kurumsal yapılara yönelik olarak yürütülen bağımsız izleme ve değerlendirme çalışmaları ve kurumların kendi iç izleme mekanizmaları, yürütülen çalışmalarla ilişkili olarak süreç içinde bir kurumsal yapıdaki içselleştirilmiş analiz ve öğrenme süreçlerini daha sistematik ve ifade edilebilir hale getirir ve böylece deneyim paylaşımına olanak verir. Bu anlamda hak temelli izleme ve değerlendirme kolektif öğrenmenin bir aracı olarak görülebilir (Batliwala, 2011). İzlemenin öğrenme aracı olduğu görüşünü savunan Batliwala (2011: 13), bu fikre dayanarak izleme ve değerlendirmeyi kadın hakları ve kadınların güçlenmesi ile ilgili çalışmaların merkezi ve içsel bir ögesi olarak algılanması gerektiğini ve izlemenin temel öğrenme süreci olarak yeniden konumlandırılması gerektiğini iddia eder. Batliwala'nın kadın hareketinden doğru öne sürdüğü görüş, diğer bütün toplumsal hareketler ve bunlarla ilgili çalışmalar yapan sivil toplum örgütleri için geçerlidir.

Temel Kavram: Feminist Yöntemde Bilgi Edinme

Feminist yöntem, her hangi bir bilgi edinme sürecinin tek taraflı olamayacağı fikrine dayanır. Feminist yönetime göre, bilgi edinme her zaman karşılıklıdır. Aynı nedenle feminist yönetime göre, bilgi edinme sürecinde üretilen bilgi mutlak ve değerlerden arınmış değil, bilgi edinmeye yönelen ile deneyimine başvurulmuş kişi arasındaki karşılıklı öğrenmenin ürünüdür, çünkü bilgi edinmek için sorulan soruya verilen yanıt kadar, sorunun kendisinin de öğrenmeye aracılık eder. Bu karşılıklı öğrenme süreci aynı zamanda taraflar için bilinç yükseltme sürecidir. Aynı nedenle, hak temelli izlemede, olması gereken bir unsur olmadığını bildiğimiz halde o unsur hakkında izleme sorusu sorulur, çünkü hem o sorunun sorulması hem de olmadığını dair verilen cevap olmayan şeyin eksikliği hakkında farkındalık yaratır.

Hak temelli izleme ve değerlendirme, sadece izlemeye konu olan alana ilişkin bilgi toplama dolayısıyla değil, alana ilişkin standartları ortaya koyması ve izleme yoluyla toplanan bilgiyi bu standartlara uygunluğu çerçevesinde değerlendirmesi nedeniyle de bir öğrenme sürecidir. Örneğin, yerel yönetimler tarafından işletilen kadın danışma merkezlerinde yürütülecek hak temelli bir çalışma, danışmanlık veren uzmanların ye-

terliliklerine yönelik bir izleme ve değerlendirme yapabilir. Bunun için sadece uzman sayısı, eğitim ve yeterlilik durumları konusundaki veriden hareket etmekle yetinmez. Nitelikli bir uzmanın hangi meslek grubunda olması gerektiğini, alması gereken hizmet içi eğitimleri, eğitim sürelerini, vb. tanımlayarak alana ilişkin bilgi ve deneyimini paylaşılır kılmaktadır. Böylece bir karşılıklı ilişki, deneyim aktarımı ve öğrenme süreci söz konusu olur. Özellikle insan haklarına ilişkin alanlarda sivil toplumda biriken deneyimin kurumsal yapılara ve uygulamalara yansıtılmasına aracılık eder ve böylece bir karşılıklı öğrenme işlevi görür.³

Temel Kavram: İnsan Hakları Standartları

İnsan hakları standartları, ilgili insan hakkının yerine getirilmesinde veya uygulanmasında uyulması gereken uluslararası düzeyde kabul görmüş kurallardır. İnsan hakları standartları, insan hakları normlarına sıkı sıkıya bağlıdır ve bu bağlamda yürütülen uzun çalışmaların, uygulamadan çıkarılan derslerin ürünüdürler.

Örneğin, hapishanelerde mahkûmların haklarının ihlal edilmemesi için 1957 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından kabul edilen ve 1977 yılında uygulamaya giren “Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar” metni ayrımcılık yapmama normuna (M. 6) dayandırılarak geliştirilmiştir. Bu kapsamda örneğin mahkûmların kaydı için kabul edilmiş asgari standartlar şöyledir:

“Kayıt 7. (1) Kişilerin hapsedildikleri her yerde, gelen her mahpusun girişinin yazıldığı sayfaları numaralı bir kayıt defteri bulunur. Bu deftere şunlar yazılır:

- a) Gelen kişinin kimliği ile ilgili bilgiler,
- b) Kişi hakkındaki kararın sebepleri ve bu kararı veren makam;
- c) Kuruma girişin yapıldığı ve salıverileceği gün ve saat.

(2) Hakkında geçerli bir karar bulunmayan ve hakkındaki karar önceden kayda geçmeyen bir kimse, her hangi bir kuruma alınmaz.”¹

Bu kurallar ilgili sözleşmeye taraf olmuş devleti bağlar. Mahkûmların hapishanelerdeki hakları üzerine izleme ve değerlendirme yapacak olan bir sivil toplum örgütü, bu asgari standartların bilgisine sahip olmalı ve izleme planı ile göstergelerini bu kurallara göre geliştirmelidir.

³ <http://hrbaportal.org/monitoring-evaluation-2#sthash.jFj2bJap.dpuf>

Araştırma işlevi: Bir hakkın ihlal edildiğine veya hayata geçmediğine dair elimizde başlangıç için veriler vardır. Bu verilere dayanarak hak ihlallerinin olduğunu biliriz, ama derinliğini, içeriğinin çeşitliliğini, kapsamını, boyutunu veya ihlalin neden kaynaklandığını bilemeyebiliriz. Başlangıç verilerinin gösterdiği alanda bir hak temelli izleme ve değerlendirme çalışması yaparak, hak ihlalinin bilemediğimiz yönleri hakkında bilgi toplarız. Bu, hak temelli izlemenin araştırma işlevine karşılık gelir. Hak temelli izleme ve değerlendirmenin aynı zamanda bir araştırma işlevi olduğunu bilmek, veri toplarken kullanılacak yöntemlerin sınırlarını ve olanaklarını bilmeyi gerektirir. Bir toplumsal gerçekliğin bütünü her yönüyle gösterebilen bir yöntem yoktur. Bu nedenle, hangi yöntemin veri toplama aracı olarak kullanılacağı, aynı zamanda politik bir seçimdir. Aynı nedenle, hak temelli izleme yapan bağımsız örgütler, izlemenin amacı, ellerindeki kaynaklara veya seslenmeyi hedefledikleri okuyucuya göre, yaptıkları izleme ve değerlendirmeyi tek bir veri toplama yöntemine dayandırabilirler. Ancak hak temelli izlemede istatistiksel rakamlar, mülakat, odak grup gibi birden fazla veri kaynağı kullanmak bir konuda birden fazla bakış açısının rapora yansımaları bakımından teşvik edilen bir tercihtir.

Veri toplama ve Yöntem Seçimi

Hak temelli izleme ve değerlendirme için bilgi toplarken, tasarladığımız bilgi toplama yöntemin sınırlarını ve sağladığı olanakların iyi bilmemiz gerekir, çünkü veri toplama ve belgeleme için seçtiğimiz yöntemin sınırları, aynı zamanda araştırma sonucuna dayanarak geliştireceğimiz önerilerin sınırlarını da belirler. Örneğin, kadın cinayetlerine dair elimizde medyaya yansıyan haberler üzerinden başlangıç verileri olabilir. Başlangıç verilerine dayanarak, kadın cinayetleri hakkında hak temelli izleme ve değerlendirme yapabiliriz. Yaptığımız izleme ve değerlendirmeyi örneğin medya taramasına dayandırabiliriz. Medya taramasından doğru yapacağımız analiz, cinayetlerin artması veya azalması yönünde bir yorum içeriyor ise bu yorum bütün cinayetlerin eksiksiz medyaya yansıdığı bilgisine dayanmalıdır. Aksi takdirde bu yorumda bütün cinayetlerin eksiksiz medyaya yansıdığını varsayıyoruz demektir. Varsayımımızın yapacağımız savunuculuk faaliyetleri için sonuçları olabileceği gibi, gerçek hayatta da sonuçları olabilir. Aynı nedenle, kullandığımız araştırma yöntemimizin sınırlarının ve olanaklarının bilinmesi, hak temelli izleme ve değerlendirme yapanların etik bir sorumluluğudur.

Dikkat çekme ve toplumsal değişim için yaygın ikna işlevi: Hak temelli izleme ve değerlendirmenin amacı toplumsal değişimdir. Bu bağlamda, bir hakkın neden kullanılmadığı, eksikliğin neden kaynaklandığı, derinliği, kapsamı, önlenmesi ve ortadan kaldırılması hakkındaki önerilerimiz dâhil her şeyi biliyor olabiliriz. Buna rağmen izleme ve değerlendirme çalışması yapabiliriz, çünkü burada amaç, daha fazla veri toplayarak otoriteleri ve vatandaşları bu hak alanında önerdiğimiz değişikliklerin gerçekleşmesi için ikna çabalarımızı güçlendirmektir. Bu işlev, özellikle LGBTİ hakları gibi uluslararası mevzuata girme yolunda olan veya anadilde eğitim hakkı gibi uluslararası mevzuata girmiş, ancak yerel hükümetin taraf olmadığı sözleşmelerin içerdiği haklar için özel önemi olan bir işlevdir.

Önleme işlevi: Kimi zaman izlemenin birincil amacı bilgi toplamak veya araştırma yaparak, insan haklarının yerine getirilmediği hakkında belge, delil vb. sunmak değildir. Hak ihlallerinin gerçekleşebilme olasılığının olduğu durumlarda amaç, olası hak ihlallerinin önüne geçmektir. Bu tür izlemenin dayandığı fikir, ortamda bağımsız bir aktörün bulunması, genellikle devlet olan yükümlülük sahibinin izlendiğini bilmesi nedeniyle davranışının etkileneneğidir. Bu durumlarda yapılan izlemeye genellikle gözlem adı verilir (Bkz. Üçüncü Bölüm). En yaygın bilinen gözlem, seçim gözlemidir, ancak mahkemeler, gösteri ve yürüyüşler gibi olaylar bu şekilde izlenebileceği gibi, devlet gözetimi altındaki sığınmacı kampları, gözaltı merkezlerine ziyaretler de bu kapsamda izlemedir.

HAK TEMELLİ İZLEMEDEN ELDE EDİLEN BİLGİ NELERE HİZMET EDER?

Sivil toplum tarafından yürütülen hak temelli izleme ve değerlendirmenin önemli bir işlevi bilgi toplamak olmakla birlikte, bilgi örgütsel veya bireysel merakı gidermek gibi amaçla değil, öncelikle savunuculuk amacıyla toplanır. Ayrıca, anaakımlaştırma kavramı dolaşıma girdiğinden beri, izleme ve insan hakları anaakımlaştırması bir birlerine entegre olmuş iki alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda hak temelli izlemenin hizmet ettiği bu iki eylem sırasıyla ele alınmaktadır.

İzleme ve değerlendirme savunuculuğa hizmet eder

Savunuculuk, bireylerin veya grupların karar alıcı konumda bulunan kuruluşların veya hükümetlerin bir siyasaya ilişkin kararlarını, toplumsal tutumları veya politik süreçleri etkilemek için yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde giriştikleri eylemlerdir. Savunuculuk esas olarak sosyo-politik olarak veya siyaset karşısında güçsüz olanların sesi olmayı veya onların kendi seslerini duyurmalarına ve güçlenmelerine aracılık etmeyi amaçlar. Savunuculuk hak temelli çalışan bir sivil toplum örgütünün en önemli amaçları ve faaliyetlerinden biridir. Aynı zamanda hak temelli izleme ve değerlendirmenin hizmet ettiği en önemli sivil toplum faaliyeti savunuculuktur.

Hak temelli izleme ve savunuculuk arasındaki ilişki birden fazladır. Kimi zaman bir izleme ve değerlendirme çalışmasının yapılması başlı başına bir baskı olarak işlev görür ve kendi başına savunuculuk yapar. Örneğin, gözlem şeklinde yapılan izlemede, insan hakları savunucusunun gözaltı merkezinde bulunması veya seçim gözlemcisinin seçimlerde hazır bulunması kendi başına bir baskı unsuru oluşturur ve böylece savunuculuk işlevi görür. Kimi zaman yapılan bir izleme ve değerlendirme çalışması, savunuculuk faaliyetinin hedefinin tanımlanmasına aracılık eder. Örneğin, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine yapılan bir izleme ve değerlendirme çalışması, belirli bir kültürel grup içinde genelden daha fazla okur-yazar olmayan kadın olduğunu gösterebilir ve eğitimde cinsiyet eşitliği savunucuları, yaptıkları izleme ve değerlendirme çalışmasından elde ettikleri verilere dayanarak, bu grup kadının eğitime erişimi yönünde yeni bir hedef tanımlayabilir. Daha yaygın olan ise hak temelli çalışan örgütlerin yapmayı planladıkları hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmasının hedefini savunuculuk hedefleriyle uyumlu olarak yapmalarıdır, çünkü bu örgütler hak temelli izlemenin:

- Savunuculuk yaptıkları alanlarda toplumsal değişimin yaratılması için somut bilgiye dayanan hak temelli izleme ve değerlendirmenin, karar alıcılar ya da yasa koyucular gibi kilit aktörlerin harekete geçmesini sağlayacak bir ikna aracı olduğunu;
- Hakların hayata geçirilmesi sürecindeki aksamaların, eksikliklerin görünür kılacağını;

- Toplumsal dönüşüm için gerekli ihtiyaçların ortaya çıkaracağını;
- Hak taleplerinin yüksek sesle ifade edilmesine aracılık edeceğini;
- Uluslararası standartların benimsenmesi ve uygulanmasını sağlayabileceğini (Guzman ve Verstappen, 2003);
- Toplumsal iktidarda söz sahibi olmaktan yoksun bırakılmış grupların güçlendirilmesine aracılık edeceğini; ve
- Marjinalleştirilmiş grupların adalete, eşitliğe ve insan haklarına ilişkin ihtiyaçlarını ve taleplerini görünür kılacağını bilirler (KNCHR, 2011).

İzleme ve değerlendirme insan haklarının anaakımlaştırılmasına hizmet eder

İnsan haklarının anaakımlaştırması, uluslararası insan hakları standartlarının ve yöntemlerinin bir örgütün çalışmalarına entegre edilmesi demektir (Kedzia, 2009: 231-2). İnsan haklarının anaakımlaştırması niteliksel ve yapısal olabilir. Niteliksel anaakımlaştırma, insan haklarının kamu ve sivil toplumda yer alan bütün örgütlerin, bütün politika, plan ve programlarına içerilmesidir. Yapısal anaakımlaştırma, bir örgütün yönetim mekanizmalarına insan haklarının içerilmesidir. Örneğin, bir bakanlık hazırladığı stratejik planı, misyonunu insan hakları prensip ve standartlarına dayandırarak yapmışsa, o bakanlık için niteliksel insan hakları anaakımlaştırması yapmıştır diyebiliriz. Ancak yapısal anaakımlaştırma için ileri doğru atılan bir adım konuyla ilgili bir birim oluşturulmasıdır. Gerçek yapısal anaakımlaştırma için ise bütün yönetimin insan hakları prensipleri ve yöntemlerini kullanarak işlemesidir. Örneğin, TBMM’de bulunan Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu toplumsal cinsiyet eşitliğinin yapısal anaakımlaştırması içindir. Ancak, yapılan bütün kanunların bu komisyondan geçmemesi nedeniyle, yarı yapısal anaakımlaştırma aracıdır. En yaygın ve kolayca yapılan anaakımlaştırma niteliksel olandır, ancak yapısal anaakımlaştırma gerçekleşmediği müddetçe toplumsal dönüşüm için gerekli son adım atılmamış demektir.

İnsan haklarının anaakımlaştırması fikri BM’de hayat bulmuş olmasına rağmen, BM’nin kuruluşundan bu yana kabul edilmiş veya bütün BM

ajanslarınca eş zamanlı olarak kabul edilmiş değildir. Örneğin, Ekonomik ve Sosyal Konsey insan hakları anaakımlaştırması fikrini başından beri benimserken, Güvenlik Konseyi 2005 yılına kadar benimsemeyip, insan haklarına ilişkin konuları “insani problem” olarak ele almaya devam etti (Kedzia, 2009: 234). Bugün BM’den doğru gelişen ve yaygınlaşan kavrayışta insan hakları ana akımlaştırması insani gelişme (kalkınma), demokrasi ile barış ve güvenlik ile ilgilidir. Bunların ortak keseni ise toplumsal cinsiyet eşitliği anaakımlaştırmasıdır.

İnsani gelişme (kalkınma): Ekonomik gelişmeye endeksli kalkınma anlayışının dar bir anlayış olduğu hakkında uzun süredir ortak bir görüş vardır. Buna dayanarak, dar kalkınma anlayışı yerini önce insan hakları dilinin kalkınmaya ilişkin plan ve programlara içerilmesine (niteliksel anaakımlaştırma), daha sonra da insan haklarının yöntem ve standartlarının uygulamada kullanılmasına (yapısal anaakımlaştırma) bıraktı. Bu süreçte, gerek BM Kalkınma Programı (UNDP), Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Kadın Birimi (UN Women) gibi BM ajansları ile Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Bakanlığı (DFID), İsveç Kalkınma Ajansı (SIDA) gibi ulusal ajanslarla, Save the Children, OXFAM veya CARE gibi ulus-ötesi faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri insan hakları göstergelerinin kullanılması, insan haklarının çalışmalarına entegre edilmesi gibi uygulamalarla insan haklarının anaakımlaşmasını sağlamaya katkıda bulunmaktadır (Filmer-Wilson, 2005:3).

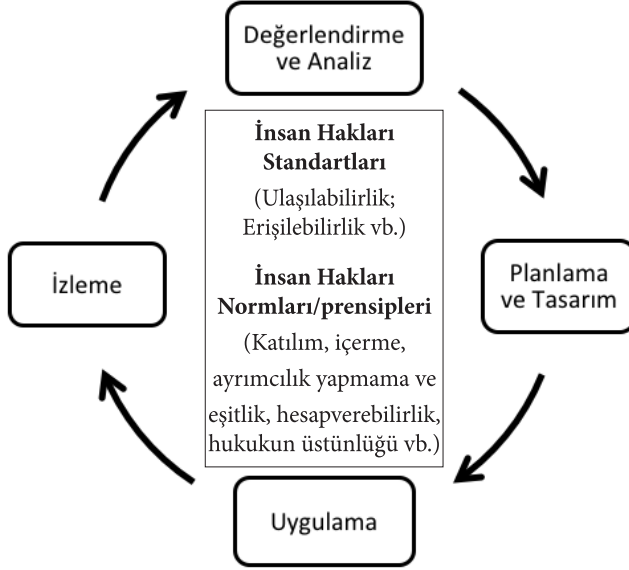
Demokrasi: “İnsan Hakları Hakkında Beş Masal” başlıklı meşhur denemesinde Steven Lukes (1993), insan haklarının nasıl uygulandığını beş değişik rejim (Utalitaria-faydacı; Communitaria-kollektivist; Proletaria-sosyalist; Libertaria-liberal ve Egaliteria-demokrasi) altında karikatürize eder ve insan hakların en iyi eşitlikçi demokrasi rejiminde hayata geçeceği sonucuna varır. Açıklaması şöyledir: Egaliteria ayrımcılık yapılmaması prensibi üzerine kurulmuştur ve burada kimse, milliyeti, cinsiyeti, rengi, dini, engeli, yaşı veya cinsel yönelimi nedeniyle ayrımcılığa uğramaz. Ayrıca Egaliteria’da etkinliğin artırılmasına veya başka bir konuya ilişkin kaygılar yüzünden eşitlik fikrinden vazgeçilmez (Lukes, 1993: 164). Bu masaldaki Egaliteria uygulamadaki demokrasilere karşılık gelme de teorideki demokrasiye karşılık gelir. Özellikle insan haklarının demokrasi bağlamında anaakımlaştırılması fikriyle birlikte, demokrasi

daha fazla insan haklarının korunduğu ve vatandaş veya yönetilenlerin katılımının garantilenmesi gereken bir rejim olarak görülmeye başlanmıştır. Bu kapsamda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'ndan (AGİT), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası örgütler, Avrupa Birliği veya TÜSEV gibi sınır-ötesinde faaliyet gösteren örgütler, iyi yönetim ve katılıma ilişkin insan haklarına dayalı ölçülebilir kriterler geliştirmektedirler.

Bütün bu gelişmeler ışığında hem sistemin kendi içinde, hem de bağımsız sivil toplum örgütlerince izlenmesi işlevsel önem kazandı, çünkü hak temelli izleme ve değerlendirme gelişmekte olan kalkınma ve demokrasi anlayışının temel taşlarından biridir. Kalkınmada insan hakları anaakımlaştırması, kalkınmaya ilişkin politikaların hayata geçirilmesi yoluyla insan haklarının hayata geçirilmesi anlamına gelir. Demokraside insan hakları anaakımlaştırması, siyasetin ve kamu yönetiminin işleyişinin çalışması yoluyla insan haklarının hayata geçirilmesi anlamına gelir. Bu bağlamda her hangi bir kalkınma veya demokrasinin daha katılımcı ve eşitlikçi yönler ile ilerlemesi artık doğrusal ve yukarıdan verilen kararların aşağıya doğru uygulanması anlayışını değil, döngüsel ve spiral şeklinde ilerleyen bir süreç içinde gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Örneğin, BM Kalkınma Programı insan haklarını hayata geçirmeyi hedefleyen bir kalkınmayı, yani kalkınmada insan hakları anaakımlaştırmasının nasıl yapılacağını aşağıdaki gibi resmetmektedir.

BM'nin bakış açısından ifade edilirse, insan haklarının anaakımlaştırmasında genel ana hedef, bir ülkede insan haklarının korunmasının ulusal/yerel sistemler aracılığı ile güçlendirilmesidir. Bu hedefe uygun veya bununla uyumlu politika planlama ve tasarımı yapılmalı ve uygulanmalı. Uygulanan politikanın insan haklarının hayata geçirilmesine ilişkin süreci ve sonuçları izlenmelidir. Elde edilen sonuçlar insan hakları bakımından analiz edilmeli ve analiz sonuçları planlanmış politikaya içermelidir.

BM'nin bakış açısından ifade edilirse, insan haklarının anaakımlaştırmasında üst ana hedef, bir ülkede insan haklarının korunmasının ulusal/yerel sistemler aracılığı ile güçlendirilmesidir. Bu kapsamda geliştirilen ölçümler ve analizlerde özellikle dikkat edilen konular ise şöyledir:

- Yerel mevzuatın uluslararası insan hakları standartlarına uygunluğu
- Mahkemelerin, adli ve kanunların yürütülmesinin etkin çalışması
- Bağımsız insan hakları komisyonları veya kamu denetçiliği gibi kurumların etkin çalışması
- Haklarını talep eden bireylerin hak taleplerini etkin bir şekilde yapabilmeleri için prosedürler
- İyi yönetim ve insan haklarını teşvik eden ve koruyan hesap verebilir kamu kuruluşları
- Demokratik, açık, şeffaf ve katılımcı karar alma süreçleri
- Güçlü sivil toplum ve özgür ve bağımsız medya

İnsan hakları anaakımlaştırması bağlamında yapılan hak temelli izleme ve değerlendirme, izleme ve değerlendirmesi yapılan politika veya uygulamalar kapsamında insan haklarının hayata geçirilmesine hizmet eder. Çünkü böylesi bir izleme ve değerlendirme, izlenen politika veya uygulamanın insan hakları normlarına ve standartlarına uygun şekilde, uygun yasal ve yapısal araçlar kullanarak, uygun kişiler tarafından ve uy-

gun zamanda ve planlandığı gibi yapıp yapılmadığı konuları hakkında bilgi sağlar. Bu yönüyle hak temelli izleme ve değerlendirme, diğer tür izleme ve değerlendirme faaliyetleriyle ortaklaşır. Genel olarak izleme ve değerlendirmenin amacı etkinliği artırmaktır. İnsan hakları anaakımlaştırması bağlamında yapılan hak temelli izlemenin amacı da insan haklarının etkin bir şekilde hayata geçmesidir. Böylesi bir izleme ve değerlendirmede, insan haklarının hayata geçirilmesinde kapasiteye dair sorunlar ve içeriği ortaya konur, mevcut yapının olması gerekene ilişkin değerlendirilmesini yapılıp ve daha verimli ve daha etkili bir sistemin kurulmasına ilişkin öneriler geliştirilir.

İnsan hakları bağlamında yapılan hak temelli izleme ayrıca, demokratik yapının etkinliğini güçlendirmeye hizmet eder. Ancak bunun için, hak temelli izlemenin insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve hakların hayata geçirilmesi olduğu kadar, demokratik yapıları desteklemeyi ve insan hakları kültürünün geliştirilmesini uzun dönemli hedeflerine koymasına gerekir. Bu şekilde yapıldığında hak temelli izleme ve değerlendirmenin bir sonucu da bilgilendirilmiş aktif vatandaşlığın kurulmasıdır (Jacobsen, 2008: 2).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anaakımlaştırmasına Hizmet Eder: İnsan hakları belgelerinin temeli sayılan BM Kuruluş Antlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi başta olmak üzere bütün insan hakları belgeleri ayrımcılık yasağı üzerine kurulmuştur. Ayrımcılık yasağı başta toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı içermektedir. Ancak insan hakları anaakımlaştırması, eş zamanlı olarak veya kendiliğinden toplumsal cinsiyet eşitliği anaakımlaştırması anlamına gelmeyebilir. Oysaki toplumsal cinsiyet eşitliği, hem BM'den doğan bütün insan hakları belgelerinin temel prensiplerinden biridir, hem AGİT, BM gibi küresel, Avrupa Konseyi gibi bölgesel kuruluşların temel değerlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca, Kadına Yönelik her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW) dünyada en fazla sayıda devletin taraf olduğu sözleşmedir. Kısacası, toplumsal cinsiyet eşitliği küresel düzeyde kabul görmektedir. Bütün bunlar, hak temelli izleme ve değerlendirme yapan sivil topluma uluslararası mevzuatı bilme sorumluluğuna, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve en yeni eşitlik anlayışlarını bilme sorumluluğu da yüklemektedir.

Temel Kavram: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği veya Ayrımcılığa Maruz Kalmama Hakkı

Toplumsal cinsiyet eşitliği, üç değişik şekilde anlaşılmaktadır: Aynılık eşitliği (formel eşitlik), farklılık eşitliği (niteliksel eşitlik) ve dönüştürücü eşitlik.

Aynılık eşitliği: Aynılık eşitliği kadın ve erkeği eşit olarak insan olmaları nedeniyle, eşit muamele görmeleri fikrine dayanır. Kadın veya erkek herkesin tek oy hakkının olması, kız çocukları için ayrı, erkek çocukları için ayrı okula başlama yaşının olmaması gibi uygulamalar, aynılık eşitliği anlayışına dayanır. Buna göre, kanun önünde kadın erkek dahil herkes eşittir.

Farklılık eşitliği: İnsan haklarının sadece kağıt üstünde değil, gerçek hayatta karşılığı olması için uygulamalara yansımaları fikrinin uzantısı olarak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sadece kanun önünde değil, fiili hayatta karşılığı olması için toplumsal olarak erkekle iktidar bakımından eşitsiz konumlanmış kadının, erkekle aynı muamele görmesinin eşitsizliği meşrulaştırıcı ve artırıcı etki yapması nedeniyle, farklılık eşitliği eşitsiz konumda olanın (kadın) eşitlik sağlanıncaya kadar, geçici özel önlemler aracılığı ile farklı muamele görmesi fikrine dayanır. Bu anlayışın odağında sonuçları itibariyle eşitliğin sağlanması vardır.

Dönüştürücü eşitlik: Dönüştürücü eşitlik anlayışı farklılık eşitliğinin içinde de vardır. Ancak farklılık eşitliğinin ön gördüğü mekanizmaların (kota uygulaması gibi geçici özel önlemler) eşitsiz konumda olanların katılımıyla değil, hükümetler, şirketler gibi aktörlerce yukarıdan aşağıya tasarlanır. Bu yeterince katılımcı, yerleşmiş ve sadece doğrudan ayrımcılığı değil, talepte bulunma aşamasına gelmemiş, örneğin iş aramaya başlayamayanların, örneğin engelli kadının, deneyimlediği dolaylı ayrımcılığa hassas değildir. Sonuç olarak, eşitsizler arasındaki (örneğin siyah kadınla beyaz orta sınıf erkek) mesafe kısılırken, derin yapısal eşitsizlikleri (örneğin, yoksul siyah kadınla, beyaz zengin kadın) devam ettirdiği, hatta artırdığı gibi tespitler üzerine, dönüştürücü eşitlik anlayışı uygulamaya kondu. Dönüştürücü eşitliğin tamamlayıcısı katılımcı ve yerleşmiş demokrasidir. Aynı nedenle, dönüştürücü eşitliğin hayata geçirilmesinin tek sorumlusu ve ana aktörü devlet değil, bütün devlet ve iş çevresi dahil bütün kurumlar ve kuruluşlarla sivil toplumdur.

CEDAW'da üç eşitlik anlayışını bulmak mümkündür. CEDAW Madde 7 devlete kadınların erkeklerle eşit koşullarda oy vermesini garantileyecek önlemleri almasını; Madde 9 da kadınların erkeklerde eşit koşullarda vatandaşlığa girme veya çıkmayı garantilemesini öngörür. Bu aynılık veya formel eşitliktir. CEDAW sadece kanun önünde eşitlik öngörmez, fiili veya niteliksel eşitliğin sağlanmasını ve (3 ve 24) ve başlangıçta eşitliğin sağlanması için eşit fırsatlar yaratılmasını öngörür. CEDAW dönüştürücü eşitlik kapsamında devlete iki farklı ama bir birleriyle bağlantılı uygulama sorumluluğu verir. Bunlardan ilki, kurumların, sistemlerin ve yapıların dönüştürülmesidir. Bunun için iktidar ve kaynakların yeniden ve eşit dağıtımına aracılık edecek yapıların (ulusal mekanizma, cinsiyete ayrıştırılmış veri toplayan kuruluş gibi) oluşturulması ve eril iktidarı etkili bir şekilde dönüştürecek stratejilerin geliştirilmesidir. Bir diğeri de toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve kadınların ayrımcılığa maruz kalmasına kaynaklık eden normların, klişelerin ve normlar ile zararlı uygulamaların dönüştürülmesidir. Ayrıca Genel Tavsiyeler aracılığıyla da çoklu ayrımcılıkların bütün bu dönüştürücü perspektife içerilmesi amaçlanmıştır.

İnsan hakları anaakımlaştırması, kendiliğinden ve sistematik olarak toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını içermez. Bunun için insan hakları anaakımlaştırmasına en yeni toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının içerilmesi ve katılımcı “vatandaşlık” ve demokrasi anlayışının da uygulamaya geçirilmesi gerekir.

İZLEME HER ZAMAN DEĞERLENDİRMEYİ GEREKTİRİR Mİ?

İzleme ve değerlendirme ifadesi, bir biriyle bağlantılı ve bir birinden ayrılamaz iki farklı faaliyetten oluşur. Aşağıdaki tablo, izleme ve değerlendirme arasındaki genel bir ilişkiyi göstermektedir.

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

İzleme	Değerlendirme
Sistemantik, sürekli	Sistemantik, periyodik
Uygulama esnasında	Uygulama esnasında ve sonrasında
Bir politika veya programla ilgiliyse, faaliyet ve ilerlemeyi takip	Bir politika veya programla ilgiliyse, o program/politikanın yararı, değeri veya bedeli hakkında yargısal
Çalışma programına uygun	Değerlendirme kriterlerine uygun
Kısa dönem düzeltme	Karar alıcılara yönelik gelecek uygulamaları etkilemek
Hesap verebilirlik: Uygulama ile ilgili	Hesap verebilirlik: Sonuçlar ile ilgili
Değerlendirmeye katkı sunar	Öğrenmeye ve dönüşüme katkı sunar
İçerden yapılıır	Bağımsız yapılıır

Kaynak: <https://undg.org/wp-content/02/6.2-HRBA-to-Monitoring-short.pptx>

Kısacası, sadece izleme amacıyla toplanan veriler, bize her hangi bir anlamlı bilgi sunmaz. Verinin çeşitli kıstaslar, ölçütler aracılığıyla anlamlı hale getirilmesi zorunludur. Örneğin, yer sarsıntılarını kaydeden aletin topladığı verilerin, jeologlar için anlamı başka, afet birimleri için başkadır. Söz konusu insan hakları olduğunda, değerlendirme her zaman normlara dayanır (Bkz. Temel Kavram: Normlar s. 10). Ayrıca her bir hak için bu normlara dayanılarak standartlar geliştirilmiş olabilir. Hak temelli izlemenin kurgusu ve değerlendirmesi mutlaka ilgili normlara ve varsa standartlara dayanıyor olmalıdır.

İzleme ve değerlendirme bir birinden ayrılamayacağı için bundan sonra izleme ve değerlendirme ifadesi yerine sadece izleme kullanılacaktır.

İZLEME VE DEĞERLENDİRME HER ZAMAN HAK TEMELLİ MİDİR?

İzleme hayatın neredeyse her alanında gündelik yaşamımızın bir parçasıdır, ancak resmi ve hukuksal çerçevede gerçekleşse de her izleme faaliyeti, aynı zamanda hak temelli izleme değildir.

Gündelik hayatta yaptığımız izleme özel veya kamusal hayatımızı ilgilendiriyor olabilir. Kimi zaman biz izleriz, kimi zaman izleniriz ve bunlar yasal-resmi çerçevede gerçekleşiyor olabilir.

Hukuksal Resmi İzleme: Okul Karnesi

Türkiye’de eğitim sistemi öğrencinin ders başarısının izlenmesi için Milli Eğitim Bakanlığı her bir öğrencinin başarı performansının izlenmesi için iki temel gösterge kullanır: “devamlılık” ve “sınavlar”. Sistem içinde okul, öğretmenler aracılığı ile günlük sayım yapılmasını sağlayıp kayda geçerken, öğretmenler öğrencilerin başarı performansını sınavlar üzerinden izler. Öğretmenler sınavlar ve yoklamalar aracılığı ile veri toplar. Yoklamalar ve sınav kağıtları toplanılan verinin doğrulama araçlarıdır. Bütün bu süreç Milli Eğitim Kanununda tanımlanmıştır. Dönem veya ders yılı sonunda verilen karneler, öğrencilerin dönem veya akademik yıl içindeki başarısının izlenmesinin değerlendirmesinin raporlanmasıdır. Ancak her ne kadar okullar eğitim hakkının hayata geçmesinin bir aracıysa da (bkz. Eğitim hakkı tablosu ve mevcudiyet prensibi), karneler hak temelli izleme değil, tek tek öğrencilerin performans izlemesidir.

Bu tanımdan doğru bakıldığında, izleme sürecinin bütünü veya parçalarını yaşamımızın her alanında görebiliriz, ancak hak temelli izleme ve değerlendirme amacının insan haklarının hayata geçirilmesi olması nedeniyle, diğer her türlü izleme faaliyetinden ayrılır. Bununla birlikte, hak temelli çalışan sivil toplum örgütleri, yukarıda teknik bir şekilde sunulmuş olan unsurların önemli bir kısmını yapmaktadırlar. Kimi sivil toplum örgütlerini izleme ve değerlendirme kapsamında diğerlerinden ayıran, kimi sivil toplum örgütlerinin hak temelli izleme yapmayı planlayarak, süreçleri takip edip faaliyet gösterdikleri hak alanında izleme raporu hazırlamalarıdır. Diğerleri ise hak temelli izleme için gerekli olan pek çok faaliyeti yapmakla birlikte, sonunda bir rapor hazırlamaya yönelik planlayıp, tasarlayarak bütün faaliyetlerini yürütmemeleridir.

HAK TEMELLİ İZLEME HER ZAMAN YAPTIĞIMIZDAN FARKLI, ÖZEL BİR FAALİYET MİDİR?

Bir insan hakkına veya bilimsel bir temele dayandırmasak da hepimiz gündelik hayatımızda izleme yaparız. İzlediğimiz konuyu değerlendiririz ve o konuya ilişkin eylemlerimizi/davranışlarımızı değerlendirmemize göre yönlendiririz. Örneğin, endüstri devrimi döneminde henüz gaz ölçüm aletlerinin gelişmediği zamanlarda madencilerin madenlerin gaz güvenliğini **izleme yöntemi** kanaryaları madenlere indirmektir. Kanaryaların olağan ve olağan dışı davranışı hakkında bilgi sahibi olan madenciler

kanaryaların olağan dışı davranışlarını madende gaz güvenliği olmadığı-
nın **göstergesi** olarak kabul etmişlerdi. Madene indirilen kanaryalarda
normal dışı davranışlar gözlediklerinde madencilerin **değerlendirmesi**,
madende gaz güvenliği olmadığı şeklinde olmaktadır. Bu değerlendirme
sonucunda madenciler madeni terk ediyorlardı.

Bugün gündelik hayatımızda izleme yapmak için daha fazla ölçme
aracı vardır ve hemen her gün bu araçları kullanarak izleme yaparız veya
başkalarının yaptıkları izleme faaliyetlerinden faydalanırız. Örneğin, ye-
mek hazırlamayı hemen hemen her zaman bir izleme eşliğinde yaparız
veya hava durumunu izlerken başkalarının yaptığı izleme faaliyetlerin-
den yararlanıyoruzdur.

Gündelik Hayatta İzleme: Yemek Yapma

Her yemek yapma faaliyeti aynı zamanda bir izleme faaliyetidir. Hazırladığımız yemeğin nasıl yapılması gerektiği (ocakta, fırında, mangalda, kızartarak, çığ olarak) ve nasıl yeneceği (soğuk, sıcak, ılık) bilgisi o yemeğin **normları** veya dayandığı prensiplerdir. Hazırlanan yemek için kullanılacak malzemeyi bir araya koyup miktarını belirlediğimizde yemek yapma izlemesinin **standartlarını** gözden geçirmiş oluruz. Bir malzemenin hangi sırada ve hangi aşamada hangi diğer malzemelerle karışabileceği bilgisi, yemeğin hazırlanmasında istediğimiz sonucu almak için gerekli **yöntemi** gösterir. Yemek hazırlama sıcaklığını, süresini, malzemeyi ölçmek için çeşitli araçlar kullanırız. Yemek hazır olduğunda elde ettiğimiz tadı olması gerekenle karşılaştırıp fark gözlemlediğimizde izlemenin değerlendirme aşamasını deneyimliyoruzdur. Farkın kaynağının ne olduğunu bir kenara not edip bir sonraki sefere o farkı yaratan unsuru tekrar kullanıp kullanmamaya karar verdiğimizde değerlendirilmemizin sonucunu kendimize raporluyoruzdur.

Gündelik Hayatta İzleme Faaliyetlerinden Yararlanma: Hava Durumu

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM), hava tahminini “belirli bir ülke, bölge veya merkezde, bir zaman dilimi içinde görülebilecek meteorolojik olayların gözlem ve analizlere dayanılarak subjektif veya objektif yöntemler kullanılarak önceden öngörülme çalışmaları” şeklinde tanımlamaktadır. Medyanın günlük hava durumu yayınları, meteorolojinin yaptığı bilimsel faaliyet kapsamında yaptığı izleme çalışmasına dayanır.

MGM'nin ürettiği bilgi hava bilimine dayalı toplumsal ihtiyaca göre çerçeveslendirilmiş bilgidir. Ancak yaptığı gözlemler sonucunda yaptığı öneriler arasında, örneğin sürücülerin kar ve buzlanma koşullarında zincir ve çekme halatı bulundurmaları veya küresel ısınmaya karşı eylem önerileri yoktur. Hava durumu hakkında yaptığı gözlemler, durumu resmetmek ve sorunları tespit ederek ileriye dönük projeksiyonlar yapmaktır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü ve üniversitelerde bu kapsamda yaptığı araştırmalar, hak temelli izleme kapsamında yapılan çalışmalardan, toplumsal dönüşüm perspektifinden öneriler yapmamasıyla ayrılır.

HAK TEMELLİ İZLEMİYİ SADECE SİVİL TOPLUM MU YAPAR?

İzlemeyi herkes yapabileceği gibi, hak temelli izlemeyi de herkes yapabilir. Uluslararası veya hükümetler arası kurum ve kuruluşlar, uluslararası hükümet dışı kuruluşlar, ulusal resmi kuruluşlar, üniversiteler, düşünce kuruluşları, uzmanlar, uzman grupları, meclis komisyonları, sendikalar, meslek örgütleri dâhil bütün sivil toplum örgüt ve oluşumları hak temelli izleme yapabilir. Hak temelli izlemenin ayırt edici özelliği kimin yaptığı değil, izlemenin ve değerlendirmenin yola çıkış noktasının yani hedefinin, amacının, referanslarının ve araçlarının insan hakları olmasıdır. Örneğin, Dünya Ekonomik Forumunun geliştirdiği Toplumsal Cinsiyet Uçurumu raporları, karar alma süreçlerinde, eğitimde, istihdamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin veya paritesinin sağlanmasıyla, kadının insan haklarıyla uyumludur ve toplumsal cinsiyet eşitliği normunu destekler. Ancak raporun kendisi hak temelli izleme değildir, çünkü hedefinde kadının insan haklarının korunması değil, ulusların

rekabet edebilirliği vardır ve dayanağı değişen toplumsal koşullarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin toplumsal bir norm haline gelmesidir.⁴ Kadınların eşitlik taleplerinin toplumsal ve daha önemlisi siyasal norm haline gelmesi raporun temelini oluşturur.

⁴ Bkz.http://www3.weforum.org/docs/WEF_Gender_Taskforce_Report_2015.pdf

Ayça Kurtoğlu

BÖLÜM II

HAK TEMELLİ VE TOPLUMSAL CİNSİYETE DUYARLI İZLEMENİN PAYANDASI OLARAK İNSAN HAKLARI

Türkiye'nin insan haklarıyla tanışması insan hakları fikrinin ortaya çıktığı zamana dayanır. Bugün ayrıca Türkiye İnsan Hakları Kurumu ve İl İnsan Hakları Kurulları yasal zeminde kurulmuştur. Ancak Birinci Bölümde vurgulandığı gibi, "hak" sözcüğü Türkiye'de her zaman insan hakları anlamına gelmemektedir. Nitekim Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun yaptığı sokak röportajlarında insan hakları, daha çok kişisel haklar ve bunun etrafındaki konular olarak anlaşılmaktadır.

Hak temelli izlemenin dayanağı insan haklarıdır. Diğer bir deyişle, hak temelli izlemenin hedefi, amacı ve izleme sonunda sunduğu öneriler insan haklarına dayanmalıdır. Peki, nedir bu insan hakları? Bu bölümde ilk olarak, insan hakları terimine açıklık getirmeyi amaçlıyoruz. Böylece, insan haklarının neden cinsiyet içermediğini, ama neden içermesi gerektiğini de ortaya koyacağız.

İNSAN HAKLARI NEDİR?

Yukarıda bahsedildiği gibi, hak temelli izlemenin temel dayanağı, BM'nin İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinden doğan insan hakları belgelerinde ifade edilen insan haklarıdır. Bugün uluslararası mevzuata geçmiş olan bütün hakların tamamının eksiksiz uygulandığı, her türlü toplumsal kesimin, her türlü farklılıklarıyla eşit bir şekilde yaşadığı, şiddetin hiçbir biçiminin yaşanmadığı bir toplum henüz mevcut değildir. Ayrıca, insan haklarının ihlali kimi zaman şiddet içeren saldırılara gerekçe gösterilebilmektedir. Buna rağmen, çoğu insan hakları ihlalinin yaşandığı günümüz dünyasında hiçbir otorite ve hiçbir kurumun insan hak-

larının bütününe toptan karşı olmasının meşruiyeti yoktur. Bu da insan haklarının teşviki, insan haklarına saygı gösterilmesi, insan haklarının korunması ve hayata geçirilmesi konularının küresel düzeyde genel kabul gördüğünü göstermektedir. Ayrıca, insan haklarına dayanmanın bir temel değer olarak yaygın bir şekilde kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Bu bölümde küresel düzeyde kabul görmüş olan insan haklarının ne olduğu sorusuna ve insan haklarının toplumsal cinsiyet ile ilişkisine odaklanıyoruz, çünkü insan hakları denilince ilk akla gelen, cinsiyet içermeyen insan öznesidir. Ayrıca insan haklarının daha çok hukuktan kaynaklandığına dair genel bir kanı vardır. Bu bölümde bunun böyle olmadığını, insan haklarının toplumsal hareketlerin eşitlik mücadeleleriyle yakından ilişkili olduğunu da göstereceğiz.

İnsan Hakları Nedir?

İnsan hakları nedir sorusuna bugün verilen en yaygın cevap, insan haklarının insana mündemiç (yani insanın insan olduğu için sahip olduğu) evrensel ve vazgeçilmez haklar olduğudur. Bunlar ve insan haklarına atfedilen benzeri karakteristik özelliklerin bir listesini insan hakları üzerine yazılmış pek çok dokümanda bulmak mümkündür. Bu tanım, aşağıda daha detaylı açıklandığı gibi, liberal siyaset felsefesi ve teorisi çerçevesinde geliştirilmiş bir tanımdır. Buna göre, insan haklarının temeli doğal hukuk ve doğal haklardır. Günümüzde insan hakları nedir sorusuna verilen en yaygın cevap, liberal felsefenin kurucularından John Lock'un Türkçe'ye *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (1690) başlığı ile çevrilmiş olan eserindeki insan hakları tanımıyla örtüşmektedir.

İnsan hakları teorisi ile siyaset felsefesi ve teorisi arasındaki etkileşim uzun bir süre zayıftı ve bu durum insan haklarının liberal bir temellendirmeyle sınırlı olarak kavranmasına yol açtı. Bu zayıflığın aşılması, ancak liberal insan hakları anlayışının eleştirilmesiyle mümkün oldu. Bu nedenle, insan haklarının yukarıda sayılan özelliklerini buraya taşımak ve tekrarlamak yerine, bu tanımlamaya yöneltilen eleştirilere kulak verip, onların önerilerini dikkate aldık.

İnsan haklarının liberal temellendirilmesine karşı olanların ve insan hakları teorisi ile siyaset felsefesi ve teorisi arasında güçlü bir bağ bulun-

duğunu savunanların, liberal insan hakları anlayışına yönelttikleri eleştiriler dört argüman kapsamında ele alınabilir:

1. İnsan haklarının insana mündemiç, evrensel ve vazgeçilmez sayılan özelliklerinin, liberal felsefecilerin insan haklarının kaynağının ne olduğu sorusuna verdikleri meta anlatılara dayalı olması ve doğal hukuk kurgusunun bugünün siyaset teorisinde karşılığının olmaması (Mendus, 1995);
2. Doğal haklar kurgusuna dayalı insan haklarının zamandan, öznen ve mekândan bağımsız bir kavrammış gibi tanımlanmış olmasının eşitsizlikleri görünmez kılması;
3. İnsan haklarının evrenselliğinin yalnızca bir varsayım olması ve bu nedenle kaynağına odaklanmak yerine, siyasetle ve uygulamayla bağlantısının kurulması gerekliliği;
4. İnsan haklarının toplumsallığına odaklanılmadığı için insan haklarının sosyolojik analizinin yapılamaması ve toplumsal hareketlerle bağının kurulamaması (Stammers, 1999).

Yukarıda kısaca özetlenen eleştirilerden, insan haklarının dört özelliğini saptayabiliriz. Aşağıda daha detaylı açıklanan bu özellikler, sırasıyla insan haklarının “talep edilirliliği”, “çoğulluğu”, “evrenselliği” ve “yüksek öncelikliliği”dir. Bu çalışma kapsamında bu özellikleri, insan hakları literatüründeki tanımlamaları feminist yöntem ve toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alarak geliştirdik. Bunu yapmamızın birincil nedeni, feminist teori ve aktivizminin birlikteliğinin insan hakları alanında kendine özgü bir bilgi birikimini sağladığı ve kendine özgü bir yöntem sunduğu (Parisi, 2002: 571) fikrine olan inancımızdı; bunun toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme çalışmalarına aracılık edeceğini umuyoruz.

- a. İnsan hakları talep edilir: İnsan haklarının, insanın sadece insan olmasıyla sahip olduğu haklar olarak tanımlanması,¹ açıklayıcı olduğu kadar, öznesiz, zamansız ve mekânsız olması nedeniyle de muğlaktır (Stammers, 1999: 991). Bu tanımlama liberal düşünceye ve varsayımlarına dayanır. Oysa bugün anladığımız anlamda insan hakları kavra-

¹ İnsan haklarının “insanın sadece insan olduğu için sahip olduğu haklar” olması ifadesi ilk olarak açıkça Jack Donnelly tarafından ifade edilmiştir. (Donnelly, 1989: 28-9).

mının gelişiminin ardında, liberal felsefenin yanı sıra, Fransız Devrimi'nde simgeleşen burjuva devrimlerinin dâhil olduğu siyasi süreçler, eşitlik talebi olan toplumsal hareketler ve bunların düşünsel zeminini hazırlayan felsefi düşünceler de vardır. Kısacası, her ne kadar insan hakları kavramının ortaya çıkışı Batı'da 15. yüzyıldan itibaren gelişen liberal düşünce, anlayış ve eylemle iç içe geçmiş görünse de, insan hakları kavramı ve kavrayışı eşitlik talepleri olan ve liberal hareketlerden daha geniş bir yelpazede yer alan toplumsal hareketlerin ürünüdür. Bu nedenle, insan hakları sadece birey olarak insanın haklarını tanımlamaz, kolektif olarak insanların haklarını da tanımlar ve ayrıca, öznesinin insan ya da bir insan grubu olması da gerekmez. Örneğin, aşağıda ifade edildiği gibi, özellikle üçüncü ve dördüncü kuşak hakların öznesi her zaman insan değildir. Ama bu hak kategorilerinin hepsi, hayvan hakları örneğinde olduğu gibi, toplumsal hareketlerle ve onların talepleriyle ilgilidir. Bu nedenle, insan hakları bir makam veya otorite tarafından icat edilip verilen veya bahsedilen haklar değildir. İnsan hakları toplumsal hareketlerin taleplerine dayandığı için, makamlar veya otoriteler bu hakları sadece tanıyabilir. İnsan hakları talep edilen haklar olduğu için sadece insanı kapsamaz; türlerin çeşitliliğinin korunması gibi hakları da kapsar. Çünkü bu hakların her birinin ardında toplumsal hareketlerin talepleri bulunmaktadır. Bu tür haklar sırf insanın çevre hakkı çerçevesinde tanımlanamaz.

Bununla birlikte, insan hakları toplumsal hareketlerin veya sivil toplumun geliştirdiği bir ihtiyaç listesi de değildir. Toplumsal eşitlik taleplerinin bir yansımasıdır. Ayrıca, insan hakları, insan hakları hukukunun bir parçasıdır; insan haklarına ilişkin kurumsal yapılarla ilişkilidir ve onların kurduğu prensipler çerçevesinde tanınır ve gelişirler. Bu nedenle, toplumsal taleplerin tanınma süreci, aynı zamanda toplumsal taleplerin haklara dönüşme sürecidir de.

- b.** İnsan hakları çoğuldur: İnsan hakları, talep edilen haklar oldukları için çoğuldur. Toplumsal olgular çeşitlilik gösterdiği için ve insan hakları da sınırlı sayıda olmadığı ve ayrıca eşitlik ve özgürlük prensiplerine dayandığı için çoğuldurlar. Ancak burada bahsi geçen çoğulluk, insan haklarının sayısına ilişkin değildir. İnsan haklarının az sayıda olması gerektiğine ilişkin çeşitli görüşler vardır. Rawls (1999)

gibi kimi yazarlar insan haklarının az sayıda ve devletten talep edilen kişisel haklarla sınırlı olması gerektiği görüşünü savunurlar; Shue (1996) gibi yazarlar ise insan haklarının ideal durumlara ulaşma aracı değil, insan davranışlarına minimum sınırı getiren haklar olması gerektiği yaklaşımını benimserler. Ancak insan haklarının az sayıda olması gerektiğini savunan bu yazarlar bile, insan haklarının çoğulluğunu kabul ederler. Başka bir deyişle, tek bir insan hakkı söz konusu olduğunda bile, bu hak farklı ve özel bazı problemlere gönderme yapıyor olarak anlaşılmalıdır. Örneğin, yegâne insan hakkının “yaşam hakkı” olduğu bir durumda, bu hakkın bir trans bireyin yaşam hakkının korunması, istenmeyen gebeliklerin sonlandırılması, yeryüzünü paylaştığımız diğer canlı türlerinin devamı gibi konularla ilişkisinin kurulması gerekir. Yinelemek gerekirse, insan haklarının çoğul olarak kabul edilmesinin bir nedeni de, toplumsal olguların çoğul olması ve insan haklarının da bunlarla ilişkide olması gerekliliğidir. İnsan haklarının çoğulluğunun bir diğer nedeni de, insan haklarının Anayasa’ya veya kültüre uygun olmadıkları gerekçesiyle sınırlandırılmayacak olmalarıdır. Kısacası, yasaların insan haklarının çoğulluğu fikrine dayalı olarak, yeni gelişmelere uyarlanabilmesi gerekir. Örneğin, LGBTİ hakları gibi görece daha yeni tanınmaya başlanmış olan haklar veya yeni ortaya çıkan göçmenler veya mülteciler gibi grupların hakları, kültüre veya Anayasa’ya uygun olmadıkları gerekçesiyle sınırlandırılmamalıdır veya inanç özgürlüğü, inançların ve buna dayalı ihtiyaçların çeşitliliğini tanıyacak ve inanmama özgürlüğünü de kapsayacak şekilde anlaşılması gerekir.

- c. İnsan hakları evrenselidir: İnsan haklarının evrensel olduğu fikri mutlak olarak, her insan hakkı her insan için ve her yerde geçerlidir varsayımına dayanır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin isminde de geçen insan haklarının evrenselliği fikrinin düşünsel ve tarihsel arka planları Beyanname’de vücut bulmuş olmakla birlikte, evrensellik birbiriyle bağlantılı birkaç eksenle düşünülebilir:

Küresel ortak anlayış: İnsan hakları kavramı ortaya çıktığından beri, ortak bir anlayışa dayandığı fikriyle birlikte var olmuştur. İnsan hakları belgeleri tamamen yeni hazırlanmış belgeler olduğu için, farklı görüşleri ve toplumları içererek kapsayıcı bir ortak anlayışı şekillendirirler. İnsan

Hakları Evrensel Beyannamesi'nin giriş bölümündeki "Bu haklar ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılması" ifadesiyle, insan haklarının tüm insanları kapsayan ortak bir hak olduğu ortaya koyulmaktadır. Bu ifade esasen Beyanname'den kapsayıcı bir ortak anlayış geliştirme çabasının ürünüdür ve bu bakımdan evrensel ortak anlayış anlamına gelmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kaleme alınırken hem Amerikan Antropoloji Derneği, hem de dönemin Müslüman düşünürleri, Beyanname'nin Batı-merkezli olma riski taşıdığına ve kültürel uygunluk bakımından ele alınması gerektiğine dair uyarılarda bulunmuşlardır (bkz. Morsink, 1999). Beyanname'nin kaleme alınma sürecinde, bu uyarılar dikkate alınarak ortaya çıkan metnin ortak bir anlayışa dayanmasına özen gösterilmiştir. Sonuç olarak Beyanname'nin giriş bölümünde yer alan "ortak anlayış" ifadesinin arka planında BM'nin kuruluşu itibarıyla yaklaşık üç yıl süren İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kaleme alınma süreci vardır. Bununla birlikte, Beyanname'nin bütün maddeleri metni imzalayan devletlerce oybirliği ile kabul edilmiş değildir. Örneğin, Beyanname'nin mülk edinme hakkını içeren 17. maddesi dönemin sosyalist devletlerince sorunlu bulunmuştu; kadınların evlilikte erkeklerle aynı haklara sahip olmasını öngören 16. maddesi ile zalimane ceza ve muameleyi yasaklayan 5. maddesi de Müslüman geleneklere aykırı bulunmuştu. Ama Beyanname'nin hiçbir maddesi, hiçbir kültür veya sosyal, siyasal sisteme saldırı olarak görülmemiştir ki bu çok önemlidir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi BM'de oylandığında 8 ülke (Güney Afrika, Suudi Arabistan ve 6 Doğu Avrupa ülkesi) çekimsiz kalmıştı (Alvez, 2000: 481). Yani, bir anlamda Beyanname'de yer alan haklara açıktan bir karşı çıkış söz konusu olmasa bile, Beyanname oy birliği ile kabul edilmişti. Kısacası, bugün anladığımız anlamda insan haklarının kaynağı olmakla birlikte kendisi bağlayıcı bir metin olmayan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kabul edildiğinde evrensel değildi. Ayrıca, o dönemde halen sömürge olan devletler 1950'lerde ve 1970'lerde bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Beyanname'nin ve insan haklarının Batı'nın ürünü olduğunu iddia ettiler; ancak aynı zamanda bu ülkelerin vatandaşları (örneğin, Güney Afrika'da apartheid rejimine karşı) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden kaynaklanan insan hakları belgelerini kullanmayı reddetmediler. Bununla birlikte, Alvez'in gösterdiği gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin evrenselleşmesi yönünde atılmış en

önemli resmi adım 1993 Viyana Konferansı ve Deklarasyonu'dur. Eski sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuştuğu bir dünyada, o zamana kadar yapılmış en geniş katılımlı konferans olan Viyana Konferansı'na 170 ülke katıldı. 5. maddesinde insan haklarının evrensel, bölünemez, birine bağımlı ve birbirleriyle ilişkili olduğu ifade edilen Viyana Deklarasyonu oy birliği ile kabul edilmiştir (Alvez, 2000: 482). Böylece, 1948 yılındaki koşullardan farklı olarak Viyana Deklarasyonu ile artık insan haklarının sadece Batı'nın ürünü olduğu şeklindeki argüman geçerliliğini önemli ölçüde yitirmiş ve insan hakları söylemi dünya politik söyleminin meşru parçası haline gelmiştir. Ortak anlayışın evrenselleşmesi, gerek insan haklarının dayandığı normların ve değerlerin (en başta en dar anlamında da olsa barış, eşitlik, özgürlük ve insan onurunun korunması ile burada sunulan özellikleridir) ortaklaşması, gerekse insan haklarının hayata geçirilmesi bakımından gerekli olan uygulama ve prosedürlerin ortak kabul görmesidir.

Küresel mekân: İnsan hakları, her yerde geçerli olması bakımından evrenselidir. Bir insan hakkı, soyut düzeyde değerlendirildiğinde, her yerde insan hakkıdır. Ama insan haklarının ortak anlayışa ve devletlerin bunları onaylamasına dayanması gerekir. Bu nedenle, 1993 Viyana Konferansı ve Deklarasyonu'nda insan haklarının sadece soyut olarak her yerde geçerli olması anlayışıyla yetinilmemiş ve 170 ülkenin imzalayarak sorumluluk alması ve insan haklarına bağlılıklarını taahhüt etmesiyle insan haklarının mekânsal küreselleşmesi sağlanmıştır. Dolayısıyla, bu tarihten itibaren insan hakları mekânsal olarak da küreselleşmiştir.

Küresel uygulama: İnsan hakları herkes için geçerli olması anlamında evrenselidir. Bu bağlamda evrensellik, ayrımcılık yasağı ile iç içe geçer. Örneğin, bir insanın bir inanışa, millete, kültüre, cinsiyet veya cinsel yönelim kategorisine ait olması veya öyle görülmesi veya mensup olduğu kültürün, grubun vs. bu hakkı reddetmesi veya bir kişinin başkalarının yaşam hakkını ihlal etmesi, o kişinin yaşam hakkından mahrum olmasını kabul edilebilir kılmaz. İnsan haklarının bu anlamıyla evrensel olduğu fikri, insan hakları kavramının felsefi temellerini kuran liberal felsefeden doğmuştur. Bu ilk kavramlaştırma yukarıda bahsedildiği gibi, zamansız, öznesiz ve mekânsız olmakla eleştirilmekle birlikte, insan haklarının evrensel olduğunun kabulü, aynı zamanda Fransız Devrimi'nde somutlaşan

ve 15. yüzyıldan beri sürdürülen eşitlik mücadelelerinin de bir ürünüdür. Aşağıda daha detaylı açıklandığı gibi, kadın hareketi başından beri insan hakları kavramının evrenselliğini sorgulamış ve insan hakları kavramının öznesinin erkek olduğunu göstermiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Batılı deneyimlere dayanıyor olabileceği iddiası Beyanname'nin kaleme alındığı dönemde de gündeme getirilmişti ve sömürge sonrası ülkeleri, insan haklarının Batılı deneyimlere dayandığını iddia etmişti. Ancak 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı ve Deklarasyonu hem kadın haklarının insan hakkı olduğunu ilan ettiği, hem de geniş katılımı ve oybirliği ile imzalandığı için, insan haklarının evrenselleşmesi bakımından önemlidir.

Her ne kadar, ortak anlayış ve uygulama bakımından anlaşmalara varılmışsa da, insan hakları hiçbir şekilde değişemez/mutlak değildir. Bu nedenle, insan hakları bir hakkın içeriğine, söz konusu hakkın kullanımıyla ilişkili olarak insanın nasıl kavramlaştırıldığına ve ilgili teori ve aktivizmin eşitliği nasıl tanımladığına göre özelleşebilmektedir. Hakkın içeriğine ilişkin örnek vermek gerekirse, seyahat hakkı yasalarca belirlenmiş koşullar altında, hapis cezası almış olanlar için sınırlandırılabilir. İnsanın bir hakla ilgili olarak nasıl kavramlaştırıldığına bir örnek vermek gerekirse, seçme ve seçilme hakkı yetişkin sayılan vatandaşların sahip olduğu bir haktır ve kimin yetişkin sayıldığı farklı siyasal rejimlerde ve toplumlarda farklılıklar gösterebilmektedir. Eşitliğin nasıl tanımlandığına bir örnek vermek gerekirse, önceden siyasal hakların yasada tanınması yeterli görülürken, artık fiili eşitlik esas alınarak toplumda veya siyasette marjinalleştirilmiş olmaları nedeniyle temsil edilemeyen kesimlerin, yeterince içerildikleri zamana kadar kota uygulanması prensibi eşitlik anlayışına uygun bulunmaya başlanmıştır. Fransız Devrimi'nde somutlaşan eşitlik anlayışının zaman içinde daha fazla eşitlik nasıl sağlanır sorusu ekseninde sorgulanması ve geliştirilmesi yaygınlık kazanmıştır. Böylece, hak talepleri ile taleplerin ve farklılıkların tanınması konuları insan hakları belgelerine dahil edilmiştir. Bu nedenle, uluslararası sözleşmeler; azınlıklar, LGBTİ bireyler, çocuklar, kadınlar, göçmenler, engelliler gibi toplumsal gruplar için hassas gruplar tanımlaması geliştirmekte ve bir hakkın hassas gruplar tarafından eşit şekilde kullanılmasını mümkün kılmak için çeşitli mekanizmalar ve özel yükümlülükler getirmektedir. Bu yönüyle evrensellik, insan haklarının mutlak bir özelliği değildir. Onun

yerine insan haklarının evrenselliği, siyasi bir fikir olan insan haklarının üzerinde yükseldiği etik temeldir (Henkin, 1989). Bu bakımdan, evrensellik teoriye ve eyleme olduğu kadar, uygulamalara da yön gösterici etik rehberdir.

- d. İnsan hakları yüksek önceliklidir: İnsan hakları insan onurunun korunması ve toplumsal adaletin sağlanması ilkelerine dayanır. İnsan haklarından feragat edilmesi veya insan haklarının yüksek öncelikli olmaması, toplumsal adaletin ve insan onurunun zedelenmesi anlamına gelir. Bu nedenle, kültüre uygun olmaması, ulusal güvenlik vb. gerekçelerle insan haklarından vazgeçilemeyeceği gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin girişinde de belirtildiği gibi, devletlerin, hükümetlerin ve pek çok hakla ilgili olarak hükümet dışı aktörlerin hem insan haklarını tanımak, yüceltmek ve korumak yükümlülüğü vardır hem de insan hakları ihlallerinin önlenmesinde sözleşmelerden veya insan haklarının yüksek önceliğinden doğan etik sorumlulukları vardır. Yüksek öncelik kriteri, insan haklarını ulusal güvenlik veya küresel refahın sağlanması gibi politik kaygıların üstüne yerleştirir.

Yukarıda sayılan özelliklerin yanı sıra, insan haklarının genel kabul görmüş bir diğer özelliği daha vardır: İnsan hakları uygulamadaki "kötü" deneyimler veya uygulamalar gündeme getirilerek sürekli yenilenir ve geliştirilir. İnsan hakları kavramı eşitlik, özgürlük eksenlerinde sürekli gelişir. Ancak eşitlik, özgürlük veya adalet kavramlarının gelişmesi, insan hakları belgelerinin uygulamada sürekli yenilenmesini gerektirir. Ancak insan haklarının yenilenmesi toplumsal adalet, eşitlik ve barış kavramlarının derinleşmesi ile oluşan niteliksel sıçramalarla gerçekleşmez; ayrıca insan haklarının daha kapsayıcı (evrensel) bir çerçevede uygulanmasına yönelik sürekli bir girişim de söz konusudur. Ancak bütün insan hakları eş zamanlı olarak değişmezler: Bazı hakların ihlal edilmesini önlemek için bazen yeni yöntemler benimsenir, bazen de toplumsal dönüşüme uygun olarak tamamen yeni haklar gündeme getirilir. Gelecek kuşakların hakları olarak anılan sürdürülebilir kalkınma fikrinden doğan haklar veya biyo-teknolojinin gelişmesiyle genlerin korunmasına ilişkin haklar bunun tipik örneklerindedir.

İNSAN HAKLARI KAVRAMININ DOĞUŞU, KURUMLAŞMASI VE KADIN HAREKETİNİN KATKISI

Her halükârda hatırlanması gereken haklar, Richard Falk'un da belirttiği gibi, hem İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki insan haklarıdır, hem de Beynameden gelişen, özellikle İHEB ve benzeri insan hakları sözleşmelerinde/belgelerinde belirtilen insan haklarıdır. Aşağıda insan hakları kavramının özgün tarihsel koşullar altında, insan kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte Aydınlanma kapsamında doğuşunu ele alıyoruz. Ama bu doğum evrimsel bir çizgide gerçekleşmemiştir, niteliksel bir düşünsel sıçrama veya paradigma değişikliğiyle gerçekleşmiştir ve insan hakları kavramı da toplumsal hareketler ve onların talepleriyle ilişkilidir. Çalışmanın ana konusu toplumsal cinsiyet ve cinsiyete dayalı eşitlik olduğu için tarihsel arka planı kadın hareketinin katkılarını öne çıkararak sunmaya çalıştık. Bu çerçevede, önce insan kavramına ilişkin paradigma değişikliğini, daha sonra da insan haklarının standartlaşmasını ve kurumsallaşmasını inceliyoruz.

İnsan hakları kavramının doğuşu

İnsan hakları kavramının Aydınlanma kadar yeni olmadığı sıklıkla dile getirilmektedir. Kimi yazarlar insan hakları kavramının fikrî kökenlerinin antik dönemlere dayandığını ileri iddia ederler: diğerleriye çeşitli dini inanışların temelinde insan hakkı kavramına paralel fikirler olduğunu, insan haklarının dini inanışlarla uyumlu ve simetrik olduğunu veya çeşitli insan hakları arasında bir eş anlamlılık olduğunu öne sürerler. Yine bazı yazarlara göre, Aydınlanma öncesine ait *Magna Carta* (1215), İngiliz Haklar Kanunnamesi (1689) gibi metinler, özgürlükleri tanıdıkları gerekçesiyle, insan hakları kavramının gelişmesindeki önemli kilometre taşlarıdır.

İnsan hakları kavramının dayandığı en temel etik değer, insan onuruna saygıdır; en temel moral prensip ise, insan onurunun korunmasıdır. Bu çerçevede bakıldığında insan haklarının geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülebilir. Örneğin, insan onurunun ve insan özgürlüğünün korunması milattan yaklaşık 2000 yıl önce Babil'de yazılmış olan Hammurabi Kanunları'nda da bulunmaktadır. Tek tanrılı dinler, inananlarına sorumluluk verdiği kadar haklar da sunar. Başkalarına say-

gı duymak, başkalarının refahına katkı yapmak Hinduizm, Budizm gibi inanışların geleneklerinde bulunmaktadır. Bütün bunlar evrensel ilkeler ve davranış standartları sunarlar. Ancak yukarıda sayılan evrensel ilkeler ve davranış standartları, hakların tersine ahlaklı insan davranışı kodlarıdır (Clapham, 2007: 5). Ayrıca, kimin insan sayılması gerektiği konusunda bugün anladığımız anlamda insan hakları ile aynı kökenden evrildiği varsayılan insan anlayışları arasında radikal farklılıklar vardır. Örneğin, Antik Yunan Stoacıları'ndan Aristoteles, elit erkekleri hak sahibi; onun kontrolündeki kadın ve köleleri nesnelere ve araçlar olarak tanımlar. Yine ilk insan hakları belgesi olduğu iddia edilen *Magna Carta*'nın 54. maddesi şöyledir: “Öldürülen kişi, kadının kocası olmadığı müddetçe, bir kadının başvurusu üzerine hiç kimse birisini öldürdüğü için gözaltına alınamaz veya hapsedilemez” (Clapham, 2007: 6).

İnsan haklarının tarihinin antik dönemlere ve Aydınlanma öncesine götürülmesi, kimi yazarlara göre, insan haklarının kaynağının ne olduğuna ilişkin siyaset felsefesinde ve teorisinde güçlü temellerin olmamasından kaynaklanmaktadır. Tam da bu nedenle, insan haklarına ilişkin metinler, teoriyle başlamak yerine hikâye anlatılarıyla başlarlar (kadın). Pek çok yazara göre, özgürlüğe dair olduğu iddia edilen bu metinler, bir yönüyle ahlaklı insan davranışına dair metinlerdir. Ama aynı zamanda, özgür sayılan “vatandaşlara” veya belirli toplumsal konumdakilere veya makam sahiplerine ayrıcılık sağlamaya, ayrıcılıklarını korumaya yönelik dar kapsamlı ve dar içerikli belirli konularla (inanç özgürlüğü gibi) sınırlıdır. Yani, bugün anladığımız anlamda “insan” kavramına dayanan metinler değildirler. Ayrıca, bu metinlerde bahsi geçen özgürlükler evrensel olmak ve kaynağını bir teoriden almak yerine, tanrısal (tanrı vergisi) veya metafiziksel (doğal) zeminde kabul edilmiş özgürlüklerdir. Bugün anladığımız anlamda insan hakları kavramının temeli, Aydınlanma'ya ve ondan gelişmiş olan insan kavramına dayanmaktadır ve kaynağı dar anlamda hukuktur. Aydınlanma döneminde demokrasi, vatandaşlık kavramları için söz konusu olduğu gibi, yeni şekillenen insan kavramı için de o dönemde düşünürlerin antik metinlere dönüş yaptığı ve bu metinleri yeniden yorumladığı bilinmektedir. Yani, insan hakları kavramı evrimsel bir gelişme ile antik dönemlerden bugüne ulaşmış değildir, Aydınlanma içinde gelişen düşünsel bir sıçrama ile ortaya çıkmıştır.

İnsan hakları nosyonunun tarihi bağlamında, Aydınlanma'dan çok daha eskilere giden inanç sistemleri ile kurulan bağlantıları mümkün kılsa, bugün anladığımız anlamda insan ve insan hakları kavramlarının ortaya çıkması ve genel kabul görmesidir. Bunun sonucunda insan hakları kavramı esas alınarak bu bağlantılar kurulmuş, bu bağlantılar üzerinden insan hakları anlamlı kılınmış ve yerel kültürlerle uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Bütün bunlar insan haklarının evrenselleşmesi ve küreselleşmesi bakımından değerli girişimlerdir. İnsan hakları farkındalığının yaygınlaşmış ve yerleşmiş olması nedeniyle kendimizi insan hakları kavramının dayandığı insan, toplum ve haklar anlayışına uygun şekilde görüyor ve tanımlıyor olabiliriz. Ancak, unutulmaması gereken, insan hakları teriminin 20. yüzyıla ait bir terim olduğu ve geleneksel olarak “doğal haklar” veya “beşerin hakları” (*rights of man*) olarak bilinen teriminin yerini almış olduğudur (Jangir, 2013: 102).

İnsan hakları kavramının temelini oluşturan “insan” kavramı 18. yüzyılda Aydınlanma düşünürlerince geliştirilmiş ve yine aynı dönemde gelişen, önceki kavramlaştırmalardan farklı, özgün bir insan anlayışından doğmuştur. Locke bu insan ve haklar kavramlarını karmaşık bir siyasi sisteminin bütünleşmiş bir parçası olarak ele alan ilk düşünürlerdendir (Eide, 1995: 13). Aşağıda daha detaylı ifade edildiği gibi, Locke aynı zamanda İngiliz burjuva devrimine tanıklık etmiş ve siyasete ilişkin fikirlerini bu çerçevede oluşturmuştu. Bundan yaklaşık yüz yıl sonra Locke'un fikirlerine hayat verecek iki önemli olay daha gerçekleşti. Bunlar, 1776'den başlayarak ABD'nin bağımsızlığını ilan etmesi ve bu kapsamda gelişen bir dizi özgürlük ilanları ile 1789 Fransız Devrimi'di. Bu olaylar, Ignatieff'in insan haklarının “haklar devrimi”nin ürünü olduğunu ifade etmesine yol açmıştır. Her ne kadar, ABD'de özgürlük ilanlarına rağmen kölelik yaklaşık bir yüzyıl daha devam etmiş ve Fransız devrimi bildirgesi yaklaşık 150 yıl kadar rafa kaldırılmış olsa da, insan hakları kavramı “haklar devrimi”nin bir ürünüdür (Evans, 2007: 2).

Ancak her iki tarihsel olayda sözü edilen, insan hakları değil, burada “beşerin hakları” olarak çevirmeyi uygun gördüğümüz “*rights of man*”dir. Doğal hukuk ve doğal haklara referansla tanımlanan “beşerin hakları”, beşerin doğal olarak özgür doğduğu ve haklar bakımından eşit olduğu

fikrine oturmuştu. Ancak “doğal haklar” fikrinin temelini sorgulanması uzun sürmemiştir; Bentham 1792 yılında “doğal hakların” safsatadan ibaret olduğunu ısrarla iddia etmiştir. İnsan hakları terimini ilk olarak ABD’nin İngiltere’den bağımsızlığını ilan etmesi sürecine katkıda bulunan siyaset teorisyeni, aktivist ve devrimci Thomas Paine 1792’de Fransız Beşerin Hakları Bildirgesi’ni İngilizceye çevirirken kullanmıştır (Jangir, 2013: 102). Aynı yıl Mary Wollstonecraft İngiltere’de beşerin haklarının aynılarının (eşit hakların) kadınlar için de var olması gerektiğini ileri sürdüğü *Kadın Haklarının Müdafası* kitabını yayınlarken, Fransız Devrimi’ne aktif olarak katılan Olympe de Gouges de, devrimin kadınları dışladığını görmüş ve bu durumu “kadına darağacına *çıkma hakkı tanınmıyor; öyleyse kürsiye çıkma hakkı da olmalıdır*” diyerek ifade etmiş ve Fransız Beşer ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne karşılık Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni kaleme almıştır. Ancak de Guoges fikirleri nedeniyle iki yıl içinde giyotine gönderilmiştir.

Aydınlanmadan bu yana her insanın bağımsız bir birey olarak kabul edilmesi ve insanın insan onuruna yaraşır varlığının kabulü, insan hakları kavramının birincil ve en temel önkoşuludur. Ancak bu kavramlaştırma, konumuz bakımından belirtmek gerekirse, iki yönden eleştirilmektedir. İlk olarak, felsefi düzeyde teolojik kökenlerinden ayrılmış olan haklar kavramının doğaya atfedilmesi, felsefe ve siyaset teorisi düzeylerinde “haklar”ın kaynağının ne olduğuna dair sorunun kuvvetli bir temelini olmadığı yönündeki eleştirileri beraberinde getirmiştir. Oysa sözgelimi John Lock’un fikirlerini biçimlendirdiği yıllar, aynı zamanda İngiliz Devrimi’ne (1649-1660), yani cumhuriyetçi burjuvaların mecliste kralın otoritesine karşı çıktığı iç savaş dönemine denk düşüyordu. Kralın 1649’da öldürülmesinin ardından cumhuriyetçi burjuvalar, kralın oğlunun monarşiyi yeniden getirmesine kadar (1660) geçen zaman zarfında bir hükümet kurmuşlardı. Lock’un fikirleri radikal burjuvaların fikirleriyle son derece benzerdir (Stammers, 1999: 998). İkinci olarak, insan hakları kavramının ve uygulamasının temellerini atmış olan Locke ve Hobbes gibi liberal düşünürlerin insan kavramlaştırmaları bugüne kadar ulaşmış olmakla birlikte, bunlar çok geçmeden Mary Wollstonecraft (1759-1797) gibi yazarlar tarafından sorgulanmış ve Aydınlanma düşüncülerinin kavramlaştırdığı insanın kadını içermediği gösterilmiştir.

ABD Anayasasına da temel oluşturan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) bütün insanların eşit olduğu fikrine dayanan ilk siyasi metindir. “Ya eşitlik, özgürlük ve kardeşlik, ya ölüm” sloganında simgeleşen Fransız Devrimi (1789-1799) başlangıcında okunan Fransız Beşer ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789) ise bugün anladığımız anlamda haklar teriminin geçtiği ilk metindir. Her iki metinde de haklar bir sistematik içinde sıralanmıştır. Ayrıca, insan hakları kavramı, vatandaşların bu hakları talep etme hakkı olduğu fikriyle birlikte gelişmiştir. Bunun sonucunda, Fransız Devrimi'nin eşitlik ilkesi daha 19. yüzyılda birçok Avrupa ülkesinin anayasasına girmekle kalmayıp, sağlık hakkı, eğitim hakkı gibi sosyal haklar da 20. yüzyılın başında Almanya, Sovyetler Birliği ve Meksika'da anayasanın bir parçası olmuştur.

Bu hakları talep eden vatandaşların başında kadınlar vardı. Elizabeth Cady Stanton, Harriet Taylor gibi liberal düşünceden gelen yazarlar ve başından beri uluslarötesi olan dönemin kadın hareketi, pek çok alanda erkeklerle aynı hakları talep ediyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kadar etkisini devam ettirmiş olan ve birinci dalga feminizm olarak adlandırılan dönemin feminizmde egemen anlayış, kadınların kendi kaderini tayin hakkına ve özerk özne olmak için erkeklerle aynı düşünsel yeti ve kapasiteye sahip oldukları, bu nedenle tam vatandaş olmaları ve bundan doğan haklara, korunmaya ve fırsatlara erkeklerle aynı şekilde sahip olmaları gerektiği (Parisi, 2010).

Kadınların bu talepleri, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde vücut bulmuştur. Paine'in insan hakları teriminin kayıtlara geçen ilk kullanımının ardından yaşanan iki dünya savaşı sonrasında insan haklarının evrensel veya küresel olarak korunması gerektiği fikri temelinde ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kaleme alınırken Dominik Cumhuriyeti'nden Minerva Bernardino gibi feministlerin müdahalesi oldu. İnsan Hakları Komisyonu'nun ilk başkanı ve kendisi de bir aktivist olan Eleanor Roosevelt'in beyannamenin adının kaleme alındığı şekliyle “Beşerin Hakları Evrensel Beyannamesi” değil, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” olması gerektiğini ısrarla savundu ve değişiklik önerdi. Bu Roosevelt'in önerisinin kabul görmesiyle (Jangir, 2013: 102; Parisi, 2010: 573), insan hakları terimi 1948 yılından itibaren bugün anladığımız anlamıyla dolaşıma girmiş oldu.

İnsan Haklarının Standartlaşması ve Kurumsallaşması

İnsan haklarının siyasi ve hukuki metinlere girmesi ile kurumsallaşması ve standartlaşması ihtiyacının duyulması arasında geçen zaman oldukça kısadır. İnsan haklarının uluslararası arenada ilk kurumsallaşması, Avrupada azınlık hakları konusunda oldu. Bu konudaki anlaşmazlıklar işi uluslararası bir belge hazırlanmasına kadar vardırı ve Osmanlı Devleti'nin de aralarında bulunduğu 7 ülke tarafından Berlin Anlaşması (1878) imzalandı. Bu anlaşma Birinci Dünya Savaşı deneyiminin ardından dünya barışının sürekli olması amacıyla 1920'de kurulan ve daha sonra BM'nin kurulmasının zeminini hazırlayan Milletler Cemiyeti'nin azınlıklar sistemi için model oldu.

İnsan hakları alanında geliştirilen ilk uluslararası standart, çalışma ilişkilerinde oldu. Bir uluslararası standart geliştirmek amacıyla imzalanan ilk sözleşme kadın işçilerin gece vardiyalarında çalışmasını düzenleyen Bern Anlaşması'dır (1906). Ancak geliştirilen bu standart, bugün anladığımız anlamda eşitlik prensibini gözetmeyen ve kadınları ilgilendirmesine rağmen kadın hareketince desteklenmeyen bir standarttır. Kadınların gece vardiyalarında ve toksik sektörlerde çalıştırılmaması, o dönemde pek çok ülkede kabul edilmişti ve gece vardiyalarının genel olarak azaltılması veya ortadan kaldırılması gündemdeydi. Ancak dönemin uluslarötesi kadın hareketince desteklenmeyen, hatta çoğu ülkede kadın hareketinin kadınların iş hayatından çıkartılmasıyla sonuçlanacağı gerekçesiyle karşı olduğu kadınların gece vardiyalarında ve toksik sektörlerde çalıştırılmamasına ilişkin bu düzenleme, kamu sağlığına ilişkin kaygılarla gerekçelendirilmiş olmakla birlikte, daha çok Bern Konferansı'na katılan ülkelerin bir uzlaşısı konusu bulmalarını sağlamıştır. Bern Konferansı'nda Avrupa ülkeleri pek çok konuda uzlaşamıyorlardı. Bütün ülkelerin uzlaşabileceği konu buydu ve kadınların gece vardiyasında çalıştırılması, gece vardiyalarının kaldırılması yolunda bir adım olarak değerlendirip bir uzlaşmaya varılarak Bern Anlaşması imzalandı. Ayrıca, kadın hareketinin beklediği gibi, bu standartlaştırma çabası, hızlı bir şekilde içeriğinden ayrılarak genel itibariyle bütün sektörlerde kadınların gece vardiyalarında çalıştırılmaması şeklinde uygulanmaya başlandı.

Bugün anladığımız anlamda insan hakları kavramının gelişmesinde İkinci Dünya Savaşı deneyimi ve devletleri BM'nin kuruluşuna götüren

olaylar zinciri bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan şiddet ve mezalimler, özellikle Avrupa'da yaşanan Yahudi soykırımını (*holocost*) ve Japonya'ya atılan atom bombaları söz konusuydu ve hâlihazırda olduğu gibi o dönemde de dünyadaki insanların ve devletlerin çoğunluğunu bağlayıcı, adaleti ve barışı sağlayıcı bir siyasi ideoloji veya bir dini inanış yoktu. BM'nin kurulması ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin kabul edilmesi, bir yandan uluslararası hukuka yeni bir boyut getirilmesini gündeme getirirken, öte yandan geleneksel "devletler vatandaşlarına nasıl muamele yapacağına kendisi karar verir" önkabülüne de son verdi.

İnsan hakları kavramının doğuşu, hangi bakış açısıyla okunursa okunsun, hangi tarihsel gelişim çizgisine yerleştirilirse yerleştirilsin, insan hakları ihlalleri dünyanın her yerinde hâlâ yaygın olarak ihlal ediliyor olursa olsun, BM'nin kurulması genel olarak insan haklarının kendisi, özel olarak da insan haklarının kurumsallaşması ve standartlaşması bakımından bir dönüm noktasıdır. BM'nin kuruluşu öncesinde, örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün getirdiği kimi standartlar olsa da, çok sayıda devletin üzerinde anlaştığı, koyduğu normlarla birlikte uygulamayı kabul ettiği ve her biri dünyaya daha fazla eşitlik, özgürlük, adalet ve barış getirmeyi hedefleyen sözleşmeler söz konusu değildi. BM kuruluncaya kadar uluslararası yasal yükümlülükler, niyet beyanları ve az sayıda küçük ve dar kapsamlı sözleşmeden oluşmaktaydı (Hafner-Burton, 2005: 1373-4). Bu nedenle, BM bünyesinde gelişen ve genişleyen, devletleri bağlayıp sorumlu tutan insan hakları anlayışı bir paradigma değişikliğine karşılık gelmektedir. BM aracılığıyla gelişen insan hakları kendi içinde ve kendiliğinden etik/moral değerlerin kaynağı olarak güç kazandı ve insan hakları enstrümanları siyasetçiler, toplumsal hareketler ve hak savunucuları için insanların yaşam koşullarını geliştirmek için bir eylem dili sağladı (Reed, 2007: 22-3; Hafner-Burton, 2005: 1374).

1945'de imzalanan BM Kuruluş Anlaşması, üye devletlere uluslararası barışın korunması için olduğu kadar, hiçbir ayırım yapmaksızın bütün insanların insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi yükümlülüğünü getirmektedir, (Madde 1, fıkra 3). Söz konusu anlaşmayla insan hakları uluslararası hukuk alanına taşınmış oldu. Aynı zamanda, bütün üye devletler insan haklarının korunması için

önlemler almak konusunda uzlaşmış oldular. Bu uzlaşımın ve kararlılığın kısa sürede ortaya çıkan sonucu, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin zaman geçirmeden kaleme alınıp 1946 yılında BM Genel Kurulu'na sunulması ve 1948 yılında kabul edilmesidir.

Her ne kadar, 18. yüzyıldan beri kadınların kendi kaderini tayin hakkına sahip, bağımsız ve erkeklerden cinsiyet bakımından farklı ama eşit bir grup olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan kadın hareketleri olsa da, birinci dalga olarak adlandırılan ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar egemen olan hareket, liberal feminizmdir. Pek çok birinci dalga feminist için eşitlik mücadelesinin ana alanı kamusal alandır. Birinci dalga feministlerin büyük çoğunluğunun kamusal hayatı ilgilendiren siyasal yaşama katılım, çalışma yaşamına dair haklar, eğitim gibi alanlarda eşitlik talepleri vardı. Birinci dalga feministlere göre, cinsiyet eşitliğini sağlamanın veya cinsiyet paritesine (ayrımcılık olmamasına) ulaşmanın birincil kanalı, yasalar ve kanun önünde eşitliktir. Aynı dönemde başka feministlere göre, eşitlik sağlanabilmesi için kadınlara ayrı muamele gösterilmesi gerekiyordu. Ayrımcılık yapılmaması ve özel koruma talepleri arasındaki gerilim, o dönemin de ötesinde etkili oldu ve bugüne kadar taşındı.

Liberal feminizmin ideali olan kadın ve erkeğin insan olarak "aynı" olduğu fikri, uluslararası kadın haklarının geleceğinin temelini oluşturduğu gibi, BM içindeki kurumsallaşmaya ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin taslağının hazırlanmasına da etkili olmuştur. 1945 yılında BM Kuruluş Anlaşması kaleme alınırken, liberal feministler BM içinde yer almak ve ayrımcı düzenlemelerin önüne geçmek için mücadele ettiler. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulünden önce, İnsan Hakları Komisyonu'nun bir alt komisyonu olarak Kadının Statüsü Komisyonu kuruldu. Bu komisyonun kurulması, yukarıda bahsedilen liberal feministler ile kadının farklı bir grup olarak ele alınması gerektiğini savunanlar arasındaki gerilimin giderilmesinin ürünüdür. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin adına müdahale ederek Beyanname kaleme alınırken yasal-formel cinsiyet eşitliğini yansıtılması konusunda başarılı olan Eleanor Roosevelt, kadınlara için ayrı bir komisyon kurulması fikrini, kadınlara yönelik damgalamayla ve kadınların marjinalleşmesiyle sonuçlanacağını düşündüğü için desteklemiyordu; ama komisyon ona rağmen kuruldu (Parisi, 2010: 572-3).

Beyanname kadın haklarından bahsetmese de, Beyanname'nin ikinci maddesi cinsiyet eşitliğini içermektedir. Yukarıda bahsedilen gerilim, bu madde üzerindeki tartışmalara da yansımıştır. Kimi feministler Beyanname'nin ikinci maddesindeki "herkes" ifadesinin kadınları da içerdiğini ve ayrıca cinsiyet ifadesinin yer almasının gerekli olmadığını düşünürken, diğerleri cinsiyet sözcüğünün bu maddede geçmesi gerektiğini düşünüyordu.

Küçük müdahaleler gibi görünen bu değişikliklerin, aslında yasal düzenlemelerin içinde geçen sözcüklerin bakış açısına ve teorik anlayışlardaki farklılıklara karşılık geldiğini görmek zor değil. Bu müdahaleler sonunda ortaya çıkan metnin, müdahalelerin ürünü olduğunu ve BM'nin insan haklarına bakışını belirlediğini görmek de zor değil. Ayrıca, toplumsal hareketler, yerleşik iktidar yapılarına bir yandan ekonomik, sosyal veya siyasal taleplerini iletirken, bir yandan da eş zamanlı olarak taleplerine eklemledikleri değerlerini, normlarını, kimliklerini ve yaşam biçimlerini iletirler.

BM'nin kuruluşu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulü aynı zamanda insan hakları alanında yukarıda bahsedildiği gibi bir paradigma değişikliği anlamına gelir. İlk olarak, Beyanname başlığında insan hakları geçen ilk hukuki belgedir. İkinci olarak, insanın sadece insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak tanımlanan beşerin haklarının dayandırıldığı ve yukarıda bahsedildiği gibi siyaset teorisinde çok fazla karşılığı olmayan doğal haklar, fiili olarak somut bir zemine oturmuştur. Bu noktadan sonra, yazarlar ve aktivistler insan haklarının kaynağının ne olduğu sorusunu sormak yerine, insan haklarının varlığını kabul edip, ciddiye almış ve söz konusu hakların siyaset ile nasıl eklemlendiği ve nasıl uygulandığı meselesine odaklanmışlardır. İkinci noktayla bağlantılı bir diğer husus da, BM'nin kuruluşu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulünden bu yana BM Kuruluş Anlaşması'nın içerdiği uzlaşının yaygınlaşarak genel kabul görmesidir. Bugüne kadar yaşanan gelişmeler, insan haklarının doğal haklar olduğunu ve doğal hakların doğal hukuktan kaynaklandığını ileri sürenlere karşı, doğal haklar kavramının safsatadan ibaret olduğunu ve insan haklarının kaynağının pozitif hukuk olması gerektiğini ifade eden Bentham'ı haklı çıkarmaktadır. İnsan haklarının bir salgın gibi her yerde ihlal edilmesine ve hakların içeriklerinin eleştirilmesine rağmen, insan haklarının savunulması gerektiği hükümetler, yazarlar, sivil toplum örgütleri ve toplumsal hareketlerce evrensel olarak genel kabul görmektedir.

1950'lerden itibaren bağımsızlığını ilan eden eski sömürge devletleri dahil olmak üzere, devletler birbiri ardına BM'ye katıldılar. Yukarıda detaylı ifade edildiği gibi Aydınlanma düşünürlerinin doğal hukuk fikrine dayanarak iddia ettiği beşerin haklarının evrenselliği BM'nin kurulması sonrasında fiili olarak zaman içinde gerçekleşti; çünkü BM'ye üye olmak bir devlet için BM'nin Kuruluş Anlaşması'nda yer alan prensiplere ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan ideallere uyma yükümlülüğünü kabul etmek demektir. Bugün egemenliği sorgulanmayan Cook Adaları ve Niue dışında bütün devletler BM'nin üyesidir. Bu iki devletin de BM ajanslarına üyelikleri söz konusudur. Egemenliği sorgulanan Abazya Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ, Kuzey Kıbrıs, Şahravi Arap Demokratik Cumhuriyeti, Somaliland, Güney Osetya, Transnitria dışındaki ülkeler (Vatikan ve Filistin) de gözlemci statüsünde BM'de yer almaktadır.²

BM'nin kurulmasının ardından insan hakları sürekli küresel olarak, yani BM yapısı içinde ve bölgesel düzeylerde kurumsallaşmaya ve genişlemeye devam etti. Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1950'lerden itibaren bir yandan BM yapısı içinde tamamlayıcı yapılarla ve insan hakları enstrümanları olarak tanımlanan çok sayıda uluslararası sözleşmelerle desteklenmiştir. Öte yandan, bağlayıcı olmayan Beyanname, BM'nin tematik insan hakları sözleşmeler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi bölgesel sözleşmeler aracılığıyla bağlayıcı kılınmıştır. Ayrıca, küresel ve bölgesel sözleşmeler, ilgili sözleşmenin uygulanmasını izleyen gözlemci mekanizmalarıyla ve sivil toplumun katılımını sağlayacak mekanizmalarla birlikte oluşturulmuştur.

İNSAN HAKLARINI SINIFLANDIRIRKEN: HAKLAR-KUŞAKLAR-DALGALAR

Hak temelli izlemenin payandası olan insan hakları çok çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. T.H. Marshall belki de insan haklarını kronolojik olarak sınıflandıran ilk yazardır. Marshall'a göre, kişisel (medeni) haklar ve kanun önünde eşitlik fikri, 18. yüzyılın, siyasal haklar ve katılımcılık fikri 19. yüzyılın, sosyal haklar ve toplumun her üyesinin insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmesi fikri de 20. yüzyılın en büyük kazanımlarıdır (Marshall, 1950).

² Liste için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_sovereign_states

Herhangi bir sınıflandırmayı benimsemeden önce unutulmaması gereken nokta, insan haklarının yukarıda bahsedilen dört temel özelliğidir. Bunun en önemli sonucu, insan haklarının sosyolojik olarak değerlendirilmesidir. Diğer bir deyişle, bu şekilde anlaşıldığında, insan hakları toplumsal hareketler tarafından talep edilen, siyasi süreçler içinde kazanılan haklar, adalet ve eşitliğe daha meyilli olan ve zamanın gereklerine göre değişebilen haklar olarak görülmektedir. Dolayısıyla, hangi sınıflandırma yapılırsa yapılsın, bu sınıflandırmanın insan haklarına ilişkin eşitlik arayışları ve içerme/dışlamaya ilişkin uygulamalar ve mekanizmalar ile etkileşimsel ilişki içinde olması gerekir. Bir başka ifadeyle, her sınıflandırma, eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkesine ilişkin bir perspektif içermelidir. Toplumsal cinsiyet bakış açısı ve feminist yöntem bakımından ise insan hakları, Viyana Deklarasyonu'na uygun olarak kazanılmış haklar biçiminde bölünemez ve bir hiyerarşiye oturtulamaz haklardır. Öyleyse, insan hakları bir bütündür ve herhangi bir hakkın başka bir hakla birincil veya ikincil ilişki içinde olması söz konusu değildir. Uygulamada kimi insan hakları, diğerine göre öncelikli kabul edilip, diğerlerinin göz ardı edildiği bilinmektedir. Sözgelimi ilgili anlaşmaları imzalamış olsalar bile eski sosyalist ülkelerdeki bireysel haklar bunun bir örneğidir; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni imzalamayan ABD'nin sosyal haklara öncelik vermemesi de bir diğer örneğidir. Feminist bakış açısından ise her insan hakkı aynı derecede önemlidir veya her hakkın ihlali kendi başına önemli bir hak ihlalidir. Bu çalışmada feminist bakış açısı, teori ve uygulama ile ikili karşıtlıkların eril iktidara hizmet ettiğini ileri süren ve çoğulculuğu ve transversal siyaseti (Yuval-Davis, 1999) savunan feminist yöntem esas alınmıştır.

İnsan Haklarının Dört Kuşağı? Veya Daha Fazla Eşitlik, Daha Fazla Barış ve Daha Fazla Adil Gelişme Bağlamında Feminizmin Üç Dalgası

Avrupa Birliği mevzuatında da kabul edilmiş olan insan haklarının kuşaklara göre sınıflandırılması, en yaygın sınıflandırmalardan biridir. Fransız hukukçu Karel Vasak Uluslararası İnsan Hakları Enstitüsü'nün 1979'da yapılan 10. Oturumu'nun açılışında yaptığı kısa konuşmasında, insan haklarını bir sistematiğe yerleştirir (Wellman, 2000: 639). O dönemde UNESCO Genel Müdürü olan Vasak'ın bu konuşmasında BM

çerçevesinde geliştirilen ve korunan insan haklarının geçmişe ait iki kuşağı teşkil ettiğine ve artık üçüncü kuşak insan haklarının zamanı geldiğine değinmekteydi.

Eleştirildiği kadar, genel kabul de gören Vasak'ın konuşmasındaki sistematige göre (1977: 28) ilk kuşak haklar, Aydınlanma'nın ana fikirlerinden ve Fransız Devrimi'nin üç sloganından birisi olan "özgürlük"e, ikinci kuşak haklar "eşitlik"e ve üçüncü kuşak ise "kardeşlik" veya Vasak'ın deyimiyle "dayanışma"ya karşılık gelen haklardan oluşmaktaydı. Daha sonra, bilgi teknolojileri veya biyoteknoloji alanında yaşanan hızlı ilerlemeler sonucunda 20-30 yıl önce düşünülmesi pek mümkün olmayan yeni hakların tanımlanması gerektiği iddiaları ortaya çıktı. Günümüzde bu sınıflandırmaya dördüncü kuşak haklar olarak adlandırılan ve gelecek kuşaklara ait olan haklar olarak tanımlanmaya çalışılan haklar da eklenmektedir. Ancak kuşak metaforu bir yandan eleştirilip, bir yandan kabul edilirken, dördüncü kuşak olduğu söylenen hakların, özellikle de bu alandaki enstrümanların henüz tam yapılanmamış olması nedeniyle, üçüncü kuşak haklardan bütünüyle ayrı bir kategoride yer alması gerektiği konusunda, tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu hakların bir kısmı cinsiyete ilişkin konuları içerdiği için aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Vasak'ın üç kuşak insan hakları sistematigi/sınıflandırması ilk bakışta şematik olarak fazlasıyla açıklayıcı olsa da, destekleyenlerce bile içerik ve anlam bakımından eleştirilmektedir. Her şeyden önce, "kuşak" metaforunun geçerliliği tartışılmaktadır. Çünkü kuşak metaforu bir devamlılık öngörür; kuşaklar birbirleriyle öncü-artçı ilişkisi içindedir ve artçı öncünün yerini alır. Oysa insan hakları talepleri ve bunları güvenceye alan uluslararası anlaşmalar, farklı kuşaklara ait olduğu düşünülen hakları birlikte içerebilir. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde hiç bahsi geçmemiş olmasına rağmen, Vasak'ın sınıflandırmasında üçüncü kuşak haklar arasında sayılan "halkların kendi kaderini tayin hakkı", hem birinci kuşak sayılan Medeni [Kişisel] ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de, hem de ikinci kuşak sayılan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yer almaktadır. Ayrıca, insan hakları, biri diğerinin yerini alacak şekilde gelişmemektedir. Tam da tersine, ilk başta birlikte kaleme alınmak istenen, ama Soğuk Savaş siyaseti çerçevesinde birbirinden ayrılan medeni ve siyasi haklar ile ekonomik, sosyal ve

kültürel haklar sürekli olarak gelişmekte ve önem kazanmaktadır. Ayrıca artçı kuşağın kendinden daha önce gelen kuşaktan daha fazla gelişmiş olması gerekirken, Vasak'ın sistematüğinde birinci kuşak haklar olarak adlandırılan haklar diğer haklardan daha gelişkin ve karmaşık haklardır (Algan, 2004: 126). Yine insan haklarının tarihinin gösterdiği üzere, sosyal haklar devletler arasında diğer haklardan önce anlaşmalara konu edilip standartlaştırılmaya çalışılmıştır. Örneğın, daha sonra BM'nin kuruluşunda önemli rol oynayacak olan Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill, sosyal haklar konulu Atlantik Şartı'nı (1941) imzalamışlardır. Kuşak metaforunun yanı sıra, üçüncü kuşak haklara atfedilen dayanışma prensibi ve bireysel/kolektif hak ayrımı da sorgulanmaktadır. Örneğın, kendi kaderini tayin hakkı, bireye yönelik olarak düşünöldüğünde birinci kuşak haklara girmektedir. Buna karşın, kolektif kullanıldığı ve dayanışmaya dayandığı için üçüncü kuşak içinde sayılan, toplulukların kendi kaderini tayin hakkının kökenleri de insan hakları teorisinin kurulduğu Aydınlanma'ya kadar gider. Ayrıca, halkların kendi kaderini tayin hakkı, bireyin kendi kaderini tayin hakkından bütünüyle ayrı düşünölemez. Eğer dayanışma, "bireyler arasında ortak çıkar, sempati veya arzuya dayalı duygu ve eylemden doğan birlik" şeklinde tanımlanacak olursa, bireyin kendi kaderini tayin hakkının dayanışma içermediği iddia edilemez (Wellman, 2000: 643). Bireysel haklar ve kolektif haklar da birbirlerinden tamamen bağımsız değildir. Birinci kuşak haklar arasında sayılan yaşam hakkı ile üçüncü kuşak haklar arasında sayılan sağlıklı bir çevrede yaşam hakkı arasında büyük bir ayrım yoktur. Yine bireysel haklar arasında sayılan "örgütlenme", "inancını yaşama" veya "barışçıl gösteri" hakları bireyin tek başına kullanabileceği haklar değildir. Sonuç olarak, Vasak'ın insan haklarını kuşaklar sistematüğü içinde tanımlaması, öncü-artçı ilişkisinde olduğu gibi, niteliksel bir farka değil, derece farklarına işaret ettiği için bütün insan haklarının kolektif bir doğası olduğu fikrine dayanır ve bu nedenle genel kabul görmüştür.

Bütün bu eleştirilere rağmen, belki anlatım kolaylığı sağladığı için, kuşak metaforu yaygın olarak kullanımdadır. Bu nedenle, kuşak metaforu ile feminizmin eşitlik taleplerini ifade etmek için kullanılan ve kuşak metaforu gibi eleştirilmiş olan dalga metaforunu bu çalışmada birlikte kullanmayı denedik.

Birinci Kuşak Haklar ve Birinci Dalga Feminizm

Vasak'ın birinci kuşak haklar olarak nitelendirdiği haklar, genel olarak negatif haklar olarak nitelendirilen, yani devletin müdahale etmemesi ve üçüncü kişilerin müdahalesinin engellenmesi gereken, bireysel özgürlüklere ilişkin haklardır. Daha çok Fransız Devrimi'nin fikirlerine dayandırılan birinci kuşak hakların büyük çoğunluğu, Vasak'ın konuşmasında da atıfta bulunduğu gibi, 1966 yılında kabul edilip imzaya açılan ve 1976 yılında yürürlüğe giren Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de sıralanan ve güvence altına alınan haklardan oluşmaktadır. Türkiye'nin 2000 yılında imzalayıp, "Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi" adıyla 2003 yılında onayladığı bu sözleşme, "cinsiyet eşitliği"; "cezanın kanuniliği"; "kanun önünde eşitlik"; "azınlıkların korunması" ilkelerine dayanmaktadır. Sözleşme bu ilkeler temelinde bir dizi bireysel özgürlüğü ve hakkı ve kimliğe dayalı grup haklarını tanımaktadır. Ayrıca, birinci kuşak haklar küresel düzeydeki bu sözleşmeye ek olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi veya Afrika (Banjul) İnsan ve Halkların Hakları Şartı gibi bölgesel sözleşmelerle de korunmaktadır.

Vasak'ın sistematüğinde/sınıflandırmasında ikinci kuşak haklar, kolektif haklardan oluşmaktadır; daha ziyade, Sovyet Devrimi'nin fikirleri etrafında örüldüğü düşünülmektedir. Bu yönüyle liberal olmaktan ziyade sosyalisttir. Kolektif haklar birinci kuşak haklardan farklı olarak, toplumsal adalet ve eşitliğin sağlanması için devletin müdahale etmesini veya olumlu eylem içinde olmasını gerektiren haklardır. Bu nedenle, olumlu (çoğunlukla olumlu yerine pozitif terimi kullanılır) haklar olarak tanımlanan bu hakların büyük çoğunluğu 1966'da imzaya açılıp, 1976'da yürürlüğe giren, Türkiye'nin de 2000 yılında imzalayıp 2003 yılında yürürlüğe koyduğu Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de ifade edilen ve güvence altına alınan haklardan oluşmaktadır. Bu sözleşme, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer fikirler, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer konumlardan kaynaklananlar dâhil olmak üzere "ayrımcılık yasağı", "demokratik toplumda genel refahın yükseltilmesi" ve "cinsiyet eşitliği" ilkeleri çerçevesinde tanımlanan bir dizi kolektif hakkı içermektedir.

Birinci dalga feminizmin fikirlerinin egemen olduğu 1950’li ve 1960’lı yıllar aynı zamanda soğuk savaş dönemiydi ve Batılı liberal feministlerin cinsiyet eşitliği için medeni ve siyasal hakların birincilliğine vurgu yapan yaklaşımları, bu feministlerin soğuk savaş içinde Batı Blokunca dostça karşılanmasına neden oldu (Parisi, 2002: 573). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi aynı dönemde kabul edilmiş olan Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme (1954), Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (1966) liberal feminizmin dayanağı olan kadın ve erkeğin aynı olduğu anlayışına veya “aynılık feminizmi” olarak geçen birinci dalga feminizmin yaklaşımına uygundur. Her ne kadar, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966) esas olarak sosyalist devlet ve vatandaşlık anlayışının BM’ye yansımaları olsa da, buradaki cinsiyet anlayışı da kadın ve erkeğin insan olarak aynı olduğu fikrine dayanmaktadır. Ancak unutulmaması gereken nokta, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kaleme alınırken kişisel/medeni haklar ile sosyal hakların birbirinden farklı haklar olarak düşünülmediydi. 1930’larda yaşanan ekonomik kriz ve İkinci Dünya Savaşı deneyimlerine bağlı olarak, BM Kuruluş Anlaşması ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin hazırlanmasında etkin olan ABD ve İngiltere gibi devletler, hem hakların korunması hem de vatandaşlara belirli bir refahın sağlanması konusunda devletin birincil rol oynaması fikrini kabul etmişlerdi. Çünkü iki dünya savaşı arasında ortaya çıkan siyasi ayaklanmaların ve totaliter rejimlerin nedeninin, yaygın yoksulluk ve işsizlik olduğunu ve sosyal hakların aynı zamanda kişisel hakların da garantisini sağladığına inanıyorlardı (Eide, 1995: 8-10).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin tamamlayıcısı olan Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme’nin tek bir sözleşme olarak hazırlanmamasının nedeni, 1951 yılında devletler arasında böyle bir sözleşmenin hazırlanması konusunda yaşanan anlaşmazlıktı (Eide, 1995: 10). Bu anlaşmazlık nedeniyle iki metin birbirinden ayrı tutularak yazılmış ve aynı tarihte ayrı ayrı imzaya açılmıştır (Stammers, 1999). Metinlerin ayrılması, örneğin, kişisel ve siyasal hakların mutlak ve derhal ulaştırılması gereken haklar olduğu; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ise bir program çerçevesinde zaman içinde ulaştırılması gereken haklar olduğu tarzında, pek de aslı astarı olmayan, temelsiz iddialara dayanıyordu. Bunun sonucunda, bu iki farklı sözleşmede yer alan hakların aynı nitelikte olmadıkları

iddia edilerek, birbirinden farklı olduğu varsayılan iki hak kümesi için farklı araçlara ihtiyaç duyulduğu sonucuna varılmıştır. Bir anlamda, kişisel ve siyasal hakların hemen hayata geçirilmesi gereken haklar olduğu ama ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesinin ise siyasi bir konu olduğu varsayılmış oluyordu (Eide, 1995: 10). Bir başka gerekçelendirme de, kişisel ve siyasal hakların hayata geçirilmesinin “maliyetsiz” olmasıydı; çünkü devletin bu haklara müdahale etmemesi gibi bir gerekçe öne sürülüyordu. Sosyal haklar ise maliyetliydi; çünkü devletin vatandaşlarına refah sağlamayı taahhüt etmesi isteniyordu. Eide’ye göre, bu gerekçelendirmelerin sağlam bir temeli yoktu. Bunun yerine, kimi ülkelerin ekonomik liberalizm kültürü ile paternalist Müslüman ülkeler başta olmak üzere kimi ülkelerin de ekonomik ve sosyal haklar alanında cinsiyet eşitliğini kabul etme konusundaki gönülsüzlüklerine bağlı olarak, temel hakların iki farklı sözleşmede yer alması ve farklı mekanizmalarla desteklenmesi kabul edilmişti. Bu durum, hem insan haklarının evrenselleşmesine engel olmaktadır, hem de bahsi geçen gerekçelerin geçerli olmadığı, gerek Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme’de gerek Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nde açıkça ifade edilmektedir. Her iki sözleşme de hem kişisel hakları hem de ekonomik ve sosyal hakları içermektedir. Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin niyetinin bütün hakları birlikte değerlendirmek olduğunu, Giriş Bölümü’nden de görebileceğimiz gibi, yukarıda insan haklarının evrenselleşmesi bağlamında değindiğimiz, insan haklarının evrensel, bölünemez, birbiriyle bağlantılı ve birbirine bağımlı olduğu belirten 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı ve Deklarasyonu’nun oybirliğiyle kabul edilmesinden de anlayabiliriz (Eide, 1995: 13).

BM’nin Kuruluş Anlaşması’nın hazırlanmasına ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin kaleme alınmasına kadar olan dönemde egemen olan birinci dalga feminizm, kadını ve erkeği rasyonelite ve kapasite bakımından, yani insan olarak aynı görüyordu ve kadının erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğini savunuyor ve kamusal alana odaklanıyordu. Kadınla erkeğin farklılığını savunan feminist yaklaşımlar ve bu yaklaşımların kimi kazanımları olsa da, aynılık feminizminin egemenliği 1970’lere kadar devam etmişti.

1970'ler toplumsal cinsiyet ayrımcılığı veya eşitliği ile insan hakları kavramı bağlamında düşünsel sıçrama dönemidir. Buna zemin hazırlayan gelişme, 1960'lardan başlayarak toplumsal cinsiyet kavramının dolayısıyla girmesidir. Toplumsal cinsiyet kavramının getirdiği yenilik, kadının ezilmesini biyolojik olmayan nedenlere bağlamasıdır. Bir yandan feminist literatür ve aktivizmi özel alanı sorgulamaya başlamıştır. Bir yandan da, kavramın icat edilmesinde, bütün kadınların erkeklerden farklı, ama ezilme ve deneyim bakımından aynı oldukları varsayımı etkili oldu. Bu yeni dönem, farklılık feminizmi denilen ikinci kuşak feminizmini egemen olduğu dönemdir. İkinci kuşak aynı zamanda kadın kimliği politikası yürüten feminizmdir; ortak kadın kimliği kurgusu sonradan çok fazla eleştirilse de, o dönemde son derece etkili olmuştur. Feminizm ve insan hakları bağlamında ikinci önemli gelişme ise, o zaman kadar daha çok kanun uygulayıcısı aktivist kadınların katkısıyla devam eden mücadeleye, feminist dalganın da etkisiyle eril hukuk alanına giren kadın akademisyenlerin katılmaları oldu. Bunun önemli bir sonucu, liberal feminizmin dışındaki argümanların hukuk literatürü aracılığıyla kanun metinlerine girmesinin sağlanması ve kadın hakları alanını etkileyen çalışmalara imza atılmış olmasıdır (Barlett, 1995). Üçüncü önemli gelişme, özellikle ekonomik kalkınmanın merkezi olan ve bunun standartlarını tanımlayan kuzey ülkelerinde kadınların çalışma hayatına daha yaygın girmesi ve belediyeler veya yerel yönetimlere yönelik olarak sosyal hakların daha fazla talep edilmesi ve tanınmasıdır.

Dördüncü önemli gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hız kazanan kalkınmanın 1970'lere gelindiğinde hem içeriğinin hem de cinsiyet boyutunun sorgulanmaya başlamasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında damgasını vuran gelişme, sürekli ve sonsuza doğru giden ekonomik kalkınma anlayışının sınırlarının görünür hale gelmesidir. İnsan hakları bakımından belirtmek gerekirse, ekonomik kalkınmanın ve modernleşmenin toplumlarda kendiliğinden eşitliğe, kentleşmeye, demokratikleşmeye ve bireyin bağımsızlaşmasını sağlamaya yetmediği açıklık kazanmıştır. Kadın hakları bakımından belirtmek gerekirse de, ekonomik kalkınma ve siyasal modernleşmenin kendiliğinden kadınlar için anlamlı dönüşümler getirmediği görülmüştür. Feminist harekette o zamana kadar egemen olan liberal feminizm perspektifiyle ifade edilmiş olan, medeni ve siyasal haklarda yasal-formel/şekli eşitliğin sağlanmasının cinsiyet

eşitliğini sağlayacağı fikri de bu tarihlerde sarsıntıya uğramıştır (Parisi, 2002). BM'ye egemen olan liberal feminist anlayışa yönelik ilk eleştiriler, bizatihi kendi içinden gelmiş ve böylece “kalkınmada kadın” olarak bilinen literatür liberal feminizm içinde ortaya çıkmıştır. ABD’de daha çok yer bulan liberal feminist yaklaşımlar o dönemde kalkınmanın kendisini sorgulamaktan çok, kalkınma programlarına kadınların dâhil edilmemelerini sorgulamaya çalışıyordu. Buna göre, ekonominin kadınlara açık fırsatlar sunmaması kadınların hayatlarını ev kadını olarak sürdürmelerine neden oluyordu. Bu bağlamda, özel alanı ilk ele alan liberal feministlerdi. Ama liberal feministlerin karşısında Avrupada daha yaygın kabul gören ve kadının ezilmesini bizatihi ekonomik yapılanmayla açıklayan Marksist ve sosyalist feministler vardı; onlar ise daha ziyade sosyal haklara odaklanıyorlardı. Feminist hareket ve düşüncenin, kamusal alandaki cinsiyete dayalı eşitsizlikleri özel alandaki eşitsizliklerle ilişkilendirerek, özel alanı sorgulaması ve bunun etrafında dönen tartışmalar, feminizmin yeni bir dalgasının yükselmekte olduğunun sinyalini veriyordu; bu fikirler ve eşitlik ve özgürleşme anlayışları ikinci dalga feminizm olarak adlandırıldı. Yeni Marksist ve sosyalist feministler, yukarıdan aşağıya uygulanan kalkınma programlarını da sorguluyorlardı. Onlara göre, kadınlar kalkınmadan dışlanmış değillerdi. Tam tersine, evde veya ev dışında kadın emeği kalkınmanın ana unsuruydu. Yani, esas sorun, küresel eşitsizlikler ve bunun kadınların hayatıyla olan ilişkisindeydi. Bu nedenle, esas soru, kadınların kalkınmada nasıl içerileceği değil, kalkınmanın kadınları kendisine nasıl entegre ettiğindedi (Parisi, 2002). Bu gelişmeler, hem genel olarak BM içinde hem de kadın hareketi içinde o güne kadar eşitlik, özgürlük ve adalet kavramları etrafında örülen cinsiyet eşitliği arayışlarına kalkınma/gelişme boyutunun eklenmesini sağlamıştır. Bunun önemli bir sonucu da, 1970’lerden başlayarak düzenlenecek olan bütün BM Kadın Konferansları’nın ve 1975 yılında ilan edilen kadın on yılının başlığının “Eşitlik-Kalkınma-Barış” olmasıdır.

Burada zikredilmesi gereken beşinci önemli gelişme, güney/üçüncü dünya ülkeleri de denilen sömürge sonrası ülkelerdeki kadın hareketlerinin, BM’nin fikirlerinin Batılı ülke kadınlarının deneyimini yansıttığını, ama kendi deneyimlerini yansıtmadığını ifade etmeleridir. Bunun sonucunda, BM’yi emperyalist bir kurum olarak ve BM bünyesinde gelişen, liberal feminizmin egemen olduğu çerçeveyi batı merkezli olarak tanım-

layıp, kendi stratejilerini ve tanımlarını BM çerçevesi dışında geliştirmeye çalışmalarıdır. Bahsi geçen feminizmler arasındaki farklılıklar, basitçe uygulama farklılıkları değildir, felsefidir. Özellikle üçüncü dünya feminizminin BM'ye yönelik tepkisi, Üçüncü Dünya kadınlarının BM Kadın Konferansları'na paralel STK forumları düzenlemesine neden olmuştur. 6000 kişinin katıldığı ilk forumun toplanmasının ardından yapılan Kopenhag (1980), Nairobi (1985) ve Pekin (1995) kadın konferanslarına paralel STK forumları yapılmıştır. 1993 yılında toplanan Dünya İnsan Hakları Konferansı'nın ardından toplanan Pekin Konferansında güney ülkeleri feministlerinin de katılımıyla Pekin Eylem Planı hazırlanmıştır.

Bu gelişmelerin iki önemli yansıması, Birinci Dünya Kadın Konferansı ve Eylem Planı (1975) ve CEDAW adıyla bilinen Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'dir.

CEDAW

Yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler devam ederken, 1970'ler ve 1980'ler boyunca feministler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nden doğan haklar kümesinin kamusal-özel ayrımını içeren bir yapıya sahip olması nedeniyle, androsantrik, yani erkek merkezli olduğunu iddia ettiler; bu hakların kamusal alana ait olduğunu, özel alanı kapsamadığını, özel alanın, yani yakın ilişki ve ailenin bu hakların söyleminin kapsamı dışında kaldığını gösterdiler (Nash, 417). Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, ailenin topluma ve devlete karşı korunması gerektiğini ifade etmektedir (madde 16). Bunun anlamı, ev içi şiddet veya özel alanda yer alan şiddet bu sözleşmelerde yer alan hakların kapsamına girmez (Petersen ve Parisi, 1998: 145). Feministler böylece İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde geçen "herkes" ve "hiç kimse" sözcüklerinde ifade edilen öznenin "erkek" olduğunu gösterdiler (Petersen ve Parisi, 1998: 147). Aynı zamanda, tecavüz, zorla fuhuş ve tacizin tanımlarının yapılarak savaş suçları kapsamına girmesi için başarılı kampanyalar yürüttüler. Sonuç olarak, Lahey Mahkemesi'nde bu konularla ilgili başarılı kararlar alındı (Robertson, 2000, Nash, 2002: 417 içinde). Ayrıca, feministler, örneğin işkencenin uluslararası alanda yasaklanmasının işkence ve kötü muameleye maruz kalmama hakkının özel alanı da kapsayacak şekilde genişlemesini mümkün kılacağını göstermek için

güçlü mücadeleler verdiler. İstanbul Sözleşmesi bunun bir göstergesidir. İnsan hakları çerçevesi kullanılarak kadının şiddete maruz kalmasında rol oynayan yapılara ve hak ihlallerine karşı çıkmak, “insan haklarının” kadına doğru genişlemesinin sağlanmasındaki en başarılı hamledir.

Birinci kuşak haklarla arasındaki diğer her türlü farklılığa rağmen, kamusal-özel alan ayrımını içermesi, liberal haklarla ortak yanındır. İkinci kuşak haklar, iktidarın devlette yerleşmiş olduğunu ve sivil topluma yöneltildiğini veya sivil toplum üzerinde uygulandığını varsayar. Böylece, özel alan iktidarın yerleştiği ve uygulandığı yer olarak tanımlanmaz (Charlesworth, 1994: 74-5). Örneğin, ekonomik haklar söz konusu olduğunda, kadının ücretsiz ev içi emeği tanınmamıştır. Dolayısıyla, ulusal gelire bir katkı olarak görülmez. Sadece ücretli emek bu haklar arasında yer alır. Benzer şekilde, kültürel haklar söz konusu olduğunda, kültür ve inanç özel bir mesele olarak görülür; yasal düzenlemenin dışına çıkarılır ve kültür geleneksel uygulamaları haklılaştırmaya ve kadının ezilmesine aracılık eder.

Feministler ekonomik, sosyal ve kültürel haklar alanında kamusal-özel ayrımını aşmaya ve bu alanı da kadınlar için genişletmeye çalıştılar. Kadınların ev içi emeğinin hesaplanmasından ve ulusal bütçeye dahil edilmesinden tutun da, toplumsal cinsiyete dayalı bütçelemeye kadar geniş bir yelpazede, kültürel hakların özel alanda bireylerin haklarını engellemesini önlemek için eylemler yaptılar. Özellikle sömürge sonrası ülkelerde kadınlar neoliberal politikaların ve yapısal uyum programlarının ekonomik ve sosyal haklarını geriletmemesi için eylemler yaptılar ve bu alanda küresel dayanışma da oluştu; bununla beraber, genel olarak hem insan hakları kültürü hem de uluslararası feminist hareket kapsamında ekonomik, sosyal ve kültürel haklar marjinalleştirilmiş haklardır.

Daha önce bahsedildiği gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi imzalandığında kişisel ve sosyal haklar birbirlerinden farklı düşünülmemiştir. Ayrıca, kişisel ve politik haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar birbirinden ayrı sözleşmelerde düzenlenmiş olsalar bile ve ayrı mekanizmalarca izlenseler bile, bu iki hak kümesi birbirinden tamamen ayrılabilir değildir. Örneğin, John Locke ve diğer düşünürlerin toprak sahiplerine karşı eşitlik ve özgürlük taleplerinin esas olarak formüle edilmiş olan mülkiyet hakkı, kişisel haklar alanında sayılmaktadır. Ancak

“mülkiyet hakkı”nın, sosyal haklardan sayılan “çalışma hakkı” ve “sosyal güvenlik” hakkından ayrılması veya bunlarca tamamlanmadığı sürece, insana uygun standartlara ulaşması mümkün değildir. Aynı nedenlerle, CEDAW cinsiyet eşitliği açısından kişisel ve siyasal haklarla, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları birbirinden ayırmaz. Ayrıca, CEDAW, zaten farklı feminist anlayışları içeren bir Sözleşme’dir.

Feminist hareketin insan hakları alanıyla daha yakın ilişkide kalmasına aracılık eden, bizatihi CEDAW olmuştur. CEDAW en fazla çekince koyulan sözleşme olsa da, aynı zamanda en fazla taraf olunan sözleşmedir de ve insan hakları deklarasyonlarında belirtilenler de dahil olmak üzere, kadına yönelik her türlü ayrımcılığa karşı olması nedeniyle, toplumsal cinsiyet ilişkilerine çok fazla etkilemektedir. CEDAW hem bireysel, hem sosyal, hem de sömürge sonrası hakları birlikte ele alması nedeniyle, yukarıda adı geçen sözleşmelerden farklılaşmaktadır. CEDAW’ın giriş bölümü ve içerdiği maddelerin bir kısmı, güney ülkelerinin feministlerinin ve Marksist ve radikal feministlerin fikirlerini içerir. Örneğin, giriş bölümünde cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasının, ırkçılığın, sömürgeciliğin ve yeni sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasıyla, yani küresel düzeydeki yapısal eşitsizliklerle bağlantısını kurar. Nitekim, CEDAW Madde 16(1), üreme haklarına ilişkindir ve radikal feminist bakış açısını yansıtır. CEDAW’ın yukarıda sözü edilen sözleşmelerden en radikal farklılaştığı nokta 5. Maddesi’nin (a) fıkrasıdır. Buna göre devlet, “Her iki cinsten birinin aşağılığı veya üstünlüğü fikrini veya kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı ön yargıları üreten geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla, kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirmek” yükümlüğünü üstlenmektedir. Bunun anlamı ise, Sözleşme’ye taraf bir devletin, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda kadının eşitsiz konumunu pekiştiren her türlü unsuru ortadan kaldırma sorumluluğunu aldığıdır. CEDAW, ikinci dalga feminizmin “kişisel olan politiktir” sloganına geleneksel rolleri ve özel alana giren eşitsizlikleri dâhil eder ve bunları kadının ezilmesinin kaynağı olarak formülleştirir. Aynı zamanda, (örneğin dünyadaki bütün kadınların aynı yapılar içinde benzer şekillerde ezildiği belirterek) bir taraftan insan hakları alanına bir evrensellik unsuru katar, diğer bir taraftan da (analizlerin, etik yargıların ve siyasi yorumların Batılı bağlamlara göre yapıldığını belirterek) bir entnomerkezlilik, yani Avrupa merkezli

bir bakış açısı içerildiğini ortaya koyar. Bahsi geçen kavrayış, entomerkezciliğin aşılması için bir zemin hazırlar.

CEDAW'da birbirinden farklı iki eşitlik anlayışı bulunmaktadır. Birinci anlayışta eşitlik, klasik kanun önünde eşitlik prensibine dayanır ve bu anlayışta cinsiyetten arındırma feminizmin nihai amacı olarak görülür. Bu birinci dalga feminizminde baskın olan eşitlik anlayışıdır. CEDAW'ın sözcülemi 30. maddesi, liberal feminist kalkınmada kadın anlayışı çerçevesinde formüle edilmiş sosyal, ekonomik ve kültürel haklarla ve ayırım yapmama anlayışıyla ilişkilidir. Bu anlayış, kadın ve erkek arasındaki farklılıkları görmezden geldiği için eleştirilmiştir. Yine, yukarıda bahsedilen, kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılması bir başka örnektir. Bunun anlamı, kadın ve erkeğin ortadan kaldırılması değil, eşitsiz tanımlanmış, cinsiyetlendirilmiş uygulamaların ortadan kaldırılmasıdır. Bu anlayışın bir başka versiyonu olan ikinci dalga feminizmin nihai amacı androjenlik, yani eril ve dişil özelliklerin birlikteliğidir. Bu anlayış da, dişil olanın ortadan kaldırılmasının eril öznelliğine katkı sağlayacağı iddiasıyla eleştirilmiştir.

CEDAW'da içerilen ikinci eşitlik anlayışı, “eşitlik farklılığın tanınmasıyla sağlanır” fikrine dayanır. Buna göre, kadın ve erkek, fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak farklıdır. Kadınla özdeşleştirilen özellikler değersizleştirilir ve şayet birinci eşitlik anlayışı gerçekleşecek olursa, kadın veya dişil olan değersizleştirilmeye devam edecektir. Bu anlayış, maternalist feminizmle ilişkilendirilir. Bu feminist anlayışa göre, dişil olan özellikler en azından eril olan özellikler kadar değerli kılınmalıdır. Bu anlayış psikanalitik feminizmle de ilişkilidir. Ancak psikanalitik feminizmde kadın ve erkek metafor olarak vardır ve dişil özelliklerin değerli kılınması eşitlik-farklılık ikili-karşıtlığının aşılması için gereklidir. Bu eşitlik anlayışı CEDAW'da “Her iki cinsten birinin aşağılığı veya üstünlüğü fikrine dayalı” ifadesiyle kapsanmıştır.

CEDAW'ın 30 maddesi, liberal feminist kalkınmada kadın anlayışı çerçevesinde formüleleştirilmiş sosyal, ekonomik ve kültürel haklarla ve ayrımcılık yapmama anlayışıyla ilişkilidir ve kanun önünde eşitlik prensibine dayanır. Ancak giriş bölümü ve maddelerinin bir kısmı, güney ülkelerinin feministleri, Marksist feministler ve radikal feministlerin fi-

kirlerini içerir. Örneğin, giriş bölümünde cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasının, ırkçılığın, sömürgeciliğin ve yeni sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasıyla, yani küresel düzeydeki yapısal eşitsizliklerle bağlantısını kurar. Bunlardan daha önemlisi, CEDAW ikinci dalga feminizmin “kişisel olan politiktir” sloganına yer verir ve geleneksel rolleri ve özel alana giren eşitsizlikleri de, kadının ezilmesinin kaynağı olarak bu slogana dahil eder. Aynılık ve farklılığın aynı sözleşmede yer alması, hem daha yeni feminist anlayışların sözleşmeyi yorumlayarak uygulamaya geçirmesi hem de aynılık-farklılık ikiliğinin eşitlik perspektifi korunarak aşılması açısından bir fırsat yaratır (Nash, 2002: 420).

CEDAW'ın en önemli özelliği kadını hem kalkınmanın hem de eşitlik ve barışın nesnesi yapmakla kalmayıp, öznesi haline getirmesidir. Bir yandan, kadını erkekle aynı haklara sahip olması gereken tamamen bağımsız bir birey olarak değerlendirirken, bir yandan da kadının erkekten farklılıklarını görür. Bir anlamıyla, CEDAW birinci dalga feminizm (“aynılık” argümanı) ile ikinci dalga feminizmi (“farklılık” argümanı) uzlaştıran bir metindir.

Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Haklar ve Post Feminizm

Vasak'ın sistematüğinde üçüncü kuşak haklar, Fransız Devrimi'nin üçüncü sloganı olan “kardeşlik”e karşılık gelen ve dayanışmaya dayalı haklardan oluşmaktadır. Bu nedenle, bu tür haklar dayanışma hakları olarak da anılmaktadır. Üçüncü kuşak haklar, “kendi kaderini tayin hakkı”, “gelişme hakkı”, “sağlıklı çevrede yaşama hakkı”, “barış hakkı”, “insanlığın ortak mirasına sahip olma hakkı”dır (Vasak, 1977: 29). Yukarıda bahsedildiği gibi, üçüncü kuşak hakları olarak adlandırılan hakları daha önce anılan haklardan bütünüyle ayırmak mümkün değildir. Ancak üçüncü kuşak metaforunu benimseyenler, bu grup hakların yeni bir boyut yarattığını ileri sürmektedir (Tella, 2007: 66). Bu yeni boyut, birey ve kolektif yerine küresel düzeydeki sorunlar ve bu sorunlarla bağlantılı haklara odaklanmayı gerektirir.

Dördüncü kuşak haklar, Vasak'ın konuşmasında adı geçmeyen, ama kuşaklar metaforunu benimseyip kullananların geliştirmiş olduğu bir kavramdır. Dördüncü kuşak haklar kavramlaştırmasını savunanlara göre, dayanışma haklarının kavramlaştırılması yeni bir boyut yaratmış

ve bu yeni boyut da kendisinden sonra ortaya çıkan diğer kategorilerle birlikte niteliksel bir sıçramaya yol açmıştır (Tella, 2007: 66). Dördüncü kuşak haklar özellikle yeni biyo ve bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesiyle bağlantılı haklar olarak tanımlanmakta ve gelecek kuşakların hakları olarak nitelendirilmektedir. Bu haklar arasında “insan genomunun korunması hakkı” veya “kişinin genetik kimlik hakkı” (klonlanma yasağı), “kişinin genetik karakteristiklerine bakılmaksızın onurunun korunması hakkı”, “*in vitro* döllenmeye ilişkin haklar”, “döllenmeden başlayıp gerçek ölümüne kadar insanın egosuna saygı gösterilmesi hakkı”; “huzur içinde ölme hakkı” (ötanazi) gibi haklar sayılmaktadır (Cornescu, 2009). Genel olarak gelişme hakkı, çevre hakkı gibi haklar daha önce ifade edilmiş ve ilgili enstrümanlar geliştirilmeye başlamışken, üçüncü kuşak içinde sayılan kimi bazı hakların ilgili enstrümanları ya gelişmemiştir ya da 21. Yüzyıl’da geliştirilmeye başlamıştır. Bu nedenle, üçüncü ve dördüncü kuşak haklara 21. Yüzyılın hakları da denilmektedir. Analitik düzeyde bir ayırım yapmak gerekirse, üçüncü kuşak hakların düşünsel arka planı 1970’lerden beri oluşturulmaktayken, dördüncü kuşak haklar daha önce öngörülmesi mümkün olmayan teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni haklar olarak tanımlanmaktadır.

Her iki grup haklar bakımından bahsi geçen niteliksel sıçrama, hakların konusunda, hamilinde ve kapsamındaki değişiklikler olarak tanımlanmaktadır (Freedman, 2013). Buna göre, üçüncü ve dördüncü kuşak hakların konusu birey veya bireyin yer aldığı sosyal gruplar değil, halklar, insanlık ve gelecek kuşaklardır. Bu hakların konusunu belirleyen bağlayıcı metinler değil, haklar kadar sorumlulukların da ifade edildiği bağlayıcı olmayan metinler belirler. Kapsamını belirleyen ise BM’nin devleti ana sorumlu kılan anlayışı değildir, bireyler ve devletler dahil, tüm kamu ve özel aktörleri sorumlu kılan anlayışıdır. Klasik haklar formatını benimsemiş kimi yazarlar için bu dağınık görüntü problemlidir. Öncelikle, üçüncü kuşak haklar olarak tanımlanan hakların gerçekte dayanışma temelinde tanımlanamayacağını iddia ederler ve birinci ve ikinci kuşak hakların da dayanışma içerdiği görüşünü savunurlar. İkinci olarak, geniş bir tanımın, örneğin halkların kendi kaderini tayin hakkının azınlık hakları kapsamında tanımlanmasının kimin halk olarak anlaşılacağını belirsiz kıldığını ileri sürer ve halkları temsil ettiğini iddia edenlerin nasıl muhatap alınacağı konusunda standartlaşmanın mümkün olamaya-

cağını belirtirler. Benzer şekilde, bu hakların hayata geçirilmesinde ana sorumlunun kim olduğunun ya da hakların kimden talep edileceği konusunun muğlaklığı nedeniyle takiplerinin mümkün olmadığı ve bu hakların tartışıldığı Dünya Sosyal Forumu gibi yapıların da BM gibi güçlü olamayacağı kanaatindedirler. Sayılan sorunlara çözüm olarak, örneğin Wellman (2000), BM'nin tanımladığı hakların kapsamını genişletip, Viyana Konferansı'nda deklare edildiği şekliyle, haklar arasında bağlantıların kurulup sadece devleti ana sorumlu olarak görmemesi, özel sektör dahil olmak üzere daha fazla sayıda sorumlu tanımı yapması gerektiğini düşünmektedir.

Üçüncü ve dördüncü kuşak hakları savunanlar ise, bağlayıcı olmayan enstrümanları ciddiye alıp bunların nasıl yapılandığı ve işlediğine ve bunların işleyişinin BM'deki yapıları nasıl etkilediğine odaklanmaktadır. Örneğin Freedman (2013), üçüncü kuşak hakların melez üçüncü mekânlar oluşturduğuna ve BM'nin de melez argümanları dikkate aldığına değinmektedir. Freedman'ın özel olarak ilgilendiği konu sömürge sonrası devletler ve bu ekseninde tanımlanabilecek gelişme hakkı, barış hakkı, temiz çevrede yaşama hakkı ve insanlığın ortak mirasına sahip çıkma hakkıdır. Üçüncü kuşak hakların dayanağının BM sözleşmesi değil, Afrika İnsan ve Hakların Sözleşmesi olduğunu düşünen Freedman'a göre, sömürge sonrası toplumlar, sadece haklar değil, sorumluluklardan da söz edilen ve kendilerinin BM'de eşit olarak yer alabilecekleri melez söylemler ve pratikler geliştirmeye odaklanarak, sömürge sonrası söylemden uzaklaşmıştır..

Üçüncü kuşak haklar olarak adlandırılan hakların bir kısmı, 1970'lerden beri sorunsallaştırılmış olan gelişme kavramına yöneltilen eleştiriler sonucunda ortaya çıkmıştır. Roma Kulübü'nün 1972 yılında kaleme aldığı "Büyümenin Limitleri" başlıklı rapor, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin kaygıların başlangıcı olarak kabul edilir. Bunu takiben 1982 yılında BM Dünya Doğa Şartı kabul edilmiştir. Bu Şart, dünyayı ve doğayı bir bütün olarak görmekte ve bu bütün içindeki her yaşamı, özgül ve tek olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, insanları bu doğanın bir parçası olarak görerek, dünya barışı ve güvenliği için doğanın korunmasını öngörmektedir. 1987 yılında ise, BM Çevre ve Kalkınma Hakkında Dünya Komisyonu "Ortak Geleceğimiz" başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Bruntland Raporu olarak

da bilinen bu raporda geçen “sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olmayacak şekilde bugünün ihtiyaçlarını karşılayan gelişmedir.” ifadesi bugün ve gelecek kuşaklar arasında bağ kurulmasına aracılık etmektedir. Başlangıçta ekonomik kalkınma ağırlıklı olan bu kalkınma anlayışına sosyal, politik ve kültürel sürdürülebilirlik boyutları eklenerek genişletilmiş ve böylelikle, bir dizi şart ve hedef kabul edilmiştir. BM’nin Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu, Binyıl Gelişme Hedefleri, Dünya Şartı, Yerel Gündem 21, Yerli Halkların Hakları Bildirgesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi bunlar arasında sayılabilir; ayrıca, Avrupa Kentsel Şartı, kentlerin kendi aralarında tanımladıkları Sürdürülebilir Kentler gibi inisiyatifler/yapılar da bulunmaktadır.

Feminist hareketle ilgili olarak 1990’lardan itibaren dört önemli gelişmeden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, modern düşüncenin eleştirilmeye başlanması ve bunun sonucunda özellikle ikinci dalga feminizmin dayandığı kadınların deneyimlerini aynı varsayan ve basitleştirerek ifade edilirse kadınları homojen bir grup olarak varsayan anlayışın ortaya çıkmasıdır. Bu çerçevede, biyolojik olarak cinsiyeti veri kabul edip toplumsal cinsiyeti değişken sayan toplumsal cinsiyet kavramı sorgulanmış ve biyolojik olanın da kurgu olduğu görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Kısacası “kadın nedir?” sorusu sorulmaya başlanmıştır. Feminist hareketin o güne kadar dayandığı kavramların sorgulanması sonucunda, feminist yazın ve aktivizm içinde, kadın kategorisinin farklılıklar içerdiğini kabul eden ve farklı görüşlerin birlikte hareket etmesine olanak tanıyan yeni seferber olma biçimleri ortaya çıktı. Bunun yansımalarını, CEDAW’ın uzantısı olarak işlev gören Genel Tavsiyeler’de de görebiliriz. Örneğin, kadına yönelik şiddet bağlamında hassas gruplar tanımlandı; ayrıca, kadın kategorisi içinde LBT, engelli, göçmen gibi ayrımlar tanındı, “birlikte eylemlilikler” öne çıktı. Farklılık içeren eylemlerin yanı sıra, bir yandan kadın kavramının sorgulanması, öte yandan özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında kadın haklarının uluslararası askeri müdahalelere dayanak yapılması, feminist hareketin kadın hakları ile insan hakları arasına mesafe koymasına neden olmuştur. Bu yönüyle, 2001 yılının, insan hakları ve feminizm ilişkisinde kritik bir dönüm noktası olduğu iddia edilebilir. 11 Eylül saldırılarından sonra, özellikle ABD’nin Afganistan başta olmak üzere Orta Doğu ülkelerinde yürüttüğü “şiddet” politikasına gerekçe olarak buralardaki kadın hakları ihlallerini göstermesi, feminist hareket

üzerinde sıkıştırıcı bir etki yarattı ve zaten aynılık ve farklılık feminizmlerini sorgulamakta olan feminist hareketin insan haklarıyla arasına mesafe koymasına neden olmuştur. Özellikle Viyana Konferansı'nın ardından bu konuda sayısız yayın çıkmışken, 2001 sonrasındaki yayınlarda ciddi bir azalma olmuştur.

Diğer bir gelişme de kadın kategorisinin sorgulanmasıdır. Bu sorgulamanın çok sayıda boyutu ve sonucu olduğu söylenebilir. Ancak en önemli ikisine burada yer vereceğiz. Birincisi, hukuk alanında yapılan kavramsal katkıdır. Kimberle Crenshaw'un kesişimsellik üzerine çalışması (1991), çoklu ayrımcılığın ayrı bir şekilde ele alınması gerekliliğini ortaya koydu. Crenshaw'un çalışmasının ardından başka feminist yazarlar konuyu kategorik ayrımlar değil, ezilme biçimleri ve bunların yapısal formasyonu ile birlikte ele almaya başladılar. Hâlâ teorileştirilmekte olan kesişimsellik, BM'de de yankı bulmuştur. Çoklu ayrımcılık kavramı bugün çeşitli şekillerde kullanılmaktadır.

Bir diğer gelişme de, eşitliği politikasının merkezine koymayan post-yapısalcı feminizmdir. Bugün yaygın kabul gören postyapısalcı feminizm, kadın, erkek, cinsiyet, cinsel yönelim kategorilerine atfedilen özelleştirmelere dikkat çeker ve stratejik olarak kullanılmayacaksa bu tür özelleştirmelerden uzak durur. Postyapısalcı feminizm yaşamdaki çoğulluğa önem verir ve cinsiyetlendirilmiş kimliklerin kimseye dezavantaj olmayacak şekilde sekteye uğratarak kurgulanmasında diretir. Bu yönüyle ne yaşam olasılıklarını azalttığı için aynılık eşitliğini, ne de cinsiyetler arası ikili karşıtlığı onayladığı için farklılık eşitliğini benimser. Bunun anlamı cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelime ilişkin toplumsal uygulamaların sürekli olarak sekteye uğratarak dönüştürülmesidir. Kate Nash'e göre, postyapısalcı feminizm, eşitlik ve insan hakları kavramlarından vazgeçmemelidir, çünkü öncelikle eşitlik fikri feminizmin karakteristik özelliklerinden birisidir ve eşitlik fikrinin her hangi bir versiyonu, farklılık ve çeşitliliğe ne kadar duyarlı olursa olsun, genelleme, soyutlama ve homojenleştirme eğilimini barındırır. Ama bu standart tarihsel olarak eril normlara göre geliştirilmiş olsa bile, böyle bir standart olmaksızın, eşitlikte farklılık mı, yoksa eşitsizlikte farklılık mı olduğunu ayırt etmek mümkün olmayacaktır (Nash, 2002: 420). Bu noktada unutulmaması gereken, "eşitlik" in çoğul ve bağlama göre olduğudur.

Nash bu yöntemin insan haklarına yapıbozumcu eşitlik kavramıyla uygulanması gerektiğini önerir. Hukuk veya mahkeme, eşitliği ancak ayrınlık veya farklılık açısından değerlendirir. Yapıbozumcu eşitlik ise, cinsiyet, toplumsal cinsiyet veya cinsel yönelim farklılıklarından kaynaklanan dezavantajların ortadan kaldırılması için kadın haklarının duruma/olaya uygun eşitlik anlayışıyla değerlendirilmesini öngörür. Burada amaç herkes için eşitliğe ulaşmaktır.

Herkes için eşitlik fikri çerçevesinde söz konusu olan bir diğer gelişme de, ikinci dalga feminizmin ana seferberlik eksenini olan kızkardeşlik temelinde kadınların seferberliğinin benimsenmesi yerine, koalisyon siyaseti çerçevesinde seferberliğin ana eksen olarak benimsenmesidir. Böyle bir seferberlik, bir yandan farklı düşünceleri savunan kadınların belirli konularda bir araya gelerek koalisyonlar kurmasını sağlayacaktır; bir yandan da, kadın gruplarının farklı ezilme biçimlerinden mustarip başka hareketlerle çeşitli ölçeklerde (yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası) bir araya gelmesini olanaklı kılacaktır. Bu tür seferberlikler, doğaları gereği, daha fazla enformeldir ve çoğunlukla sanal mekân aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Üçüncü ve dördüncü kuşak haklar ve ilgili tartışmalar göz önüne alınca, söz konusu seferberliklerin bir yandan melez hak taleplerini formüle etme kapasitesi ve bunları ilgili kurumlara yöneltebilmesi önemli olmaktadır. Öte yandan, bu tür örgütlenmenin ve talep oluşturmanın en önemli ayağı uluslararasılaşmadır. Özellikle feminist bakış açısından bakıldığında, insan haklarının talep edilme özelliği nedeniyle, üçüncü ve dördüncü kuşak hakların, formel formata uygun olmadıkları gerekçesiyle göz ardı edilmesi mümkün değildir. Ancak izleme bakımından standartların oluşmamış olması, özellikle koalisyonların formel yapılarla ilişkilendirme biçimleri, hak taleplerinin içerikleri ve kendine özgü formlar oluşturup oluşturmamaları önemli konulardır.

**HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRME
VE TOPLUMSAL CİNSİYET
ANAAKIMLAŞTIRMASI**

Kısım - II

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve
Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

BÖLÜM III

HAK TEMELLİ İZLEMEDE FARKLI YAKLAŞIMLAR VE İZLEME ARAÇLARI

Ulaşmaya çalıştığımız bir hedef varsa, yaptığımız faaliyetleri belirli aralıklarla gözden geçiririz; neden sonuç ilişkileri kurarak değerlendirmemizi yaparız. Her şey yolundadır veya faaliyetlerimizi yaptığımız değerlendirmeye göre yeniden düzenleriz. Amaç bir hedefe ulaşmak ise sağduyumuz bize böyle yapmamızı söyler.

Gündelik hayatımızda ulaşmaya çalıştığımız her hedef ve faaliyet için farklı bir ölçme ve değerlendirme aracı kullanırız. Örneğin, hedef bir otobüsün saatte ortalama 70 km hızla ve 100 km hızı aşmadan sekiz saatte iki mola vererek gideceği yere ulaşması ise, takometre adı verilen aygıt sayesinde hedefe nasıl ulaştığımız konusunda değerlendirme yapabileceğimiz veriler elde ederiz. Bu hedef için başka bir izleme aracı kullanmak gerekli değildir. Bir başka hedefimiz aynı yolu en az %50 dolu bir otobüsün gitmesi ise o zaman müşteri memnuniyeti anketi gibi yoruma dayalı başka izleme araçlarını kullanırız.

Hedef, insan haklarının teşvik edilmesi, korunması, hayata geçirilmesi veya insan haklarına saygı ise, sağduyumuz bize belirli aralıklarla durumu gözden geçirmemizi, her şeyin yolunda gidip gitmediğini anlamamızı, gitmiyorsa aksaklığın neden kaynaklandığını saptamamızı, aksaklığın ortadan kaldırılması için öneriler geliştirmemizi ve bu bilgiyi ilgili kitle (kamu, uluslararası örgütler, toplum) ile paylaşmamızı söyler. İnsan hakları alanında çalışan uzmanlar ve aktivistler, sağduyunun bize yapmamızı söylediğini kolaylaştırmak için çeşitli izleme ve değerlendirme araçları geliştirmişlerdir. Bu bölümde, insan haklarını izlemek için kullanılan izleme araçlarını kendimizin geliştirdiği bir sınıflandırmayla sunuyoruz.

Söz konusu insan hakları olunca, sağduyumuz bize bazı şeyleri açıkça söyleyemez. Bunlardan ilki insan hakları belgelerinin dayandığı normlardır. İkinci Bölümde ortaya koyduğumuz gibi, insan hakları belgelerinin dayandığı eşitlik, insan onuruna saygı gibi en temel normlar, hem düşünür, akademisyen ve politikacılardan oluşan gruplarca hazırlanmış, hem de küresel kabul görmüştür. Bu yönüyle insan hakları normları toplumsal, ahlaki/moral normlardan farklıdır. Uluslararası insan hakları belgelerinin normları etik normlardır. Bireylerin doğru veya yanlış hakkındaki inançlarını tanımlayan ahlaki/moral normlardan farklı olarak etik normlar bir sisteme bağlıdır ve sistem birbirini tamamlayan pek çok etik prensip tanımlar. Etik normlar olarak insan hakları normları, uluslararası alanda oluşmuş olan hukuk sistemine bağlıdır. Bu nedenle, insan hakları kültürünün bir parçasıdır. Bireyler kendileri karar vererek ahlaki/moral normlarını değiştirebilirler; buna karşın, etik normlar ancak bağlı oldukları sistem içinde değişirler. Örneğin, Güldünya'yı öldüren kardeşi inandığı moral normlar bakımından en az iki bağlamda doğru davranmıştır: Büyüklerin sözüne itaat etme ve namusun korunması veya aklanması için öldürme. Ancak insan hakları etik normlarına göre, en az iki yanlış yapmıştır: kardeşinin yaşam hakkını elinden almıştır; eşitlik ve insan onuruna saygı. Güldünya'yı öldüren kardeşi bireysel olarak inançlarını değiştirerek başka moral normları benimseyebilir; ancak eşitlik ve insan onuruna saygı normlarının değişmesi için uluslararası hukuk sisteminin değişmesi gerekir. İnsan hakları aktivistleri, moral normları değil, insan hakları normlarını temel aldıkları için veya moral normların yanlışlığını göstermek için, bu normları ihlal etmeleri nedeniyle, moral normlarla insan hakları normlarını uyumlu hale getirmemiş olanlardan olumsuz reaksiyon almaları pek rastlanmayan bir durum değildir. Özellikle konu toplumsal cinsiyet olduğunda, hem toplumsal cinsiyetle doğrudan ilintili haklar (örneğin, üreme, evlenme, toplumsal cinsiyet temelli şiddet gibi), hem de her hak alanında (örneğin, vatandaşlık, eğitim, mülkiyet, çalışma hakkı gibi) insan haklarının eşitliğini öngören etik norm, moral normlarla sıklıkla çatışır. Bu nedenle, hak temelli izleme süreçlerine toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının en yenisi olan dönüştürücü eşitlik perspektifinin yerleştirilmesi önemlidir.

Ayrıca, insan hakları normları, etik normlar olmaları nedeniyle, sadece tek bir aktörü (örneğin uluslararası belgelerce insan haklarının teşvik edilmesinden, korunmasından ve hayata geçirilmesinden sorumlu tutulan devleti) sorumlu tutmaz, bilakis etik olarak konuyla ilgili her aktör için bağlayıcıdır. Benzer şekilde, hak temelli çalışan bir sivil toplum örgütünün hak temelli izleme yapması örgütün etik sorumluluğu olduğu gibi, savunduğu hakları veya diğer insan haklarını ihlal etmemesi de yine örgütün etik sorumluluğudur.

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kuruluşu İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ve bundan doğan uluslararası belgelerdeki insan hakları ilkelere dayalı olan bütün uluslararası kurum ve kuruluşların temel değeri veya prensibi haline gelmiştir. Birinci Bölüm'de ifade edildiği gibi, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması kavramı, insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği fikirlerine göre daha yeni bir fikirdir. Ayrıca, başından beri toplumsal cinsiyet eşitliği uluslararası insan hakları mevzuatının bir paçası olsa bile, eşitliğin nasıl anlaşıldığı ve nasıl hayata geçirileceği zaman içinde daha kapsayıcı bir dönüşüm geçirmiştir. Örneğin, yaşam hakkı evrenseldir ve bir kimsenin yaşam hakkının ihlal edilmemesi, diğer bir kimsenin hakkının ihlal edilmemesi bakımından hiçbir öncelik taşımaz. Bu anlayış aynılık eşitliğine dayanır.

Ölümde Eşitsizlik, Yaşamda Eşitsizlik

İnsan hakları belgelerinin en temel ve birinci prensibi eşitliktir. Her eşitlik anlayışı, ortaya koyulduktan sonra eleştirilerek daha kapsayıcı eşitlik anlayışları geliştirilmeye çalışılmaktadır. İnsan hakları ihlallerine, içerdiği karmaşıklığı dikkate alarak yaklaşılması, daha kapsayıcı eşitlik arayışlarını beraberinde getirmiştir. Ancak en sade eşitlik anlayışı bile, yokluğunda görünmeyen birçok olguyu görünür kılar. Bazen eşitsizlik yaşamda görünür değildir. Ölümde varsayılan eşitlik, ölüm biçiminde, ölüm sonrasında ve definde görünür olur. Bu nedenle, insan haklarını izleyenlerin her türlü hak ihlalini incelemeleri, analizlerine en yeni eşitlik anlayışlarını katmaları ve önerilerine insan haklarına dayalı çözümler dahil etmeleri, yaşamda eşitlik açısından etik sorumluluklarıdır.

1. Kırıkkalêde üç katlı bir apartmanın giriş katında oturan 81 yaşındaki H. A., sobadan sızan gazdan zehirlenerek hayatını kaybetti.

<http://www.hurriyet.com.tr/ankara/17237970.asp>

2. Bir süre önce eğitim hayatını sürdürmek için Türkiye'ye gelen Güney Afrikalı Themba Dhlamini AÜ İktisat Fakültesi'ne kayıt yaptırarak burada okumaya başladı. Bilinmeyen bir nedenle bunalıma giren Afrikalı öğrenci oturduğu apartman dairesinde intihar etti. Herkesin bayram tatilinde olması nedeniyle, ancak bir süre sonra, gece yarısı fark edilen olaya, polis ve cumhuriyet savcılığı el koydu. Yapılan incelemede olayı şüpheli bulan savcılık ve olay yeri inceleme ekiplerince geniş çaplı soruşturma başlatıldı. Olay yerindeki incelemelerin tamamlanmasının ardından Cumhuriyet Savcısı otopsi yapılması için cesedin morga kaldırılması talimatını verdi. Olay yerine cenaze aracı geldi. İşlemler bitti, ancak ceset bir türlü olay yerinden kaldırılmadı. Asansörün dar olması nedeniyle merdivenlerden taşınması gereken Themba'nın cesedi Cenaze İşleri Müdürlüğü'ne bağlı ekibin tek kişiden oluşması nedeniyle taşınamadı. Bunun üzerine polislerden yardım istendi. Polisler hem belinden rahatsız olduklarını, hem de görevin kendilerine ait olmadığını belirtince, bu defa belediye çöpçülerinden yardım istendi. Bir süre sonra olay yerine gelen bir çöp toplama ekibi, cesede karşı alerjileri oldukları gerekçesi ile cesedin taşınması işlemine yardımcı olmadı. Uzun süren tartışma ve müzakerelerin ardından beli rahatsız olmayan polislerle alerjisi olmayan temizlik görevlileri Güney Afrikalı Themba'nın cesedini apartmanın 7. Katındaki merdivenden aşağıya indirdi.

<http://www.mynet.com/haber/yasam/afrikali-themba-ile-insanlik-da-oldu-2097303-1>

3. Cizre merkezde öldürülen 13 yaşındaki Cemile isimli genç kızın cenazesi, sokağa çıkma yasağı ve olaylar nedeniyle toprağa verilmedi. Genç kızın cesedi evde bekletiliyor. Cesedin kokmasını önlemek için de yakınları tarafından derin dondurucuda saklandı. Olaylar nedeniyle 1 gece dondurucuda bekletilen genç kızın cenazesi bu akşam saatlerinde toprağa verildi.

<http://www.anahaberim.com/haber/1182/cizrede-oldurulen-genc-kiz-buzlukta-bekletildi.html>

Oysa farklılık eşitliği anlayışına göre, herkes yaşam hakkına sahiptir; ancak kimi kategorilerdeki insanların yaşam hakkı daha sıklıkla ihlal edilmektedir, çünkü toplumsal iktidarın yapılanmasında eşitsizlik vardır. Bu nedenle, cinayetten farklı olarak kadın cinayeti, trans cinayeti gibi kavramlar kullanılmaktadır. Farklılık eşitliği, “kadın”, “erkek” örneklerinde olduğu gibi, toplumsal cinsiyeti genellikle kategorik olarak ele alır. Farklılık eşitliği yaklaşımında, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaynağı hakkında çok çeşitli görüşler vardır. Ancak ortak noktaları, tüm eşitsizliklerin toplumsal olarak kurulan eril iktidar (ataerkillik veya erkek egemenliği) ilişkilerinden kaynaklandığıdır. Bu nedenle, ataerkil kurumlara ve ilişkilere müdahale ederek, eşitsizliği eşitlik yönünde dönüştürmeyi hedeflerler.

Dönüştürücü eşitlik perspektifi, farklılık eşitliğinden radikal bir şekilde ayrılmaz. Dönüştürücü eşitliği farklılık eşitliğinden ayıran yönü, toplumsal cinsiyeti kategorik olarak tanımlamamasıdır. Buna göre, toplumsal kurumların eşitsizliği, cinsiyetle ilişkili farklılıklara referansla tanımlanan ve diğer toplumsal grupların (kadın ve LGBTİ) farklılıklarını anlamlı kılan iktidar ilişkilerinin kurgusu olarak görülmektedir ve bir norm olan bu kurgu, ortaya çıkaran iktidara göre şekillenmiş olan ve her zaman çoğul olan yapılarına müdahale edilerek dönüştürülmelidir. Bu anlayış, her eşitsizlik durumunun içerdiği iktidarın analizini gerektirir ve iktidarın norm olarak yapılandığı kurumların ve toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesini hedefler. Örneğin, bu anlayışa göre, kadının yaşam hakkının yakınları tarafından ihlalinin önüne geçilmesi, hem kadınlar arasındaki farklı eşitsizlik konumları dikkate alınarak yapılacak müdahalelerle, hem de yerel farklılıklara duyarlı, alanda deneyimli hak temelli çalışan kadın örgütlerinin bilgi ve deneyimini yansıtan, yerel mekaniz-

malarla mümkün olabilir. Kadın cinayetlerini önleme mekanizmaları kurulmuş olsa bile, yerel duyarlılık olmaksızın genel düzenlemeler yereldeki cinsiyet eşitsizliklerini ve önyargıları göremeyeceği için, genelin kurulmasında norm alınan eşitsizlik anlayışı, yerelde kadınların yaşam haklarının ihlal edilmesini önlemekte yeterince başarılı olamayacaktır. Bu nedenle, kadınların yaşam hakkı ihlallerinin izlenmesi bu bakış açısını barındırmalıdır. Kısacası, en temel hak olan yaşam hakkının ihlallerine bakarken bile, sadece yaşam hakkının ihlali değil, kimin yaşam hakkının ihlal edildiğini ve bunun cinsiyetle ilişkisini görebilmek için herhangi bir hak temelli izlemenin, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını izleme aracına dâhil etmesi etik sorumluluktur.

Sağduyunun söylediği gözden geçirme/izleme, tıpkı hak temelli izleme yöntemleri gibi, neden sonuç ilişkisi kurar. Sağduyumuz düşüncemizin öğrenmeye dayalı işleyişine ve çalışma yapısına, hukukun ve hak temelli izlemede kullanılan tekniklerin mantığına uygundur. Bu mantık, insan haklarının hayata geçirilmesi süreçlerinin ve sonuçlarının ölçülebilir olduğu fikrine dayanarak, ilgili hakkın içerik esasına uygun standart geliştirme, izleme, değerlendirme, raporlama, uygulamaya koyma ve müdahale etme çerçevesinde hareket eder (Stammers, 1999: 992).

Aşağıda alanda yapılan çok sayıda çalışmayı gözden geçirerek, projenin amacına uygun genel bir resim çıkarmak amacıyla bir araya getirdiğimiz hak temelli izleme yaklaşımları, yöntemleri ve araçlarını sunmaktayız. Yaptığımız sınıflandırmaların ve içerdiğimiz yöntem ve araçların, alanda bulunan bilginin bir özeti niteliğinde olduğunu belirtmek isteriz. Bununla birlikte, bu yaklaşım, yöntem ve araçlar, sunumumuz gereği parçalara ayrılmış durumdadır. Ama hangi yaklaşım, yöntem veya araç kullanılırsa kullanılsın, hak temelli izlemenin öncelikli hedefinin toplumsal değişme olduğunu bir kez daha vurgulayalım. Bu nedenle, izlemenin konusu başka tür lüsünü gerektirmiyorsa, farklı tekil olayların birlikte değerlendirilmesi suretiyle, olayların/hak ihlallerinin veya hedeflenen değişimin gerçekleşme kalıplarının ortaya koyulması gerekir.

HAK TEMELLİ İZLEME YAKLAŞIMLARI, TÜRLERİ VE ARAÇLARI

Hak temelli izleme, insan haklarının teşvik edilmesi, insan haklarına saygı gösterilmesi, insan haklarının korunması veya hayata geçirilmesi kapsamında veri/bilgi toplamak, toplanan verileri doğrulamak ve toplanan doğrulanmış veriyi yaygınlaştırmaktır (Theis, 2003). Hangi hak alanında çalışıyor olursa olsunlar, hak temelli örgütler yaşanan ihlallerin neden ortaya çıktığı sorusuna cevap ararlar: Yasal düzenlemenin olmaması, düzenlemelerin uluslararası mevzuata uygun olmaması, yasal düzenlemelerin eksik/yanlış yorumlanması veya kanun uygulayıcılarının çalışma biçimleri gibi nedenleri araştırırlar. Aşağıdaki tabloda hak temelli izlemenin hangi kapsamlarda yapılabileceği ve her kapsamın hedefinin ne olduğu bilgisi yer almaktadır.

Teşvik etmek	•Devletin henüz taraf olmadığı uluslararası belgelere taraf olmasını veya yeni uluslararası belgelerinin oluşturulmasını sağlamak
Saygı göstermek	•Devletin hak sahiplerinin insan haklarından yararlanmasına engel olmamasını sağlamak
Korumak	•Devletin, devlet dışı veya üçüncü kişilerin bireylerin insan haklarından yararlanmasına engel olmalarının önüne geçilmesini sağlamak
Hayata geçirmek	•Devletin, insan haklarının hayata geçirilmesini sağlamak için gerekli olan plan, program gibi uygulamalarının işlerliğini sağlamak

Hak temelli izleme yaparken, insan haklarının toplumsal gerçekliğin parçası olmaması sorununun hangi kapsamda, nasıl ortaya çıktığına dair görüşlerimize göre, sorunun kaynağını görünür kılmak amacıyla veri toplarız; toplanan verileri doğrular ve toplanan doğrulanmış veriyi yaygınlaştırırız. Bunları yaparken amacımız, toplumsal gerçekliğin sorunu olarak gördüğümüz kısmını değiştirmektir.

Belirlenen hedefe göre veri toplama, geneli gösteren istatistiklerden, gerçekleşen ihlalin veya sonuçlarının karmaşıklığını ortaya koyan örnekler saptamaya kadar çeşitlilik gösterebilir. Daha önemlisi, verinin hangi amaçla, hangi kapsamda ve hangi hedef doğrultusunda toplanacağını belirlenmesidir. Bu politik ve stratejik bir karardır. Bu kararın belirlenmiş

bir strateji çerçevesinde, etkin ve süreklilik içerecek şekilde verilmesi ve izlemenin bu çerçevede yapılması gerekir.

Kısacası, izleme ve değerlendirme her zaman niteliksel (yorumsal) ve/veya niceliksel (sayısal) ölçmeye dayanır ve yukarıdaki sunumdan da anlaşılacağı üzere, hak temelli izleme ve değerlendirme, insan haklarının ne dereceye kadar toplumsal gerçekliğin parçası olduğunu görmeyi ve göstermeyi amaçladığı için insan hakları alanında niteliksel veya niceliksel ölçüm yapmayı hedefler. Ancak sıra insan haklarını ölçmeye ve toplumsal cinsiyeti bu ölçüme dâhil etmeye gelince, izlemenin elinde, her hakkın neye göre ve nasıl ölçülebileceğine dair bütünüyle tamamlanmış ve evrensel olarak kabul görmüş hazır reçeteler bulunmamaktadır.

Hazır reçetelerin olmamasının bir nedeni, pek çok hakkın birden fazla uluslararası insan hakları dokümanında (Sözleşme, Antlaşma, Bildirge vs.) yer almasıdır. Örneğin, eşitlik hakkı genel bir hak olsa da ve buna bağlı olarak, ayrımcılık yasağı genel bir norm olsa da, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki bağlam ile CEDAW, Engelli Hakları Sözleşmesi veya Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki bağlamlar ve kazandıkları anlam farklılık gösterecektir. Örneğin, eğitim hakkının hayata geçirilmesi bağlamında yapılacak bir hak temelli izleme, sadece İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi veya Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne referansla ve onlardan gelişmiş en temel normlar ve standartlar aracılığı ile yapılabilir. Ancak bunlara ek olarak CEDAW, Engelli Hakları Sözleşmesi ve Bin Yıl Kalkınma Hedefleri gibi dokümanlar referans alınarak yapılacak bir hak temelli izleme, içerik ve önerileri bakımından, sadece Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne referansla yapılan hak temelli izlemeden farklı olacaktır. Aynı hakkın birden fazla sözleşmede yer alması önemlidir; bu özellikle ekonomik ve sosyal haklar için böyledir. Sözgelimi, BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi'nin veya CEDAW Komitesi'nin hem Genel Tavsiyeleri hem de ülke raporları için sundukları tavsiyeler önemlidir, çünkü her iki tür tavsiye de ilgili hakkın içeriğinin nasıl anlaşılıp, ölçülmesi gerektiğine dair rehberlerdir. Örneğin, LBT'nin CEDAW'ın "kadın" kategorisinde içerilmesi bu tavsiyeler aracılığı ile söz konusu olmuştur. Ayrıca, her iki tür tavsiye de, kesişimsellik veya çoklu ayrımcılık olarak bilinen ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını hedefleyen eşitlik anlayışının CEDAW'a dâhil olmasını sağlamıştır.

İkinci olarak, herhangi bir hakkın izlenmesinin, toplumsal gerçekliğin hangi yönünün değiştirileceğine göre değişiklik göstermesi de hazır reçetelere izin vermemektedir. Toplumsal gerçekliğin insan haklarına saygı duyulmasına veya insan haklarının teşvik edilmesine yönelik olarak mı, yoksa insan haklarının korunmasına veya hayata geçirilmesine yönelik olarak mı değiştirilmesi hedeflendiğine göre hak temelli izleme de farklılık gösterir. Hangi hakkın, hangi toplumsal gerçeklik yönünde değişmesinin hedeflendiği, izlemenin planlanma aşamasında belirlenir ve bu belirleme, izlemenin değerlendirmesi ve raporlamasının hedeflenen amaçla ilişkisi bakımından son derece önemlidir. Örneğin, bir gösteri ve yürüyüşe yapılan müdahalelerin izlenmesi, eğer gösteri ve yürüyüşe ilişkin yerel mevzuat uluslararası mevzuata uygun değilse, taraf olunan uluslararası mevzuata referansla ve ilgili hakka ilişkin standartlarla ilişkili olarak izlenir. Bu durumda değiştirilmesi hedeflenen toplumsal gerçeklik, insan haklarına saygı veya insan haklarının teşvik edilmesidir. Bu durumda, gerçekleşmesi istenen yapısal dönüşüme yönelik olarak izleme yapılır. Eğer yerel mevzuat uluslararası mevzuata uygunsa, yapılacak hak temelli izlemenin, değiştirilmesini hedeflediği toplumsal gerçeklik hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması veya hayata geçirilmesi olabilir. Bu durumda süreç izlemesi veya durum izlemesi yapılır. Bu iki farklı durumda izlemenin hedefi, seslendiği dinleyici kitlesi ve dolayısıyla, kullandığı yöntem ve araçlar farklı olacaktır.

Hak temelli izleme araçlarına dair her hak için hazır, her zaman kullanılabilir reçetelerin olmamasının bir başka nedeni, insan haklarının sürekli gelişip dönüşmesidir. Örneğin, CEDAW kaleme alındığına kadına yönelik veya toplumsal cinsiyet temelli şiddet sözleşmede yer almamıştı. Ancak daha sonra CEDAW Komitesi'nin 12 ve 19 Numaralı Genel Tavsiyeleri aracılığı ile kadına yönelik toplumsal cinsiyet temelli şiddet CEDAW raporlama sürecine dâhil edildi. Genel tavsiyeler gibi, ilgili sözleşmeleri gözden geçirme/izleme komitelerinin ülke raporlarına yönelik tavsiyeleri de, sözleşmeleri yaşayan belgeler haline getirmektedir. Öte yandan, komitelerin haklar hakkındaki yorumları da, ilgili hakkın dönüşmesine aracılık etmekte ve ilgili hakkın içeriğinin nasıl anlaşılıp, ölçülmesi gerektiği konusunda yol gösterici bir rol oynamaktadır.

Hak temelli izleme araçlarının nasıl kullanılacağına dair hazır reçetelerin olmamasının bir başka nedeni, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin izleme süreçlerine dâhil edilmesi ile ilgilidir. Kadının insan hakları, insan haklarına göre daha yenidir; toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin insan haklarına içerilmesi fikri (toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması) ise kadının insan haklarından daha yenidir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması her hak alanı ve her hakkın tanımlandığı bağlam kapsamında eş zamanlı bir gelişme sergilemez. İnsan hakları genel olarak gelişme, demokrasi ve barış/güvenlik çerçevelerinde anlamlı kılınmaktadır. Dolayısıyla, yapılan izleme çalışmaları da, bu bağlamlarda anlam taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması ilk olarak gelişme bağlamında, en son olarak da güvenlik/barış bağlamlarında uygulanmaya başlanmıştır. Oysa genel kabul görmüş ve uygulanmada kullanılan izleme araçları, aşağıda da belirtildiği gibi, cinsiyetsizmiş gibi kurgulanmıştır. İzleme yöntem ve araçlarına toplumsal cinsiyet bakış açısının dâhil edilmesine devam edilmektedir.

Aşağıda ilk olarak hak temelli izlemede yer alan yaklaşımlar ile bu yaklaşımlara yönelik eleştiriler ortaya koyulmaktadır. Hak temelli izleme için hazır reçetelerin olmaması, literatürde çeşitliliğe yol açmaktadır. Geniş bir literatür taraması yaparak, aşağıdaki bölümde, büyük resmi, cinsiyetsiz kurgulara yönelik feminist eleştiriler ekseninde oluşturmaya çalıştık ve literatürü de, eleştirilerimizin ana fikrini oluşturan toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması eşliğinde sunmayı tercih ettik. Hak temelli izleme bölümünü, hak temelli izleme yöntemleri ve araçları takip etmektedir.

HAK TEMELLİ İZLEME YAKLAŞIMLARI

Hak temelli izleme, insan hakları konusuna farklı açılardan yaklaşabilir; hakların teşviki, korunması ve yaşama geçirilmesini çeşitli yönlerden, farklı bağlamlarda ve düzeylerde ele alabilir. İkinci Bölüm'de de değinildiği gibi, insan haklarını pozitif haklar ve negatif haklar olarak ikiye ayırmak yaygın bir uygulamadır. Negatif haklar, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'yle özdeşleştirilen, yaşam hakkı, kötü muamele görmeme hakkı gibi büyük ölçüde bireylerin devletle vatandaşlık bağından bağımsız, devletin hiç ihlal etmemesi, devlet dışı aktörlerin ihlaline de engel olma sorumluluğu taşıdığı haklardır. Pozitif haklar ise Ekonomik, Sosyal ve

Kültürel Haklara Dair Uluslararası Sözleşme'yle özdeşleştirilir ve eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi devletin hayata geçirmek için aktif olarak eyleme geçmesi gereken haklardır; devlet bunların zaman içinde hayata geçmesini sağlayacak adımlar atar. İkinci Bölüm'de ortaya koyulduğu gibi, bu iki sözleşme birlikte kaleme alınmaya başlanmış, ancak devletler arasındaki ideolojik ayrımlar nedeniyle iki ayrı sözleşme olarak imzaya açılmıştır.

Bu tarihsel gelişme, uygulamada farklılıklara neden olmuş ve bir grup yöntemin negatif hakların izlenmesine, diğer bir grup yöntemin ise pozitif hakların izlenmesine daha uygun olduğu görüşü kabul görmüş ve bu şekilde uygulamaya yansımıştır. Bu nedenle, şayet izlemenin ele aldığı konu, insan hakları alanında kaçınılması ya da engellenmesi gereken bir hakla ilişkin ise, bu tür izleme, negatif yönelimli izleme olarak sınıflandırılmaktadır. Negatif yönelimli izleme, hak temelli izlemede önemli bir yer tutar. Bu tür izleme çalışmalarında ihlaller yaklaşımı (hak ihlallerinin izlenmesi) ve vaka izlemesi gibi araçlar kullanılır.

Yaşam hakkı, şiddete maruz kalmama gibi kişisel hakların ihlallerine yönelik yapılan izleme, negatif yönelimli izleme olarak adlandırılır. Büyük ölçüde vatandaşlık bağına bağlı olan çalışma hakkı, oy verme hakkı gibi kimi hakların izlenmesi ise pozitif yönelimli izleme olarak adlandırılır. Buna uygun olarak, ihlaller yaklaşımı gibi izleme araçları/teknikleri negatif yönelimli, aşamalı gerçekleştirme ise pozitif yönelimli izleme aracı olarak anlaşılmaktadır.

Her ne kadar, yukarıda bahsi geçen negatif ve pozitif haklar ile negatif ve pozitif yönelimli izleme sınıflandırmaları yerleşikmiş olsa da, bu ayrımlar ve sınıflandırmaların gelişimiyle eş zamanlı olarak sözleşmelerin ve uygulamaların birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılamayacağı ileri sürülmektedir. Ayrıca, sağlık hakkı gibi sosyal hakların hayata geçirilmesinin ölçülmesinde, alanda çalışan sivil toplum örgütlerinin deneyimlerinin BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi'ne aktarılmasındaki eksiklikler; standartların kesin olmaması; aşamalı gerçekleştirmenin çok çeşitli veriye ihtiyaç duyması ve çok sayıda aktör içermesi gibi nedenlerle pozitif yönelimli izleme olarak sınıflandırılmış olan aşamalı gerçekleştirimin çok mümkün olmadığı ve buna bağlı olarak ihlaller yaklaşımının sağlık hakkının hayata geçirilmesi hedefine daha uygun olduğu şeklinde görüşler vardır (Chapman, 1995; 1997).

Ayrıca, izleme pozitif ve negatif yönelimli izlemelerle de sınırlı değildir; mevcut durum izlemesi de yapılabilir. Bir hakkın ihlal edilmesinin mi, yoksa hayata geçirilmesinin mi söz konusu olduğuna bakılmaksızın belirli bir zamanda ve yerde, insan haklarına ilişkin mevcut durumun ne olduğunu ele alan bütünlüklü bir yaklaşımdan söz edebilir. Bu yaklaşımı mevcut duruma yönelik izleme ve değerlendirme olarak tanımlayabiliriz. Bu sınıflama içinde hem hak ihlallerine ilişkin durumu ele alan çalışmalar, hem de ülkedeki yasal mevzuata ve bunun uluslararası mevzuatla ilişkilerine yönelik izleme ve değerlendirme çalışmaları yer almaktadır.

Bunların da ötesinde, bağımsız izlemede çoklu yaklaşım ve yöntemlerin benimsenmesi teşvik edilir, çünkü hak temelli izlemede amaç, bir hak türüyle özdeşleştirilen bir izleme yönelimini takip etmek değil, insan haklarının hayata geçmesi yönünde toplumsal dönüşümü sağlamaktır. Ayrıca, yukarıdaki tabloda da gösterildiği gibi, hak temelli izleme, talep edilen hakların teşvik edilmesinden, uygulamada karşılaşılan sorunların gösterilmesine kadar çeşitlilik gösterir.

Yukarıda hak temelli izleme yaklaşımlarını, uygulamadan doğan ayrımlar kapsamında üç ana başlık altında ele aldık. Tekrar etmek gerekirse, yukarıdaki sınıflandırma ve başlıklar arasındaki ayrım keskin ve mutlak olmadığı gibi, her izleme yaklaşımının birbiriyle ilişkili ve geçişli olabileceği, izlemeye konu olan alanın özgün koşullarının gerektirdiği bir ilişkisellik kapsamında çalışmanın mümkün olduğunu unutmamak gerekir. Daha da önemlisi, bir hak temelli izlemeye başlamadan önce izlenecek olan hakkın içeriğinin belirlenmesi ve kullanılacak izleme ve veri toplama yönteminin buna göre tasarlanması son derece önemlidir.

İZLEME TÜRLERİ VE YÖNTEMLERİ

İnsan haklarının teşvik edilmesi, insan haklarına saygı gösterilmesi, insan haklarının korunması veya hayata geçirilmesi kapsamlarında ya genel olarak ya da belirli bir olay aracılığıyla veri/bilgi toplanır. Yapılacak izleme çalışmasında genel bilgi mi toplanacağını, yoksa bir olay aracılığıyla mı bilgi toplanacağını belirleyen, izlemenin hedefi ve kapsamıdır. İzlemenin hedefi ve kapsamına göre yapılan çalışma bir durum, performans veya olay izlemesi olarak adlandırılır. Genel olarak, durum

ve performans izlemelerinde göstergeler aracılığı ile veri toplanır; olay izlemesinde ise insan haklarına ilişkin bir sorun hakkında olay aracılığıyla veri toplanarak değiştirilmesi hedeflenen toplumsal gerçeklik göz önüne serilir. Aşağıda bu üç izleme türü karşılaştırmalı olarak daha detaylı ele alınmaktadır.

Durum İzlemesi, Performans İzlemesi, Olay İzlemesi

Durum izlemesi, insan haklarına ilişkin bir durumun genel olarak göz önüne serilmesini amaçlar. Söz konusu durum Küresel Dönemsel Gözden Geçirme gibi genel olarak insan haklarının veya bir grup hakkın hayata geçirilmesine ilişkin bir durumdur ve yapılacak izleme de bu durumu ortaya koymayı hedeflemektedir. Ama aynı şekilde, yasal mevzuatın kaleme alınması ve yasama organından geçirilmesi, mevzuatın ve politikaların uygulanması, insan hakları kurumlarının gelişiminin izlenmesi de, durum izlemesi olarak kabul edilir (Woldegiorgis, 2010). Durum izlemesi, “insan hakları ihlallerinin izlenmesi”; “bir kanunun taslağının hazırlanması ve meclisten geçirilmesi”; “kamunun ve politikaların uygulanmasının izlenmesi”; “insan haklarıyla ilgili kurumların kurulması ve gelişmesi” gibi izlemeleri içeren ve bütün bir sektörün ya da politika alanının ele alındığı, geniş kapsamlı verinin toplandığı ve bu toplanan veri ışığında değerlendirmelerin yapıldığı bir yöntemdir (Jacobsen, 2008: 8). Bu nedenle, gösterge temelli bir izlemedir ve uzun vadeli bir strateji ve perspektif gerektirir. Durum izlemesinin odağında insan haklarının mevcut durumu, konumu ve hassas grupların insan haklarıyla ilişkisi durumu vardır. Durum izlemesi veya sorumluluk sahiplerinin analizi ile performans izlemesi arasındaki ayrım, birincinin duruma, ikincinin ise uygulama süreçlerine odaklanmasına dayanır.

Performans izlemesinde insan hakları kapsamında sorumluluk sahiplerinin sorumluluklarını nasıl yerine getirdiği izlenir. Uluslararası sözleşmeler kapsamında yapılan izlemelerin birçoğu bu kapsamda yer alır. Performans izlemesi, insan hakları aktörlerinin haritalanması, devlet veya diğer yasal ve etik sorumluluk sahibi aktörlerin insan haklarını hayata geçirmeleri süreçlerinin izlenmesini içerir. Ancak kapsamlı izleme söz konusu ise, durum izlemesi hem sorumluluk sahiplerinin analizini, hem de sorumluluk sahiplerinin sorumluluklarını nasıl yerine getirdiğine dair izlemeyi içerir (Woldegiorgis, 2010). Bu nedenle, Guzman ve

Verstappen (2003: 12) durum izlemesinin bir ülkedeki ilgili insan hakları mevzuatının ve insan haklarıyla ilgili kurumların performansları hakkında bilgi sunduğunu ifade eder. Vaka izlemesi ile benzerlik gösterir, ancak vaka izlemesinde bir vakanın geçtiği yasal süreçler; bir danışana sunulan hizmetler gibi bir vaka ve bu vaka bağlamında yapılan müdahalelerin izlenmesi söz konusudur (Woldegiorgis, 2010).

Durum izlemesi ve vaka izlemesi bir eksen üzerinde düşünülecek olursa, eksenin bir ucunda durum izlemesi, diğer ucunda ise olay izlemesi yer alır; çünkü durum izlemesi geneldir, olay izlemesi ise bir olaya/vakaya odaklanır. Olay izlemesi “mağdur” odaklı ve “mağdurlar adına” yapılan izlemedir. Bir vakada gelişmelerin belgelendirilmesi ve takip raporları hazırlanması, vaka izlemesinin ayrılmaz parçalarıdır (Woldegiorgis, 2010). Buna karşın, durum izlemesi, sorumluluk sahibinin sorumluluklarına odaklanır. Bu nedenle, bir durum izlemesi, bir olayın/vakanın belgelendirilmesinden öte bilgi sunar. Durum izlemesinde insan hakları ihlallerinin ve insan haklarına ilişkin genel çerçevenin çizilmesi ve mevcut durumun ortaya koyulması önem taşır. Durum ve olay izlemesi arasındaki ayırım, izlemenin hak sahiplerine mi, yoksa sorumluluk sahiplerine mi yönelik olarak gerçekleştirildiği sorusuna dayanır. Durum izlemesinde insan haklarının gerçekleşmesine ve ihlallere ilişkin mevcut durumun ortaya koyulması için veri toplanır. “Hak sahipleri haklarını elde edebiliyor mu?” ve “Ne ölçüde elde ediyor?” soruları yanıtlanmaya çalışılır. Olay izlemesinde ise sorumluluk sahiplerinin analizi ve sorumlulukların yerine getiriliş düzeyinin analizi söz konusudur. “İnsan haklarını yerine getirmekle yükümü aktörler kimler?”, “Neler yapıyorlar?”, “Sorumluluklarını ne düzeyde yerine getiriyorlar?” soruları etrafında yürütülür. Bu nedenle, durum izlemesi gösterge temelli, olay izlemesi olayın kendisine ait verilerin toplandığı bağlamdır.

Vaka izleme veya olay temelli izleme tipik olarak tekil bir olayı veya vakayı ele alır; negatif yönelimli izleme çalışmalarında kullanımı daha yaygındır. Bir mağdur ya da mağdurlar grubu için dava konusu olmuş bir hukuki sürecin; sunulan destek ve rehabilitasyon hizmetlerinin; bir olaydaki diğer müdahale biçimlerinin izlenmesi vaka izlemesine girer (Guzman ve Verstappen 2003, Jacobsen 2008). Vaka izlemesi, bireysel

hak ihlallerinin ya da tikel bir hak ihlalinin (toplumsal olaylar ve tutuklamalarda polis müdahalesine ilişkin kayıtlar gibi) izlenmesidir. Bu tür izlemede, hak ihlaline neden olan ayrıntıların anlaşılması için mağdurun ve hak ihlalinin gerçekleştiği koşullara ilişkin tüm bilginin detaylı bir biçimde kayıt altına alınması ve incelenmesi gerekir. Bu nedenle, tüm sürecin ve gelişmelerin takibi yapılır. Vaka izlemesi sistematik ve dikkatli bir kayıt altına alma süreci gerektirir. Hak ihlaline maruz kalanların rehabilitasyonu süreci de dâhil olmak üzere, tüm süreç dikkatle takip edilir. Bu anlamda, süreç odaklı bir izleme yaklaşımı takip edilir. İzlemeye konu olan hak ihlaline ilişkin tüm sürecin dikkatle ele alınması, sorumluluk sahibinin bu süreçteki tüm uygulamalarının insan haklarını gözetten biçimde gerçekleşip gerçekleşmediğinin değerlendirilmesi, yaşanan hak ihlallerinin tespit edilmesi ve belgelenmesi esastır. Bu nedenle, izleme çalışmasının kendisi bir tür destek mekanizması işlevi de görür.

Vaka veya olay izlemesi gösterge temelli değildir. Bunun yerine bir olayın daha çok niteliksel ve subjektif veriye dayanarak derinlemesine izlemesini hedefler. Bu yönüyle vaka izleme, gösterge temelli izlemeden ayrılır. Vaka izleme, ilgili hak ihlalinin bütünlüklü bir resmini çizmeyi hedeflemez (Woldegiorgis, 2010).

Gösterge Temelli İzleme

Gösterge temelli izleme bir insan hakkına saygı gösterme, onu koruma ve hayata geçirme bağlamında sürdürülen geniş ve yaygın kapsamlı izlemedir. Gösterge temelli izleme, insan hakları göstergelerine dayanır. İnsan hakları göstergeleri, bir olay, vaka, sayı veya çıktı aracılığıyla insan haklarının durumunu gösteren insan hakları normları ve prensiplerine dayalı özel bilgilerdir. Bu bilgiler insan haklarının durumu, uygulaması veya teşviki hakkında değerlendirme yapılmasına aracılık eder. İnsan hakları göstergelerinin bazıları, örneğin işkence ve kötü muameleyle maruz kalanların sayısal özeti, sadece insan hakları alanına özeldir, başka alanlarda kullanılmaz. Kimi başka göstergelerse, örneğin gelişme göstergelerinden olan çocuk ölümleri, daha geneldir ve başka alanlarda da kullanılabilir. Göstergeler aynı zamanda sözleşmelere içkindir. Kimi sözleşmeler ilgili insan hakkı hakkında istatistiksel, yani niceliksel bilgi sunulmasını öngörür. Ancak göstergeler niteliksel de olabilir. Örneğin, adalete erişim hakkında geliştirilen kontrol-listeleri niteliksel göstergelerdir. Göstergeler her halükarda doğrulanabilir olmalıdır.

Yapısal İzleme, Süreç odaklı İzleme ve Sonuç Odaklı İzleme

Yapısal izleme, bir durum izlemesidir ve esas olarak kamu politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesine dayanır. Pozitif yönelimli hak temelli izleme ve değerlendirmede yapısal izleme yaygın ve öncelikli bir alandır. Devletlerin uluslararası mevzuat çerçevesinde üstlendiği sorumluluklarını yerine getirmek için oluşturduğu yasal düzenleme ve buna dayalı uygulama, insan haklarının gerçekleşme düzeyine ilişkin ilk bulguları bize verir. Guzman ve Verstappen'e göre "bir ülkenin durumunun izlenmesi büyük ölçüde ülkenin kanunlarını gözden geçirmek ve uluslararası standartların benimsenmesi yönünde bir değişikliğin olup olmadığını ortaya çıkartmaktır"(2003: 30). İnsan hakları ile ilgili tüm hükümet organlarının çalışmalarının izlenmesi de kamu politikaları ile ilişkili olarak ele alınmalıdır.

Kurumsal çerçevenin izlenmesi: Bir yapısal durum izlemesidir. Kurumsal çerçevede insan haklarının hayata geçirilmesi için gerekli ve yeterli kurumsal mevzuat ile ilgili birimlerin bulunup bulunmadığını ve bundaki değişiklikleri izler. Örneğin, ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan sözleşmeler, ilgili alanda bağımsız çalışabilen resmi bir yapının kurulmasını öngörür. Böylesi bir kurumun varlığı ve kuruluşuna ilişkin mevzuatın, ilgili kurumun ilgili sözleşmede öngörülen ayrımcılıkla mücadele edebilmesini mümkün kılıp kılmadığının, bu yapıdaki değişikliklerle birlikte izlenmesi kurumsal çerçevenin izlenmesidir.

Politika uygulama araçlarının izlenmesi: Politika uygulama araçlarının izlenmesi, dönemsel plan ve programların izlenmesidir. Belirli politikalara ilişkin plan ve programların uygulanabilmesi için kurumlar içinde ilgili birimlerin olup olmadığının, eylem planı gibi uygulamayı mümkün kılacak gerekli ve yeterli araçların bulunup bulunmadığının ve bunlardaki değişikliklerin izlenmesidir.

Sosyal harcama (bütçe) izlemesi: Bütçe bir politika uygulama aracı olmakla birlikte, şeffaflık ve açıklık ilkelerinin demokrasi kapsamında hayata geçirilmesiyle gerçekleştirilecek bir izleme çalışmasının ana hedefi, insan haklarının hayata geçirilmesinden çok, bütçenin etkinliğini artırmaktır. Yine de, kalkınma hedefleri ile bu hedeflerin insan haklarının hayata geçirilmesi hedefine uygunluğu bağlamında bütçenin izlenmesi

önemlidir. Ancak hem toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, hem de sosyal harcama bütçesi ile insan haklarının hayata geçirilmesi arasındaki ilişki daha kuvvetlidir.

Sosyal harcama izlemesi bütçe izlemesinden farklıdır, çünkü sosyal harcama ve sosyal denetim kavramlarına dayanır. Sosyal harcama ve sosyal bütçe izlemesinin ana teması demokrasi ve içermedir.¹ Bu nedenle, sosyal harcama denetimi toplumda marjinalleştirilmiş ve en güçsüz pozisyonda olanlar dâhil olmak üzere bütün paydaşların katılımını önceler; hesap verebilirlik ve şeffaflık izlemenin iki önemli odağıdır. Bu nedenle, özellikle ekonomik ve sosyal haklardan eşit şekilde yararlanamayanların bütçe yapımına ve harcamalarına dâhil edilmesi amaçlandığı için, hak temelli yapısal izlemenin de bir parçasıdır. Ancak sosyal harcama kavramı, sosyal risk analizine dayandığı için sosyal risklerin neler olduğuna dair bilgi evrensel olarak standartlaşmış değildir. Bu nedenle, sosyal harcamanın neleri içerdiği, kimlerin sosyal açıdan dışlandığı veya sosyal politikaya, sosyal harcama bütçesine ve izlemeye konu olacak şeylerin neler olduğu belirsizdir, bu konularda evrensel tanımlamalar yoktur. Bunun bir nedeni de, dünyada gelişme bakımından eşitsizlikler olmasıdır. Ayrıca, sosyal eşitsizliklerin kaynağının açıklanma ve tanımlanma biçimi de bu tanımları etkilemektedir.

Sosyal içirme/içerilme

Yoksulluk ve sosyal dışlanma riski taşıyan kesimlerin, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katılımını sağlayan, en azından asgari yaşam standartlarının kazanılması için gerekli kaynakları elde ederek, garanti altına alan bir süreçtir. Sosyal içirme/içerilme ile bireyler yaşamlarını etkileyen konulara ilişkin kararları aktif olarak alabilme ve izleme imkânı bulmakta ve temel hak ve özgürlüklerine kavuşabilmektedir.

Kaynak:Council of The European Union, 2004: 8; Şeker, 2011: 16)

Ancak pek çok uluslararası kuruluş konuyla ilgilidir ve sosyal içirme konusunda belirli standartlar getirmişlerdir ve bu standartlara göre istatistiksel veri toplamaktadırlar. Şeker'e göre (2011: 19) uluslararası alanda yapılan çalışmalarda sosyal harcamalara ilişkin istatistiksel veri-

¹ <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Chapter20-48pp.pdf>

ler en genel kapsamıyla üç bilgi sisteminde toplanmaktadır: ESSPROS (European System of Integrated Social Protection Statistics-EUROSTAT/Avrupa Birleştirilmiş Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi; SOCX (Social Expenditure Database-OECD/Sosyal Harcamalar Veri Tabanı); SPERS (Social Protection Expenditure and Performance Reviews/Sosyal Koruma Harcamaları ve Performans Gözden Geçirmeleri-ILO (Uluslararası İş Örgütü). Bu sistemlerin sosyal koruma kapsamına hangi kategorileri dahil ettiklerini aşağıdaki tabloda görebilirsiniz.

ESSPROS (EUROSTAT)	SOCX (OECD)	SPERS (ILO)
<ul style="list-style-type: none">•Hastalık/Sağlık•Engellilik•Yaşlılık•Malullük•Aile/Çocuk•İşsizlik•Konut•Sosyal Dışlanma	<ul style="list-style-type: none">•Yaşlılık•Malullük•Engellilik•Sağlık•Aile•Aktif işgücü programları•İşsizlik•Konut•Diğer sosyal politika alanları	<ul style="list-style-type: none">•Sağlık•Hastalık•Engellilik•Malullük•İş kazası•Yaşlılık•Aile ve Çocuk•İşsizlik ve işgücü piyasası politikası•İşgücü piyasası programları•Konut•Sosyal yardım ve diğerleri•Temel Eğitim•Gıda ve Beslenme

Kaynak: Şeker, Murat, 2011, *Yerel Yönetimlerde Sosyal Bütçeyi İzleme Raporu*, İstanbul: TÜSEV Yayını, s. 19

Sosyal harcama ve bütçenin önemli bir ayağı da katılımdır. Katılımcılık ilkesinin hayata geçirilmesi sonucunda, özellikle yerel yönetimlerin sosyal harcamalarına yönelik çalışmaların sayısında bir artış olmuştur. Sosyal harcama ve bütçelemenin iyi uygulamalarında, dışlanmış olan toplumsal gruplar, yukarıdan aşağıya işleyen bir yöntemle basitçe bütçeye dâhil edilmekle kalmazlar. Dışlanmış olan gruplar, katılımcılık çerçevesinde, bütün paydaşlarla birlikte sosyal bütçeleme ve denetleme süreçlerine dahil edilirler. Bunun için sosyal bütçeleme hakkında yürütülen farkındalık kampanyalarına ek olarak, uzmanlar mahalle düzeyinde eğitim çalışmaları yaparlar ve teknik bilgiler içeren bütçe hazırlama süreci ve bilgisi ile izleme yöntemlerinin bilgisini yerele aktararak, bu yolla hem

bütçe yapım aşamasında hem de sonrasında yerelin izleme süreçlerine katılımını sağlarlar.

Mevcut Durum Analizi, Süreç İzlemesi ve Sonuç İzlemesi

Özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak, ama yine de bu tür haklarla sınırlı olmadan bir veya bir grup hakkın korunması ve hayata geçirilmesinde mevcut durumun tespiti ve analiz edilmesi son derece önemlidir, çünkü mevcut durum başlangıç çizgisini gösterir.

İnsan haklarının gerçekleşmesini konu alan pozitif yönelimli bir izleme ve değerlendirme çalışmasında hem süreç odaklı hem de sonuç odaklı bir anlayış güdülebilir.

Sorumluluk sahibinin bir hak ihlaline karşı refleksi, bütçe gereklerini yerine getirme düzeyi, kaynakları gerektiği şekilde seferber edip etmediği gibi konular süreç odaklı izleme içinde değerlendirilebilir. Sonuç odaklı izlemede ise “Ulaşılmak istenen kritere ulaşıldı mı?” sorusu esastır. Burada insan hakları açısından insan hakları normları ve standartlarına ilişkin devletin saygı, koruma ve ihtiyacı karşılama işlevlerini nasıl düzenlediği ele alınmaktadır. Örneğin, “Hak ihlallerinde bir azalma oldu mu?” “Hak ihlallerine maruz kalan insan sayısında azalma oldu mu?” gibi sorulara odaklanılabilir.

HAK TEMELLİ İZLEME YÖNTEMLERİ

Yukarıda sıklıkla yinelenildiği gibi, insan haklarının pozitif ve negatif haklar olarak ikili karşıtlık içinde sunulması yaygındır ama bu her zaman eleştirilmiştir. Ancak uygulamada bir grup izleme tekniği negatif haklarla, bir diğer grup ise pozitif haklarla özdeşleştirilmektedir. Bu ayrım ise oldukça yapaydır. Çünkü negatif hakların (yaşam hakkı gibi) derhal hayata geçirilmesi gerektiği, oysa pozitif hakların (eğitim hakkı gibi) maddi kaynak gerektirdiği, dolayısıyla hayata geçirilmesinin zaman içinde gerçekleşmesinin mümkün olduğu şeklinde varsayımlara dayanmaktadır. Oysa pozitif hakların temeli sayılan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Uluslararası Sözleşme’de geçen sendika kurma hakkına saygı gösterilmesi, bu hakkın korunması ve hayata geçirilmesi herhangi bir maddi kaynak gerektirmemektedir. Benzer şekilde, pozitif hakların dayanağı

sayılan CEDAW’da bahsi geçen kadınların karar alma süreç ve mekanizmalarına eşit katılım hakkına saygı gösterilmesi, bu hakkın korunması ve hayata geçirilmesi için de herhangi bir kaynağa ihtiyaç yoktur. Bunun yerine, toplumsal hiyerarşi ve iktidarın eşitlik yönünde dönüşümünün gerekliliğine, yani insan haklarına inanç duyulmasına ve bu yönde kararlılığa ihtiyaç vardır.

Ayrıca, ilgili sözleşmeler ekonomik ve sosyal hakların tamamını zaman içinde ulaşılabilecek haklar olarak tanımlamamaktadır. Örneğin, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Uluslararası Sözleşme’nin eğitim hakkını tanımlarken “İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır” (M. 13) ifadesiyle, ilköğretim hakkını derhal yerine getirilmesi gereken (M. 13/2-a) bir hak olarak tanımlamaktadır. Buna karşın, aynı maddede “Yüksek öğrenimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır.” (M. 13/2-c) ifadesiyle herkesin yükseköğrenim görme hakkını tedricen geliştirilmesi mümkün bir hak olarak tanımlamaktadır. Buna karşın, Kişisel ve Siyasal Haklara Dair Uluslararası Sözleşme’de seyahat özgürlüğü için “... ülke sınırları içinde seyahat etme özgürlüğüne (M. 12/1) ... ulusal güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık veya genel ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli sebepler ile hukuken öngörülmüş sınırlamalar dışında hiç bir sınırlamaya tabi tutulamaz (M. 12/3)” denilerek kesin bir şekilde ifade edilmiştir, ama seyahat özgürlüğüne saygı hiçbir maddi kaynak gerekmeksizin derhal yerine getirilebilecekken, seyahat özgürlüğünün korunması ve hayata geçirilmesi çok yönlü toplumsal dönüşümü gerektirmektedir. Örneğin, yoksul bireyler için insan onuruna yakışır bir gelir elde etmekle; kadınlar için hareketliliklerini sınırlayan toplumsal normların ve toplumsal organizasyonun dönüşümüyle; engelliler için erişilebilirliğin hayata geçirilmesiyle; LGBTİ bireyler için toplumsal normların ve ötekileştirmenin ortadan kalkmasıyla söz konusu bireylerin seyahat özgürlüğünden sınırlandırma olmaksızın yararlanması mümkün hale gelebilir.

Literatürde genel kabul görmüş olan bir görüşe göre, bir ülke ilgili bir sözleşmeye taraf olmuş ise, “ihlaller yaklaşımı” ve “aşamalı gerçekleştirme” uygun izleme araçlarıdır. Ancak hak temelli izleme, ana amacı insan haklarının hayata geçirilmesi ve toplumsal gerçekliği bu yönde değiştirmek

olan politik bir eylem olduğu için, hangi izleme yöntem ve aracının nasıl kullanılacağı, izleme yapan sivil toplum örgütünün hedefleriyle yakından ilgilidir. Örneğin, henüz daha imzalanmamış bir sözleşmenin imzalanmasının teşviki için ihlaller yaklaşımını kullanarak izleme yapmak uluslararası ve yerel ölçekte savunuculuk yapmak mümkündür. Bir izleme tekniğini ilgili insan hakkına uygun olduğu konusunda genel kabul olduğu için veya ilgili alanda yapılan izleme hep bu şekilde yapılageldiği için kullanmak yerine, kullanılacak tekniğin veya aracın izlemenin hedefi ile ilişkisini kurmak; bu araçla toplanılan veriyi olması gerektiği gibi toplamak ve veri toplama tekniğinin sınırlarının ne olduğu hakkında farkındalığa sahip olmak sivil toplum için daha önemlidir.

Toplumsal cinsiyet eşitliğine ve insan haklarına odaklanan bir izleme çalışması sadece hak ihlallerini konu almaz. Talep edilen hakların dile getirilmesi, bunların yasalara ve uygulamalara yansımaları yoluyla hayata geçirilmesi ve mevcut insan hakları standartlarına erişilebilmesi için gerekli adımların atılması bu tür izlemenin konusu olmaktadır. Aşağıda izleme teknikleri kısaca tanıtılmaktadır. Ancak izleme teknikleri kendiliğinden toplumsal cinsiyete duyarlı değildir. Bu nedenle önce izleme teknikleri, daha sonra da insan haklarının toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması kapsamında, insan hakları izlemesinin toplumsal cinsiyete duyarlılaştırılması için öneriler sunmaktayız.

İhlaller Yaklaşımı (İnsan hakları ihlallerinin özeti)

İnsan haklarına saygı gösterme, insan haklarını koruma ve gerçekleştirme sorumluluklarının yerine getirilememesi hak ihlali olarak tanımlanır (Guzman ve Verstappen, 2003: 27). Hak ihlali devletin aktif olarak gerçekleştirdiği eylemlerle (icrai fiil) veya ihmal ettiği eylemlerle gerçekleşir. Saygı gösterme, bireylerin ya da grupların kişisel bütünlüklerini ihlal eden ya da özgürlüklerini çiğneyen, yasa dışı infaz, keyfi gözaltı gibi herhangi bir eylemden kaçınmak anlamına gelir. Koruma, bireylerin ya da grupların haklarını başka bireyler ya da gruplar tarafından ihlal edilmesini, özgürlüklerinin çiğnenmesini engellemek için gerekli tedbirlerin alınması anlamına gelir. İnsan haklarını gerçekleştirme/yerine getirme, devletin kendi yetki alanındaki her birey için, kişinin kendi kişisel çabalarıyla karşılayamayacağı ihtiyaçlarının karşılanmasının sağlanması anlamına gelir (Guzman ve Verstappen, 2003: 27).

“İhlaller yaklaşımı” Kişisel ve Politik Haklar Sözleşmesi kapsamında tanımlanmış yaşam hakkı, işkence ve kötü muameleye maruz kalmama gibi temel haklara ilişkin bir izleme yöntemidir. Kişisel ve politik insan hakları, devletin gerçekleşmesine müdahale etmemesi gereken alanlar olarak tanımlandığı için negatif yönelimlidir. Bu alanda gerçekleştirilen izleme ve değerlendirme çalışmaları da acil önlem alınması gereken durumlara ve hak ihlallerine odaklanır (Windfuhr, 2006: 93).

Bir ülkede hak ihlallerinin tamamını istatistiksel olarak görmek imkânsız olmasa da zordur. İstatistikler olayların ilgili makamlara yansımaları veya bireysel şikâyetler aracılığıyla tutulmaktadır. 1980 sonrasında olduğu gibi kimi olaylar hiç kayda geçmemiş olabilir veya istatistikler hiç tutulmamış olabilir. Ayrıca, istatistiklerdeki artış veya azalış her zaman gerçekleşen hak ihlali olaylarının artış veya azalışına karşılık gelmeyebilir. Farkındalık kampanyaları, şikâyet mekanizmalarının daha etkin çalışmaya başlaması, ilgili kurumlara güvenin yükselmesi gibi nedenler, rakamlarda artışa neden olabilir. İhlaller yaklaşımı, kayda geçmemiş olan veya istatistikte rakam olarak görünen ve bu nedenle, yabancılaşma etkisi yaratan insan hakları ihlallerini görünür kılar. Somut olayları göstererek ihlallerin içeriği hakkında bilgi verir.

İhlaller yaklaşımı, devletin taraf olduğu sözleşmeler bağlamında etkin olarak kullanılan bir yöntemdir. Ayrıca, ihlaller yaklaşımı, hak ihlallerinin çok aşikâr olduğu, zorla yerinden etme, gösteri ve yürüyüşlerde orantısız biber gazı kullanımı gibi ihlallere odaklanması nedeniyle eleştirilir. Eleştirinin ana nedeni, devletin ihmali veya icrai eylemleriyle neden olduğu, daha az görünen, ama ciddi hak ihlallerinin gerçekleştiği durumları daha az öne çıkartmasıdır.² İhlaller yaklaşımı cinsiyetsiz kurgulanmıştır. Kadın cinayetleri veya başörtüsü konusu gibi doğrudan toplumsal cinsiyete özgü olmayan hak ihlallerinin izlenmesinde ihlallerin toplumsal cinsiyetle ilişkisi kolaylıkla göz ardı edilebilmektedir. Örneğin, gösteri ve yürüyüş hakkının kullanımında gerçekleşen hak ihlallerinin izlenmesinde, gösteri ve yürüyüş yapanların arasında kadınlar ve LBGTİ bireyler olsa bile, kadınların ve LBGTİ bireylerin hak ihlalden farklı etkilenme biçimleri raporlamalara yansiyamayabilir.

² Bkz. <http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/IHRIP/ripple/chapter2.html>

Ayrıca, hak ihlallerinin kişisel ve politik haklarla sınırlı bir alan içinde düşünülmesi de, birtakım kısıtlamalar doğurmaktadır. Kişisel ve politik haklara dayalı bir izleme ve değerlendirme yaklaşımı, özel alana ilişkin bilgi üretmek konusunda sınırlılıklar taşıyabilir. Özellikle kadınların deneyimleri bakımından değerlendirdiğimizde üreme hakları gibi özel alanı kapsayan farklı haklara da yer verilmesi gerekir. Enstet, eş tecavüzü gibi özel alana ait hak ihlalleri söz konusu olduğunda, ihlaller yaklaşımı için öngörülen kimi yöntemler geçersiz kalabilmektedir. İhlaller yaklaşımı ile gerçekleştirilen bir izleme ve değerlendirme çalışması, toplumsal cinsiyet ilişkileri söz konusu olduğunda karmaşıklaşır. Çünkü toplumsal cinsiyet, sadece kişisel ve politik alanı değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alan gibi pek çok alanı da içeren bir ortak kesen durumundadır. Bir hak ihlali hem kişisel ve politik, hem ekonomik, kültürel ve sosyal olabilir. Örneğin, işyerinde cinsel taciz ya da duygusal taciz olayını, tek başına kişisel veya politik alana indirgemek mümkün değildir. Konunun ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarla da güçlü bağlantıları vardır. Kadınların ekonomik yaşama katılımı ile ilgili algı ve düzenlemelerdeki sorunlardan, medyada cinsel obje olarak temsil edilmesine, çalışan bir kadının ahlaken zayıflıkları olduğunu kabul eden yaygın ataerkil kültürel yapıdan, kadını esas olarak özel alanla ilişkili kılan sosyal yapıya kadar pek çok hak alanı gündeme gelebilmelidir.

Öyleyse, ihlaller yaklaşımının doğrudan kişisel ve politik haklar alanı ile sınırlı kalmayıp esas olarak çeşitli alanlarda tanınan hakların ihlallerini tespit etmeyi hedeflediğini söylemek mümkündür. Sorumluluk sahibinin saygı gösterme, koruma ve ihtiyacı karşılama sorumluluklarını yerine getirmede başarısız olması sonucu ortaya çıkan hak ihlallerine işaret edilmektedir. Bu yaklaşıma bağlı izleme, kısmen göstergeler aracılığıyla, ancak daha çok oluş temelli izleme yöntemi ile yapılabilir (bkz. Guzman ve Verstappen 2003). Eğer bir sözleşmenin tarafı olan devlet, bir hakkın hayata geçirilmesi ile ilgili asgari yükümlülüklerini yerine getirmiyorsa, bu hak ihlali olarak ele alınabilir ve göstergeler temel alınarak izlenebilir ya da vaka temelli izleme yönteminde ihlal olarak nitelendirilen fiillerin ortaya çıktığı olayın soruşturulması ve belgelenmesine yönelik çeşitli araçlar kullanılarak izlenebilir.³

³ Söz konusu araçlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Dueck, Judith, Manuel Guzman ve Bert Verstappen, 2001.

Aşamalı gerçekleştirme yaklaşımı

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Uluslararası Sözleşme ile özdeşleştirilen aşamalı gerçekleştirme, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uluslararası sözleşmelerce güvence altına alınan yönüdür. Buna göre, bu haklara devletin saygı göstermesi, bu hakları koruması ve hayata geçirmesi, gerekli kaynakların ilgili hakka yöneltilmesiyle ilintilidir. Bu nedenle, bu kaynakların yokluğu, hakların kullanımına engel teşkil eder. Dolayısıyla, devlet bu hakların hayata geçirilmesi için “gerekli önlemleri alır”. Burada anahtar sözcük, “gerekli önlemlerin alınması”dır. Ancak bu, ekonomik hakların feragat edilebilir veya özen gösterilmesi gerekmeyen haklar olduğu anlamına gelmez. Sonuçları itibariyle sosyal, ekonomik ve kültürel haklar, derhal yerine getirilmesi gerektiği düşünülen yaşam hakkı veya kötü muameleye maruz kalmama gibi kişisel haklarla yakından ilişkilidir. Örneğin, öldürme söz konusu olduğunda bireyin yaşam hakkı elinden alınmaktadır. Öldürme doğrudan girişilen bir eylemdir. Ancak su hakkının hayata geçirilmediği durumlarda ishal vb. gibi hastalıklar nedeniyle bireylerin dolaylı olarak yaşam hakları elinden alınmaktadır. Bu nedenle Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, asgari temel yükümlülükler tanımlamıştır. Asgari yükümlülükler zaman içinde kaynak ayırarak ve dağıtarak tedricen hayata geçirilmesi öngörülen değil, derhal yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerdir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin Tanımladığı Asgari Temel Yükümlülükler Nelerdir?

- Çalışma hakkına erişimin sağlanması. Özellikle dezavantajlıların ve marjinalleştirilmiş birey ve grupların insan onuruna yaraşır bir hayat sürmelerinin mümkün kılınması
- Beslenmeye uygun ve güvenli asgari temel gıdaya erişimin sağlanması, herkesin açlıktan uzak olmasının sağlanması
- Temel barınma, konut ve sağlık korumasına erişim ile güvenli içme suyunun yeterli arzının sağlanması

- Dünya Sağlık Örgütü'nün Eylem programındaki temel ilaçların sağlanması
- Herkes için zorunlu ve parasız ilköğrenimin sağlanması
- Asgaride temel sağlık, barınma ve konut, su ve sağlık koruma, yiyecek ve eğitimin en temel biçiminin karşılanmasını sağlayan sosyal güvenliğe erişimin sağlanması.

Kaynak:

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Frequently Asked Questions on Economic, Social and Cultural Rights, Fact Sheet No. 33: 17

Tedricen hayata geçirilmesi öngörülen haklar, acil ve ani değil, süreç içinde gelişen, yerleşikleşen, aşama aşama hayata geçirilmesi beklenen haklara karşılık gelir (Windfuhr, 2006: 93). Tedricen hayata geçirilmesi öngörülen hakların izlenmesi için ise aşamalı gerçekleştirme izleme aracının kullanılmasının uygun olduğu görüşü yaygındır; çünkü devletin çok zorunlu ve haklı gerekçesi olmadıkça, geriye dönüşsüz ve ilerlemeye dayalı bir biçimde bu hakların hayata geçirilmesini sağlama yükümlülüğü vardır. Aşamalı gerçekleştirme yaklaşımı bir hak alanındaki mevcut durumun ele alınıp, bu durumun olması gerekene referansla incelenmesini ve sonunda da olması gerekene yönelik öneriler geliştirilmesini içeren bir araçtır. Bir önceki bölümde ayrıntılarına yer verilen çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, aile yaşamının korunması hakkı, sosyal hayata katılım hakkı, barınma hakkı, beslenme hakkı, su hakkı, sağlık hakkı ve eğitime erişim gibi haklar, aşamalı gerçekleştirme yaklaşımı ile ele alınmaktadır (KNCHR, 2011: 9). Aşamalı gerçekleştirme yaklaşımın odağında hak ihlalleri değil, ileriye dönük olarak atılan adımlar vardır. Aşamalı gerçekleştirme yaklaşımı aracıyla yapılan bir izleme çalışması, insan haklarının gelişmesine ilişkin olarak devletin ve sorumluluğu olan diğer sektörlerin sarf ettiği çabanın periyodik olarak ortaya koyulmasını ve değerlendirilmesini olanaklı kılar. Aşamalı gerçekleştirme yaklaşımı ile yürütülen izleme çalışmaları, hem insan hakları alanında zaman içinde kat edilen yolu gösterme olanağına, hem de bölgesel farklılıkları karşılaştırma olanağına sahiptir. Diğer bir deyişle, dönemsel ve bölgesel karşılaştırmaya ve değişimi göstermeye olanak tanır.

Ancak değişim ve karşılaştırma söz konusu olduğunda, hak taleplerinin ve dolayısıyla yeni hak alanlarının bu yaklaşım içinde ele alınması

ihtiyacı gündeme gelecektir. İhlallere odaklı ve negatif yönelimli izleme ve değerlendirme çalışmaları, nasıl sadece kişisel ve politik haklar alanı ile sınırlandırılmıyorsa, aşamalı gerçekleşmeye odaklanan pozitif yönelimli izleme ve değerlendirme çalışmaları da sadece ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla sınırlı tutulmamalıdır. Bu ihtiyaç, kadınların deneyimi ve talepleri göz önünde tutulduğunda daha belirgin hale gelmektedir. Özellikle üreme hakları, medya, bilişim ve iletişime erişime ilişkin haklar gibi yeni kuşak hakların bu kapsamda ele alınması yönünde bir ihtiyaç vardır.

Bu bağlamda etkinlik ya da geçerlilik izlemesi, yeni gelişen hak taleplerine ilişkin durumu görmemizi sağlayacak pozitif yönelimli izleme ve değerlendirme olarak görülebilir. Bu tür bir izleme ve değerlendirme çalışması, insan haklarına ilişkin uygulamaların hayata geçirilip geçirilmediğine ilişkin aşamalı gerçekleşme yaklaşımını tamamlayıcı nitelik taşır ve “Hayata geçirilen uygulamalar istenen etkiyi yaratıyor mu?”, “Devlet ve ilgili kurumlar haklara ilişkin sorumluluğu etkin biçimde yerine getiriyor mu?”, “İnsan hakları ile ilgili uygulamalar yeterli ve etkili mi?” türünden sorulara yanıt arar. Dolayısıyla, bir tür izleme sonrası takip olanağı sağlar. Bir uygulamanın müteakip etkilerinin değerlendirilmesi, insanlar arasındaki toplumsal cinsiyet farklılıkları nedeniyle insan hakları uygulamalarından ve ihlallerinden farklı şekillerde etkilendiklerini ortaya koyabilir. Bu ilgi başka farklılık alanlarına doğru genişletilebilir.

DiĞER HAK TEMELLİ İZLEME YÖNTEMLERİ

İnsan haklarının izlenmesinde nihai amaç, insan haklarının hayata geçirilmesi olduğu için çok çeşitli düzeylerde çok çeşitli yöntemler kullanılmak mümkündür. İzleme yöntemlerinin bir kısmı sivil toplumun ekip kurarak izleme yapmasını gerektirirken, bir kısmı da bireylerin inisiyatifini öne çıkarır. Aşağıda bireylere açık olan şikâyet mekanizması ve ulusal veya çoğunlukla uluslararası kuruluşların izleme yapma aracı olan iki yöntem olan, bireysel şikâyet mekanizmaları ve uzman görüşüne dayalı izleme yöntemleri ele alınmaktadır.

Şikâyet Mekanizmaları

İnsanların haklarının ihlal edildiğine dair şikâyetleri, insan hakları sözleşmeleri ile bunlara dayalı ilgili yerel mevzuatın yaygın olarak anlam

kazandığının göstergelerinden biridir. Şikâyet mekanizmaları aynı zamanda izleme aracı işlevi de görür. BM bünyesinde bireysel başvuru, devletin başka bir devlete yönelik şikâyet talebi ve soruşturma mekanizmaları vardır. Sivil toplumu ilgilendiren kısmı ise daha çok bireysel başvurulardır. Ancak bütün bu mekanizmalar ve prosedürlerine ilişkin bilgilendirme ve başvuruların teşviki için sivil topluma büyük rol düşmektedir.

BM Bireysel Başvuru

Dokuz temel BM sözleşmesi'nin uzmanlardan oluşan sözleşme komiteleri vardır.

Sözleşme	İlgili Mevzuat	İzleme Grubu
Küresel Mekanizmalar		
Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi	Birinci Protokol	İnsan Hakları Komitesi
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşmeye İlişkin Seçmeli Ek Protokol	Seçmeli Protokol	CEDAW Komitesi
İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme	Madde 22	İşkenceye Karşı Komite
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme	Madde 14	İrkçiliğin Tasfiyesi Komitesi
Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme	Seçmeli Protokol	Engelli Hakları Komitesi
Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme	Madde 31	Zorla Kaybedilme Komitesi
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	Seçmeli protokol	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel haklar Komitesi

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisine İlişkin İhtiyari Protokol ile Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol		Çocuk Hakları Komitesi
Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme; <u>Bireysel şikâyet mekanizması 2015 itibarıyla 10 ülke 77. Madde kapsamında öngörülen bildiriye gerçekleştirmediği için yürürlüğe girmedi</u>	Madde 77	Göçmen İşçilerin Hakları Komitesi
Uluslararası Ceza Mahkemesi		
Bölgesel Mekanizmalar (Avrupa)		
Avrupa Sosyal Haklar Şartı Ek Protokolü Kolektif Şikâyet Prosedürü	Bölüm IV, Madde D	Avrupa Sosyal Haklar Komitesi
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi		

Kaynak: [http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPe-titions.aspx](http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPe-titions/Pages/HRTBPetitions.aspx)

Eğer yukarıdaki sözleşmelere taraf olmayan devletler sözleşmeyi imzalarken sözleşmenin soruşturmaya ilişkin maddesine çekince koymamışlarsa, ilgili komiteler başvuru üzerine hak ihlallerinin sistematik olduğuna kanaat getirirse, soruşturma başlatabilir.

Yukarıdaki sözleşmelere ve kurumlara ek olarak, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, üye devletlere yönelik izleme yapabilmektedir. Demokratikleşme kapsamında seçim izlemesi bunun bir örneğidir. Ayrıca, yine kendi çalışma alanına giren insan ticareti, adalete erişim, demokratikleşme gibi konularda hak temelli izleme el kitapları yayınlamaktadır.

Uzman Görüşüne Dayalı İzleme

Özel tematik raportörler veya ülke raportörleri sözleşmelerin izleme yapılarına ek izleme mekanizmasını oluştururlar. Raportörler bireyler-

den veya sivil toplumdan şikâyet alabilirler, ancak raportörler şikâyet mekanizmasının parçası değildirler. Özel raportörler veya özel müfettişler ülkeleri ziyaret ederek, sözelimi istatistiksel veri toplarlar veya sivil toplumla görüşerek veri toplarlar. İstatistiksel veriler toplanması sonucunda yeni standartlar ortaya koyabilirler veya izleme mahallinde inceleme yaparak oluşturdukları izlenimler aracılığıyla yeni normlar ortaya koyabilirler (Smith, 2012: 157-8). Örneğin, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Özel Raportörleri “özen gösterme” standardını kaleme alıp geliştirmişlerdir (Kurtoğlu, Barakçeken ve Ülke, 2014). Benzer şekilde, İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme Özel raportörü 2010 yılında sözleşmenin kötü muamele kavramına, özel alanı da dâhil ederek, bir anlamda sözleşmeyi cinsiyetlendirmiştir.⁴ Bu kapsamda, sivil toplumun rolü, özel raportörlere şikâyet iletmek veya ülke ziyaretlerinde insan haklarının hayata geçirilmesi bakımından toplumsal dönüşüme katkı sağlayacak bilgileri raportörlerle paylaşmaktır.

DIĞER İZLEME ARAÇLARI

Etkin bir hak temelli izleme, birden fazla izleme aracı kullanılarak veri toplanması ve toplanan verilen doğrulanması yoluyla yapılır.

Gözlem ve Olgu Bulma

Gözlem hem bir izleme aracı, hem de veri toplama yöntemidir. Gözlem, izleme kapsamında edinilen bilgilerin veri olması bakımından bir veri toplama aracı olarak kullanılabilir. Veri toplama, ilgili dokümanların sistematik gözden geçirilmesi, ilgili istatistikler, mülakat, odak grup veya süreçlerin gözlenmesi gibi araçlarla yapılır.

Su Hakkı, Normları ve Gözleme Dayalı Veri Toplama

Su hakkı yeni tanınan haklardandır. BM Genel Kurulu, 28 Haziran 2010 tarihinde A/RES/64/292 sayılı kararı ile suyu ve sağlık koruma hizmetlerini insan hakkı olarak tanıdı. Karara 122 ülke kabul oyu verirken, aralarında ABD, İsveç, İsrail, Japonya, İngiltere ve Türkiye'nin de bulunduğu 41 ülke çekimser kaldı. Su hakkının halihazırda kabul edilmiş normları şunlardır:

⁴ Bkz. <http://www.refworld.org/pdfid/47c2c5452.pdf>

- **Saygı gösterme:** Devlet, bireylerin su kaynağı ile bağlantısını kesmemelidir.
- **Koruma:** Devlet su kaynaklarının özel sektörde kontrol edildiği veya işletildiği durumlarda fiyat düzenlemesi yaparak suyun fiyatının herkesçe satın alınabilir düzeyde tutulmasını sağlamalıdır.
- **Hayata geçirme:** Devlet tedrici olarak her bireyin güvenli içilebilir su kaynağına erişimini sağlamalıdır.*

Bir ülkede su hakkının aşamalı olarak hayata geçirilmesi izlenirken, birden fazla veri yöntemi kullanılabilir ve farklı kaynaklardan veri toplanabilir. Örneğin, saygı gösterme kapsamında su bağlantısının kesildiği tespit edilen yerlerde gözlem, mülakat ve odak grup çalışmalarıyla veri toplanabilir. Buna ilaveten, koruma kapsamında mevzuat gözden geçirilerek, su hakkının herkesçe satın alınabilir bir seviyede olması için düzenleme yapıp yapılmadığı, yapıldıysa denetimlerin yapıp yapılmadığı hakkında veri toplanır ve farklı sınıfların satın alınan su için bütçelerinden ne kadar para ayırdıkları ve bunun için nelerden vazgeçtiklerine ilişkin olarak çeşitli veri toplama tekniklerine başvurulabilir.

*Kaynak: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Frequently Asked Questions on Economic, Social and Cultural Rights, Fact Sheet No. 33: 12

Gözlem ayrıca bir izleme yöntemidir. İzleme yöntemi olarak gözlem, toplantı, yürüyüş, dava, seçim gibi olayların pasif olarak takip edilmesine karşılık gelir. Kimi diğer izleme yöntemlerinden farkı, sahada bulunmayı gerektirmesidir.⁵ Ancak yöntemin pasif olması ve sahada bulunmayı gerektirmesi, olgu bulma için söz konusu olduğu gibi, gözlem öncesinde izleme yapacakların sahaya gitmeden önce izleyecekleri süreçler ve bu süreçlerin gerçekleştiği yapılar ve konuya ilişkin standartlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmalarını ve izlemeyi nasıl gerçekleştireceklerini planlamalarını gerektirir.⁶

Olgu bulma, izleme faaliyetlerinden bir olgu hakkında sonuç çıkarma sürecidir. Dolayısıyla, olgu bulma, sürece yayılan ve tekrarlanan izleme faaliyetinden daha dar tanımlı bir yöntemdir. Bu nedenle, olgu bulma, in-

⁵ <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training7Introen.pdf>

⁶ <http://docslide.us/documents/a-practitioners-guide-to-human-rights-monitoring-documentation-and-advocacy.html>

san haklarının ihlali veya durumu hakkında çok yönlü, çok miktarda veri toplamayı gerektirir. Bunun anlamı, birden fazla veri toplama yönteminin kullanılması ve toplanan verilerin sahaya gitmeyi gerektirmesidir. Bulunan olgular bir insan hakkına dair mevcut durumu yansıtmayı amaçladığı için, genel olarak kabul görmüş yöntemlerin kullanılması ve sunulan görüşlerin tarafsız ve adil görüş olduğu konusunda kanaat oluşturulması önemlidir.⁷

⁷ <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training7Introen.pdf>

Mine Egbatan

BÖLÜM IV

HAK TEMELLİ POLİTİK BİR EYLEM BİÇİMİ OLARAK DAVA İZLEME

Hak temelli izlemenin bir parçası olan “dava izleme”, devletler, sivil inisiyatifler (sivil toplum örgütleri) ve uluslararası kuruluşların başvurduğu yargı sisteminin daha adil, etkili ve şeffaf olabilmesi için kullanılan çok yönlü bir pratiktir. Dava izlemenin amacı, dava süreçlerinin adil yargılanma standartlarına uygunluğunun izlenmesi, yargı sistemiyle ilgili sorunların ortaya koyulması ve sonuçta düzgün işlemeyen yargı sisteminin insan hakları standartları çerçevesinde dönüştürülmesidir. Amaçlanan bu dönüştürme, dava izlemeyi insan hakları savunuculuğunun bir aracı olarak kullanmayı gerektirir. Dava izleme sonucu toplanan bilgi ve veriler, yasa yapan ve uygulayan mekanizmaların insan haklarıyla uyumlu hale getirilmesi ve etkili bir adalet sisteminin hayata geçirilmesi amacıyla politik iradenin yaratılması için kullanılmalıdır. Bu anlamda, dava izlemeyi toplum yararına yapılan politik bir eylem biçimi olarak yorumlamak mümkündür. Bu politik eylem biçimi ise adliye önündeki sokak aktivizmini duruşma salonlarına taşımayı, dava izlemede sürekliliği sağlamayı, diyalog çabasını –katılımcılığı– ve izlemenin raporlanmasını gerektirir.

Proje kapsamında yaptığımız çalışmada, Türkiye’de dava izleme pratiğinin genel olarak davaların başlangıç ve bitiş tarihlerinin, dava sonucunda çıkan kararların kaydedilmesi ya da bitmiş davalarla ilgili araştırma raporu yazılması şeklinde gerçekleşmekte olduğunu tespit ettik. Örneğin Mazlum-Der’in Başak Ailesi Ceza Davası İnceleme Raporu yargılaması bitmiş bir davadaki hak ihlallerine odaklanırken, İnsan Hakları Ortak Platformu’nun (İHOP) Türkiye’de İfade Özgürlüğü: Mevzuat ve Yargı Gözlem Raporu, birçok farklı davayı göz önünde bulundurarak,

mahkeme kararları üzerinden yargı sisteminde ifade özgürlüğünün ihlaline ilişkin değerlendirmeler içerir. Yapılan çalışmalardaki hem kayıt altına alma hem de hak ihlallerini görünür kılma çabası, toplumsal bellek oluşturmak bakımından önemlidir. Ancak toplumsal belleğe not düşme çabasının dava izlemenin temeli olan “gözlem” ile birleşmesi gerekir.

Dava izlemenin önemi, devam eden yargılama süreçlerini aktif bir eylemlilikle gözlemleyerek var olan adaletsiz yapıyı dönüştürmek için davaların politikleşmesine olanak sağlamasından kaynaklanır. Bu politikleşme sayesinde adalet sistemindeki eşitsizlikler ve çeşitli iktidar biçimleri görünür kılınacaktır. Bir dava süreci insan haklarına ne kadar az dayanıyorsa, verilecek karar da insan hakları kültürüne o denli uzak olacaktır. Dolayısıyla, davaların sadece sonuçlarına odaklanmak yeterli değildir. Zira bu durumda, sonuçlanmayan davalar izlenmemektedir; oysa, bu davaların izlenmesi de adalet sistemindeki sorunlara işaret edilmesi bakımından önemlidir.

Dava İzleme Hakkı

BM Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesinde Toplumsal Kuruluşların (Organların), Grupların ve Bireylerin Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Bildirgede (İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi) insan haklarını korumak ve geliştirme amacıyla dava izlemek bir hak olarak tanımlanmıştır.

Madde 9 (3) (b): “[Yine bu amaçla] herkesin, bireysel olarak ve başkalarıyla birlikte, özellikle: Ulusal yasalar ile uygulanabilir uluslararası yükümlülük ve taahhütlerin uygunluğu üzerine kanaat oluşturma amacıyla, duruşmalarda, kovuşturmalarda ve kamu davalarında hazır bulunma”

Yukarıdaki madde hem sivil yapıların dava izleme sorumluluğunu ortaya koymakta hem de dava izlemenin yasal dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Sözleşmenin tam metni: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Defenders/Declaration/declaration.pdf>

Bu bölüm dava izlemeyle ilgili Türkçe yayın sıkıntısı olması sebebiyle temel olarak Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Teşkilatı'nın dava izlemeyle ilgili kaynaklarına dayanmaktadır. Bu bölümde önce dava izlemenin tanım ve ilkelerini, ardından da dava izlemenin yasal dayanakları, dava izlemede sınırlılıklar ve dava izleme türlerini ele alacağız.

DAVA İZLEME: TANIM VE TEMEL İLKELER

Dava izleme dar ve geniş anlamda iki şekilde tanımlanabilir. Dar anlamda dava izleme yalnızca duruşmaların dinlenmesi ve duruşmada bulunan yargıçların, savcılarının, avukatların ve diğer yargı yetkililerinin davranışlarının gözlemlenmesiyle sınırlıdır. Gözlem yoluyla mahkemenin bağımsızlığı, cezasızlık durumu, ihlallerin ortadan kaldırılmasına yönelik alınan önlemler hakkında bilgi sahibi olunabilir. Çoğu zaman mahkeme tutanaklarına ulaşmanın yolları aranır. Sınırlı kapsamına rağmen yargıyla ilgili önemli sorunlar tespit edilebilir. Ancak yalnızca duruşmaların gözlemlenmesi, yasal süreçle ilgili küçük bir resmin görülmesini sağlar. Gözlemlerden edinilen bilginin doğrulanması ve sürdürülebilir çözümler için başka bilgi kaynaklarına da ihtiyaç vardır.

Bu ihtiyaç ise dava izlemenin daha geniş anlamda tanımlanmasını gerektirir. Bunu adalet sektörünün (yasal sistemin) izlenmesi olarak da ifade edebiliriz. Duruşmaların gözlemlenmesinin yanı sıra, bir davanın başlangıcından sonuçlanmasına kadar olan sürecin ve yargıyla ilgili kurumların izlenmesini kapsar. Örneğin hapishanelerin, polislin, baroların izlenmesi; yasa taslaklarının hazırlanma süreçlerinin izlenmesi bu kapsama girer.

Her iki tür dava izlemesinin belli ilkeler çerçevesinde yapılması gerekir. Bunlardan en öncelikli olanı insan haklarına saygılı/insan hakları standartlarını benimsemiş bir yaklaşımla izleme yapmaktır.

Müdahale etmeme ilkesi: Dava izleyenlerin dikkat etmesi gereken en önemli ilkelerden biri olarak görülen bu ilkenin amacı, yargı bağımsızlığına saygı duymaktır. Bağımsızlık ise yargı organının ve yargıçların sorumluluklarını profesyonel bir şekilde, yasama, yürütme ya da başka uygun olmayan kaynaklar tarafından etkilenmeden yerine getirebilmesi olarak tanımlanabilir. Bu yüzden müdahale etmeme ilkesi, tasarlanan dava izleme etkinliklerinin mahkemelerin bağımsızlığına saygılı olmasını ve bunu geliştirmesini gerektirir. Yine de, dava izlemesi yapanların, idari ya da genel yasal konularla ilgili mahkemeye iletişim kurması yönünde de bir anlayış vardır. İzlemenin amacı değişim ve dönüşüm ise ve bu yönde savunuculuk yapılıyorsa, öznel ve insan hakları standartlarına uymayan kararların verilmesi için yargı bağımsızlığının bir bahane

olarak kullanılması engellenmelidir. Bu yaklaşımla yargıçların bağımsız, tarafsız ve hukuka uygun şekilde karar verebilmesini engellemeyecek her türlü iletişim gerçekleştirilebilir. Dava izleme yapısı gereği yargı sisteminin insan hakları normlarının temel alındığı, keyfi kararlardan uzak bir sisteme dönüşmesi için “müdahale etme” niyetini barındırır. Bu “müdahale etme” niyetinin ise izleme yapan grupların mahkeme salonundaki varlığı ile yargı sistemini olması gerekene yaklaştırma ve yanlışların önüne geçilmesi amacını taşıdığını söyleyebiliriz.

Nesnellik ilkesi: Dava izlemenin insan hakları standartlarına dayanması gerekir. Bu yolla dava izlemenin sonuçlarına yönelik oluşabilecek önyarguların azaltılması; elde edilen verilerin, sonuçların ve önerilerin kabul edilebilirliğini artırılması sağlanabilir. İzlemenin bulguları ve izleme raporları bu bağlamda yerel hukuka ve uluslararası standartlara atıfta bulunmalıdır. Aynı zamanda, yapılan izleme boyunca tüm tarafların tutumlarının değerlendirilmesi de nesnellik ilkesinin bir parçasıdır.

Ortak anlayış inşa etme: Yargı yetkilileriyle izlemenin amacına dair ortak bir anlayış geliştirmek, izleme yapılması için mahkemelere erişimi kolaylaştırabilir ve dava izlemenin etkililiğini arttırabilir. Bu ortak anlayış anlaşmalar yapıp işbirlikleri geliştirerek, bilgi paylaşarak, dava izlemenin amaçlarını ve yöntemlerini anlatarak, yapıcı önerilerde bulunarak ve önerilerin uygulanabilmesi için yetkililerle birlikte çalışarak erişilebilir.

DAVA İZLEMENİN YASAL DAYANAKLARI

Dava izlemenin dayanaklarından biri, en basit ifadeyle, açık duruşma hakkının varlığıdır. Açık duruşma hakkı suçla itham edilen bireyler dışındakilerin, yani medya, bağımsız izleyiciler ya da halkın, yargılamayı izleme/gözleme sürecine dâhil olması demektir. Diğer yandan, dava izleme açık duruşma hakkının hayata geçirilmesinin bir parçasıdır ve yargılama sürecinin şeffaflığını arttırarak sürecin istismar edilmesini önler. Ayrıca, davaların izlenmesi yargıç ve savcılarının tarafsız bir şekilde hareket etmelerine, tanıkları dürüstçe konuşmaya teşvik etmeye ve yargıya güven duyulmasına yardımcı olur. Bu hakkın hayata geçirilmesi yalnızca sanığın haklarının korunmasıyla ilgili değildir; aynı zamanda yargı sis-

teminin işleyişiyle ilgili kamunun bilgilenme hakkının da içerilmesi ve korunmasını sağlar (Uluslararası Af Örgütü, 2014: 121).

İnsan haklarıyla ilgili uluslararası sözleşmeler, açık duruşma hakkını düzenleyen yasal belgelerdir. Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 14. maddesi¹, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi² ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne göre herkesin davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil ve açık bir şekilde görülmesini isteme hakkı vardır. Türkiye Anayasası'nın 141. maddesinde de açık duruşma hakkına atıfta bulunmaktadır.

Ahlakı, kamu düzenini ve ulusal güvenliği ilgilendiren konularda ya da çocukların korunması³ ve özel hayatın gizliliğinin korunması gerekiyorsa mahkemenin inisiyatifleriyle duruşmanın tümü ya da bir kısmı basına ve dinleyicilere kapalı tutulabilir. Yine de, duruşmaların herkese açık olmaması ancak yukarıda belirtilen sınırlı durumlarda mümkündür. Örneğin, hâkim ani ve keyfi kararlarla duruşmanın kapalı yapılmasına karar veriyorsa açık duruşma hakkının ihlali söz konusudur. Duruşmaların kapalı yapılması için hâkime takdir yetkisi verilmiş olsa bile bunun yasal ve kabul edilebilir gerekçelere dayandırılması gerekir. Örneğin, duruşmanın

¹ Herkes, bir suçla itham edildiğinde ya da bir hukuk davasında hak ve yükümlülükleri hakkında karar verilirken, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına sahiptir. Demokratik bir toplumda ahlak, kamu düzeni ya da ulusal güvenlik gerekçeleriyle ya da tarafların özel hayatları bunu gerektirdiğinde, ya da özel durumlarda, mahkeme, açıklığın adaletle zarar vereceği düşüncesine vardığı takdirde, mahkemenin gerekli gördüğü ölçüde, basın ve dinleyiciler duruşmaların tümü ya da bir kısmının dışında tutulabilirler. Ancak, küçüklerin çıkarları aksini gerektirmedikçe, ya da duruşmalar çocukların vesayetine ilişkin evlilikle ilgili uyumsuzluklar hakkında olmadıkça, ceza ya da hukuk davalarında verilecek herhangi bir kararın aleni olması zorunludur.

² Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyumsuzluklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar aleni olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

³ BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 40 (2) (vii) maddesinde "Kovuşturmanın her aşamasında özel hayatın gizliliğine tam saygı gösterilmesi" bir hak olarak çocuklara tanınmıştır.

izlenmesi istenmiyorsa hâkim politik gerekçelerle duruşmayı kapalı yapmaya karar verebilir. Yapılacak izlemede bu yetkiyle ilgili uygulamaların hak ihlaline yol açıp açmadığı da değerlendirilmelidir.

Açık duruşma hakkının yasalar çerçevesinde sınırlandırılmasının yanı sıra, bu hakkın fiili (*de facto*) olarak gerçekleşmesini zorlaştıran durumlar da söz konusu olabilir. Duruşma tarihi ve yerinin açıkça belirtilmemiş olması, mahkemenin bulunduğu yerin herkes için erişilebilir olmaması, mahkeme mekânının fiziksel anlamda izlemeye elverişli olmaması, yargılamanın mahkeme salonu yerine hâkimin odasında yapılması gibi engeller (özellikle izlenmesi önemli davalar için izlemeyi engellemek amacıyla yapılmışsa) açık duruşma hakkının hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.

Yargıda Şeffaflığa İlişkin İstanbul Bildirgesi

20-21 Kasım 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen İkinci Yüksek Mahkemeler Zirvesi'nde kabul edilen bildirmede yargıda şeffaflığa dair 15 ilke yer almaktadır. Uluslararası topluluk tarafından onaylanan yargıda şeffaflığa ilişkin ilk belge olması açısından önem taşır.

İlke 1: Yargılama, temel bir ilke olarak, kamuya açık yapılmalıdır.

Duruşmaların kamuya açıklık niteliği, demokratik bir toplumda adalete erişimin temel gerekliliklerinden biridir. Kamuya açık yargılama ilkesi, yargılamanın yapıldığı mahkeme salonlarına yurttaşların ve basın mensuplarının girmesine izin verilmesini gerektirir. Bu nedenle mahkeme, halkın ve basının duruşmaları izleyebilmesini sağlamalıdır. Bu amaçla, duruşma zamanı ve yeri hakkında bilgileri halka duyurulmalıdır. Davaya duyulabilecek ilgi ve duruşmanın yapısı dikkate alınarak, hukuk çerçevesinde makul ölçüler çerçevesinde halkın izleyebilmesi için yeterli imkân sağlanmalıdır. Belirli bir yargı işleminin tümünün ya da bir kısmının kamu veya basına kapalı tutmak için meşru gerekçelerin olduğu hallerde, mahkeme, makul gerekçesini yazılı olarak açıklamalıdır.

Diğer ilkeler için bkz. <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/demgovdoc/%C4%B0stanbul%20Bildirgesi.pdf>

Duruşmaların herkese açık olması, yani yargı kararlarının şeffaflığı, demokratik toplumların temel prensiplerinden biri olan adil yargılanma hakkının da uygulanmasına katkıda bulunur. Bu iki hak birbirinin tamamlayıcısıdır.

Adil yargılanma hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 10. Maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesi ve Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 14. Maddesi'yle düzenlenmiştir. Bu haklar temel olarak yargılamanın yasal, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yapılması, makul süre içinde yargılanma hakkı, hakkaniyete uygun yargılanma hakkı ve yukarıda belirtilen açık duruşma hakkı olarak tanımlanabilir. İzlenen davalarda adil yargılanma hakkının ihlal edilip edilmediğinin göz önünde bulundurulması gerekir. Ancak adil yargılanma hakkı mağdurlar için herhangi bir düzenleme içermediğinden, örneğin kadına yönelik şiddet davalarında, izlemenin yasal dayanağı çeşitlenebilir.

Uluslararası Sözleşmelerde Adil Yargılanma Hakkı

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Madde 10

Herkesin, hak ve yükümlülükleri belirlenirken ve kendisine bir suç yüklenirken, tam bir şekilde davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından hakça ve açık olarak görülmesini istemeye hakkı vardır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 6

1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar aleni olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:

a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak;

c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddi olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek;

d) İddia tanıklarının sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek;

e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi Madde 14

1. Herkes mahkemeler ve yargı organları önünde eşittir. Herkes, bir suçla itham edildiğinde ya da bir hukuk davasında hak ve yükümlülükleri hakkında karar verilirken, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına sahiptir. Demokratik bir toplumda ahlak, kamu düzeni ya da ulusal güvenlik gerekçeleriyle ya da tarafların özel hayatları bunu gerektirdiğinde ya da özel durumlarda, mahkeme, açıklığın adalete zarar vereceği düşüncesine vardığı takdirde, mahkemenin gerekli gördüğü ölçüde, basın ve dinleyiciler duruşmaların tümü ya da bir kısmının dışında tutulabilirler. Ancak, küçüklerin çıkarları aksini gerektirmedikçe, ya da duruşmalar çocukların vesayetine ilişkin evlilikle ilgili uyuşmazlıklar hakkında olmadıkça, ceza ya da hukuk davalarında verilecek herhangi bir kararın aleni olması zorunludur.

2. Bir suçla itham edilen herkes, yasalara göre suçlu olduğu kesinleşene dek masum kabul edilmek hakkına sahiptir.

3. Herkes, itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde, aşağıdaki asgari garantilere sahip olacaktır:

a) Kendisine, en kısa zamanda ve anlayacağı bir dilde, aleyhindeki iddianın niteliği ve nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi;

b) Savunmasını hazırlayabilmek ve kendi seçtiği avukatla temas edebilmek için yeterli zaman ve kolaylıkların tanınması;

c) Gereksiz bir gecikme olmadan yargılanması;

d) Yargılanmada hazır bulunması ve kendisini ya doğrudan ya da kendi seçtiği avukat yardımı ile savunması; avukatı yoksa, bu hakkının var olduğunun kendisine bildirilmesi; adaletin gerektirdiği her durumda kendisine bir avukat tayin edilmesi ve böyle durumlarda ödeme yapma olanağı yoksa bu yardımın parasız olarak sağlanması;

- e) Aleyhindeki tanıklara soru sorabilmesi ya da soru sordurabilmesi, lehindeki tanıkların da aleyhindeki tanıklarla aynı şekilde sorgulanabilmelerinin sağlanması;
- f) Mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşmıyorsa bir tercümanın parasız yardımının sağlanması;
- g) Kendi aleyhinde tanıklıkta bulunmaya ya da suç itirafına zorlanmaması.
4. Küçükler için yargılama bu kişilerin yaşları ve topluma yeniden kazandırılmaları düşüncesi göz önüne alınarak yürütülecektir.
5. Bir suçtan hüküm giyen herkes, mahkûmiyet ve cezanın yasalara uygun olarak daha yüksek bir yargı organınca yeniden incelenmesi hakkına sahip olacaktır.
6. Kesin bir kararla bir suçtan dolayı mahkûm olan ve daha sonra hakkındaki hüküm, adaletin yanlış tecelli ettiğini kat'i şekilde ortaya koyan yeni veya yeni ortaya çıkan bir maddi delil dolayısıyla bozulan veya bu sebeple affa uğrayan bir kişi, evvelce bilinmeyen maddi delilin zamanında ortaya çıkmamasında kısmen ya da tamamen kendi kusuru bulunduğu ispat edilmediği takdirde, böyle bir hükmün sonucunda ceza çekmesinin karşılığı olarak yasalara uygun şekilde tazminata hak kazanır.
7. Hiç kimse, bir ülkenin yasalarına ve ceza usulüne göre daha önce kesin olarak mahkûm olmuş ya da beraat etmişse, aynı fiil için yeniden yargılanamaz ve cezalandırılmaz.

DAVA İZLEMeye BAŞLARKEN: İLK ADIMLAR

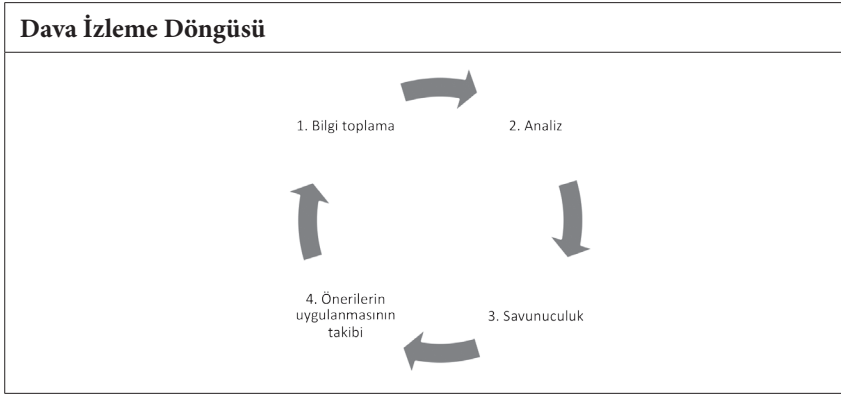
Dava izlemeyi gerçekleştirecek örgütlerin ön hazırlık yapması gerekir. Bu ön hazırlık ise hem adalet sistemiyle ilgili, hem de örgütün kapasitesiyle ilgili mevcut durumun ortaya koyulmasından oluşur. Yapılacak mevcut durum analizi hangi tür davaların, ne kadar süreyle izleneceğine karar verilmesi bakımından önemlidir.

- Yargı sisteminin işleyişi ve adil yargılanma ilkeleriyle ilgili durum analizi: Adalet sistemiyle ilgili sorun alanlarının belirlenmesi hangi tür davaların (ceza ya da idari davalar) izleneceği bilgisini ortaya koyar. Bunun yanı sıra, izlemenin yapılabileceği siyaseten elverişli ortamın olup olmadığını görmek dava izlemenin içeriğini ve amacını belirlemek için gereklidir.

- İzlemeyi yapacak sivil yapının kaynaklarının ortaya koyulması: Sivil yapının insan ve mali kaynaklarını değerlendirmesi sonucu davaların hangi yöntemle, ne kadar süreyle ve hangi ölçekte izlenebileceğinin görülmesi etkili bir dava izlemenin gerçekleştirilebilmesi için gereklidir.
- Mahkemeye erişim: İzleme yapacak sivil yapının mahkemeye erişim konusunu göz önünde bulundurarak dava izleme programını buna göre belirlemesi gerekir. Bunun için mahkemeye erişimin yasal çerçevesini belirleyen yerel mevzuatın ve erişimin önündeki engellerin incelenmesi önemlidir. Mahkemeye erişimin bir sorun olduğu tespiti varsa açık duruşma hakkının ihlal edilip edilmediği dava izlemenin öncelikli konusunu oluşturur.

Dava İzleme Döngüsü

Dava izlemenin temel adımlarını, veri toplama, toplanan verinin hak temelli analizi, yargı sisteminin insan hakları standartları çerçevesinde işlerliğini sürdürebilmesi için önerilerin de içinde bulunduğu bir rapor yazılması ve dava izleme sonucu elde edilen verilerin savunuculuk için kullanılması oluşturur. Bu süreç dava izleme döngüsü olarak tanımlanabilir.

İzlenecek davaların belirlenebilmesi için yapılacak ön çalışmanın ardından seçilen davalar hakkında bilgi toplanarak izleme gerçekleştirilir. Dava izleme politik bir eylem olduğu için siyaseten veya insan hakları açısından önemli ya da tarihsel öneme sahip davalar izlenmektedir. Bu

davalar ise genellikle kamusal alanda meydana gelen hak ihlalleriyle ilişkilidir. Neyi politikleştirdiğimiz izleyeceğimiz davanın seçimini de etkiler. Oysa toplumsal cinsiyeti içeren bakış açısı, özel alanla ilişkilendirilen hak ihlalleriyle ilgili davaların izlenmesini de önemli görür. Örneğin, kadına yönelik şiddet, ataerkil iktidar ilişkilerinin bir sonucudur ve politik bir mesele olarak görülmesi gerekmektedir.

İzlemede bilginin kaynağı öncelikli olarak duruşmalara ilişkin gözlemlerdir. Bunun yanı sıra, davayla ilgili çeşitli belgeler ve yargı yetkilileriyle yapılan görüşmeler de diğer önemli veri kaynaklarını oluşturur. Bu üç veri kaynağı izlemenin bütünlüklü olarak gerçekleştirilebilmesini sağlar.

Duruşma süresince alınan kapsamlı notlarla gözlemlerin kaydedilmesi önemli bir yöntemdir. Böylece duruşma boyunca nelerin konuşulduğuyla ilgili bağımsız bir kayıt tutulmakta, mahkeme kayıtlarına bağlı kalmanın önüne geçilmektedir. Çünkü mahkeme kayıtlarına ulaşmak hem zordur hem de bu kayıtlar hatalı olabilir. Yine de, mahkeme kayıtlarının alınabilmesi, hem izleme yapan kişinin bunları kendi notlarıyla karşılaştırıp veriyi doğrulaması bakımından, hem de mahkeme kayıtlarının doğru olup olmadığının görülmesi bakımından önemlidir.

Duruşmalar gözlemlenirken tutulan notların belirli bir format izlenerek alınması hak ihlali oluşturabilecek her tür ayrıntının kaydedilmesi için önem taşır. Burada temel olan ise hak ihlallerini tespit edebilmek için yerel mevzuatın ve uluslararası insan hakları standartlarının bilinmesidir. Failin, mağdurun, tanığın, mahkeme personelinin, hâkim/savcı ve avukatların bildirimlerini dinlemek önemli olmakla birlikte ses tonları, jest ve mimikleri ve davranışlarını not etmek de kapsamlı bir izleme için gerekli görülebilir. Bunun için bir soru çizelgesi, başka bir deyişle kontrol listesi hazırlanabilir. Kontrol listeleri duruşmalar gözlemlenirken göz önüne alınacak konuların içerildiği sorulardan oluşur. Kontrol listeleri aracılığıyla hangi tür hakkın ihlal edildiği, yargı yetkililerinin tutum ve yaklaşımlarının ne olduğu bilgisi kaydedilir. Böylelikle davalarla ilgili karşılaştırılabilir veriye ulaşmak mümkün olabilir.

Örnek kontrol listesi: Açık duruşma hakkı⁴

Soru	Evet	Hayır
Duruşmanın genel duyurusu mahkeme binası dışına asıldı mı?		
Duruşma salonu davanın katılımcıları için yeterli büyüklükte miydi?		
Kamu ya da medya duruşmadan dışlandı mı?		
Kamu ya da medya davadan dışlandıysa bu hangi nedenle yapıldı? *Kamu düzeni *Ahlak *Ulusal güvenlik *Özel yaşama saygı		
Kamunun duruşmadan dışlanması duruşmanın özel durumu değerlendirilerek mi gerçekleşti?		

Duruşmaların gözlemlenmesi ve mahkeme kayıtlarının incelenmesinin yanı sıra, yargı sistemi içerisinde yer alan kişilerle görüşmeler yapmak da diğer bir bilgi kaynağını oluşturur. Görüşme yapmak bu iki yolla elde edilen bilginin doğruluğunun kontrol edilmesi ve ek bilgilere ulaşılmasına aracılık etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca yargı ve adalet sisteminin işleyişiyle ilgili duruşmaların gözlemlenmesiyle elde edilemeyecek bilgilere ulaşılmasını da sağlayabilir.⁵

Davayla ilgili veriler toplandıktan sonra yapılması gereken şey, bu verilerin insan hakları standartlarına dayalı bir analizinin yapılmasıdır. Dava izleyen örgütlerin temel sorumluluğu adalet/yargı sisteminin işleyişindeki sorunları tespit etmek ve bu sorunların uygulamadan mı yoksa yasalardaki temel eksikliklerden mi kaynaklandığını ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken uluslararası insan hakları standartlarına başvurulmalı, ancak bir konuyla ilgili farklı karar ve uygulamaların olması durumundaysa

⁴ Örnek kontrol listeleri için bkz. <http://www.osce.org/odihr/94214?download=true>

⁵ Görüşme formatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.osce.org/odihr/94216?-download=true>

bağlayıcı olmayan hukuk kuralları ve bilimsel çalışmalara da başvurulmalıdır. Diğer ülkelerdeki iyi uygulamaların dikkate alınması da gerekebilir.

Böyle bir analizde, toplanan verilerin güvenilirliğini sağlamak için birçok doğrulama yöntemi kullanılarak izlemenin sonuçlarına olan önyargılar ortadan kaldırılabilir. Sorunun ortaya koyulmasının ardından, duruşmalarda tutulan notlar resmi mahkeme kayıtlarıyla, yazılı mahkeme kararlarıyla, ilgili kişilerle yapılan görüşmelerle karşılaştırılabilir. Bu tür doğrulama yöntemleri dava izleme raporunda değinilen konuların doğruluğunun ortaya koyulması için gereklidir.

Analizin sonucunda yalnızca izlenen davada ortaya çıkan hak ihlallerinin ortaya koyulması yeterli değildir. Bir dava izlemenin etkili olabilmesi ve adalet sisteminin değişimine/dönüşümüne yarar sağlayabilmesi için öneriler içermesi de gerekir. Önerilerin dikkate alınarak kötü uygulamaların tekrarlanıp tekrarlanmadığını, sorunun ortadan kaldırılması için gerekli değişikliğin yapılıp yapılmadığını izlemek de dava izlemenin bir parçasıdır. Böylece hem adalet sisteminde reform için istekli bir politik iradenin olup olmadığına dair bir fikir edinilebilir, hem de yetkililerle ortak bir anlayış geliştirilmesinin önündeki engeller görülmüş olur. Bunun sonucunda, izlenecek davaların içeriği ve kapsamı farklılaştırılabilir.

Dava izlemenin dört aşaması, izlemenin sürekliliğinin önemini gösterir. Dava izleme bir kerelik kullanılıp bırakılacak bir izleme yöntemi değildir. Temelde toplum yararı gözetilerek yapıldığından ve insan hakları savunuculuğunda önemli bir işlevi olduğundan sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekir. Bu süreklilik olmadan izleme çalışması yetkilileri uygulamaları konusunda hesapverebilir olmaya ve dolayısıyla yapısal sorunların ortadan kaldırılmasına zorlayamaz.

Dava İzleme Raporları ve Savunuculuk

Dava izlemenin sonunda izlemenin temel bulgularını, sonuçlarını ve önerileri içeren bir rapor yazılması önemlidir. Raporun adalet sisteminin işleyişiyle ilgili yapısal sorunların ortaya koyulması, yerel ve uluslararası standartlar konusunda paydaşların eğitilmesi ve adalet sisteminde reform yapılması için insan hakları perspektifinin sunulması gibi işlevleri vardır. Bu işlevler ise yalnızca bilgi sağlamaya yönelik değildir. Rapor bir savunuculuk aracı olarak karar verici ve uygulayıcı mekanizmalarla ilişkilene ve bu mekanizmaları insan hakları standartlarına uyulmasına yönelik çeşitli reformların yapılmasından sorumlu tutma amacıyla kullanılabilir.

DAVA İZLEMEDE SINIRLILIKLAR

Dava izlemeyi zorlaştıran temel olarak dört sınırlılıktan söz edilebilir:

Mahkemeye erişim: Dava izlemede önemli konulardan biri davayla ilgili bilgilere erişim ile dava sürecine erişim olanaklarıdır. Bunlar olmadan etkili bir izlemenin gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Davalarla ilgili bilgiye erişim ne kadar fazla olursa izlemenin dönüştürücü özelliği de o kadar etkili olur. Örneğin, hangi davaların izleneceğine ilişkin karar vermek amacıyla davaların bilgisini düzenli olarak elde edebilmek önemli bir sorundur. Bunun yanı sıra, izleme sırasında mahkeme sürecine erişim de kısıtlanabilir. Yine de, erişimi kolaylaştırmak için başvurulacak çeşitli yollar vardır. Bunlardan biri uluslararası hukuk kapsamında mahkemeye erişim konularının nasıl ele alındığına bakmaktır. Açık duruşma hakkı bu noktada dava izlemenin çıkış kaynağını oluşturur. Mahkemeye erişim hakkını düzenleyen, kısıtlayan ya da izin veren koşullar bağlamında izlemenin gerçekleştirilebilmesi için yerel mevzuata bakmak da gereklidir. Yasal dayanaklar bulunsa bile bazı engeller ortaya çıkabilir. Örneğin, davayla ilgili bilgiler sistematik olarak kayıt edilmiyor olabilir ya da yapılacak izleme çalışmasına politik olarak karşı olunması sebebiyle yetkililer izlemeyi engellemek için zorluklar çıkarabilir.

Mahkemeye erişimi kolaylaştıracak diğer bir yöntem ise dava izlemenin insan hakları ve hukukun üstünlüğüne katkısı bakımından taşıdığı amaçları yetkililerle paylaşmaktır. Bu noktada mahkeme başkanları, baro başkanları, başsavcılar ile iletişim halinde olmak, davayla ilgili bilgi akışını ve mahkemeye erişimi kolaylaştırabilir. Çünkü bilgi edinme süreçleri kurumsallaşmadığı için bilgiyi paylaşmak yerel mahkemelerin inisiyatifine ve kapasitesine bağlı kalmaktadır. Duruşmayla ilgili bilgilerin yaygınlaştırılması ve/veya duyurulması, duyurulsa bile yöntemi davalar hakkında bilgi edinmeyi zorlaştırabilir. Örneğin, davaların bilgisinin sadece duruşma günü mahkeme kapısına asılması, her gün gidip kontrol edilmesini zorlaştırır. Bu hem kaynak gerektirir, hem de hazırlık olmadan izleme yapmayı zorlaştırır.

Davası izlenecek hâkim ve savcılarla iletişim kurularak izlemenin amacının belirtilmesi, güvensizliği azaltabilir ve mahkemeye erişimi kolaylaştırabilir. Ayrıca izleme yapıldığı bilirse, verilen kararların insan

hakları standartlarına uygunluğu konusu daha fazla dikkate alınabilir; böylece dava izlemenin dönüştürücü etkisini artırabilir.

Dava dosyasındaki bilgilere erişim konusu da, dava izleme önündeki engellerden biridir. Dava dosyasına erişim davayla ilgili duruşmanın yapılmasından önceki süreçle ilgili (örneğin gözaltı) bilgiyi de içermesi bakımından değerli bir veri kaynağıdır. Ancak dava dosyalarına ulaşım, yerel hukuka ve pratiklerine göre belirlenir. Davayla ilgili belgeler herkesin erişebileceği düzenlemeler olduğu gibi, sadece davaya taraf olanların erişebileceği düzenlemeler de olabilir. Örneğin, Türkiye’de dava dosyalarına, sadece davaya taraf olanlar (müdahil olan sivil toplum kuruluşları dâhil) erişebilmektedir.

Diğer bir önemli konu ise kapalı duruşmalara erişimdir. Sivil toplum örgütlerinin kapalı duruşmalara erişmesi, özellikle gençler ve hassas gruplara dair duruşmaların izlemesi, bu duruşmaların adil yargılanma ilkelerine uygun olup olmadığını ortaya çıkarılması bakımından önemli addedilebilir. Bunun içinse izleme yapacak örgütün hâkime başvuruda bulunması ve yerel mevzuata göre durumun değerlendirilmesi gerekmektedir.

Siyaseten elverişli ortamın varlığı: Dava izlemenin başarılı olabilmesi için siyaseten elverişli bir ortamın bulunması gereklidir. Bu da değişime/dönüşüme açık ve direnmeyen bir politik iradenin varlığıyla mümkündür. Bunun olmadığı bir ortamda dava izleme insan hakları standartlarını kendine düstur edinmeyen bir yargılama sürecinin eksiklerini ortaya çıkarsa da, yapısal bir yargı reformunun gerçekleşmesine çok az katkıda bulunabilir ya da hiç bulunamaz. Örneğin, kadın-erkek eşitliğine inanmayan ve bunu sürekli vurgulayan bir politik iradenin varlığı, yapılan dava izlemelerine rağmen faile yönelik haksız tahrik indiriminden vazgeçilmemesi önünde bir engeldir.

İzleme yapan örgütün kapasitesi: Devletlerin adil yargılama ilkelelerinin ihlal edilmesine ortaklık etmesi durumunda izlemeyi gerçekleştiren örgütlerin, bu durumun siyasi raporlanmasına ve savunuculuğunun üstlenilmesine hazır olup olmadıkları üzerine düşünmeleri gerekir. Hem kapasite açısından hem de güvenlik açısından bir durum analizinin yapılması önemlidir. Dava izlemenin sürekli ve sürdürülebilir bir yapıya sahip

olması adalet sisteminde reformların gerçekleştirilmesi, yani savunuculuk yapılabilmesi, için gereklidir. İzleme yapan örgütlerin bu sürdürülebilirliği sağlayamaması ise dava izlemenin savunuculuk ayağının eksik kalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, süreklilik sorumluluğunun yerine getirilmesi gerekmektedir.

Kullanılan yöntemin sorunu ortaya koymada yetersiz kalması: Bir cinsel şiddet davasında hâkimin verdiği karar usul bakımından doğru olabilir ya da tüm mahkeme süreci yasal olabilir; ancak verilen “iyi hal” indirimi kararı, cinsiyet eşitliğini göz ardı ettiğinden haksız olabilir. Bu durumda yalnızca duruşmaları gözlemek ve davadaki bilgilere erişmek yargı sistemiyle ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapılmasını engeller. Dolayısıyla, izleme yapacak sivil toplum örgütünün, karardaki cinsiyetçi yapıyı ortaya çıkarmak için yasaları da değerlendirmesi gerekir. Bu durumda bilgi kaynağını çeşitlendirmesi ve kullandığı izleme yöntemini değiştirmesi gerekir.

DAVA İZLEME TÜRLERİ

İzlenecek davaların içeriği ve izleme süresi, dava izlemenin amacının net bir şekilde ortaya koyulmasıyla belirlenir. Amaç, bir kişinin mahkemede adil yargılanma ilkelerine göre yargılanıp yargılanmadığını ortaya çıkarmak olabileceği gibi, adalet sistemindeki sorunları ortaya çıkarmak da olabilir. Farklı amaçlara göre izlenecek davanın çeşitliliği, süresi, türü değişebilir.

Tekil Davaların İzlenmesi

Bu dava izleme türünde **amaç**, suçla itham edilen kişinin bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil bir şekilde yargılanmasını sağlamaktır. Davanın başlangıcından sonuçlanmasına kadar olan süre gözlemlenir ve davayla ilgili dosyalar incelenir. Kamuoyu ve medya davada insan hakları standartlarına uyulup uyulmadığı hakkında bilgilendirilir. Tek bir dava izlenmesine rağmen yargı sistemindeki aksak yönlere işaret edilir.

Sistemik Dava İzleme

Sistemik dava izleme, duruşmaların gözlemlenmesinin yanı sıra adalet sisteminin diğer bileşenlerinin işleyişini de inceleyen/değerlendiren

uzun süreli bir programdır. Uzun süreli programdan kasıt ise adalet sisteminin işleyişiyle ilgili genel resmi ortaya koyabilmek için izlenecek davaların çoklu ve çeşitli olabilmesidir. Çünkü sistemik dava izlemenin **amacı**, adalet sisteminde önemli reformların, yani yapısal dönüşümün meydana gelmesine katkı sağlar. Böylece insan haklarını temel alan, bağımsız ve etkili çalışan bir adli yapılanmanın ortaya çıkması mümkün olur.

Sistemik dava izlemede mahkeme süreçlerinin izlenmesi ve adalet sektörünün izlenmesi arasında bir denge kurmanın yolları aranır. Mahkeme süreçlerinin gözlemlenmesi (yargı yetkilileriyle yapılacak görüşmeler ve dava dosyasıyla ilgili belgelere erişim dâhil) asıl veri kaynağı olmakla birlikte adalet sisteminin etkili işleyişini etkileyen kurumların (polis, hapishane, barolar vs.) da izlenir. Örneğin hâkimlerin nasıl seçildiği, atandığı ve eğitildiği, adalet sektöründeki harcamaların dağılımı gibi konular davaların adil ve etkili bir şekilde çözümlenmesini etkiler. Bu anlamda sistemik dava izlemenin geniş bir kapsamı olduğu söylenebilir.

Sistemik dava izlemede mahkemelerin işleyişi ve yasal pratiklerle ilgili her sorun yargılama süreçleri gözlemlenerek tespit edilir. Sorunların temel sebebi ise adalet sektörünün yapısıyla ilişkilendirilir. Örneğin, sistematik gözlemler sonucu yargılamanın uzun sürdüğü tespit edilebilir. Bu durumsa hâkim ve savcıların iş yükü ya da kadro eksikliği gibi sorunlarla ilişkilendirilebilir. Diğer bir deyişle soruna ilişkin veriye tümevarım yöntemi kullanılarak erişilir. Bununla birlikte, öneriler oluşturulurken tündengelem yöntemiyle adalet sistemindeki sorunların çözümü amaçlanır. Örneğin, kadına yönelik şiddetle ilgili uzmanlaşmış mahkemelerin olmasının cezasızlık sorununu ortadan kaldıracağı öngörülebilir. Ancak uzmanlaşmış mahkemelerin olması bu sorunu dönüştürmeye yetmeyebilir. Örneğin, hukuk eğitiminin de cinsiyet eşitliği temelinde değişmesi gerekebilir. Yapısal dönüşüm yalnızca üst yapıların dönüştürülmesi değil toptan tüm yapının dönüştürülmesine dayanır.

Sistemik dava izleme her türlü davayla ilgilenebilir, ancak belli tür davaları önceleyebilir. Örneğin, izleme yapan örgüt kapasitesine göre öncelikli olarak ceza davalarına bakmayı tercih edebilir.

Diğer dava izleme yaklaşımları gibi sistemik dava izlemenin bir raporla sonlandırılması gerekir. Bunun yanı sıra, adalet sisteminde reform

temel amaç olduğundan kanun tasarısı hazırlanması, yargı personelinin kapasitesinin geliştirilmesi, kurumlarda yapılacak reformlarda insan hakları perspektifinin yerleştirilebilmesi için önerilerin verilmesi gibi geniş kapsamlı savunuculuk çalışmaları yürütülür.

Tematik Dava İzleme

Tematik dava izleme, belirli bir tema ya da konusu olan davaların kayda değer uzunlukta bir süre boyunca izlenmesidir. Sistemik dava izlemede olduğunun aksine, bütün bir adalet sistemi izlenmez. Dolayısıyla, bu izleme yaklaşımında, yargıyı etkileyen yapısal sorunların bütünlüklü şekilde tespit edilmesi zordur. Öte yandan, belirli konular ve pratikler hakkında derinlemesine incelemelerin yapılmasını sağlaması bakımından önemlidir. Tematik dava izleme yaklaşımına başvurma gerekliliği, vahim insan hakları ihlallerinin izleneceği davalarda ortaya çıkar. Savaş suçları ya da insan ticareti davaları buna örnektir. Çocuklarla ya da diğer korunmasız gruplarla ilgili davaların izlenmesinde, özellikle yerel yargı sistemi bu gibi davaları ele alacak uzmanlaşmış kurumlara sahip değilse ve ayrımcı muamelelerin olabileceği endişesi varsa bu yaklaşım kullanılabilir.

Tematik dava izlemenin **amacı**, yargı sisteminin bir bütün olarak nasıl çalıştığını gözlemlemek değil, yetkililerin belli davalara ve konulara nasıl yaklaştığını değerlendirmektir. Yine de, tematik dava izleme belirli konulara odaklansa bile, izleme yapılan davayı etkileyen tüm faktörlerin kapsamlı bir değerlendirmesi yapılır. Örneğin, savaş suçlarının izlendiği davalarda yalnızca duruşmalar izlenmez, suçlunun hesap verebilirliğinin önündeki yapısal engellerin neler olduğu da göz önüne alınır.

Tematik dava izlemede izlenen davaların karmaşık yapısı sebebiyle, veri toplama aşamasında davanın kendine özgü yapısıyla ilgili özelliklerin de gözlemlenerek kaydedilmesi gerekir. Örneğin, korunmasız kişilerle ilgili davalarda bu kişiye dava sürecinde eşlik eden diğer aktörlerin (örneğin sosyal hizmet uzmanı ya da psikolog), yaklaşımları da izlemeye konu olabilir.

Savaş Suçları Davaları ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Şiddetle İlgili Davaların İzlenmesi

Savaş suçları davalarıyla ilgili izleme yaparken, toplumsal cinsiyeti içeren bir anlayışla davaların izlenmesi gerekir. Kadınların deneyimledikleri şiddetin göz önünde bulundurulması ve ilgili uluslararası insan hakları standartlarına dayanarak izlemenin yapılması gerekir. Bu davaların mahkemelerde nasıl ele alındığı, mahkemelerin bu davaları incelemede istekli olup olmadığı, verilen kararların cinsiyetçi önyargılar taşıyıp taşımadığı, hâkim/savcı/avukatların cinsiyet dağılımı, şiddete uğrayan veya tanık olan kadınların korunması için mahkemede önlemler alınıp alınmadığı, verilen kararların hangi insan hakları mevzuatına dayandırıldığı, yerel mevzuatta toplumsal cinsiyet temelli şiddetin bir savaş suçu sayılıp sayılmadığı gibi konular izlemenin konusunu oluşturabilir.

Toplumsal cinsiyet temelli şiddeti savaş suçu olarak tanımlayan uluslararası insan hakları mevzuatı:

- Cenevre Sözleşmeleri
- Uluslararası Ceza Mahkemeleri kararları (örneğin Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi tecavüzü insanlığa karşı işlenen suçlar kapsamına almıştır.)
- Roma Sözleşmesi
- BM Güvenlik Konseyi 1820, 1888 ve 1960 sayılı kararları

Örnek rapor için bkz. <http://www.osce.org/bih/117051?download=true>

Özel Amaçlı (*Ad Hoc*) Dava İzleme

Özel amaçlı (*ad hoc*) dava izlemede sistemik dava izlemesinden farklı olarak insan haklarını ilgilendiren belirli konulara odaklanılır. Tek bir dava izlenebileceği gibi birkaç dava da izlenebilir. Politik ortamın güvenilir olmadığı ve hesap verilebilirliğin sınırlı olabileceğinin düşünüldüğü durumlarda, örneğin insan hakları savunucuları ve gazetecilerin keyfi yargılanması gibi durumların söz konusu olabileceği davalarda, başvuru bu izleme yöntemi kısa ve sınırlı bir zamanda gerçekleşir; izleme yapılan konuyla ilgili belirli duruşmalar izlenir. Bu sebeple özel amaçlı (*ad hoc*) dava izleme genellikle bağımsız ve uluslararası bir grup tarafından gerçekleştirilir. Diğer izleme türlerinde olduğu gibi, adil yargılama

ve insan hakları standartlarına uygunluğun incelenmesi, özel amaçlı (*ad hoc*) dava izlemenin de **amacıdır**.

Sistemik ve tematik dava izlemede kullanılan yöntemler özel amaçlı (*ad hoc*) dava izlemenin içeriği gereği farklılık gösterir. Örneğin, izlenecek davanın seçilmesi için durum analizi yapılırken, bir ülkedeki yargı sistemine güvensizlik, insan hakları savunucularının yargılanmasının politik tutumlardan kaynaklanması gibi konular da göz önünde bulundurulur. İzlenen yargı sistemiyle ilgili reform yapılması gerekliliği ortaya koyulsa bile, adalet sistemindeki yapısal sorunların tespiti için kapsamlı bir araştırma yapılması mümkün olmaz. Bu yüzden sistemik dava izlemeden farklı olarak sonuç ve önerilerin kısa vadede ve sınırlı imkânlarla yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak şekillendirilmesi gerekir.

Özel amaçlı (*ad hoc*) dava izlemede, genellikle davayla ilgili belgeler izleme yapan kişilere verilmez. Bu tür durumlarda dava boyunca gözlem yapılması, her türlü davranış, bildirim, görsel ve yazılı kanıtlarla ilgili bilgilerin kaydedilmesi büyük önem taşır. Bu izleme türünde dava dosyalarına erişim de zordur. Dava dosyalarına erişim kısıtlandığından dosyanın gizliliğiyle ilgili bir karar yoksa davaya taraf olan kişilerden davayla ilgili yazılı belgeler istenebilir. Yine davayla ilgili sanık ve yakınlarıyla ve yargı yetkilileriyle görüşmeler yapılabilir.

CİNSİYET TEMELLİ HAK İHLALLERİYLE İLGİLİ DAVALARIN İZLENMESİ

Liberal insan hakları anlayışına dayanan hukuk anlayışı, hukukun tarafsız ve herkes için uygulanabilir insan hakları standartlarından oluştuğunu savunur. Ancak oluşturulan yasaların eril bir bakış açısıyla oluşturulduğu feminist teorisyenlerce tartışılır hale gelmiştir. Dava izlemede toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması için yasaların bağımsız ve tarafsız değil, aksine güç ilişkilerini yeniden üreten bir yapısı olduğunun, yani eril bir bakış açısıyla ortaya çıktığının, göz önünde bulundurulması gerekir. Dolayısıyla, adaletin ataerkil yapısını dönüştürebilmek ve toplumsal cinsiyete duyarlı adalet mekanizmaları yaratabilmek için cinsiyet temelli hak ihlali davalarının izlenmesi önemlidir. Cinsiyet temelli hak ihlalleri

derken, kadına ve LGBTİ bireylere yönelik her türlü ayrımcılığı kastediyoruz. Cinsiyet temelli hak ihlalleriyle ilgili davaların izlenmesi sistematik olarak mahkeme sürecinin baştan sona takip edilmesi ve gözlemlenmesini, bu süreçlerdeki cinsiyetçi uygulamaların ve kararların ortaya çıkarılmasını ve kamuoyu ile paylaşılmasını içermektedir.

Bu tür dava izlemenin **amacı**, adalet sektöründe cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Bunun yolu ise mahkemelerde cinsiyet temelli (kadın ve LGBTİ) örgütlerin ve grupların varlığı aracılığıyla adalet sistemini eylemlerinden sorumlu tutmaktan geçer. Yasa yapıcılara, uygulayıcılara ve karar vericilere bu tür davaların özenle ve kararlılıkla takip edilmekte olduğunu göstermek hesapverilebilir bir adalet sistemini hayata geçirme potansiyeline sahiptir. Dava izlemenin önceliği adalet sisteminin eksikliklerini ortaya çıkararak değişim için savunuculuk yapmaktır. Bu değişim ise eril bakış açısıyla oluşturulan yasaların ve uygulamaların ortadan kaldırılması, başka bir ifadeyle, cezasızlığın önüne geçilmesi, demektir. Bu açıdan sistemik dava izlemenin bir parçası gibi düşünülebilir. Bunun yanı sıra, cinsiyet temelli şiddete maruz kalanlar için hizmet sağlayacak kuruluşlarla iletişimi sağlamak gibi mağduru güçlendirmeye yönelik yaklaşımlar geliştirmek de, dava izlemenin cinsiyet eşitliğine katkı sağlama-sı bakımından önemlidir. Dolayısıyla, cezasızlığın önüne geçmiş olmak önemli olmakla birlikte, şiddet mağduru kadınlar ya da LGBTİ bireyler için adalete erişimi kolaylaştırmak, şiddetin yol açtığı zararları ortadan kaldırmak gibi girişimlerde bulunmak da gerekir.⁶ Diğer bir deyişle şiddet mağdurunu merkeze alan ve onun güçlenmesini öngören bir yaklaşım ihtiyaç vardır. Örneğin, şiddete uğrayan bir kadın adliyeye gittiğinde adliyenin büyük olmasından dolayı her seferinde birçok kişiye ifade etmek zorunda kalabilir. Bu durum kadının adalete erişimini kısıtlayabilir. Adliyenin girişine bir “Kadın Masası” kurulması, kadının şiddete maruz kaldığında şikâyet etmekten kaçınmasının önüne geçebilir.

⁶ Örneğin, BM'nin 29 Kasım 1985 tarihli 40/34 sayılı “Suçtan ve Yetki İstismarından Mağdur Olanlara Adalet Sağlanmasına Dair Temel Prensipler Deklarasyonu” onarıcı adalet yaklaşımıyla tasarlanmıştır ve mağdurun uğradığı hak ihlalden doğan zararların giderilmesi için failin (ya da devlerin) tazminat ödemesi, mağdurun sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi gibi temel ilkeler belirlenmiştir. Bkz. <http://www.magdur.adalet.gov.tr/dosyalar/29Kasim1985.pdf>

Cinsiyet Temelli Hak İhlali Davalarında Cezalandırıcı Adalet ve Onarıcı Adalet Yaklaşımları

Cezalandırıcı adalet yaklaşımı, yasayı ihlal ettiği gerekçesiyle yalnızca şiddetin failinin devlete karşı hesap vermesini gerektiren bir yaklaşımdır (Ptacek, 2010: 40). Ancak bu adalet yaklaşımında şiddetten zarar gören mağdurun uğradığı hak ihlallerinin ortaya çıkardığı olumsuz durumun telafi edilmesi söz konusu değildir. Onarıcı adalet yaklaşımıysa mağdurun haklarına odaklanır ve temelde mağdurun gördüğü zararın giderilmesine dayanır. Örneğin şiddete uğrayan bir kadına ücretsiz psikolojik destek sunulması veya tazminat verilmesi gibi. Ancak bu iki yaklaşım cinsiyet temelli şiddet vakalarında birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcıdır.

Bu izleme yaklaşımında adil yargılanma hakkının uygulanıp uygulanmadığının izlenmesinin yanı sıra, farklı insan hakları standartlarının da göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin cinsiyet temelli hak ihlali davaları bağlamında cezasızlık durumunun olup olmadığı da izlenebilir. Dolayısıyla, **yasal dayanağı** temel insan hakları standartlarının yanı sıra, toplumsal cinsiyet perspektifiyle oluşturulmuş bağlayıcı hükümler içeren uluslararası sözleşmeler ile Yogyakarta İlkeleri gibi bağlayıcı olmayan yasal belgelerdir. Dava izleme yalnızca var olan sözleşmelerdeki insan hakları standartlarına uyulup uyulmadığını izlemez. Toplum yararına yapılan bir eylem biçimi olan dava izleme, yeni yasaların oluşturulması için bir araç olarak kullanılabilir. Örneğin LGBTİ bir bireye yönelik nefret söylemiyle ilgili bir davayı izleyen LGBTİ örgütü, Yogyakarta İlkelerine dayanarak izleme yapabilir; böylece bu ilkelerin görünürlüğü sağlanabilir. Bu görünürlük daha sonra yasa yapıcıları LGBTİ bireylerin hakları lehine bir düzenleme yapmaya zorlayabilir.

- Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)
- BM Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi
- Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı
- Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)

- Yogyakarta İlkeleri
- Avrupa Birliği 2012/29/EU sayılı Mağdurlarının Hakları, Desteklenmesi ve Korunması Hakkında Asgari Standartların Oluşturulması Yönergesi

Cinsiyet temelli dava izlemede **yöntem** diğer dava izleme türleriyle benzerlik gösterir. Dava izleme sürecinden önce izlemenin dayanacağı uluslararası ve ulusal mevzuatın incelenmesi gerekir. İzlemenin hangi hak türüne göre yapılacağı belirtilmelidir. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, kişilerin şiddet ve kötü muameleye maruz kalmadan yaşama hakkı olduğuna işaret ederken, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi ve İstanbul Sözleşmesi kadına yönelik şiddetin ayrımcılık olduğunu vurgulamaktadır.

Dava izleme yöntemi oluştururken dava süresince neyin izleneceğinin belirlenmesi önemlidir. Cinsiyet temelli dava izlemede hem yargılama sürecine hem de davanın içeriğine ilişkin veriler toplanabilir.

Süreç/işleyişle ilgili veriler: Bunlar, duruşmanın nasıl gerçekte tiğiyle ilgili verilerdir. Duruşma zamanında başladı mı? Fail ve mağdur duruşma odasında aynı zamanda ve yalnız mı bulunuyordu? Ana dili Türkçe olmayanlar için çeviri desteği verildi mi? Mahkeme salonu erişilebilir mi? Mağdurun güvenliği sağlandı mı? türünden sorular sorularak gözlem yapılabilir.

İçerikle ilgili veriler: Mahkemede yaşanan süreçle ilgili verilerdir. Fail salıverildi mi? Koruma kararı verildi mi? Hâkim kararları gerekçelendirildi mi? Mağdura söz hakkı tanındı mı? türünden sorulara yanıt aranır.

Cinsiyet temelli dava izlenirken, **kararların ya da sürecin cinsiyetçi yargıları ya da cinsiyet rollerini yeniden üretip üretmediği de izlenmelidir.** Çünkü cinsiyetçi yargılarla verilen kararlar ya da yargılama süreci, yasaların ve hukukun erkek egemen yapısının bir göstergesidir. Bu tür kararlar hesapverilebilirliğe zarar verir ve cezasızlık durumu ortaya çıkar. Örneğin kadın cinayetlerinde erkeğe uygulanan haksız tahrik indirimi buna örnektir.

Örnek Kontrol Listesi

Soru	Evet	Hayır
Hâkim cinsiyetçi yargılarla mı karar verdi? (Bu cinsiyetçi yargılar neler?)		
Hâkimin verdiği karar yüzünden mağdur zarar gördü mü?		

Cinsiyet temelli dava izleme, cinsiyet eşitsizliğinin ardında yatan yapısal sorunların ortaya koyulması için önemlidir. Bu yüzden yalnızca duruşmaların izlenmesi yeterli değildir. Sistemik dava izlemede olduğu gibi, izleme sürecinde davayla ilgili detaylı bilginin yanı sıra, davaya konu olan olayla ilgili kurumların uygulamaları vb. konulardaki bilgilerin değerlendirilmesine de ihtiyaç vardır. Bu tür bilgilerin elde edilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önündeki yapısal sorunları açığa çıkaracaktır ve eşitlik için reform yapılması gerekliliğini ortaya koyması bakımından son derece değerlidir.

Örnek 1: Kadına yönelik şiddet davalarının izlenmesi

Kadına yönelik şiddet davalarını izlerken, mahkemelerin yapısı; kadına yönelik şiddetle ilgilenen mahkemelerin hangisi olduğu; kadına yönelik şiddet davalarıyla ilgili tutanakların erişilebilirliği gibi konularda polis, savcı ve sağlık personelinin bilgi toplanması gerekir. Kadının deneyiminden yola çıkarak aşağıdaki maddelerin incelenmesi, adalet sisteminin kadına yönelik şiddetle ilgili tutumunu ortaya çıkarır.

- » Şiddete uğradığına dair başvuru yapan kadına hakları konusunda bilgi verilmesi
 - Avukata erişim hakkı

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

- Anadilde şikâyet hakkı
- Tercüman desteği (tercümanın çeviriyi eril bir dille yapmaması için kadın olmasına özen gösterme)
- » Polisin vakayı ele alış biçimi
- » Hâkimin karar verme biçimi
 - Hâkim şiddet gören kadını dinleyerek mi yoksa yalnızca dosyadaki bilgilere dayanarak mı karar veriyor?
 - Hâkimin verdiği kararlar eril bakış açısını mı yansıtıyor?
- » ŞÖNİM tarafından verilen destek hizmetlerinin yeterliliği
- » Verilen koruma kararının içeriği ve uygulanması
 - Koruma talebi başvuru kararı ile koruma kararı tarihinin karşılaştırılması
 - Koruma kararının kabulü veya reddiyle ilgili belgelerin incelenmesi
 - Koruma kararının ihlaliyle ilgili belgelerin incelenmesi
- » Risk analizi değerlendirmesi
- » Sığınma evlerinin durumu
- » Kadına yönelik şiddet ulusal eylem planlarının içeriği
- » Feminist örgütlerin davaya müdahillik taleplerinin kabul edilip edilmemesi

Her vakadan toplanan bilgi, karşılaştırılabilir veriye dönüştürülürse kadına yönelik şiddetin münferit değil, aksine sistematik olduğu ortaya koyulabilir. Böylece erkek egemen adalet sisteminin toptan dönüştürülmesi için talepler dile getirilebilir.

Avrupa Birliği 2012/29/EU sayılı Mağdurlarının Hakları, Desteklenmesi ve Korunması Hakkında Asgari Standartların Oluşturulması Yönergesi

Yönerge cinsiyet temelli şiddeti “mağdurun temel özgürlüklerinin ihlali” olarak değerlendirir. Yönerge cinsiyet temelli şiddetin ev içi şiddet, cinsel şiddet, insan ticareti, kölelik ve evliliğe zorlama ve kadın sünneti gibi uygulamalardan oluştuğunu belirtir. Mağdurların bilgiye erişimini sağlayan, onların desteklenmesini ve korunmasını öngören hakları içerir.

- Anlama ve anlaşılma hakkı
- Şikâyetle bulunurken mağdurun hakları (ana dilinde başvuru yapma)
- Dava hakkında bilgi alma hakkı
- Mağdur destek hizmetlerine erişim hakkı
- Dinlemenin uygun kanalla yapılması hakkı
- Hukuki yardıma erişim hakkı
- Mağdurun korunması hakkı (Mağdur ile failin temasının önlenmesi)

Kaynak: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/victims/guidance_victims_rights_directive_en.pdf

Örnek 2: LGBTİ bireylere yönelik ayrımcılık davalarının izlenmesi

Cinsiyet kimliği ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığı hak ihlali olarak nitelendiren yasal düzenleme olmadığından (nefret suçu yasası gibi) LGBTİ bireylere yönelik ayrımcılık davalarının izlenmesi hak taleplerini dile getirmek için önem taşımaktadır. Yargının heteronormatif yapısının ortaya konulması açısından davaların başlangıcından sonuçlanmasına kadar olan süreyi izlemek gerekir. Örneğin, LGBTİ bir mahkûmun tutuklama ve soruşturma aşamalarında ve hâpishanelerde uğradığı ayrımcılığın da izlenmesi önemlidir. Yogyakarta İlkeleri'ne dayanılarak yapılacak izlemede aşağıdaki konular dikkate alınabilir:

» Polisin tutumu:

- Polis LGBTİ bireyin ifadesini alırken cinsel yönelimini ailesine ve arkadaşlarına ifşa etme tehdidinde bulundu mu?
- LGBTİ bireyler cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri dolayısıyla şiddete maruz kaldı mı?

- » Hapishane olanakları:
- LGBTİ mahkûmların tutuklu olarak nerede kalmak istediklerine ilişkin görüşleri alındı mı?
 - Gözaltında olan kişilerin cinsiyet kimliği ve cinsel yönelime dayalı gereksinimleri (cinsiyet değiştirme ameliyatı, hormon tedavisi gibi) göz önünde bulunduruluyor mu?
 - Hapishanede şiddete uğrama ihtimallerine karşı gerekli tedbirler alınıyor mu?

POLİTİK BİR EYLEM OLARAK KURGUSAL DAVA

Kurgusal dava, gerçek bir duruşma sürecinin tüm özellikleri kullanılarak kurmaca ya da gerçek olayların resmedilmesidir. Kurgusal dava iki amaçla kullanılabilir.

İnsan hakları eğitimi: Kurgusal dava, özellikle hukuk öğrencilerinin hem uluslararası insan hakları normlarını ve standartlarını öğrenmeleri, hem de adalet sisteminin işleyişini pratik etmeleri amacıyla, katılımcı yöntem benimsenerek bir araç olarak kullanılabilir. Türkiye’de ve dünyada bu amaçla birçok yarışma düzenlenmektedir. Bu yarışmalar belli etik kurallar (tarafsızlık, şiddetsizlik, adalet) çerçevesinde gerçekleştirilir. Seçilen dava konusuyla ilgili farklı rollerdeki (hâkim, savcı, avukat, davacı-davalı, tanık) öğrencilerin duruşma boyunca performansları gözlem yoluyla izlenebilir. Örneğin öğrencinin kullandığı argümanlarda insan hakları norm/standartlarına yapılan vurgu, etik kurallar çerçevesinde argümanları sunma gibi konular izlemede değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra, kurgusal davalar, geçiş dönemi adaleti süreçlerinde de bir eğitim aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin Ruanda’da “*gacaca*” adı verilen halk mahkemelerinde yargılama sürecine katılacak olan yerel halktan seçilen kişiler kurgusal davalar yaparak yargı süreçlerinin nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi edinmişlerdir.

Adaletsizliği ortaya koyma: Yargılaması bitmiş ya da yargılama yapılması gereken ama yargılamanın yapılmadığı durumlarda bir dava sürecinin kurgusal olarak yeniden tekrar edilmesi suretiyle kurgusal da-

valar adaletsizliği açığa çıkarma amaçlı kullanılabilir. Yargılaması biten davanın kurgusal dava yoluyla izlenmesi bir anlamda durum izlemesidir. Yasalar çerçevesinde verilen kararın ve uygulanan prosedürün hangi kısımlarının aksadığını gösteren ve olması gerekene dönük kararların alındığı bir izleme olarak adlandırılabilir. Kurgusal davanın kendisi hesapverilebilirliği sağlamak ve insan hakları ihlallerini görünür kılmak amacıyla izlemenin aracı olarak kullanılabilir. Politik bir eylemdir ve adalet isteğinin dışavurumudur.

Bu tür kurgusal davalar farklı adlarla birçok şekilde gerçekleştirilmektedir. En önemlilerinden biri 2000 yılında Japonya'da gerçekleştirilen "Kadınların Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi"dir. Asya'daki birçok kadın sivil toplum örgütü bir araya gelerek İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'da kadınları seks kölesi olmaya zorlayan yüksek rütbeli asker ve politikacıları eylemlerinden sorumlu tutmak ve Japonya devletinin tecavüz ve seks köleliği gibi insanlığa karşı işlenen suçlardan sorumlu olduğunu ortaya koymak amacıyla gerçek bir dava sürecini yaşama geçirmişlerdir. Üç gün süren mahkemede iddianameler sunulmuş, 75'ten fazla kadının tanıklığı dinlenmekle birlikte video yoluyla kaydedilen tanıklıklar da izlenmiştir. Bunun yanı sıra o dönem görev yapan iki asker de mahkemede tanıklık etmiştir. Kanıtlar sunulup tanıklar dinlendikten sonra farklı uzmanlık alanlarına sahip kişilerden oluşan yargıçlar tarafından karar açıklanmıştır. Japonya devletinin sorumluluğu ortaya konmuş ve seks kölesi olmaya zorlanan kadınların mağduriyetlerinin giderilmesi yönünde karar verilmiştir. Mahkeme boyunca elde edilen verilere dayanarak Japonya devletini sorumlu tutan kararın uluslararası insan hakları norm ve standartlarına göre değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme uluslararası hukukun alternatif bir yorumlaması olarak son derece önemlidir.

Ayça Kurtoğlu

BÖLÜM V

TOPLUMSAL CİNSİYET ANAAKIMLAŞTIRMASI

Toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması kavramı, BM Dünya Kadın Konferansları bağlamında bir süreç içinde ortaya çıktı. Toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının fikirsel arka planında 1975 (Mexico City) ve 1980 (Kopenhag) tarihlerinde yapılan Birinci ve İkinci Dünya Kadın Konferansları önemli olmakla birlikte, bu süreçte özellikle Üçüncü Dünya Kadın Konferansı'nda hazırlanan Nairobi İleriye Dönük Stratejiler toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının şekillenmesinde ve araçlarının tanımlanmasında önemli oldu. Örneğin, cinsiyete ayrıştırılmış ve toplumsal cinsiyet eşitliğini takip edecek bir mekanizmanın kurulması gibi fikirler açıkça ifade edildi. Üçüncü ve Dördüncü Dünya Kadın Konferansları arasındaki zaman diliminde önemli bir başka olay da 1993'de Viyana'da yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansı'dır. Bu konferansta, insan hakları kavramına kadının insan hakları eklendi. Ancak toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması, Pekin'de 1995'te yapılan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda Pekin Eylem Platformu'nun Deklarasyonu'ndaki Stratejik Hedefler'in sunulduğu metinde ilk kez açık olarak yer aldı. Pekin Deklarasyonu'nda toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması, toplumsal cinsiyet eşitliği için stratejik olarak önemli bulunan eğitim, karar alma, sağlık, kadına yönelik şiddet, silahlı çatışma, ekonomi, medya ve çevre politikası alanlarıyla ilişkili olarak ele alınmıştır.¹

Toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması Pekin Deklarasyonu'nda anılmasının ardından, öncelikle BM'nin Ekonomik ve Sosyal Haklar Konseyi tarafından hızla benimsenerek, kalkınma programlarına entegre edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması, BM

¹ <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>

gibi uluslararası örgütlerin ve Lizbon stratejisinden itibaren Avrupa Birliği'nin bir politikası olarak kabul edildi. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak pek çok devlet toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını uygulamaya koydu. Ancak uygulamalar her zaman başarılı olmadığı gibi, birçok uygulama da, Dünya Kadın Konferansları'nın bir çıktısı ve kadın hareketinin bir talebi olan kadın birimlerinin kapatılmasıyla sonuçlandı. Bu sonuç, kadın hareketinin kazanımlarında geriye gitmek demektir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmanın eşanlı olarak hem övgülere ve teşviklere konu olmuş, hem de eleştirilere hedef olmuştur. Toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması kisvesi altında kadın hareketinin kazanımlarını geriye götüren veya pek bir etkide bulunmayan uygulamalar nedeniyle, kimileri toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını bütünüyle eleştirmekte veya kuşku ile yaklaşmaktadır. Ancak kimileri de toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını toplumsal cinsiyet politikalarının geliştirilmesi için bir fırsat olarak görerek, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması uygulamalarını hem analiz edip, hem de yeni yöntemler üretmektedirler. Burada ikinci grupta yer alan Bacchi ve Evaline'in (2010) toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması yaklaşımını kullanmaktayız.

Neden Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması Kavramını Kullanıyoruz?

Ekonomik ve Sosyal Konsey'in benimsediği toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması anlayışı bu konuda Türkiye'deki en yaygın anlayıştır. Buna bağlı olarak, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması terimi Türkçeye yaygın olarak toplumsal cinsiyet perspektifinin bütün plan ve programlara yerleştirilmesi olarak tercüme edilmektedir. Ne var ki, söz konusu tercüme, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması teriminin içeriğini bütünüyle yansıtmaz.

Birinci Bölümde insan hakları anaakımlaştırmasıyla ilişkili olarak ifade edildiği gibi, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının yapılar (yapısal) ve uygulamalarla (niteliksel) ilişkili iki yönü vardır.

Kamuda yapısal toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması şunları içermelidir:

- Hükümetin müdahalesine açık olmayan bir Ulusal Mekanizma
- Cinsiyete ayrıştırılmış veri toplayacak kurum
- Her kamu kurumunda toplumsal cinsiyet eşitliği birimleri veya toplumsal cinsiyet eşitliğini gözden geçiren uzmanlar

- Toplumsal cinsiyet eşitliği hakkında politika belgeleri
- Bağımsız ayrımcılık/eşitlik birimleri

Uygulama veya politika yapım süreçlerinde toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının ana araçları şunlardır:

- Toplumsal cinsiyet analizi
- Toplumsal cinsiyet etki analizi

Yedinci Bölüm'de Türkiye'deki kamu kurumlarının yukarıdaki tanımdan daha dar kapsamlı bir yapısal izlemesi sunulmaktadır. Aşağıda ise toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının toplumsal cinsiyet analizi sunulmaktadır.

TOPLUMSAL CİNSİYET ANAAKIMLAŞTIRMASI, TOPLUMSAL CİNSİYET ANALİZİ VE HAK TEMELLİ İZLEME

Pekin Eylem Platformu Deklarasyonu'nun stratejik hedeflerinden biri insan hakları mevzuatının toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasıdır. Bu bir bakıma, insan hakları belge ve enstrümanlarının kendiliğinden toplumsal cinsiyete duyarlı olmadığı anlamına gelir. Ancak hak temelli izleme açısından bakıldığında, bu hedefle ilgili bir kaç temel boşluk bulunmaktadır. Bunlardan ilki, her ne kadar Ekonomik ve Sosyal Konsey toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasını hızlıca benimsemiş olsa da, yaptığı şey, toplumsal cinsiyet perspektifi içerilmiş hakların plan ve programlar aracılığı ile hayata geçirilmesi olmamış ve halihazırda var olan haklar çerçevesinde plan ve programlara toplumsal cinsiyet perspektifinin içerilmesinin ötesine geçmemiştir. İnsan haklarının toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması, ilk olarak BM Genel Sekreteri'nin 1997 yılındaki bir konuşması aracılığı ile tedavüle girmiştir. Bu bağlamda önemli görev özel raportörlere verilmiştir. İkinci olarak, Birinci ve Üçüncü Bölüm'de de bahsedildiği gibi, insan hakları, kalkınma, demokrasi ve güvenlik/barış temaları çerçevesinde anlamlı kılınmıştır. İnsan haklarının anaakımlaştırması her alanda eş zamanlı olarak gerçekleşmemektedir. Son olarak, insan hakları mevzuatı gibi, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması da, uluslararası düzeyde tanımlanmıştır ve yerel düzeye aktarılması gerekmektedir. Ancak insan hakları mevzuatından farklı olarak, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması, Pekin Eylem Platformu ve Deklarasyonu'nunda da vurgulandığı gibi, hu-

kuk kuralının uyumlulaştırılmasının ötesinde, politikalar kapsamında toplumsal cinsiyet analizi yapılmasını gerektirmektedir. Toplumsal cinsiyet analizinin en önemli belirleyici dayanakları “eşitlik” ve “toplumsal cinsiyet”tir. Sonuçta, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının odağında bulunan toplumsal cinsiyet analizi, toplumsal cinsiyetin nasıl kavramlaştırıldığına, eşitliği nasıl tanımlandığına ve eşitsizliklerin kaynağının ne olarak tanımlandığına göre farklı şekillerde yapılabilmektedir.

Diğer bölümlerde de belirttiğimiz gibi, toplumsal cinsiyet eşitliği, aynılık eşitliğinden tutun da, dönüştürücü eşitliğe kadar değişik içeriklerde tanımlanabilmektedir. Bu çerçevede, aynılık eşitliğine dayalı bir toplumsal cinsiyet analizi ile dönüştürücü eşitlik anlayışına dayalı bir toplumsal cinsiyet analizini karşılaştırıp, bunlardan birinin doğru, diğerinin yanlış olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Sadece birinin daha az kapsayıcı olduğunu veya dönüştürücü olmadığını, diğerinin ise daha içerici olduğunu ve norm niteliğindeki iktidar yapılarında dönüşümü hedeflediğini iddia etmek mümkündür.

Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırmasının Kavramları: Eşitlik

Toplumsal cinsiyet analizi

- Eşitlik – Ayrımcılık Yasağı
 - o Aynılık eşitliği
 - o Farklılık eşitliği
 - o Dönüştürücü eşitlik

Üçüncü bölümde ele aldığımız yukarıdaki eşitlik anlayışları arasındaki dönüştürücü eşitlik ve çoklu ayrımcılık yaklaşımları, keşişimsellik ile birlikte anılır.

- Dönüştürücü eşitlik
 - o Çoklu ayrımcılık
 - § Ek yapma
 - § Kategorik kimlikler
 - § Ayrı çözüm önerileri
 - o Keşişimsellik
 - § Eşitsizlikleri, ayrımcılık ve kimlik odaklı değildir, iktidar ile ilişkilendirir;
 - § Farklı ezilme biçimlerine odaklanır ve farklı ezilme biçimlerine göre öneriler getirir.

Ancak çoklu ayrımcılık anlayışı, eşitliği kimliklere bağlı olarak tanımlar. Bu nedenle, eşitliği kimlik kategorileriyle sağlamaya çalışır ve her farklı kimlik kategorisi için farklı çözümler üretir. Bu anlayışın yapı üzerinde dönüştürücü etkisi vardır; ancak her farklılık kategorisinden bakılsa bile, kesişen farklılıklar görülmesi mümkün olmadığı için, daha çok var olan ve norm olarak alınan sisteme ekleme yapma işlevi görür. Kesişimsellik anlayışı ise kimlik kategorileri yerine, topluca iktidar ve ezilme biçimlerini ortaya çıkaran iktidar yapılarına odaklanır. Bundaki amaç, var olan ve norm olarak alınan sistemi ve iktidar yapılarını dönüştürerek, her türlü ezilme biçiminin engellemek ve eşit biçimde var olabilme koşullarını yaratmaktır.

Aynılık eşitliği, toplumsal cinsiyeti kadın ve erkek olarak tanımlar; kadın ve erkek insan olarak aynıdır anlayışına dayanır. “Kanun önünde herkes eşittir”, aynılık eşitliğinin tipik bir ifadesidir. Tarihsel olarak kadının vatandaş sayılması bakımından ilerici bir anlayış olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından cinsiyeti görmezden gelen ve toplumsal cinsiyete dayalı iktidarı ortaya çıkarmayan bir yaklaşımdır; çünkü aynılık eşitliğine göre, kadın ve erkek insan olarak aynı oldukları için biri diğerini temsil edebilmektedir.

Farklılık eşitliği ise, toplumsal cinsiyeti kadın ve erkek olarak tanımlar; ancak kadını ve erkeği aynı saymaz. Bilakis, kadın ve erkek farklıdır ve ancak farklılıkları tanındığı zaman, eşitlik sağlanabilir düşüncesine dayanır. Buna göre, farklılıklar tanınmalı ve eşitlik sonuçları itibariyle olmalıdır. Farklılık eşitliği, toplumsal cinsiyete dayalı ataerkil iktidarın neden olduğu eşitsizlikleri ortaya koyar, ancak öne sürdüğü politika önerileri, eril yapının dönüştürülmesi yerine, kadınların eril yapılar içindeki varlıklarını kolaylaştıracak ve uyumunu sağlayacak kota uygulaması gibi mekanizmalara odaklanır.

Dönüştürücü eşitlik, “bütün yapılar ve ilişkiler bir norm temelinde inşa edilir” düşüncesine dayanır. “Farklılıklarla birlikte eşitliğin sağlanması için her farklılığın doğurduğu eşitsizliği ortaya çıkaran iktidar normlarının dönüştürmesi eşitliği sağlar” anlayışını, eşitlik arayışının merkezine koyar. Örneğin, siyasete katılım konusunda normdan farklı olarak ve dolayısıyla, eşitsiz konumda olanlar için kota önermek yerine, siyasetin işleyiş biçiminin eril yapısını dönüştürmeye yönelik önerilerde bulunur. İnsan hakları belgelerinde her eşitlik anlayışını buluruz ve birbi-

rinden farklı bu anlayışlara dayanarak politika önerebiliriz veya cinsiyete duyarlı hak temelli izleme yapabiliriz. Ama dönüştürücü eşitlik çerçevesinde hak temelli izleme yapmak için birden fazla insan hakları belgesini veya enstrümanını kullanmak gereklidir.

Toplumsal cinsiyet analizinin bir başka unsuru olan toplumsal cinsiyet de, farklı şekillerde kavramlaştırılmaktadır. Çok genel hatlarıyla ve kısaca ifade edildiğinde, toplumsal cinsiyeti beş değişik şekilde tanımlamak mümkündür:

1. Toplumsal cinsiyet kadın erkek arasındaki sosyal farklılıklara dayanır, ama sosyal farklılıkların çoğu doğustandır.
2. Toplumsal cinsiyet kadın demektir.
3. Kadın-erkek arasındaki değişmez biyolojik farklılıklara cinsiyet, toplumsal rollerden kaynaklı farklılıklara toplumsal cinsiyet denir.
4. Biyolojik farklılıklar değişmez, ama toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğe atfedilen rollerin yanı sıra, sınıf, kültür, etnik, yaş, engellilik, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği gibi farklılıkları içerir.
5. Sınıf, kültür, etnik, yaş, engellilik, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği gibi farklılıklar, iktidar ilişkileri içinde kurgulanır, iktidar ilişkilerinin işleyişine göre farklı deneyimlenir ve her eylem aracılığıyla yeniden üretilir.

Yukarıdaki tanımlardan ilki, geleneksel görüştür ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde eşitlik açısından bir değişim öngörmez. Tersine eşitsizlikleri doğallaştırır.

En yaygın sunumunda toplumsal cinsiyet, cinsiyetle karşıtlık içinde ele alınır. Bu anlayışa göre, cinsiyet, cinsiyet kategorilerini birbirinden ayıran biyolojik farklılıklara, toplumsal cinsiyet ise sosyal ve psikolojik farklılıklara karşılık gelir. Toplumsal cinsiyetin ilk kavramlaştırmasında ve feminist hareketin kavramı benimsediği ilk zamanlarda, toplumsal cinsiyeti cinsiyetle karşıtlık içinde sunmak gibi bir amaç güdülmese de, bu tanım, farklılık feminizmi veya ikinci dalga feminizm diye adlandırılan 1970'lerdeki kadın hareketi içinde en fazla benimsenen ve kamu politikalarında en yaygın kullanılan tanımdır. İkinci, üçüncü ve dördüncü

tanımlar ise, bu toplumsal cinsiyet kavramlaştırmasının uyarlamalarıdır. Dördüncü tanım, diğerlerinden biraz farklı olarak, farklılık eşitliğinden dönüştürücü eşitlik anlayışına geçişi de simgeler.

Yukarıdaki beşinci tanım, aşağıda sunulmakta olan toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının temel aldığı tanımdır. Bu tanım diğer hepsinden farklıdır, çünkü hem toplumsal cinsiyeti deneyimlememize aracılık eden iktidarı ortaya koyar, hem de toplumsal cinsiyeti kamunun, sivil toplumun, toplumsal kurumların veya bireylerin her eylemi aracılığı ile ürettiği ve yeniden ürettiği bir şey olarak tanımlar. Buna göre, toplumsal cinsiyetin kendisi de, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri de, bir yerde, bir zamanda üretilmiş bir şey değildir. Her an, her yerde, her eylem veya fiilde sürekli üretilmektedir. Bizatihi toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının kendisi, bütün kamu politikaları ve izleme gibi toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik fiiller veya eylemler de söz konusu üretimin bir parçasıdır. Bu anlayışa göre, toplumsal cinsiyet her eylem aracılığı ile yeniden üretiliyorsa, dönüşümün kendisi de ancak her eylem yapılan müdahale ile mümkün olur.

Bacchi ve Eveline (2010) anaakımlaştırma yöntemlerini rasyonel toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması (basit eşitlik anlayışı) ve derin toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması olarak ikiye ayırır. Bunlardan rasyonel toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması, eşitsizlik üreten iktidarların norm olarak kabul eden yapılarını ve uygulamalarını eşitsizlik üretmemesi yönünde tamamen dönüştürmesini hedeflemez, bu perspektif bunu öngörmez. Bu nedenle, Bacchi ve Eveline bunu basit eşitlik anlayışı olarak tanımlar ve bu kapsamda gerçekleştirilen anaakımlaştırmanın esas olarak “kafa” veya faaliyet saymaya dayandığı gerekçesiyle, rasyonel toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması olarak adlandırırılar.

Bacchi ve Eveline'e (2010) göre, dönüşüm için derinlikli bir toplumsal cinsiyet analizi yapılması gerekir. Derinlikli toplumsal cinsiyet analizi aşağıdaki unsurları içermelidir:

Kavramsal öncüller (çerçeve sorunu)

- Ana kavramların anlamlarını tanımlama
- Problemin sunumu: Her konu, bir sorun olarak değişik şekillerde

tanımlanabilir. Örneğin, kadına yönelik şiddet toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir tezahürü, kadına yönelik bir ayrımcılık biçimi veya hastalıklı erkeklerin eylemi vs. olarak tanımlanabilir. Problemi nasıl sunduğumuz, çözümlerimizi de belirleyeceği gibi, toplumsal cinsiyeti nasıl anladığımızı ve yeniden ürettiğimizi de belirler.

- Bağlamın sunulma biçimleri: Her problem çeşitli bağlamlarda tanımlanabilir. Örneğin, erken evlilik kültürle bağlantılı bir problem olarak ele alınabileceği gibi, kadınların güçlenmelerinin ve kapasitelerinin geliştirmelerinin önünde engel oluşturan veya kadının stratejik çıkarları için engellenmesi gereken bir olgu olarak sunulabilir.

Bunun için aşağıdaki soruları sormak ve cevaplamak gerekir:

İcraat uygulamaları

- Politikanın uygulama sorumluluğunun yeri/makamı
- Analiz yöntemleri
- Kaynak ayırma
- Değerlendirme
- Eğitim
- Yapının analizi: Toplumsal yapı analizi, derinlikli toplumsal cinsiyet analizinin bir parçasıdır ve iktidarın kurulmasına aracılık eden kurumlara veya yapılara odaklanmalıdır.
 - o Toplumsal cinsiyete dayalı iktidarı doğuran yapılar/kurumlar: Aile, devlet, piyasa, toplumsal ilişkiler

Toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması devletin üretimine aracılık ettiği mekanizmaları dönüştürmeyi hedefler. Toplumsal cinsiyet temelli eşitliği hedefleyen toplumsal cinsiyet analizi hem ataerkil hem de heteronormatif yapıların analizine odaklanmalıdır.

- Süreçlerin analizi: Süreçler konusunda dikkat edilmesi gereken husus, stratejik ve pratik çıkarlar ayrımıdır. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet kategorilerinin homojen olmadığına dikkat etmek gerekir.

Ayrıca, bireyler için pratik çıkarların stratejik çıkarlardan önce geldiği ve pratik çıkarla entegre stratejik çıkar çözümlerinin sunulması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

- Eşitlik kriterlerinin dikkate alınması: Eşitlik kriterleri, ayrıca bağımsızlık ve çeşitlilik perspektifleriyle de birleştirilmelidir.

Derinlikli bir toplumsal cinsiyet analizi yaparken şu sorular önem kazanmaktadır:

1. İlgili politika alanında (örneğin, kadına yönelik şiddet) sorun alanı nasıl sunuluyor?
2. Hangi varsayımlar sorunun sunulma biçimini anlamlı kılıyor?
3. Sorunun sunulma biçimi nasıl ortaya çıkıyor?
4. Sorunun bu şekilde sunulmasında sorunsallaştırılmayanlar nelerdir? Neler sessizleştiriliyor? Sorun başka türlü düşünülebilir mi?
5. Sorunun bu şekilde sunulması ne tür etkiler yaratmaktadır?
6. Sorunun bu sunumu, nerede, nasıl üretildi, uygulandı ve savunuldu? Bu sunum nasıl sorgulanabilir, alt üst edilebilir ve yerine ne koyulabilir?
7. Yukarıdaki soruları, sorunun analizi için kendi verdiğimiz cevaplara da uygulayınız.

Ayrıca derinlikli toplumsal cinsiyet analizinde dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır:

- Toplumsal cinsiyetle bağlantılı toplumsal hareketlerin politikalarla ilişkisi genel olarak eşitsizliklere tepki vermek biçiminde gelişmektedir. Oysa bunun yerine, kamu politikalarına cinsiyeti kurgulayan veya yaratan süreçler olarak yaklaşılması gerekir. Örneğin, kadın hareketinin kadına yönelik şiddeti sorgulaması ve söz konusu şiddete karşı verdiği mücadele, basitçe kadına yönelik şiddetin bir sorun olarak herkesçe açıkça tanınmasını sağlamaya yönelik değildi. Kadın hareketi, hem şiddetin özel alandaki mevcudiyetini göstererek özel alanı bir politika alanı haline getirdi ve müdahaleye açtı, böylece özel alanı yeniden kurguladı, hem şiddeti bir iktidar kurma aracı ola-

rak kavramlaştırdı, hem de kadını bu bağlamda yeniden tanımladı –tanımlamaya da devam etmektedir. Bu nedenle, şiddet görmüş ve şiddet ortamını deneyimlemiş kadınların mağdur olarak adlandırılmaması gerekir; şiddet kurgusu içindeki kadını var olan anlama ve kavrayış biçimlerinden çıkarıp, yeni bir anlamlandırma bağlamına yerleştirilmesi gerekir.

- Politika, toplumsal cinsiyetin sürekli oluşturulduğu bir süreç olarak görülmelidir. Yukarıda ana hatlarıyla sunulan beşinci tanımdaki toplumsal cinsiyet anlayışı, her fiili toplumsal cinsiyeti yeniden üreten veya dönüştüren bir eylem olarak gördüğü için kamu politikalarını da toplumsal cinsiyet kurgusunun bir parçası olarak görür. Bu politikaların uygulaması da toplumsal cinsiyetin yeniden üretilme süreci olarak analiz edilmelidir. Örneğin, kadına yönelik şiddetin kamu politikalarına girip özel alana odaklanması ve oradan ailede evrilmesi sürecinde, kadına yönelik şiddetle mücadele, içinde aile geçen her program, kanunun, yapının vb. heteroseksüel ve antidemokratik milli aileyi yeniden üretmektedir.
- Politika önerilerimizin, dünyayı toplumsal cinsiyetle ilgili olarak nasıl algıladığımızı biçimlendirdiğini akılda tutmamız gerekir. Örneğin, toplumsal cinsiyet anlayışımız kadın ve LGBTİ'yi ve bunların içindeki farklılıkları içerebilir. Ancak toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadele, politika önerilerimizin tamamını bu toplumsal cinsiyet anlayışına oturtmadığımızda, politika önerimiz, “toplumsal cinsiyet=yetişkin kadın” anlayışını yeniden üretecektir. Dolayısıyla, böyle bir durumda, kendi toplumsal cinsiyet anlayışımıza rağmen, örneğin toplumsal cinsiyet temelli şiddet bağlamında “toplumsal cinsiyet=yetişkin kadın” algımızın oluşması gibi bir sonuç ortaya çıkacaktır.
- Politika önerilerimizde ve politikalarda neleri varsaydığımızı sorgulamamız gerekir. Politikanın sonuçlarının etkilerini değil, varsayımlarımızın sonuçlarının ne olduğunu sorgulamanın yollarını araştırmamız ve politikalarımızı sürekli gözden geçirmemiz gerekir. Örneğin, kadına yönelik şiddetle mücadelede özel alanın sorgulanmasının sonucu, aileye odaklanmak oldu. Neticede bu sonuç, mücadelenin ilk başında egemen olan “toplumsal cinsiyet=(yetişkin) kadın” kurgusuyla uyumlu bir etkidir.

Bacchi ve Eveline'in dikkat çektiği bu hususlar son derece önemlidir. Ayrıca, derinlikli toplumsal cinsiyet analizi için önerdikleri yöntem, toplumsal cinsiyet etki değerlendirmesini de içermelidir. Yaygın uygulamada etki değerlendirmesi, bir politikanın uygulanmasından sonra, uygulamanın etkilerinin neler olduğu ve ne yönde geliştiklerinin sorgulanması şeklinde yapılmaktadır. Derinlikli toplumsal cinsiyet analizinin parçası olan etki değerlendirmesi ise bir politika önerisinin tasarlanması sırasında ve politikanın uygulanmasından önce yapılmaktadır. Bunun anlamı şudur: Sürekli yeniden üretilen toplumsal cinsiyetin, ilgili politika ile yeniden üretileceğinin en başından bilinmesi suretiyle, politika veya öneriler, toplumsal cinsiyeti nasıl ürettikleri konusunda bir etkinin beklenmesi ve süreç içinde sürekli üretilmekte olan toplumsal cinsiyetin sonuçları da dikkate alınarak, gözden geçirilmelidir.

Derinlikli toplumsal cinsiyet analizini, ayrıca toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme bağlamında da düşünmek gerekir. Hak temelli izleme, bir politik eylem biçimidir. Her eylem gibi bu eylem de toplumsal cinsiyeti sürekli üretir ve yeniden üretir. O halde, cinsiyetsiz tanımlanmış olan bir hak temelli izlemenin, aynılık eşitliğini ve "toplumsal cinsiyet=biyolojik kategoriler" şeklinde anlaşılan bir toplumsal cinsiyeti ürettiğinin farkında olmak gerekir. Bu durumda, hak temelli izleme yapan bir sivil toplum örgütünün, toplumsal cinsiyete duyarlı bir izleme çalışması yapabilmek için her çalışmasında izlemenin yapısı ve süreçleriyle ilgili olarak yukarıdaki soruları sorması gerekir.

BÖLÜM VI

YÖNTEM VE TEKNİKLER ÜZERİNE

İzleme ve değerlendirmenin nasıl yapılacağı sorusu çok çeşitli şekillerde yanıtlanabilir. Kimi yaklaşımlar birtakım teknik unsurlar ve uzmanlık bilgisi olmaksızın yapılamayacağını ifade eder (örneğin bkz. Marcelino, 2004). Diğerleri ise, izleme ve değerlendirmeye konu olan alana ve bunu gerçekleştirecek olan örgütün yapısına ve kapasitesine göre değişiklik gösteren ve şekillenen, herkesin kendince yapıp ortaya koyduğu bir uygulama olduğunu vurgular¹ (örneğin bkz. Kennan vd. 2011). Bunların yanında, izleme ve değerlendirmenin uzmanlık bilgisinin sınırları içine sıkıştırılmaması, yaygın ve katılımcı bir yaklaşımla birlikte öğrenme ve güçlenme perspektifi içinde değerlendirilmesi gerektiği görüşü de izleme ve değerlendirmenin nasıl yapılacağı sorusuna yönelik tartışma içinde ifade bulur (örneğin bkz. Ramilo ve Cinco, 2005).

İzleme ve değerlendirme, hem yapılaş biçimi hem de kapsam, derinlik ve odak açısından çeşitlilik gösterebilir; birey, topluluk toplum, siyasi yapılar ve yasalar gibi farklı düzeylerde gerçekleştirilebilir; sağlık, güzellik, yasalar, gibi izlemeye konu olan alan açısından farklılaşabilir (UNHCR, 2003:99).

O halde, toplumsal cinsiyete duyarlı ve hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmalarının referans hattı (insan hakları); kullanılan analitik araçlar (normlar, standartlar ve göstergeler aracılığıyla yürütülmesi); odağı (hak sahipleri ve yükümlülük sahiplerini konu edinmesi); amaçları

¹ Kennan vd., çocukların ve gençlerin halklarının izlenmesi ile ilgili çalışmalarında, farklı modellerin incelenmesine ve literatür çalışmalarına dayandırdıkları gözlemleri sonucunda hak temelli izlemenin *modus operandi*, yani herkesin kendince yapıp ortaya koyduğu bir uygulama olduğu gözlemini dile getirmektedirler (Kennan vd., 2011:27).

(insan haklarının gerçekleşmesi) açılarından bir ortaklığın söz konusu olduğunu, ancak yöntemlerin ve yaklaşımların kurumsal kapasitesi, yerel özellikler gibi pek çok farklı nedenle de çeşitlilik göstereceğini söylemek mümkündür.

Bu metin söz konusu ortaklıklar ve çeşitlilikler üzerinde durmak, izleme ve değerlendirmenin aktörleri, teknikleri ve araçlarına ilişkin bilgiyi özetlemektedir. Aşağıda yer alan bilgi ve tartışmalar insan haklarına dayalı izleme ve değerlendirme çalışmalarının üretiminde kaçınılmaz olan teknik yapıyı değil, bu çalışmaların çeşitliliğini gözler önüne serer ve kullanıcılara söz konusu araçları tanıtmaya amacı taşır. Hak temelli çalışmanın doğal bir parçası olan izleme ve değerlendirme çalışmalarının bilgisini erişilebilir kılmayı hedefler.

İZLEME VE DEĞERLENDİRMENİN AKTÖRLERİ

İzleme ve değerlendirme, hem çalışmayı gerçekleştiren, hem de çalışmaya konu olan alanla ilişkili tüm toplumsal konuları içeren bir süreçtir. Aşağıda izleme ve değerlendirme yapan uluslararası kuruluşlar, ulusal birimler ve sivil toplum olmak üzere üç ana kategoriye değinilmekte, ardından uzmanlık bilgisinin yeri ve anlamı tartışılmakta, izleme ve değerlendirme yapılan alanla ilişkili grupların katılımı ve işbirliğine ilişkin konular ele alınmaktadır.

Uluslararası kuruluşlar

Guzman ve Verstappen (2003) izleme ve değerlendirmenin yapıldığı üç düzeyden biri olarak uluslararası düzeyde yürütülen çalışmalara değinmektedir. Yazarlara göre, uluslararası kuruluşlar izlemeye konu olan alana ilişkin standartları belirler ve taraf ülkelerin söz konusu standartlarda hizmet üretip üretmediğini izlerler. Uluslararası kuruluşlar küresel ve bölgesel olarak üzere iki düzeyde ele alınabilir.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER düzeyinde anlaşma temelli komiteler, özel raportörler (ülke özel raportörleri ve konu özel raportörleri), BM insan hakları komisyonuna bağlı birimler, alt komisyonlar ve çalışma grupları (insan hakları komisyonu tarafından belirli konularda çalışmak üzere görevlendirilen küçük komiteler) sayılabilir. Ayrıca, ILO, UNESCO, WHO

gibi uluslararası uzmanlaşmış kuruluşların da, küresel izleme aktörleri arasında yer aldığı söylenebilir. Hükümetler arası bölgesel kuruluşlar ise Amerika Devletleri Örgütü'ne bağlı Amerika İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi; Afrika Birliği'ne bağlı Afrika İnsanların ve Halkların Hakları Komisyonu ve Mahkemesi; Avrupa Konseyi'ne Bağlı Avrupa İnsan Haklarının Korunması ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi bölgesel mevzuatına dayalı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir (Guzman ve Verstappen, 2003; Woldergiorgis: 2013).

Devlet kuruluşları

Devlet kuruluşları uluslararası standartların kabul edilmesine ilişkin süreci takip eder ve kendi uygulamalarında bu standartların yükümlülükler çerçevesinde düzenlenmesini sağlamaya yönelik izleme yapar. Windfuhr, devlet kurumlarınca gerçekleştirilen izlemede devletin tam bir politik kararlılık göstermesi ve ilgili birimleri izlemeye istekli olması gerektiğini vurgulamaktadır (Windfuhr, 2006).

Devlet tarafından gerçekleştirilen izleme değerlendirme çalışmaları, devletin imzacısı olduğu uluslararası sözleşmelerin gereğidir ve devlet bu sözleşmelerin öngördüğü raporların hazırlanmasından sorumludur (bkz. Brett, 2009).

BM aşağıdaki 6 anlaşma gereğince raporlama önermektedir:

- Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsanı veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme
- Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
- Çocuk Hakları Sözleşmesi²
- İstanbul Sözleşmesi

² Türkiye'nin bu kapsamda hazırladığı raporlar ile talep ediliş ve veriliş tarihleri için bkz: http://www.stopvaw.org/Reporting_Schedule30

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

Bu yedi sözleşme, sözleşmelerin uygulanmasını içeren izleme komitelerinin kurulmasını öngörmektedir. Taraf ülkeler izleme yapıları için düzenli raporlar hazırlanmasını sağlamaktan sorumludurlar ve bunun için gerekli düzenlemeleri yaparlar.

Avrupa Birliği'nin insan hakları ile ilgili bazı mekanizmaları ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Kurum	Yapı
Avrupa Konseyi	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Avrupa İşkenceyi Önleme Komite Avrupa Sosyal Haklar Komitesi
Avrupa Birliği	Avrupa Adalet Divanı Avrupa Komisyonu Avrupa Parlamentosu
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı	Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi İzleme Birimi

Kaynak:

http://www.stopvaw.org/enforcement_mechanisms_in_the_european_human_rights_system

Türkiye'de KEFEK ve ombudsmanlık gibi doğrudan izleme ile ilgili kurumlarla, kimi bakanlıkların ve kamu kurumlarının kendi örgütsel yapıları, iş ve işleyiş süreçlerini izleyen yapılar bulunmaktadır³.

Sivil İzleme

İzleme ve değerlendirme çalışmalarının ana aktörlerinden biri de bağımsız sivil örgütlerdir. İnsan haklarına ilişkin sorumlulukların yerine getirilip getirilmediğinin ya da ne şekilde yerine getirildiğinin ortaya koyulması ise insan haklarının gerçekleşmesi niyetiyle örgütlenen her sivil oluşum için kaçınılmaz bir çalışma alanıdır. Bu yaklaşımın sistematik ve tekrarlanabilir hale getirilişi sivil izleme değerlendirmenin temellerini oluşturmaktadır

³ İnsan hakları ve izleme ve değerlendirme alanında çalışmalar yürüten ana kurumsal yapılara ilişkin bilgiye bu çalışmanın diğer bölümlerinde yer verildiğinden burada ayrıca ele alınmamıştır.

Brett, devlet tarafından gerçekleştirilen izleme ve değerlendirme çalışmalarının çoğu zaman devletin imzacısı olduğu sözleşmelerin öngördüğü raporlamaların hazırlanmasından ibaret olduğunu söyler ve bu raporların hak ihlallerine ilişkin sınırlı bilgiler içerdiğine, kimi problemlerin “önemsenememesine ya da göz ardı edilmesine yol açacak şekilde” ifade edildiğine dikkat çeker (Brett 2006, 679).

Öte yandan, Çalı ve Bruch (2011) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarının izlemesine yönelik olarak hazırladıkları rehberde, sivil toplum tarafından gerçekleştirilecek izleme ve değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır. Yazarlara göre, devletler siyasal açıdan tartışmalı konuları ele almakta isteksiz olabilirler; siyasal açıdan popüler olmayan konulara öncelik vermeyebilirler ve bu nedenle, yavaş hareket edebilirler; kimi zaman söz konusu ihlale ilişkin kararın yerine getirilmesi için gerekli kapasiteye sahip olmayabilir ve uygulamada yetersiz kalabilirler; uygulama süreçlerinde “mümkün olanın en azını yapmak” güdüsüyle davranabilirler. Resmin bütünü görmek, devlet tarafında gerçekleştirilen raporlamaların yanında ancak sivil toplum örgütleri tarafından gerçekleştirilen izleme ve değerlendirme çalışmalarından üretilen bilgiye başvurarak ile mümkün olabilir.

Devletin uluslararası raporlarına ilişkin çalışmalarının dışında bağımsız sivil örgütler, kendi mücadele alanlarında uluslararası standartların oluşturulması konusunda baskı unsuru olurken, devletin yasa ve uygulamalarında onaylamış olduğu mevcut standartlara uygun davranıp davranmadığına yönelik izleme ve değerlendirme yaparlar (Guzman ve Verstappen 2003: 16-23; Woldegiorgis, 2013; Çalı ve Bruch, 2011).

Sivil toplum örgütlerinin devletler tarafından hazırlanan raporlarda görünmez olan gerçeklerin ortaya koyulmasındaki isteklilikleri onları, herhangi bir uluslararası sözleşme tarafından talep edilmediği halde, raporlama yapmaya sevk etmiş, bu yaklaşım süreç içinde kurumsallaşmış, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 1996/31 sayılı kararı ile sivil toplum örgütlerine istişare niteliğinde bir statünün tanınmıştır. Bağımsız sivil örgütlerin yürüttüğü izleme ve değerlendirme çalışmaları, insan haklarının gerçekleştirilmesi konusunda özellikle uluslararası düzeyde etkili olmakta ve BM ya da Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler devletin hazırladığı ulusal raporlara paralel olarak sivil örgütlerin hazırladığı raporları dikkate alınmaktadır.

Sivil toplum örgütlerince yürütülen Bağımsız izleme ve değerlendirme çalışmalarının alanda yaratacağı etkileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkün

- *Bilgi ve deneyim aktarılması:* Bağımsız izleme ve değerlendirme çalışmaları alandaki örgütlerin deneyimlerinin politika uygulama süreçlerine dâhil edilmesi için de bir araçtır. Sivil örgütlenmelerin gerçekleştirdiği izleme ve değerlendirme çalışmaları “uygulamaya istekli olmayan kamu yetkilileri ve siyasiler üzerinde baskı kurabilecek ve uygulamaya istekli olan kamu görevlilerine de destek sağlayabilecek konumdadır” (Çalı ve Bruch, 2011:5).
- *Hesap verebilirlik:* STÖ’lerin, devletin uluslararası yasalar tarafından yükümlü kılındığı alanlarda “reform sürecini daha yakından izlemesi ve vatandaşların haklarını devletin hesap verebilirliğini sağlayarak koruması gerekmektedir” (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006: 125).
- *Uluslararası standartların benimsenmesi:* Sivil toplum örgütleri izleme yapılan alana ilişkin standartların belirlenmesi için uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapabilir, uluslararası standartların devlet tarafından benimsenmesi konusunda lobicilik faaliyeti yürütebilir. (Woldegiorgis, 2013).
- *Savunuculuk ve politika:* İzleme raporlarını ve çalışmalarından çıkan sonuçları, insan haklarına ilişkin politikaları geliştirirken ve savunuculuk yaparken eylemlerini desteklemekte kullanabilir, insan hakları alanındaki uygulamalar hakkında halkın bilgilendirilmesi işlevini yerine getirirken, uluslararası izleme örgütlerine de bilgi sağlayabilir. (Çalı ve Bruch, 2011).
- *Gölge raporlar ve bilginin uluslararası alanda paylaşılması:* Sivil toplum örgütleri, devlet tarafından yürütülen izleme çalışmalarının ve bu çalışmalar sırasında kullanılan göstergelerin geçerliliğini de değerlendiren uygulamalar yürütebilir ve gölge raporlar hazırlayabilirler (Guzman ve Verstappen, 2003; Jacobsen, 2008). Gölge raporlar, sivil toplum örgütlerinin, devletin uluslararası alanda imzacısı olduğu anlaşmalar gereğince aldığı sorumluluklarına ilişkin olarak uluslararası topluma sunduğu periyodik raporları tamamlayıcı nitelikte raporlardır. Devlet ile toplum arasında söz konusu alanın pratik edilmesine

ve değerlendirilmesine ilişkin bir farklılık varsa, bunun ortaya çıkarılması ve konuyla ilgili fiili durumun bilgisine ulaşılmasını sağlama-sı açısından gölge raporlar son derece önemlidir.

Sivil toplum örgütlerinin gerçekleştireceği “izleme değerlendirme çalışmalarını planlanması” dediğimizde mevcut kurumsal kapasitenin net olarak değerlendirilmesi ve yürütülecek olan çalışmanın sınırlarının bu kapasite dâhilinde gerçekleştirilmesini kastederiz. Bir izleme değerlendirme çalışması oluştururken, ekibin kapasitesi, zaman ve diğer olası kaynaklar dikkatli biçimde değerlendirilmeli, örgütsel yapının niteliklerinin göz önünde bulundurulmalı, gerektiğini, bu yapıya metotlar ve araçlar seçilmelidir (bkz. Baliwala&Pittman, 2010). Böylece mevcut kaynaklarla yürütülebilecek bir çalışmanın kapsamı, bu kapsama uygun çalışma yöntemleri belirlenebilir ve böylelikle, yönetilebilir bir çalışma planlanabilir.

Kimi zaman kadın örgütleri ve diğer sivil toplum örgütleri, örgütsel kapasite yetersizliğinin izleme ve değerlendirme çalışmalarını yürütmeye elvermediğini ifade edebilmektedirler. Ancak farklı kapsamlarda ve farklı yöntemlerle savunuculuk yapılan alanlarda, savunuculuğu destekleyecek bir izleme yaklaşımı içinde olmak ya da gerekli işbirlikleri ile farklı kaynakları birleştirerek çalışmak mümkün olabilir. Bu alanda çalışma yapmak isteyen sivil örgütlenmeler önce izleme ve değerlendirmenin ne olduğu, nasıl yapılabileceği ve ne işe yarayacağına ilişkin bir farkındalık geliştirmeli, ardından kendi yapılarına uygun izleme çalışmalarına yönelmelidir⁴.

İzleme ve değerlendirmeye ilişkin çalışmalar yürüten sivil yapılar arasında akademi de sayılmalıdır. Devletten ve resmi ideolojiden bağımsız olan ya da olması beklenen akademik çalışmalar arasında izleme ve değerlendirme de zaman zaman kendisine yer bulmaktadır. Çeşitli üniversiteler bünyesinde gerçekleştirilen ya da bu çalışmaların niteliğine ilişkin bilgi birikimi oluşturma, eğitim materyali sağlama, teknik kapasite geliştirme gibi çalışmalar, akademik danışmanlıklar bu kapsamda değer-

⁴ Mor Çatı tarafında kürtaj hakkına ilişkin, kamu hastanelerinde kürtaj yapılıp yapılmadığında dair bir tek soru ile yürüttükleri çalışma kurumsal kapasite ve işbirliği içinde kolayca çözümlenen bir izleme çalışması olarak tipik bir örnektir. Alandan toplanan bu bilginin kürtaj hakkının yerine getirilmemesi ve kürtaj hakkına ilişkin hizmet sunumundaki eksiklik, dolayısıyla sorumluluğun yerine getirilmemesi çerçevesi içinde kısa bir değerlendirmesi de yapılmıştır.

lendirilebilir. Bu çerçevede kimi zaman üniversiteler ile sivil toplum örgütleri arasında işbirlikleri de burulabilmektedir.

Türkiye’de özellikle İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yürütülen çalışmalar buna örnek gösterilebilir. Üniversite bünyesinde yer alan Kamu Harcamaları İzleme Eğitim Programı, Kamu Harcamaları İzleme Platformu ile ilişki içinde sürmektedir. Benzer biçimde TOHAD öncülüğünde gerçekleştirilen Engelli Hakları İzleme Grubu da İstanbul Bilgi Üniversitesi işbirliği ile yürütülmektedir. Ayrıca, özellikle vaka izleme konusunda üniversitelerin insan hakları merkezlerinin çalışmaları insan hakları alanında gerçekleşen izleme ve değerlendirme çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

İnsan hakları ve kadın hakları alanında sivil toplum örgütlerince yürütülen izleme ve değerlendirme çalışmaları sadece yerel ya da ulusal bağlamda düşünülmemelidir. Özellikle uluslararası alanda faaliyet gösteren ve sınır ötesi izleme ve değerlendirme çalışmaları yürütülen sivil toplum örgütlerince yürütülen çalışmalar insan hakları alanında gerçekleştirilen izleme ve değerlendirme çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturur. Bu çerçevede, özellikle hak ihlalinin gerçekleştiği ya da gerçekleşmesi ihtimali olan zamanda ve yerde izleme ve değerlendirme yapan bir yaklaşım güdülmekte⁵, ayrıca izleme ve değerlendirme çalışmalarının içeriğine dair önemli bir bilgi birikimi oluşmaktadır. Ulusal seçimlere ya da Gezi Direnişi sırasında yaptıkları izleme çalışmalarının sonucu olarak ortaya çıkan Uluslararası Af Örgütü’nün raporlamaları, İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) tarafından yürütülen izleme çalışmaları, ulusal seçimlerin uluslararası gözlemcilerle izlenmesi gibi faaliyetler buna örnek gösterilebilir. Uluslararası Af Örgütü, Avrupa Kadın Lobisi, Kadına Karşı Şiddeti Durdurun! (Stop Violence Against Women), İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) gibi çok sayıda uluslararası sivil örgüt bölgesel ve küresel bazda izleme ve değerlendirme çalışmaları yürütmektedir.

⁵ Bu yaklaşımı vaka temelli ya da oluş temelli izleme (fact-finding) olarak adlandırmak mümkün (ayrıtılı bilgi için bkz. Guzman and Verstappen, 2003; Jacobsen, 2008).

İZLEME DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASININ YÜRÜTÜLMESİNDE AKTÖRLERİN İLİŞKİLENME BİÇİMİ

İzleme ve Değerlendirme Ekibi ve Uzmanlık

İzlemeyi yapacak yapının sivil bir yapı mı, kamuya ait bir yapı mı, yoksa uluslararası bir örgüt mü olduğundan bağımsız olarak izlemeyi gerçekleştirecek olan ekibin kompozisyonu yürütülen çalışmalarda belirleyici olabilmektedir. Marcelino (2004:4) özellikle kadın haklarına ilişkin izleme değerlendirme çalışmalarında çalışmayı yürütecek olan ekibin bakış açısı ve uzmanlık düzeyi bakımından yeterli olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, söz konusu çalışmalarda, insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında farkındalığı ve uzmanlığı olan, izleme ve değerlendirme konusunda yetkin, izlemeye konu olan alana dair bilgisi olan uzmanların görev alması, bu nitelikleri içinde barındıran bir ekibin izleme değerlendirme çalışmalarını yürütmesi önemlidir (ayrıca bkz. Ramilo ve Cinco, 2005).

Cinsiyet eşitliğinin toplumsal, sosyal, ekonomik, siyasal, hukuksal pek çok konuyla birlikte düşünülmesi gerekir (Marcelino, 2004; Bamberger, 2013). Bu yönüyle toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması ile doğrudan ilişki içindedir. Marcelino “kadınların insan haklarına dayalı bir izleme ve değerlendirmenin, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasına ilişkin mevcut kavramsal karışıklıkları giderme konusunda önemli bir yol alınmasını sağlama potansiyeline sahip” olduğunu ifade etmektedir (2004: 4). Ramilo ve Cinco, ekip içinde “toplumsal cinsiyet konularında bilgili ve deneyimli en az bir uzmanın ve izlemeye konu olacak spesifik alanın (işkence, engellilik, çocuk hakları vb.) bilgisine sahip en az bir uzmanın ekip içinde yer almasını”, izlemeye konu olan alanın kadın hakları ve cinsiyet eşitliğiyle doğrudan ilişkili olup olmadığına bakılmaksızın tüm izleme ve değerlendirme çalışmalarında da “çalışmayı yürütecek olan tüm ekibin toplumsal cinsiyet duyarlılığı geliştirmesine olanak sağlayacak eğitimlerin planlanmasını ve gerçekleştirilmesi”ni önermektedir (Ramilo ve Cinco, 2005: 79).

Bu tür bir yaklaşım hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmalarının toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım içinde gerçekleşmesi konusunda anaakımlaştırıcı bir etki yaratabilir; mevcut çerçevelerin top-

lumsal cinsiyet bakış açısından değerlendirilmesi, eksikliklerinin tespit edilmesi ve yeniden biçimlendirilmesi için bir olanak yaratabilir. Alan uzmanlarının farkındalığının gelişmesi, kullanılan analitik araçların yeni bir perspektiften gözden geçirilmesini sağlayacaktır. Eğer izleme ve değerlendirmenin eşitlikçi ve adil bir toplum düzeninin kurulması yönünde bir değişim yaratması amaçlanıyorsa, bunu gerçekleştirebilmek için kendi sisteminin ve çerçevesinin de eşitlikçi ve adil olması gerekir. Bu da ancak toplumsal cinsiyet ilişkilerini tahlil edebilme kapasitesine sahip bir izleme ve değerlendirme çerçevesi kurmakla mümkün olabilir.

Katılımcı Yaklaşım

Etkin bir izleme ve değerlendirme çalışması, buna konu olan alana ilişkin tüm tarafların görünür olmasını gerektirir. Özellikle ana paydaşların çalışmanın tüm aşamalarına katılımının sağlanması, izleme ve değerlendirmenin etkinliğini artıracak en önemli unsurlardan biridir. Katılımcı yaklaşımla yürütülecek bir izleme ve değerlendirme çalışması içinde, hak sahiplerinin, sorumluluk sahiplerinin ve izleme değerlendirme sürecinden etkilenen tüm toplumsal kesimlerin katılımını sağlamaya olanak verilmelidir. Katılım hem planlama, hem uygulama aşamasında önceliklidir (Marcelino, 2004). Kaldı ki, katılım temel insan haklarından biridir. Katılım, hak temelli yaklaşımla çalışmalar yürütülen bir örgütlenme için temel bir prensip olmalıdır. Bu prensip izleme ve değerlendirme çalışmalarında özellikle takip edilmelidir.

Katılımcı bir izleme ve değerlendirme yaklaşımının 4 önemli etkisi vardır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- farklı deneyimlerin görünür kılınması ve hesaba katılması;
- teknik yeterliliğe ve uzmanlık bilgisine dayalı hiyerarşinin ve izlenen ile izleyen arasındaki eşitsiz ilişkinin dönüştürülmesi ve karşılıklılık ilkesinin hayata geçirilmesi;
- izleme ve değerlendirme çalışmasının hesap verebilirliğinin artması;
- izleme ve değerlendirme çalışmasının tüm paydaşlar tarafından benimsenmesini sağlama, işbirliği ve süreklilik kazanma olanağı yaratma

Söz konusu etkilerden ilki, farklı deneyimlerin görünür kılınması ve hesaba katılması ile ilişkilidir. Çünkü bu sayede, söz konusu olguyu kendi bilişsel kapasitemiz ve mevcut kavramların sınırlarını çizdiği bir bakış açısı ile değil, deneyimin sonsuz çeşitliliğini görmeye açık bir biçimde ele almak ve gerçekliğin zihinsel kapasitemizin dışında kalan kısımlarını görmek mümkün olacaktır. Gerçeğe ilişkin bilgi üretme olasılığı, o bilgi bizatihi gerçekliği yaşayan aktörlerin deneyimlerine başvurularak edinildiğinde artmaktadır. Bu da ancak o toplumsal olguyu yaşayanların katılımı ile sağlanabilir. Akademik çalışmalarda sözlü tarih, yaşam hikâyesi, yapılandırılmamış mülakat gibi yöntemlere başvurulurken, izleme ve değerlendirme gibi uygulama yönelimli çalışmalarda göstergelerin ve izleme planının ana paydaşların katılımı ile gerçekleştirilmesi gibi, izlenecek alanın çeşitli boyutlarını görmeye olanak tanıyacak yöntemler kullanılabilir.

Katılımcı yaklaşım deneyimin gerçek bilgisine ulaşmamızı sağlayacak bir araçtır. Sibanda (2004) izleme ve değerlendirmede uzman temelli bir yaklaşımdan ayrılıp, paydaşları izleme ve değerlendirme sürecinde etkin katılımın yer aldığı, katılımlı bir yaklaşıma yönelmek gerektiğini ifade etmektedir: “Katılım toplumun farklı kesimlerinin izleme-değerlendirme sürecine dâhil olması anlamına gelmektedir.” (Sibanda, 2004:9). İnsanlar arasındaki farklılıklar onların hayata geçirilen yasa ve uygulamalardan farklı biçimde etkilenmesine neden olur. Göstergelerin geliştirilmesinden bilgi toplanmasına kadar izleme ve değerlendirme çalışmasının tüm süreçlerinde bu farklılıkları ortaya çıkaracak, eşitlikçi, ayrımcılık karşıtı ve kapsayıcı bir yaklaşımla geliştirilmek gerekir (Theis, 2003). Katılım, “daha yaratıcı izleme değerlendirme sistemleri kurmak, gözden kaçan ilişkileri görünür kılmak” için bir imkândır (Batliwala ve Pittman, 2010: 18).

O halde, katılımcı yaklaşım hem politik hem de metodolojik olarak kadın bakış açısı taşıyan cinsiyete duyarlı bir izleme-değerlendirme için en uygun yöntemlerden biridir. Ramilo ve Cinco'ya göre (2005) insan hakları ve cinsiyet eşitliği konuları toplumun pek çok kesimini birlikte ilgilendiren konulardır, bu nedenle paydaşlarının çok çeşitlidir ve bu paydaşlar arasında izleme değerlendirme çalışmasından doğrudan faydalananların kimler olduğunun saptanmalı ve çalışmayla doğrudan

ilişkilenmeleri sağlanmalıdır. Kadınların stratejik ihtiyaçları ancak katılımları ile sağlanabilecek ve gerçek yaşam deneyimlerine başvurularak birlikte planlanabilecek bir süreçte göz önüne serilebilir. Üstelik kadınlar açısından katılım, güçlenmenin de önemli araçlarından biridir. Katılımcı yaklaşım izleyen-izlenen hiyerarşisini dönüştürmekte ve karşılıklılık, birlikte öğrenme ve güçlenme gibi temel feminist prensiplere uyumlu bir sistem önermektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet temelli izlemede, izleme ve değerlendirme katılımcı ve güçlendirici bir süreç olarak görülmektedir. Ancak toplumsal cinsiyete duyarlı bir izleme ve değerlendirme yaklaşımı geliştirmek için katılımcı yaklaşım sergilemek yeterli olmaz. Katılımcı yaklaşımın kendisinin de cinsiyete duyarlı olması gerekir. Kaldı ki, kadınlar katılım konusunda daha az istekli, haklar konusunda daha az bilgili olabilirler. Bu onların eksiksiz bir katılım gerçekleştirmesini engeller. Bunun için katılımcı yaklaşımın kadınların katılımını özendirecek biçimde planlanması, bu tür bir hassasiyet taşıması gerekir.

Katılımcı yaklaşımın etkilerinden ikincisi, teknik yeterliliğe ve uzmanlık bilgisine dayalı hiyerarşinin ve izlenen ile izleyen arasındaki eşitsiz ilişkinin dönüştürülmesi ve karşılıklılık ilkesinin hayata geçirilmesi ile ilişkilidir. Ana akım izleme ve değerlendirme yaklaşımları ve araçları, katılımcı yaklaşımın aksine, uzmanlığı, tekniği ve metodolojiyi önceleyen bir tavır sergilemektedir. Batliwala ve Pittman (2010) bu tür bir yaklaşım içinde oluşturulan analitik araçların kadın hakları savunucuları tarafından değil, izleme ve değerlendirme uzmanları tarafından hazırlandığını; çok teknik bir ilişki olarak görüldüğünü; alanın teknisyenlerinin tekelinde kaldığını hatırlatmaktadır. Dahası, kadın deneyimi ve bakış açısı bu tür araçlar içinde güçlükle temsil edilmekte, bireysel, bölgesel, kültürel farklılıkları ve bu farklılıklar aracılığı ile toplumsal değişimin yönü ve etkilerinin de farklılık gösterebileceği gerçeği göz ardı edebilmekte, ancak yine de evrensel yaklaşımlar olduğu iddia edilmektedir.

AWİD tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen ve çok sayıda kadın örgütünün yürüttüğü izleme-değerlendirme çalışmalarını konu alan araştırmada izleme ve değerlendirme alanında uzmanlar tarafından gerçekleştirilmiş sistematik uygulamalardan çok, **basit, kullanıcı dostu, kültüre duyarlı** ve **nüanslar** içeren izleme değerlendirme araçlarına ihtiyaç duyulmakta olduğu ortaya çıkmıştır (bkz. Batliwala, 2011).

Gerçekten de, izleme-değerlendirme çalışmalarında kullanılan kavramların ne olduklarının bile anlaşılması zaman almaktadır. Bu bir bilgi hiyerarşisi yaratmaktadır. Hak temelli çalışmalar yürüten örgütlerin tümü öyle ya da böyle izleme olarak adlandırılabilir bir çalışma içinde olabilmektedir. Doğal olarak olmaktadır. Ancak izleme ve değerlendirmenin teknik bir mesele olarak belirlenmesi ve sınırlanması alanda faaliyet gösteren sivil aktivistlerin çalışmalarını sınırlamaktadır. Katılımcı yaklaşım içinde birlikte gerçekleştirilen çalışmalar hem deneyimlerin temsil edilmesine olanak verir, hem de bilgi hiyerarşisini aşmaya olanak tanır.

Kimi durumlarda katılımcı yaklaşımda uzmanlık bilgisinin kolaylaştırıcı bir araç olarak kullanılması öngörülmekte, bu şekilde zaman ve kaynakların etkin kullanımının ve katılımın aynı anda sağlanmasına çalışılmaktadır (Sibanda, 2004). Ancak toplumsal cinsiyete duyarlı izleme ve değerlendirmenin mümkün olabilmesi için, bu tür bir kolaylaştırıcılık rolü dahi farklılıklara ve cinsiyete duyarlı, kadın bakış açısına sahip uzmanlar tarafından gerçekleştirilmelidir.

Katılımcı yaklaşımın üçüncü etkisi yürütülen izleme değerlendirme çalışmalarının kendisinin hesap verebilir olması yönündedir. Theis'e (2003) göre, izleme ve değerlendirmenin hesap verebilirliğini artırması için tüm ilişkili paydaşların (örneğin, hak sahipleri, mağdurlar, toplumun ileri gelenleri, kamu görevlileri) sürece dâhil edilmesi, deneyimleri ve önceliklerine eşit şekilde yer verilmesi önemlidir ve hak temelli bir örgütlenme için tercihe bağlı değil, zorunlu bir yaklaşım olmalıdır. İzleme ve değerlendirme sürecine paydaşların katılımı, onların deneyimlerine ya da yaşam anlatılarına yer verilmesinden ibaret değildir. Sürecin tümüne yayılmalıdır. İzlemenin nasıl yapılacağı, neyin izleneceği ve sonuçların nasıl yorumlanacağı, soruların seçimi, başlıkların belirlenmesi, verinin toplanması, analizi ve kullanılması da paydaşların katılımı ile gerçekleştirilmelidir.

Katılımcı yaklaşımın dördüncü etkisi ise izleme ve değerlendirme çalışmalarının tüm paydaşlar açısından sahiplenilmesine olanak vererek, işbirliği için gerekli kanalları da oluşturan bir ortak algının kurulmasına olanak tanınmasıdır. Marcelino zaman ve kaynak açısından verimsiz olmakla birlikte katılımcı yaklaşımın, donörlerin desteğine bağlı ve istekleri

ile şekillenen bir izleme-değerlendirme yaklaşımının değil tüm toplum düzeyinde sahiplenilen bir yaklaşımın yerleşmesi için önemli olduğunu vurgulamaktadır: “Katılımcı yaklaşımın atölye çalışmaları, deneyim paylaşımı toplantıları ve diğer katılımcı izleme yöntemleri ile sürdürülmesi, bir ortak anlayış geliştirmek açısından da etkili olacaktır.” (Marcelino, 2004: 7).

İşbirliği ve ortak algı

Hak temelli izleme ve değerlendirme, hak ihlallerinin ortadan kaldırılması ve insan haklarına dayalı toplumsal yaşamın kurulması biçimindeki bir ortak hedefe yönelik bir faaliyettir.

İzleme-değerlendirme, izlemeyi yapan ile izlenecek olan arasındaki işbirliğine dayalı bir süreçtir. Bir denetleme aracı olarak değil, insan haklarının güçlenmesini sağlayan analitik bir araç olarak görülmelidir. Çünkü toplumu insan haklarının ve eşitliğin sağlanması yönünde değiştireceğinden idealde hem insan haklarını temel normlar olarak benimseyen uygulayıcıların hem doğrudan ya da dolaylı faydalanıcıların yarar göreceği bir çalışmadır.

Woldegiorgis’a (2013) göre, izleme ve değerlendirme, sorumluluk sahibini bir yükümlülüğü yerine getirişindeki eksikliklerinden dolayı suçlamaya yönelik bir faaliyet değil, insan haklarının gerektiği biçimde yerine getirilmesini sağlamaya yönelik bir faaliyettir.

Benzer biçimde, Marcelino, izlemenin, teknik olmaktan çok politik bir süreç olduğunu ve gerçekleşebilmesi için bir “kolaylaştırıcı ortam ve politik bağlanım” gerektiğini, yani devletin toplumsal cinsiyet eşitliği ve insan haklarının güçlendirilmesi ile ilgili olarak sivil toplum ile birlikte çalışma konusunda güçlü bir politik kararlılık göstermesi ve uygun politik ortamın sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Marcelino, 2004:7). Aksi takdirde, izleme ve değerlendirme çalışmasının hesaba katılması ve temel hakların ve cinsiyet eşitliği prensiplerinin yaşama geçirilmesi mümkün olmaz.

İzlemenin gerekliliği konusunda hem izlemeyi yapan, hem de izlemeye konu olan tarafların hemfikir olması, yani hak temelli izleme değerlendirme yaklaşımında, “hak sahipleri ile sorumluluk sahiplerinin ortak hareket edebilmelerinin sağlanması” (Corkery vd. 2011: 4). önemlidir.

Diğer taraftan, “sivil toplum örgütlerince yürütülen bağımsız izlemede devlet desteklemez ya da işbirliği yapmazsa ilgili bilgiye ulaşmak çok güçtür” (Windfuhr 2003; 96).

İzleme-değerlendirme çalışmalarına destek vermek, devletin izleme ve veri toplama konularında uluslararası sözleşmelerce tanımlanan sorumluluğunu yerine getirme araçlarından biridir⁶.

Jacobsen (2008) hak temelli izlemenin geniş çapta etkilerinin yaratılabilmesi için sadece devletle ilişki içinde çalışmak değil, aynı zamanda alanda çalışan STÖ’ler arasında bir işbirliği ve birlikte çalışma geleneğinin yerleştirilmesi gerektiğini ifade etmekte, işbölümünün önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu tür bir işbirliği hem mali kaynak, hem insan kaynağı, hem de zaman konusunda etkin bir maliyete sahip olacak, bu da insan hakları alanında hızlı adımlar atılmasını sağlayacaktır. İzleme ve değerlendirme çalışmalarının önündeki kısıtlamaları aşmak için sivil örgütlenme düzeyinde bir ortak anlayış yerleşmelidir.

Hak temelli çalışmalar yürütülen sivil örgütlenmelerin bakış açısı ne olursa olsun, temel özgürlüklerin, cinsiyet eşitliğinin, adaletin, demokrasinin ve insan haklarının gerçekleşmesine ilişkin mevcut durumun, gelişmelerin ve değişimin bilgisine ulaşmayı sağlayacak izleme ve değerlendirme çalışmalarının gerekliliği konusunda ortak bir yaklaşım sergilenmeli ve bu gereklilik doğrultusunda çalışmalar yürütülmelidir. Bu konuda bir “ortak algı” oluştuğu takdirde,

- izlemeye konu olan hak alanlarına ilişkin normların ve standartlar ortaya koyulur;
- alanda biriken bilgi ve deneyim paylaşılır ve birbirine aktarılır;
- birbirini tekrar etmeyen, aksine birbirini destekleyen çalışmalar yürütülür;
- bilgi ve deneyim kümülatif olarak birikir;
- toplumsal değişim talebi daha güçlü biçimde dile getirilir.

⁶ İzleme ve değerlendirmenin gerçekleştirilmesine ilişkin uluslararası gelişmeler ve Türkiye’nin bu yöndeki çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtoğlu, Bayrakçeken ve Ülker (2014) CEID Kadınyönelik Şiddetle Mücadele Mekanizması: İzleme Modeli, Yayınları Dizisi: 1, Ankara

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

Cinsiyet ve insan hakları temelli izlemenin, sivil toplu kuruluşları için gelir getirici bir proje alanı olarak görülmemesi, aksine temel politik mücadele alanlarından birisi olarak ele alınması ve çalışmaların ortaklaşa ve işbirliği içinde yürütülmesi gerekir.

İnsan hakları temelli izleme-değerlendirme çalışmaları için hem devletle işbirliği, hem de sivil toplum kuruluşlarının kendi içinde gerçekleştireceği işbirliği, izleme yapılacak öncelikli alanların belirlenmesi açısından da büyük önem taşır. Bu alanları toplumsal yaşamın pek çok yönü ile ilişkide bulunan farklı sivil toplum örgütlerinin ortaklaşa belirlemesi ve stratejik bir plan oluşturması önemlidir.

O halde, hem izleme ve değerlendirmeyi gerçekleştirecek olan hem de izleme ve değerlendirmeye konu olan uygulamayı gerçekleştiren kamu ya da sivil yapılar için insan haklarının hayata geçirilmesi temelinde ortak bir amaç söz konusudur. İzleme ve değerlendirme bu ortak amacın gerçekleştirilmesi ile ilgili pek çok işlevi yerine getirir.

Ancak bu ortak amacın ayrılmaz bir parçasını toplumsal cinsiyet farkındalığı oluşturur. Çünkü cinsiyet eşitliğini içermeyen bir ortamın insan haklarına dayalı, adil ve demokratik bir toplum olduğundan söz etmek mümkün değildir. O halde, sadece ortak bir amaç değil, bu amacın gerçekleştirilmesi yönünde ortak bir duruş sergilemek ve ortak bir algı geliştirmek gereklidir. Bu ortak amaç cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını içermelidir; ortak algının en önemli parçalarından birisi de toplumsal cinsiyet duyarlılığı olmalıdır.

Ortak amaç	Ortak algı
Toplumsal cinsiyet eşitliği Adalet ve demokrasi İnsan haklarının gerçekleştirilmesi	Toplumsal cinsiyet farkındalığı Adil ve demokratik yaklaşımın önceliği İnsan haklarına saygı

İZLEMENİN ODAĞININ, AMACININ VE KAPSAMININ BELİRLENMESİ

Bir izleme ve değerlendirme çalışmasının ilk adımını, çalışmanın odağının, amacının ve kapsamının belirlenmesi oluşturmaktadır. En geniş çerçevede ele aldığımızda, izleme bir faaliyetin hedefleri ile uyumunu, gerçekleşme biçimini, temel prensiplere uygunluğunu ortaya koyar. Bunu çok çeşitli düzeylerde düşünmek mümkündür.

İzleme-değerlendirme çalışmaları, örneğin tarımsal bir üretimin artırılması için üretim birimlerindeki uygulamalara ilişkin olarak yürütülebilir; bir ülkenin kalkınma düzeyini ve bu anlamda gösterdiği değişimi anlamaya yönelik olarak uluslararası düzeyde gerçekleştirilebilir; yürütülen bir projenin gerektiği gibi uygulanıp uygulanmadığını ortaya koymaya ve etkilerini göstermeye yarayabilir; bir hakkın hayata geçirilme düzeyini çeşitli biçimlerde ele alabilir.

Hak temelli izleme, kapsanan haklar açısından geniş kapsamlı ya da spesifik bir alana yönelik olabilir; tüm toplumu ya da belirli bir ortak hak talebi altında birleşen etnik azınlık, tutuklular vb. grupları içerebilir; genel olarak insan haklarının bütününe işaret eder nitelikte olabilirken, diğerleri meseleyi spesifik bir alanda derinlemesine ele almayı gerektirebilir; küresel düzeyde, tüm ülke çapında ya da bir bölgede yaşanan bir hak ihlalini içerecek şekilde bölgesel olarak gerçekleştirilebilir. (Guzman ve Verstappen, 2003; Woldegiorgis, 2013)

Bu anlamda kadın haklarının yerine getirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalar, cinsiyet eşitliği meselesinin ortak kesen bir mesele olması nedeniyle, pek çok alanı içermek zorunda olan ve bu nedenle, genellikle kapsayıcı bir analiz gerektiren çalışmalar olmaktadır.

İzleme-değerlendirme çalışmasının kimi hedeflediği, kim için ve ne amaçla kullanımına sunulacağından önceden bilinmesi, tasarlanmış olması, izleme-değerlendirme çerçevesinin kurulmasından göstergelerin belirlenmesine, zaman planlamasının yapılmasından bilgi kaynaklarını belirlemesine ve bilgi toplama yöntemlerine, geri bildirim yöntemlerinin seçilmesinden raporlamaya kadar pek çok aşamanın netleşmesine yardımcı olur.

Ayrıca, izlemenin amacının net olarak belirlenmesi, gerekli işbirliklerinin kurulması açısından da önem taşır. Zaman planlaması, raporlama ve diğer geribildirim araçlarının nasıl ve kime yönelik olarak kullanılacağı amaç çerçevesinde belirlenir.

MEVCUT DURUM BİLGİSİ

İzlemenin odağının amacının ve kapsamının belirlenmesi, izleme yapılacak alana ilişkin mevcut durum bilgisiyle netleşir. Mevcut durum bilgisi iki ana çizgide ele alınabilir.

Bunlardan birisi, izleme ve değerlendirme çalışmasının gerçekleştirileceği alana ilişkin toplumsal, siyasal, ekonomik koşulların bilgisidir. Burada hem izlemenin yapılacağı toplumsal yapının bilinmesi, hem de alana ilişkin devletin üstlendiği yükümlülüklerin neler olduğunun iyi kavranması gerekir. Bu devletin taraf olduğu uluslararası ve bölgesel anlaşmaların, bunlara ilişkin tavsiye kararlarının ve uygulama yönergelerin, ulusal mevzuatın, güncel yasal gelişmelerin, ceza yasasının ve ilgili diğer yasaların, devletin hazırladığı eylem planlarının, direktiflerin ve yönergelerin bilgisine sahip olmayı içerir. Anayasa'da yer alan insan hakları anlayışının ne olduğu iyice incelenmelidir (bkz. Jacobsen, 2008:9-10). Söz konusu bilgi toplumsal cinsiyete ilişkin geçerli konuların ele alınmasını da içermeli, cinsiyet açısından tarafsız olduğu ifade edilen ve cinsiyet eşitliğine yönelik bir bakış açısı taşımayan bilginin özünde mevcut sistem tarafından içerilen ataerkil nitelikler taşıdığı unutulmamalı ve bu niteliklerle çevrili bilginin cinsiyetsiz olabileceğini kabul etme hatasına düşmemelidir.

Mevcut durum bilgisinin ikinci ayağını, alanda yapılmış çalışmaların bilgisi oluşturur. Bu, alanda daha önce üretilmiş olan bilgiye ve biriktirilmiş olan deneyime başvurmak anlamını taşır. Katılımcı yaklaşım ve işbirliğine ilişkin tartışmada ele almaya çalıştığımız gibi, alanda birlikte çalışmak ve bilginin kümülatif olarak birikmesini sağlamak önemlidir. Bu nedenle, izleme çalışmasına başlamadan önce gerekli işbirliklerinin, desteklerin ve ortalıkların kurulmasına ilişkin bir strateji oluşturmak gerekir. Jacobsen, alanda faaliyet gösteren ana kuruluşların, uluslararası ve bölgesel düzeyde faaliyet gösteren örgütlerin çalışmaları, hazırladıkları

kılavuzlar, formlar, kontrol listeleri ve yöntemlerin de bu kapsamda incelenmesini önermektedir (Jacobsen, 2008, 4). Benzer biçimde, bu çalışmalar da cinsiyete kör bir anlayışla yazılmış olmaları tehlikesine karşı dikkatle ele alınmalı, cinsiyet eşitliği bakış açısı ile değerlendirilerek, eksiklikleri ve güçlü yönleri açığa çıkartılmalıdır.

Bu iki temel odak üzerinden elde edilen mevcut durum bilgisi, bize izlemede temel oluşturacak referans hattının, standartların ve normların belirlenmesi için kaynaklık eder, izlenecek yönetime ilişkin fikir verir.

HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRMEDE REFERANS SİSTEMİ

Hak temelli bir izleme ve değerlendirme çalışmasını, bilgi edinme ve öneriler geliştirmeye yönelik diğer çalışmalardan ve proje ve performans izlemelerinden ayıran en önemli özellik, bu tür izleme ve değerlendirme çalışmalarının belirli bir referans sistemi içinde hareket ediyor olmasıdır. İzleme ve değerlendirmeye konu olan alanın neye göre izlenip değerlendirileceği sorusunun yanıtlanmasına olanak veren bu referans sistemi, insan hakları normlarını, standartlarını ve ölçütleri içermektedir.

Normlar ve Standartlar

İzleme ve değerlendirmeyi kabaca, tasarlanan faaliyetlerin beklenen sonuçları yaratma ve belirlenen hedeflere ulaşma potansiyelini görmemize yarayan bir süreç olarak düşünebiliriz. İzlemenin odağı, cinsiyet eşitliği ve insan hakları olduğunda da, izlemeye konu olan durum ya da faaliyetler ile nihai hedef olan cinsiyet eşitliğine ilişkin hakların ve insan haklarını tümüyle hayata geçirme hedefi arasındaki ilişki sorgulanmaktadır.

Hak temelli izleme ve değerlendirme, diğer izleme ve değerlendirme çalışmalarından farklı olarak, izlemeye konu olan hak alanına ilişkin normlara ve standartlara dayalı bir çerçeve içinde hareket ediliyor olmasıdır. Jacobsen hak temelli izlemenin, “üzerinde uzlaşmış ve öncelikli olarak devletin taraf olduğu insan hakları yükümlülükleri ile devletin resmi açıklamalarına bakılmaksızın, teamül hukukuna dayalı hükümlerden yola çıkılarak belirlenen standartlara bağlı olarak” gerçekleştirildiğini ifade etmektedir (2008:1). İnsan hakları ile ilişkili yapısal, yasal ya

da uygulamaya dayalı faaliyetler, insan hakları normlarına uygunluk ve standartlarını gerçekleştirme hedefi doğrultusunda tasarlanır ve o alana ilişkin normlar ve standartlara referansla izlenir. Normlar ve standartlar, incelenen durumun ya da olgunun/vakanın değerlendirilmesi için başvuru referanslarıdır.

Daha geniş bir tanımlamayla, hak temelli bir izleme çalışmasında **normlar**, geniş kitlelerce benimsenen ve üzerinde uzlaşılan; toplumsal mücadele deneyimi kapsamında üretilen; ulusal ve uluslararası mevzuat aracılığıyla güvence altına alınan temel değerlerdir **Standartlar** ise uygulamanın içeriğini, kapsamını, biçimini, işlevini vb. belirleyen ulusal ve uluslararası kabullerdir ve uygulamaya dair somut kriterleri şekillendirirken, bu normlara dayalı olarak belirlenirler (bkz. Guzman ve Verstappen, 2003).

Bu kabuller bazen ulusal ve uluslararası mevzuata yansiyarak, çeşitli düzeylerde yaptırım gücüne sahip olurlar. Bununla birlikte, hak temelli bir izleme çalışması yapılması söz konusu olduğunda, sadece mevzuata yansıyan normları ve standartları temel almak pek doğru olmaz; mevcut mevzuatın öngördüğü çerçevenin ötesine geçip, hak temelli mücadele içinde biriken deneyime ve bu deneyimle şekillenen bilgiye başvurmak gerekir.

Guzman ve Verstappen standartlar ve normları “*insanların, şeylerin, olayların ya da durumların ortak, kabul edilmiş ya da üzerinde uzlaşılmış özellik ya da davranış biçimleri*” olarak tanımlar (2003:7). Bu durumda, hak temelli bir izleme ve değerlendirme için standartlar ve normlar, hem üzerinden uzlaşılmış ve sözleşmelere yansımış temel prensipleri, hem de toplumsal alanda biriken deneyimi içermektedir.

Kennan vd. (2011) hak temelli izlemeye temel oluşturan normların kimi zaman çok geniş, çok genel, çok kapsayıcı olabildiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle, söz konusu normlar özgün ve yerel durumlara karşılık gelmek konusunda kısıtlılıklar yaşar. Bu nedenle, “evrensel metinlerin yanında tavsiye kararları ve yorumlar da hukuksal olarak anlam kazanmaktadır”. (Kennan vd., 2011: 26) Bu anlamda bağlayıcılığı olamamakla birlikte, normatif sisteme yön veren kaynaklar olarak ele alınmaları gereklidir.

Yerel farklılıkları hesaba katmak:

Ancak bu yorum ve tavsiyelerin, yerel bağlamda gerçekliği içere-mek gibi kısıtlamaları olabilir. Ramilo ve Cinco (2005) ülkeler arası karşı-laştırmaya odaklanan çalışmaların kimi zaman yerel özellikler taşıdığına ve bunun etkisinin gözden kaçabileceğine dikkat çekmektedir. Kaldı ki, yerel bağlamı gözden kaçırın göstergeler aracılığıyla yapılan bir değerlendirmenin, izleme ve değerlendirmeye konu olan alana ilişkin gerçek bir bilgi ortaya koyabileceğini düşünmek doğru olmaz.

Bu nedenle, izleme ve değerlendirme sürecini belirleyen normatif çerçevenin ve standartların oluşturulması sürecinde her ne kadar ulusla-rarası ve ulusal mevzuat, yorum ve tavsiye kararlarını referans alıyorsa da, yerel gündeme ilişkin bir referans sisteminin geliştirilmesi önem taşı-maktadır. Normlar ve standartların küresel bir yaklaşımla geliştirilmesi, fazla genelleyici olması ve yerelin özgün koşullarını içermekte yetersiz kalması gibi sonuçlar doğurabilir. Yerel bağlamı göz önünde bulunduran bir sistemin oluşturulmasında hem yükümlülük sahibi, hem de hak sahi-bi tarafların temsil edilmesi ve bu iki taraf arasında yer alan hak savunucusu aktörlerin katılımı önemlidir.

Deneyimin genellenmesine karşı çeşitlenmesini sağlamak:

Öte yandan, sadece yerel bağlamın değil farklı deneyimlerin de içeril-memesi olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Kaldı ki bir normatif sistem ne kadar kapsayıcı olmaya çalışırsa, o kadar genellemeci bir yakla-şım içinde olmak durumunda kalır ve bireysel, bölgesel, tarihsel farklılıklarını içermek konusunda kısıtlılıklar taşıyabilir. İnsan haklarının belirli bir zamanda ve yerde ortaya çıkan hak taleplerinin normatif bir çerçeveye dönüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, farklı deneyimler bü-tününü temsil edilmediği durumlar içerebilir ve insan hakları normları-nın dayandığı deneyimin kısıtında kalanlar, 3. Dünya ülkeleri, çocuklar, kadınlar, LGBTİ bireyler, engelliler gibi gruplar açısından yeterince kap-sayıcı olmayabilir. İnsan hakları kavramının doğuşunda ve kurumsallaş-masında kadın hareketinin katkısı, kavramın kadınların deneyimini içe-recek şekilde kısmen de olsa genişletilmesi, eril söylemin sorgulanması ve tüm metin içinde “man” yani “erkek” ifadesinin yerini “human” yani “in-san” ifadesinin alması sonucunu doğurmuştur. Bu örnekte işaret etmeye

çalıştığım temel dönüşüm nasıl yaratılabiliyor olduğu, daha genel ifade ile insan hakları normları ve standartlarının farklı deneyimler tarafından sınanmaya açık olduğu unutulmamalıdır. O halde sadece bu normatif yapılar değil, toplumsal hareketler içinde ortaya çıkan hak taleplerinin kendisi de referans sisteminin bir parçası olarak görülebilir.

Kadın hakları ve cinsiyet eşitliğini önceleme:

Meseleye kadın hakları ve cinsiyet eşitliği açısından baktığımızda da, insan hakları normları, kapsayıcı ancak çok genelleyici bir çerçeve sunmaktadır. Bamberger ana akım izleme değerlendirme yaklaşımlarının toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri anlama, kalkınmanın kadınlar ve erkekler açısından farklı sonuçlarını değerlendirme konusunda bir takım kısıtlılıkları olduğunu belirtmektedir. Buna göre, kalkınmaya ilişkin bir izleme değerlendirme çalışmasında, kadınların üretici, yenden üretici ve toplumun devamlılığını sağlayıcı rollerinin kalkınmanın yarattığı açılımlardan yararlanmak, üretici kaynaklara erişmek, kalkınma programlarından faydalanmak, özel ve kamusal alanda karar verici pozisyonlarda yer alma açılarından nasıl farklılaştığını görmek gerekir. (bkz. Bamberger, 2013).

Marcelino'ya göre, izleme ve değerlendirmenin toplumsal cinsiyet bakış açısından temellendirilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili normatif araçlara başvurulması gerekir. Bunlar ...İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) gibi küresel dokümanlar ve Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Anlaşması) gibi bölgesel dokümanlar ve CEDAW ülke raporları, kadına yönelik şiddetle mücadele ulusal eylem planı, toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı gibi ulusal dokümanlar, CEDAW Gölge Raporları gibi sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan dokümanlar olabilir. Ama yine de, söz konusu dokümanların yanında normlar ve standartlardan oluşan referans sisteminin ortaya çıkan yeni hak taleplerini ve dönemsel ve bölgesel nitelikleri içerecek şekilde genişletilmesi, bunun için kadın hakları ve cinsiyet eşitliği alanında mücadele veren sivil örgütlerinin bilgi, deneyim ve taleplerinin insan hakları ortak zemininde bir araya getirilmesi gereklidir.

Toplumsal hareketlerin taleplerini hesaba katmak:

Farklı deneyimlerin ve yerelin özgün niteliklerinin içerebildiği bir referans sistemi oluşturabilmek için özellikle hak savunucusu sivil örgütlenmelerin hem genel insan hakları çerçevelerini hesaba kattıkları hem de özgün koşulları ele aldıkları bir yaklaşım içinde izleme ve değerlendirme çalışmaları yapılmasını sağlayacak normlar ve standartlardan oluşan bir referans sistemini oluşturmak için işbirliği içinde çalışması önem taşır. Bu işbirliği aynı zamanda insan hakları alanında sivil örgütlenmeler düzeyinde yukarıda sözünü ettiğimiz ortak algının geliştirilmesine olanak sağlama potansiyeli taşır.

Aslında insan haklarının kendisi de, toplumsal hareketlerde temellenir ve hak taleplerinin dile getirilişi ile şekillenir, yani talepten doğar.⁷Bu durum göz önüne alındığında hak savunucularının birlikte oluşturacağı bir ortak algı, insan hakları kavramsallaştırmalarının evrenselliği nedeni ile ortaya çıkan sorunları aşabilir, konjonktürel etkileri ortaya koyabilir, yeni ihtiyaçları gündeme getirebilir ve talepleri geliştirebilir. Ortak bir algının oluşturulması farklı hak alanlarında referans sistemlerinin ortak bir yaklaşım içinde oluşturulmasını sağlar; tekrarlanabilir sistematik bir izleme ve değerlendirme çalışmasını mümkün kılar; karşılaştırılabilir bir bilgi birikimi oluşturur.

Ölçüt

Hak temelli izleme-değerlendirme çalışmalarında referans çerçevesinin bir diğer ögesi de ölçüttür. Ölçüt, izleme yapılacak alandaki normlar ve standartlar ile ilgili yasal çerçeve ya da ilkeler bütünüyle ilişkili olarak ulusal ya da uluslararası hedeflere işaret eder. Ölçüt kimi zaman doğrudan söz konusu edilen hak alanına ilişkin normlar ve standartlardır. Kimi zaman da, bir hakkın aşamalı gerçekleşmesi için belirli bir zamanda ulaşılması hedeflenen belirli bir düzeydir.

İnsan hakları bağlamında nihai hedef, söz konusu hakkın insan hakları normları ve standartlarında öngörüldüğü biçimde gerçekleştirilmesidir. Ancak bu nihai hedefe ulaşma sürecinde daha kısa vadeli ara hedefler

⁷ Kitabın İkinci bölümünde Kurtoğlu insan hakları kavramı ile talep arasındaki ilişkiyi ayrıntılı biçimde tartışmaktadır.

oluşturulur. Örneğin, anne ölümlerinin bir yıl içinde azaltılması ya da okullaşma oranının bir yıl içinde artırılması konusunda hedeflenen oran, o alanda yapılacak izlemede göstergeler yoluyla elde edilecek sayının değerlendirilmesini sağlayacaktır. Guzman ve Verstappen'in tanımına göre, "ölçüt belli göstergeler kullanıldığında ulaşılması hedeflenen düzeydir. Örneğin, yetişkin okuryazarlığı bir gösterge olarak kullanıldığında bunun düzeyinin %75 olması, o göstergeye ilişkin ölçüttür" (2003: 29).

Aşamalı bir gerçekleştirme süreci içinde (1) nihai hedefe yaklaşımları yönündeki planlanmanın, bu planlamaya ilişkin faaliyetlerin etkinliğinin ve geçerliliğinin ve eğilimin belirlenmesi için ve (2) planın gerçekleştirilme düzeyinin izlenmesi ve değerlendirilmesi ile kat edilmesi hedeflenen ve gerçekte kat edilen yol arasındaki farkın ortaya koyulması için ölçütlerden faydalanırız.

Söz konusu alana ilişkin önlemlerin etkin sonuç verip vermediği, bu hedefin ortaya koyduğu ölçüte bağlı olarak değerlendirilebilir. Kimi zaman bir hakkın gerçekleşmesine ilişkin olarak belirlenen ölçütün karşılanamaması ya da hedef olarak bir ölçütün bile belirlenmemiş olması, devletin saygı gösterme sorumluluğu çerçevesindeki hak ihlali olarak değerlendirilebilir (bkz. Guzman ve Verstappen 2003).

GÖSTERGELER

Göstergeler hak temelli izleme ve değerlendirmeye konu olan bir alanda bir ihlale ya da bir hakkın yaşama geçirilme sürecine ilişkin durumu anlayabilmek için nelere bakmamız gerektiğini işaret eden analitik araçlardır. Gösterge bir ölçüt çerçevesinde (kısa vadeli ulusal bir hedef ya da doğrudan insan hakları normları ve standartlarının gerçekleştirilmesine yönelik bir nihai hedef olabilir) izleme yapılacak alana ilişkin bilginin hangi yönde toplanacağına ilişkin yol göstericidir.

Örneğin kız çocuklarının okullaşma oranı, kadınların eğitim hakkından yararlanma düzeyine ilişkin durumu gösterir ya da devletin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların niteliği, taraf olma yılı ve bu anlaşmaların iç tüzüğe yansıtma düzeyi, insan haklarına ilişkin yapısal dönüşüm konusundaki kararlılığının göstergesi olabilir. "Devletin hak ihlalleri karşısında üstlendiği rol; ihlalleri önleme düzeyi; insan haklarının bütünüyle

gerçekleşmesi/hayata geçirilmesi için elindeki kaynakları etkin biçimde kullanma düzeyi” hak temelli bir izleme ve değerlendirme çalışması için kullanılacak göstergelerden bazıları olabilir (Windfuhr, 2006: 94).

Gösterge belirli bir duruma işaret eden bir ölçüm, sayı, olay, düşünce, yargıdır ve bu durumda zaman içinde meydana gelen değişimi ölçer. Gösterge bir girişimin ya da eylemin sonuçlarını yakından görmeyi sağlayacak temel analitik araçtır.⁸ Objektif, tekrarlanabilir, sonuç ve çıktılarla doğrudan ilişkili, mevcut durum ve hedeflerle desteklenir nitelikte olması gerekir.

Hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmaları için göstergeler, izlemeye konu olan alanın insan hakları normlarına ve standartlarına uygunluğunu anlamayı amaçlar. Theis'e (2003) göre, hak temelli izleme ve değerlendirme yaklaşımının önemli görevlerinden birisi de, geniş ve normatif insan hakları standartlarının izlenebilir ve uygulanabilir pratik araçlara dönüştürülmesi ve böylece sorumluluk sahiplerinin bu standartlara uygun davranıp davranmadığının ölçülmesine olanak vermesidir. Theis'in pratik araçlar olarak ifade ettiği şey, göstergeler bütününe karşılık gelir.

Malhotra'ya göre, insan hakları çerçevesinde kurgulanan göstergeler, insan hakları normları ve standartları ile ilişkilendirilerek insan hakları ile ilgili konulara ve prensiplere işaret eder ve insan haklarının desteklenmesini ve korunmasını izlemeye ve değerlendirmeye yarayan bilgiyi edinmemizi sağlar⁹ (aktaran Filmer-Wilson 2005). Göstergeler hak temelli bir izlemede insan hakları normlarını ve standartlarını temel alır.

Hak temelli izlemede, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi ve haklara ilişkin ihtiyacın karşılanması temel hedef olarak görülmelidir ve bu hedefi gerçekleştirme düzeyini gösteren göstergelerle çalışılmalıdır.

⁸ Toplumsal cinsiyete duyarlı göstergeler için kılavuz aşağıdaki linkten incelenebilir. [http://www.acdicida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLUIImages/Policy/\\$file/WID-GUID-E.pdf](http://www.acdicida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLUIImages/Policy/$file/WID-GUID-E.pdf)

⁹ Aktaran Filmer-Wilson (2005) R. Malhotra, N. Fasel, 'Quantitative Human Rights Indicators - a survey of major initiatives', *Background Paper for Expert Meeting on Human Rights Indicators*, Abo Akedemi University, Turku, Finland, Mart 2005. s. 3

Windfuhr'a göre hak temelli izleme açısından tüm göstergeler doğrudan katılım, ayrımcılık karşıtlığı, eşitlik gibi temel insan hakları normlarını gözetmelidir. Bu nedenle insan hakları alanında gerçekleştirilen izleme yeni gösterge kümelerinin oluşturulmasını gerektirmez, çoğunlukla mevcut veri ve göstergelere dayalı olarak hak temelli bir çerçevede gerçekleştirilen analize dayanır. Windfuhr'un bu yaklaşımı kısmen doğru olmakla birlikte, yerelin özgün niteliklerinin ve çok çeşitli ve farklı insan deneyimlerinin içerilmesi açısından sorunludur.

Normlar ve standartlarla ilgili tartışma içinde de değindiğimiz gibi, insan haklarına ilişkin normatif yapı kimi zaman çok genelleyci olabilmekte ve bu nedenle, yerel ve özgün durumlar, kadınların deneyimleri de dâhil olmak üzere, farklı deneyimler göz ardı edilebilmektedir. Aynı şekilde, bu normatif yapıya bağlı olarak hazırlanan mevcut gösterge kümeleri de ya özgün nitelikleri ve farklı deneyimleri göz ardı edecek biçimde genelleyci, ya da belirli bir deneyimi (çoğunlukla batılı beyaz ve eril deneyimi) anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiş olduğundan dışlayıcıdır. Diğer taraftan, benzer göstergelerle çalışmak zamana ve bölgesel farklılıklara ilişkin bir karşılaştırma olanağı da verebilir. Bu nedenle, gösterge setlerini ele alırken dışlayıcı ve genelleyci sonuçlar doğuracak olan göstergeleri bir tarafa bırakarak, karşılaştırma olanağı yaratacak göstergeleri kullanmak gerekir.

Bu sorunu aşmak için Windfuhr göstergelerle çalışırken şöyle bir süreç önermektedir: Buna göre göstergeler için bir çerçeve oluştururken,

- Ne izlenmeli, kim tarafından izlenmeli, uygun göstergeler neler olabilir soruları öncelikle ele alınmalı, potansiyel göstergeler seçilmelidir.
- Bu göstergelerin insan hakları genel çerçevesine uygun olup olmadığı, ulusal/yerel özellikleri kapsama kabiliyeti olup olmadığı, güvenilirliği, ulaşılabilir ve kaliteli bir veri olup olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.
- Ardından hangi yeni göstergelerin gerekli olduğunu tespit etmeye yarayacak bir ayırım, bir çözümlenme yapılmalıdır.

- Bilgiyi kimin kullanacağını tespiti ve değerlendirmenin o hedef kitleye yönelik olarak yapılması da önemlidir. (Windfuhr, 2006: 98)

Bu açıklamalar ışığında diyebiliriz ki, normlar ve standartların oluşturulmasında önerdiğimiz gibi, cinsiyete duyarlı ve yerelin özgün niteliklerin görme kabiliyeti taşıyan bir göstergeler bütünü oluşturulması gerekir ve bunun için katılımcı bir yaklaşım içinde çalışılması ve ortak algının geliştirilmesi önemlidir. Katılımcılık, farklı deneyimlerin vurgulanabilmesi açısından özellikle göstergelerin oluşturulması aşamasında önemlidir.

Bu süreçte dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da, göstergeleri oluştururken bağlamın özgün niteliklerini göz önünde bulundurma hassasiyeti içinde hazırlanan göstergelerin karmaşıklaşması ve zor kontrol edilebilir hale gelmesidir¹⁰. Bu durumdan kaçınmak için çalışmaların az, ancak duyarlı ve etkili göstergelerle yürütmesine çalışmak gerekir. Bu tür çalışmaların önemi hem kolayca gerçekleştirilebilir, hem tekrarlanabilir, hem de karşılaştırılabilir bir nitelik taşımasından kaynaklanabilir.

Göstergeler toplumsal cinsiyet temelli bir izleme değerlendirme çalışması kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları görebilir nitelikte olmalıdır. “Toplumsal cinsiyete dayalı göstergeler, toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından ortaya çıkan değişimi gösterir, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadın ve erkek rollerinin ve statülerinin değişmesi ile ilgili gelişmeleri ortaya koyar nitelikte olmalıdır.” (Beck ve Stelcner, 1997:5).

Ancak toplumsal cinsiyet açısından farklılaştırılmış gösterge kümeleleri ile çalışmak, hatta ayrıştırılmış veriyi kullanmak da her zaman yeterli değildir. Ramillo ve Cinco, toplumsal cinsiyete dayalı olarak farklılaşan

¹⁰ CEİD tarafından gerçekleştirilen 2013 yılının ikinci yarısında ŞÖMİM izlemesi modeli projesinde de benzer bir süreç yaşanmıştır. Bu çalışmada hazır gösterge setlerinin kullanılmasından çok alanın paydaşlarının katılımı ile yeni gösterge setlerinin oluşturulması için detaylı bir ön hazırlık sürecine girilmiş, çok kereler uzun toplantılarda izleme modelinin uygulanacağı dört ilin temsilcileri ile göstergelerin belirlenmesi için çalışılmıştır. Bu süreçte önce çok sayıda ve karmaşık gösterge seti ile çalışılmış ardından bu göstergelerin sistematik bir biçimde basitleştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Alanda kullanılan gösterge setleri tüm çalışmanın sonunda uygulamada ve değerlendirme sürecinde meydana gelen sorunlar ve uygulayıcıların yaşadıkları sıkıntılar göz önüne alınarak yeniden gözden geçirilmiştir. (ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtoğlu, Bayrakçeken ve Ülker, 2014)

ihtiyaçları iki kategoride düşünmek gerektiğini hatırlatmaktadır. Pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları ile stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları birbirinden ayırarak değerlendirme yapmanın cinsiyet eşitliğinin inşası yönünde pozitif bir adım atılmasını sağlayacağını ifade etmektedir. Pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarına yönelik olarak yapılan çalışmalar, mevcut toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde ortaya çıkan ihtiyaçları görür. Bu bakış açısı ile örneğin sağlık hakkı konusunda gerçekleştirilen bir izlemede, doğum sonrası anne ölüm oranlarına bakılarak kadınların sağlık olanaklarından daha fazla yararlanmaları gerektiği değerlendirilmesini yapabilir. Bu cinsiyet farklılığına dayalı olarak ortaya çıkan pratik bir ihtiyaca işaret etmektedir. Ancak anne ölüm oranları sağlık haklarından yararlanma konusundaki pratik bir ihtiyaçtan çok daha karmaşık ideolojik süreçlerce belirlenmektedir. Anne ölüm oranları geleneksel ataerkil toplum yapısının erken evlilikleri, erken gebelikleri, tıbbi bakımdan yararlanma koşullarını belirliyor olması, pratik ihtiyaçlara işaret eden göstergeler ile anlaşılabilir. Bunun için Stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarına yönelmek gereklidir. “Stratejik ihtiyaçlar, kadınlara yönelik toplumsal ve kurumsal ayrımcılıktan yola çıkılarak, mevcut cinsiyet rollerini sorgular cinsiyet eşitliğini amaçlayan talepleri dile getirmeyi sağlar” (Ramillo ve Cinco, 2005). Bu da pratik önlemlerin değil stratejik önlemlerin alınması gerektiğini göz önüne serer.

Gerçekten de, bu ayırım, adil ve eşitlikçi toplum düzeni kurulması yönünde adımların atılmasına olanak verir; bu ayırımı fark etmemizi sağlayan göstergeler ile çalışmak, izleme ve değerlendirmenin toplumsal değişim yaratma konusundaki potansiyelini güçlendirir.

Gösterge türleri: Yapısal göstergeler, süreç göstergeleri ve sonuç göstergeleri

Hak temelli izleme ve değerlendirme çalışmalarında göstergeler üç alana işaret eden üç kategoride değerlendirilebilir. Buna göre, göstergeleri, yapısal göstergeler, süreç göstergeleri ve sonuç göstergeleri olarak üçe ayırabiliriz. Örneğin, devlet ülkedeki yurttaşlarının eğitim hakkını sağlamakla yükümlüdür. Eğitimden yararlanmayı sağlayacak yasal düzenlemeler ve bununla ilgili kurumsal yapıların oluşturulması, uluslararası sözleşmelere ve devletin taahhütlerine bağlı olarak izlenebilir. Burada

mevcut yasa ve düzenlemeler yapısal göstergelerdir. Okullaşma oranı sonuç göstergesidir. Okul sayısı ve erişilebilirliğine ilişkin bilgi süreç göstergesidir.

Yapısal göstergeler, yasal araçlara ve kurumsal mekanizmalara bakarak insan haklarının gerçekleşme düzeyinin anlaşılmasını sağlar. Yapısal göstergeler, daha çok toplumsal yapıdaki sabit ve kurucu ilişkilere işaret eder. Yasalar ve yasal belgeler de bunlar arasındadır. Bir ülkenin yasalarında cinsiyet eşitliğinin nasıl ele alındığı, cinsiyet eşitliğine ilişkin uluslararası sözleşmeleri kabul edip etmedikleri türünden konular yapısal göstergelerdir. Filmer-Wilson (2005) yapısal göstergelerin devletin insan haklarına ilişkin hukuksal araçları kabul etme ve temel kurumsal mekanizmaları oluşturma konusundaki tutumunu ve düzeyini ortaya koyar. Ertürk (2008), bir hak alanında bu hakkın yerine getirilmesi için gerekli yasal düzenleme ve uygulamayı gerçekleştirecek yapısal düzenlemelerin izlenmesini yapısal göstergeler aracılığıyla gerçekleştirebileceğini belirtir. Burada norm uluslararası ve ulusal düzeyde üstlenilen sorumluluklar çerçevesinde devletin ya da diğer sektörlerin söz konusu alana ilişkin olarak gerçekleştirmeyi taahhüt ettiği yasal ve kurumsal yapıdaki değişimlerdir. Bu taahhütlerin yerine getirilme düzeyi, söz konusu normlara dayanan göstergeler aracılığıyla ele alınabilir.

Süreç göstergeleri, politikaların uygulanması sorumluluğunu taşıyanların, bunları yerine getirme düzeyinin anlaşılmasını sağlar. Süreç göstergeleri, konu ile ilgili uygulamaları ve bu uygulamalarda meydana gelen değişiklikleri ortaya koymayı amaçlayan araçlardır. Süreç göstergeleri, ekonomik ve sosyal haklar sözleşmesinde sorumlulukların yerine getirilişi ile ilgili olarak yer alan yükümlülükle, yani harekete geçme sorumluluğu ile ilişkilidir ve icraata işaret eder. Filmer-Wilson'a (2005: 2) göre süreç göstergeleri "insan haklarının korunması ve aşamalı gerçekleşmesi"ne ilişkin bilgi verir. Süreci, girdi ve çıktıları, uygunluk, erişilebilirlik ve kalite açısından ele alır ve insan haklarının yerine getirilmesine ilişkin değerlendirme kriterleri ortaya koyar. Örneğin, açılan kadın sığınma evi sayısı, alanda çalışan uzmanlara verilen eğitimlerin içeriği ve süresi, cinsiyet temelli şiddet nedeni ile başvuranların ihtiyaç duydukları hizmetlere ulaşmasının sağlanması, adli yardıma başvuranlarla tüm adli sürecin gelir düzeyine bakılmaksızın ücretsiz olarak yürütüldüğü başvuru sayı-

sının oranı gibi göstergeler, haklara ilişkin sürece dair bilgiler verebilir.

Sonuç göstergeleri, insan haklarının gerçekleşme ve insanların bundan yararlanma düzeyini ortaya koyar, yasal düzenlemeler ve uygulamalar sonucunda ulaşılan durumu ele alır. Böylelikle izlemeye konu olan alandaki hakların kullanımı konusunda güncel duruma ilişkin bir görüntü sağlar. Ekonomik ve sosyal haklar sözleşmesinde yer alan sonuç alma sorumluluğu ile ilişkilidir. Sonuç alma sorumluluğu insan haklarına ilişkin sorumlulukların yerine getirilişi ile ilişkilidir, aşamalı olarak gerçekleştirilecek ya da derhal elde edilmesi beklenen sonuçlara işaret eder.¹¹ Örneğin, yaşam hakkı için bildirilmiş kayıp kişilerin sayısı; örgütlenme hakkı ile ilgili olarak kuruluş başvurusu reddedilen STÖ'lerin sayısı; ifade özgürlüğünün gerçekleşmesi ile ilgili olarak hapishanedeki gazetecilerin sayısı gösterge olarak kabul edilebilir.

Hak alanına ilişkin bir uygulamanın izlenmesi sırasında, her üç göstergeden de yararlanmak gereklidir. Hak temelli bir izleme ve değerlendirmede hem yasal çerçeveye ilişkin yapısal bir değerlendirme yapılması, hem tüm sürecin insan haklarına saygılı biçimde sürdürülmesine dayalı süreç odaklı bir yaklaşım benimsenmesi, hem de söz konusu alandaki hak ihlalinin giderilmesi, hakların korunması ve ihtiyacın karşılanması ile ilişkin sonuç odaklı bir yaklaşım benimsenmesi gereklidir.

Bu yaklaşımlar içinde göstergelere dayalı izleme geniş bir perspektif sunmaktadır, ancak mağdurun doğrudan müdahaleye ihtiyaç duyduğu durumlar için uygun ve tek başına yeterli bir yöntem değildir (bkz. Woldegiorgis, 2013)

ULUSLARARASI ENDEKSLER

BM Kalkınma Programı (UNDP), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası İş Örgütü (ILO) gibi uluslararası kuruluşların, çeşitli indeksler aracılığıyla, yaygın şekilde uygulanabilir göstergeler kullanarak yaptığı izlemede, küresel düzeyde karşılaştırılabilir bir bilgi ortaya konulmaktadır. Bunlar arasında UNDP İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index), UNDP Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Gen-

¹¹ Yapısal süreç ve sonuç göstergeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ertürk 2008: 9, KNCHR, 2011; ŞÖNİM, 2014; Guzman ve Verstappen 2003; Filmer-Wilson, 2005.

der Inequality Index), UNDP Çok boyutlu Yoksulluk Endeksi (Multiple Dimension Poverty), Binyıl Kalkınma Hedefleri Millenium (Development Goals) sayılabilir.

Ancak bu tür araçlar daha çok kalkınma yaklaşımı içinde anlam bulmakta, son yıllarda insan haklarının gerçekleşmesinin de bir kalkınma momentu olarak görülmesi eğilimine paralel olarak hak temelli yaklaşım taşıyan çeşitli göstergelere başvurulmaktadır. Kalkınma göstergesi sayılan eğitim, sağlık vb. hizmetlerin yaygınlığı ve yeterliliği gibi temel değişkenlerin bilgisine ulaşmayı sağlayan göstergeler tek başlarına hak temelli yaklaşım için açıklayıcı olmaz. Hak temelli bir yaklaşımla göstergelerin cinsiyet, yaş, etnik yapı, inanç vb. değişkenlere göre ayrıştırılmış olması, ayrımcılık karşıtı olma, eşitlik, hesap verebilirlik ve katılımın ölçülebilmesine olanak verecek verinin olması, hakların yerine getirilme düzeyi ile talep edilme düzeyinin anlaşılması gerekmektedir.

BİLGİ TOPLAMA

Bilgi toplama, ister gösterge temelli izleme ve değerlendirme çalışması olsun, ister tikel bir hak ihlaline ilişkin olarak yürütülen dava izleme olsun, her çalışma için geçerlidir. Çalışmanın odağına, amacına kime yönelik olduğuna bağlı olarak çeşitli şekillerde, farklı yöntemler kullanılarak bilgi toplanabilir. Bilgi toplama yöntemleri bilginin nereden toplandığına yani kaynağına ve bilginin türüne göre iki ayrı şekilde sınıflandırılabilir.

Niteliksel ve Niceliksel Veri

Niceliksel veri toplama

Alana ilişkin bilginin toplanmasında standartlaşmış ve tekrarlanabilir veri toplama yöntemlerinin kullanılması zaman içinde İnsan hakları konusundaki gelişmenin ya da gerilemenin ölçülebilmesi için gereklidir. İzleme ve değerlendirmeden elde edilen sonuçlar hem bölgesel olarak, hem de periyodik olarak karşılaştırılabilir. Ancak bunun için standartlaşmış ve tekrarlanabilir veri toplama yöntemlerine başvurmak gereklidir. Verinin farklı biçimlerde ve farklı yöntemlerle toplanmış olması, yapılacak karşılaştırmalarda güvenilirliği büyük ölçüde azaltmaktadır.

Öte yandan, bölgesel farklılıkların ortaya koyulmasına ve karşılaştırma yapılmasına elverecek bir veri toplama yöntemi oluşturmak gereklidir. Böylelikle, farklı zamanlarda ve bölgelerde edinilmiş bilgilerin ışığından karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmak mümkün olabilecektir.

Standart formlar ile bilgi toplamak için, izlemeye kaynaklık edecek bilginin her zaman aynı biçimde toplanmasını sağlayacak araçların geliştirilmesi gerekir. Bu tür standartlaşmış araçlar, daha çok niceliksel veri toplama yöntemleri içinde mümkün olabilmekte, istatistiksel bilginin ortaya koyulması açısından sağlıklı sonuçlar verebilmektedir. Ancak bu bile söz konusu hak alanında yaşanacak değişimlere bağlı olarak değişmek zorunda kalmaktadır. Buna rağmen, karşılaştırma olanağını yaratacağı için önemlidir ve göz ardı edilmemelidir. Özgün koşulların değerlendirilmesi için bu formların göstergeler kısmında özetlediğimiz şekilde ihtiyaçlara cevap verecek şekilde revize edilmesi mümkündür. Bunu yaparken, mevcut standartlaştırılmış araçlar karşılaştırma olanağını engellemeyecek şekilde genişletilmelidir.

Standart formların, zamana ve bölgesel farklılıklara duyarlı olmayı gerektirecek alanlara ilişkin bilgi toplama konusunda zayıflıkları olması nedeniyle, ancak genel geçer alanlarda kullanılması ya da tekrarlanabilir durumlar için kullanılması uygundur. Örneğin, hak ihlalinin kaydedilmesinde bireysel şikâyete ilişkin olarak mağdura dair yaş, cinsiyet kimliği vb. bilgiler, ihlali gerçekleştirene ilişkin bilgiler, ihlalin niteliği standartlaştırılabilir ancak yaşanan durumun ifade edilişi standartlaştırılmamış bir biçimde sunulabilir.

Niteliksel veri toplama

İnsanlar bireysel farklılıklarına bağlı olarak insan haklarına ilişkin yasal düzenleme ve uygulamalardan farklı biçimlerde etkilenebilirler. İnsan haklarının gerçekleşmesi ya da ihlali yönünde uygulamalar ise farklı gruplar için farklı anlamlar ifade edebilir. Standartlaştırılmış formlar ve benzeri niceliksel veri toplama yöntemleri bu tür farklılıkları görebilme potansiyeli taşımazlar. Kişilerin yargıları ve anlayışları, toplumsal değişime bağlı olarak düşünce ve algıda ortaya çıkan değişimler ve bunların davranışlara yansımaları, niceliksel veri toplama yöntemleri ile anlaşılabilir. Bu tür bir bilgiye ulaşmak için insanların öz yaşam deneyimlerine başvurmak ve anlatılarından yararlanmak gereklidir. Niceliksel veri örneğin bir köyde dokuma tezgahı olan kadınların sayısını ortaya çıkartmak için kullanılabilir. Ancak bu tezgahların kadınların üretime katılımı, ekonomik olarak güçlenmesi ve bağımsızlaşması, ya da farklı sömürü ilişkilerine maruz kalmaları vb durumları niteliksel veri toplama yöntemleri ile anlayabiliriz. Katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup çalışması gibi kimi niteliksel yöntemler, bu tür bilgilere ulaşma olanağı sağlamaktadır. Niteliksel yöntemler söz konusu hak alanına ilişkin öngörülme durumlarının da ortaya çıkarılmasına olanak verir. Bu yönüyle gerçek bilgiyi ortaya koyma açısından güçlü bir metodolojik araçtır.

Niteliksel bilgi kapsamında, insan haklarının yerine getirilmesine ilişkin politikalar ve uygulamalar konusunda halkın görüşüne dayalı bilginin yanında, uzman görüşüne dayalı bilgiye de yer verilir. Hak temelli izleme ve değerlendirmede hak savunucuları ile gerçekleştirilecek görüşmeler bu kapsamda düşünülebilir. İzleme ve değerlendirmeye konu olan alanla ilişkili tüm grupların temsil edilmesine olanak sağlayacak bir kota örnekleme ya da uzman görüşüne dayalı olarak vaka çalışmaları içinde bir örneklem seçilerek gerçekleştirilen yöntemler kullanılabilir (bkz. Bamberger, 2013).

Jacobsen (2008) hak ihlali mağdurları ile derinlemesine görüşmelerde dikkat edilecek hususları şöyle ifade etmektedir:

- konuya ilişkin ön bilgi toplamak, benzer durumların bilgisine sahip olmak

- her görüşme için yeterince zaman ayırmak, birbiri ardına randevu vermemek ve zaman sınırlaması olmaksızın çalışmak
- çevirmenle çalışılması gereken durumlarda çevirmenin birebir yapılması, çevirmenin söylenmemiş herhangi bir ifadeyi dile getirmemesi, görüşmecinin kaynak kişi ile göz temasını koruması ve çevirmene değil kaynak kişiye yönelik olarak konuşması gibi konulara özen gösterilmesi, konunun önemine vakıf bir çevirmenle çalışılması, çevirmene bir ön bilgilendirme verilmesi
- görüşmeden kullanılan kayıt ekipmanının, kalem kağıt dâhil, kaynak kişide tedirginlik yaratması durumunda bunların kullanılmaması, gerekirse görüşmeye iki kişi katılmak
- güvenli ve uygun bir görüşme yeri sağlamak
- çocuklar, göçmenler, engelliler, şiddet görmüş kadınlar vb. kategorilerle, özel ihtiyaç sahiplerinin katılacağı görüşmelerde söz konusu durumun ve ihtiyacın gereklerini bilerek hazırlıklı olmak, yeniden travmaya neden olmamak
- görüşmenin yeri tarihi ve diğer detaylarla kişisel bilgileri ve demografik bilgileri hem görüşmeci hem kaynak kişi açısından kaydetmek, bu verileri diğer verilerden ayrı ve güvenli biçimde sağlamak (2008:11-13)

İlgili belgelerin toplanması, fotoğraf ve diğer kayıt gereçleri ile yapılan kayıtlar, veri toplama araçlarıdır. İzlemenin gerçekleştirileceği alana, odağa, amacına bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Bkz. UNHCR: 2003; Corkey vd., 2011; Guzman ve Verstappen 2003; Batliwala&Pitmann, 2010).

Karma yöntemlerin kullanılması

Batliwala, etkin bir izleme değerlendirme çalışmasında her iki veri biçiminin de birlikte kullanılması gerektiğini, bu iki yöntem arasında bir dengenin kurulması gerektiğini, iki yöntemin birlikte kullanılmasının stratejik bir anlam ifade ettiğini belirtir (2011:6). Niteliksel veri toplama yöntemlerinin, anlatıların ve anekdotların önemli bir bilgi kaynağı oluşturduğunu vurgulamakla birlikte, “kadın alanında yapılan çalışmaların asla sayısal veri olarak ifade edilemeyeceğine dair katı yaklaşımların” ve

“kadın hakları ve kadınların yaşamlarına ilişkin niceliksel verinin olmayacağı, hatta kadınların güçlenme süreçlerinin izleme ve değerlendirmeye konu olamayacağı gibi keskin bir inancın” yanlış olduğunu ifade etmektedir (Batliwala, 2011: 8).

Ramilo ve Cinco (2005) da nitel ve nicel yöntemlerin birlikte, uyumlu ve tamamlayıcı biçimde kullanılmasını önermektedir. Bamberger toplumsal cinsiyete dayalı bilginin niceliksel araştırma yöntemleri ile erişilebilir olamayacağını, niceliksel yöntemlerle görülemeyen durumların niteliksel çalışmalarla anlaşılabilceğini ifade eder (bkz. Bamberger 2013:2-7).

Öte yandan, niteliksel veri toplama yöntemleri ile ve kişisel anlatılara dayalı bilginin doğruluğu ve geçerliliği özellikle kamu kurumlarının harekete geçmesi için yeterli görülmez. Bu bilginin ulusal düzeyde toplanan istatistikler ile desteklenmesi konunun hem güvenilirliğini artırır hem de söz konusu istatistiklerde yer alan soyutlamaların somutlaştırılmasında ve detaylandırılmasında önemli bir araç olur. Kişisel anlatı ile istatistikler arasındaki farklılık ve ortaklıklar söz konusu istatistiklerin genellemeci yaklaşımın yarattığı sınırlılıkları ortaya koymaya; çelişkilere dikkat çekerek derinlemesine çalışmalar yapılması gerek alanları vurgulamaya; sadece kurumsal yapılarıdaki değil aynı zamanda insanların yaşamındaki değişimi vurgulamaya olanak verir. Theis, mikro ve makro perspektiflerin bir araya gelmesi, farklı düzeylerde verilerin karşılaştırılması ve birlikte değerlendirilmesi, yürütülen çalışmalarda farklı örgütlenmelerin veri değişiminde bulunması ve deneyimlerini bir araya getirmesinin önemini vurgulamaktadır: Bir program ya da topluluğa ilişkin küçük bir evren üzerinden toplanan bilgi ile tüm ülke düzeyindeki mevcut bilginin birleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gerçekten de bu tür bir yaklaşım yürütülen çalışmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artıracak, bu nedenle de etkisini güçlendirecektir. (2003).

Cinsiyet eşitliği temelli izlemede veri toplama ve değerlendirilmenin özgün biçimleri

Hangi tür yöntem kullanılırsa kullanılsın, tüm bilgi toplama süreçlerinde toplumsal cinsiyete duyarlı veri toplama araçlarının kullanılması,

mevcut verilerden yararlanırken mümkün olduğunca cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerden yararlanılması, kadınların ve erkeklerin toplumsal olarak farklı deneyimlerinin yansıtıldığı bir bilgi toplama sürecinin kurgulanması önem taşır.

Bamberger'in de ifade ettiği gibi, pek çok izleme ve değerlendirme sistemi tanımlanmış hedeflerle ve çıktılar arasındaki ilişki içinde sınırlarını belirlemekte, beklenmeyen koşulların görünür olmasını sağlamak konusunda yetersiz kalmaktadır (2013: 2). Ona göre çoğu izleme değerlendirme aracı, negatif değişimi, geriye doğru atılan adımları, boşlukları, beklenmedik durumlar gibi değişimin yönünü etkileyen çeşitli durumları ölçme kapasitesine sahip değildir. Özellikle cinsiyet ilişkileri söz konusu olduğunda pek çok uygulama ve girişim beklenmeyen negatif etkiler yaratabilmektedir. Örneğin kalkınma perspektifinden gerçekleştirilen en yaygın uygulamalardan biri olan kooperatifleşme çalışmaları, başarısızlıkla sonuçlandığından kadınların aile yaşantıları ve aile içindeki pozisyonları ile ilgili önemli sorunların ortaya çıktığı sıklıkla gözlenen bir durumdur. Kadınların kooperatif vb. çalışmalar için ev içi emeği ya da ücretsiz aile işçisi olarak kullanılan ve erkeğin kontrolünde olan emek gücü kooperatifler yoluyla özgürleştirilmiş olmakla birlikte, bu süreçte atılan yanlış adımlar kadınların güçsüzleşmesine neden olabilmektedir. Bu tür bir bilgi ancak nitel araştırma yöntemleri ile ortaya koyulabilir.

Öte yandan, yukarıdaki bölümlerde de sözünü ettiğimiz gibi, toplumsal cinsiyet farklılıklarına dayalı ihtiyaçlar, kimi zaman sadece pratik ihtiyaçlardır ve bu ihtiyaçların gözlenmesi kadınların yaşam deneyimlerine ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayalı bir analiz yapıldığı yanılsamasına yol açabilir. Ancak kadınların deneyimi toplumda egemen cinsiyet ideolojisinin eşitsiz ve ataerkil olduğunu ortaya koyar ve pratik ihtiyaçlardan çok stratejik ihtiyaçların görünür kılındığı bir izleme değerlendirme çalışması yürütülmesi gerektiğini görmemizi sağlar. O halde, cinsiyete dayalı ihtiyaçların görünür kılınması için nitel araştırma yöntemleri de kendi başlarına yeterli olmaz. Kadınların kolayca görünür olmayan, ataerkil kalıplar tarafından biçimlendirilmiş ve bastırılmış yaşam deneyimlerinin görünür kılınmasına yönelik bir stratejik pozisyon almak gereklidir. Kadınların yaşam deneyimlerinin ortaya koyduğu farklılık vurgusu, bilgi edinme ve izleme ve değerlendirme süreçlerinde diğer farklılıkları da görmemiz için

bir olanak olarak görülmeli ve feminist metodolojinin bu yöndeki potansiyeli izleme ve değerlendirme sürecinde de kullanılmalıdır.

Öte yandan, her kadının farklı deneyimleri olduğu ve her birinin kendi farklılıklarını içererek araştırmaya dâhil olduğu hususunu da, araştırmanın her aşamasında hatırlamak gerekir. Yaşadığımız dünya ve ataerkil toplum yapısını anlamak konusunda bize yol gösterici olan, sadece kadın deneyiminin ortaklığı değil, farklılığıdır (B. Tüzel: 2009, 543).

Özellikle ataerkil cinsiyet ideolojisinin güçlü olduğu toplumsal yapılarda kadının öz yaşam deneyimi kolaylıkla ifade bulmaz. Bu nedenle, nicel araştırma yöntemleri ile elde edilen bilginin ataerkil ideoloji tarafından bozuma uğratıldığı, gerçek olmaktan çok ideolojik olduğu, niteliksel araştırma yöntemlerinin kullanılması gerektiği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Ana akım yaklaşımların iddialarının aksine, kadınların yaşam deneyimlerine ilişkin olarak anekdotlara dayalı mikro veriler kimi zaman alan araştırmalarından çok daha fazla şey söyleyebilmektedir (bkz. Batliwala, 2011).

Kadının öz yaşam deneyiminin nicel veri toplama yöntemleri ile erişilemeyeceği ve nicel yöntemlerle toplanan verinin gerçeklikle ilişkisinin sınırlı olacağı doğru olmakla birlikte, tümüyle nitel araştırma yöntemleri kullanılarak elde edilen veri ile yetinmemek, nicel veri ile desteklenen niteliksel bilginin inandırıcılığını ve geçerliliğini sağlamak mümkün olacaktır. Kaldı ki, gerek devlet, gerek donör kurumlar sayısallaştırılmış verilerle ifade edilen değişimi daha kolaylıkla anlayabilmektedir ve uluslararası planda karşılaştırma da yine niceliksel veri üzerinden yapılabilmektedir

Bamberger'e göre, toplumsal cinsiyete dayalı izleme ve değerlendirme, yaşam deneyimlerine yönelik derinlemesine araştırma yöntemleri ile elde edilen niteliksel bilginin istatistiksel analizi ve örneklem teknikleri ile sürdürülen çalışmalar üzerinde temellendirilmesine ve niteliksel araştırma yöntemleri ile elde edilen bilginin genellenmesine olanak tanıyacağından karma yöntemlerle çalışmak gereklidir (2013: 8).

Birincil ve ikincil veri

Birincil veri

İzlemeye temel oluşturacak olan bilgi farklı kaynaklardan elde edilebilir. Bilginin kaynağına göre, iki temel kategoriden söz etmek mümkündür. Bunlardan birisi alan araştırması ve gözlemlerle elde edilen birincil veriyi oluşturmaktadır.

Mevcut dokümantasyonun olmadığı ya da bundan yararlanmanın mümkün ya da güvenilir olmadığı durumlarda çeşitli bilgi toplama yöntemlerine başvurulabilir. Bu birincil veri olarak adlandırılabilir. Niceliksel bilginin toplanması için alan araştırmalarından faydalanılır. Niteliksel bilgi ise odak grup, gözlem, mülakat, tartışma, beyin fırtınası, hızlı bir değerlendirme/değerlendirme (rapid appraisal) gibi çeşitli sosyal bilim araçlarıyla elde edilebilir.

Birincil veriye ulaşmak için kullanılan en önemli yöntemlerden birisi alan ziyaretleridir. Jacobsen (2008, 13) bir insan hakları ihlallerini içeren bir olay ya da durum hakkında bilginin, alan ziyareti yapılarak toplanması anlamına gelen “keşif”in ya da vaka buluculuğunun özellikle ihlaller yaklaşımı ve dava izlemede kullanıldığını söyler. Bu tür bir çalışmada koşulların detaylı biçimde bilinmesi ve değerlendirilmesine ilişkin bir ön hazırlık yapılması gereklidir. Alan ziyaretleri sırasında hem izlemeyi yapanın, hem de mağdurun güvenliği için gerekli tüm önlemlerin alınmasını garantilemek büyük önem taşır. Yerin, kaynak kişilerin, kayıt altına alınacak bilginin ve bu bilgiye ulaşmak için gerekli araçların önceden hazırlanması gereklidir. Örneğin, istatistiksel veri ya da kurumsal kayıtlara ulaşmak için gerekli izinlerin alınmış olması, kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde kullanılacak ekipmanın (kamera, ses kayıt cihazı vb.) hazırlanması, gerekli sayıda uzmanın çalışmaya dâhil edilmesi, gerekli durumlarda çevirmenlerin ve diğer uzmanların bulunması gereklidir (işkence, taciz vb. durumlarda tıbbi yardım, adli yardım vb. konularında bilgi sahibi uzmanlara gerek duyulabilmektedir).

Jacobsen keşif araştırması ya da vaka buluculuğun gerekli olduğu izleme türleri arasında seçimlerin izlenmesi, sorgu merkezleri ve hapishanelerin, çocuk yuvası, kadın sığınağı vb. sosyal hizmet kurum-

larının ziyaret edilmesi gibi uygulamaları da saymaktadır. Gerçekten de, bu kurumların insan hakları normları ve standartlarına uygun biçimde hizmet üretip üretmediklerinin gözlenmesi, insan haklarının gerçekleşmesine ilişkin önemli veriler üretecek türde bir izlemedir.

İkincil veri

Bilginin kaynağına göre yapılan sınıflandırmada ikinci kategoriye, daha önce çeşitli yöntemlerle toplanmış bilgiye ve literatüre dayanan ikincil veri oluşturmaktadır. İkincil veri mevcut kayıtlardan istatistiklerden, devlet, sivil toplum ya da akademide gerçekleştirilmiş çalışmalarından elde edilen verilerden yola çıkan niceliksel bilgilerin toplanması ile elde edilir. İkincil veri için başvurulabilecek uluslararası kaynaklara örnek olarak UNDP İnsani Gelişme Raporu ve bu rapor içinde yer alan UNDP Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi verileri, Demografi ve Sağlık Araştırması (Demographic and Health Surveys-DHS) UNICEF Çok Göstergeli Küme Araştırmaları, Dünya Bankası Yaşam Standardı Ölçüm Çalışması gibi araçlar sayılabilir.

Hak temelli izleme mevcut veri ve göstergelere dayalı olarak yapılabilir. Verinin toplanması sorumluluğu çeşitli uluslararası yasalarla devletin üstlendiği sorumluluklar arasındadır. Veri toplama sorumluluğu devletin temel sorumluluklarını yerine getirmesi için gerekli bilgi birikimini oluşturmaktadır.

Devletin izlemeye zemin oluşturacak temel veriyi toplaması ve hesap verebilirlik ilkesi çerçevesinde paylaşması gerekir. Bu bir tür mevcut duruma ilişkin (baseline) veri/bilgi olarak düşünülmelidir. Batliwala ve Pitmann'a göre "Alanda yaratılan değişimin anlaşılması, çalışmaların anlamlı bir zemine oturtulması için mevcut duruma ilişkin bilgi önemlidir. Bu bilgiyi periyodik olarak yaratmak ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler ve basit alan araştırmaları mümkün olabilir." (Batliwala& Pitmann, 2010:6)

Bağımsız izleme devletin topladığı veriden yararlanabilir ve bu yönde bir izleme değerlendirme çalışması yürütebilir. Ancak bunun için yukarıda sözünü ettiğimiz türden bir işbirliğinin söz konusu olması zorunludur.

Doğrulama

İzleme değerlendirme çalışmasında bilginin toplanması kadar bu bilginin doğrulanması da önemlidir. Bir insan hakkına ilişkin olarak gerçekleştirilen akademik ya da entelektüel çalışmalardan farklı olarak izleme değerlendirme çalışmaları, ikna yeteneği güçlü çalışmalar olmalıdır. Bu nedenle, verinin doğrulanması, izleme değerlendirme çalışmalarının savunuculuk gücünü artıran etkilere sahiptir. Doğrulama açısından öznel sayılabilecek verinin ise özellikle kadınların öz yaşam deneyimi içinde insan haklarına ilişkin ihlalleri nasıl yaşadıklarının anlaşılması açısından büyük önemi vardır. Özellikle devlet kurumları içinde bu verinin değerinin de anlaşılabilmesi için doğrulanabilir bir veri bütünü temeli üzerinde gündeme getirilmesi gerekebilir. Doğrulama için, bir duruma ilişkin mevcut kayıtlar, ilgili haber, bir grup kaynak kişinin anlatılarının aynı duruma ilişkin ifadelerle yer vermesi ve benzer değerlendirmeler yapması, söz konusu verinin güvenilirliğini artırıcı bir nitelik taşır. Öte yandan, konuyla ilgili uzman görüşü de, doğrulama araçlarından biri olarak görülebilir.

RAPORLAMA, GERİ-BİLDİRİM VE TAKİP

Raporlama

Hak temelli uygulamalarla ilgili alanlarda raporlama büyük önem taşımaktadır. BM Yüksel komiserliği tarafından, sığınmacı ve göçmenlerin yaşadığı toplumsal cinsiyet temelli şiddeti konu alan kılavuzda, raporlamanın, göstergeler için sistematik ve uygun bilgi sağlayan bir araç olduğu ifade edilmiştir¹². Bu nedenle, ilgili birimlerde raporlama, kayıt tutma, veri saklama ve özetleme gibi faaliyetlerin özenle ele alınması gereklidir. Söz konusu dokümantasyon faaliyetinin ulusal, hatta uluslararası düzeyde karşılaştırmaya olanak verecek şekilde ortak kriterlerle belirlenmesi gerekir. Aynı biçimde, zamana bağlı karşılaştırmaya olanak verecek şekilde tekrarlanır; ayrıca, periyodik bir çalışmaya dayalı olmalıdır. Yaş, cinsiyet vb. pek çok farklılığa duyarlı olmalıdır.

İzleme ve değerlendirmenin en önemli aşaması, bilgi paylaşımı ve sonuçların uygulamaya yansımaları için mekanizmaların geliştirilmesine katkı sağlayan geribildirimdir.

¹² <http://www.unhcr.org/3f696bcc4.html> bkz sayfa 103-109

Guzman ve Verstaappen hak temelli izleme çalışmaları açısından belgelemenin büyük önem taşıdığını belirtmektedir (2003:13). Raporlama ve geri bildirim belgelemenin önemli araçlarından biridir. Sürecin değerlendirilmesi ve zaman dilimleri arasında karşılaştırma imkânı sağlayacak bir belgeleme sisteminin varlığı, izleme açısından çok işlevseldir.

Jacobsen (2008) bir izleme ve değerlendirme raporunun içeriğinde olması gerekenleri aşağıdaki şekilde özetlemiştir.

- genel özet
- izlemeye konu olan alana ilişkin temel bilgiler, mevcut durum bilgisi
- izlemenin hedefi
- izleme ekibinin kim olduğuna ve niteliğine ilişkin bilgi
- izlemenin hangi dönemi kapsadığı
- izleme yöntemleri (mülakat, vaka buluculuğu, uzman görüşleri, medya tarama, dava izleme vb.)
- varsa görüşmelerin sayısı ve kimlerle gerçekleştirildiğine ilişkin kategorik bilgi, kişisel bilgiler içermeyecek şekilde, cinsiyetlerine ve yaşlarına göre ayrıştırılmış olarak kaynak kilerin bilgisine yer verilmeli (sivil toplum temsilcileri, hak sahipleri, hak ihlaline maruz kalan kişiler - kamu görevlileri vb.)
- veri toplama yöntemleri
- insan hakları ihlallerine maruz kalanların ve buna şahit olanların deneyimlerine dayalı bilginin özeti
- izlemeye konu olan alandaki ilgili uluslararası insan hakları yükümlülükleri, yerel mevzuat
- ülkenin insan hakları taahhütleri ile ilişki içinde yaşanan hak ihlallerinin değerlendirilmesi
- bu bulgulara ilişkin devletin yanıtları ya da tepkileri

- devleti insan haklarını korumaya yöneltecek öneriler (Bu önerilerin temel insan hakları norm ve standartlarını dayanak göstererek yapılması gereklidir)
- ilgili bölgesel ve uluslararası insan hakları yapılarının elçilik etmesine ilişkin öneriler

İzleme ve değerlendirmenin gerçekleşmesi için raporlama en temel aşamalardan birisidir. Ancak Theis'e (2003) göre, izleme ve değerlendirme çalışması, ilgili birime yönelik raporlamanın hazırlanması ile sonuçlanmış sayılmamalıdır; bilginin tüm paydaşlarla paylaşılması ve değerlendirmelerin yapılması karşılıklı öğrenme sürecinin önemli bir parçasıdır.

Geri bildirim

Raporlama, genellikle sorumluluk sahiplerine ve yaptırım gücü olan yapılara (AB, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu vb.) yönelik olarak gerçekleştirilir. Diğer yandan, izlemeye konu olan alanda hak sahiplerinin de izleme ve değerlendirme çalışmasının sonuçları konusunda bilgilendirilmesi önemlidir. Bu nedenle izleme ve değerlendirme raporları kolay erişilebilir olmalıdır. Bu bir tür geribildirim süreci olarak tanımlanabilir. Marcelino, geribildirim hak temelli ve özellikle de toplumsal cinsiyet temelli çalışmalarda önemli olduğunu, izleme ve değerlendirme sonuçlarının paylaşıldığı atölye çalışmalarının yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (2004:7). Bu katılımcı yaklaşımın ve işbirliğinin de gereklerinden birisidir. Geribildirim çalışmaları, izleme ve değerlendirme çalışmalarının sonuçlarından hakların, sorumluluk sahiplerinin, hak sahiplerinin ve hakların yerine getirilişine ilişkin durumun bilgisine sahip olmak anlamına gelir. Öğrenilenlerden yola çıkarak hakların yerine getirilmesi ve talep edilmesini sağlayacak eylemlilik biçimleri geliştirilebilir.

Geribildirim ayrıca araştırma sonuçlarının araştırmanın gerçekleştirildiği öznelerle paylaşılmasını önceleyen feminist metodolojinin temel prensiplerinden de birisidir. O halde geribildirim, cinsiyete duyarlı bir insan hakları temelli izleme ve değerlendirme çalışması için de öncelikli olmalıdır.

Takip

İzleme ve değerlendirme çalışmalarının nihai amacına, yani toplumsal değişim yaratma hedefine ulaşması için süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Ancak bu süreklilik sadece çalışmaların periyodik olarak tekrarlanması yoluyla sağlanmaz. Toplumsal değişimin gerçekleşmesi için izleme yapılan alana ilişkin bir takip sürecinin hayata geçirilmesi önemlidir.

İnsan haklarının temel prensiplerine göre hakların korunmasında yerel ya da ulusal yapılar temel sorumludur; bu nedenle, izleme sonrası takipte, izleme ile elde edilen bilginin bu yapıların insan haklarını koruma ve gerçekleştirme yönündeki müdahalelerine kaynaklık etmesini sağlayacak girişimlerde bulunmak gereklidir. Jacobsen'in de belirttiği gibi, bunun için yetkililerle toplantıların yapılması, sunumların hazırlanması ve gerçekleştirilmesi, ilgili kurumlardaki anahtar kişilerden destek almak için gerekli ilişkinin sürdürülmesi gereklidir (2008:22). Bu tür ilişkilerde yazılı olmaktan çok sözlü iletişime geçmek daha etkilidir ve tercih edilmelidir.

Hükümetlerin, izleme çalışmalarının ortaya koyduğu gerçekliğe kayıtsız kalmaları ve herhangi bir önlem almamaları durumunda, bilginin kamuoyu ile paylaşılması, medya ve basın aracılığıyla yaygınlaştırılması, muhalefet partileri ile paylaşılması gibi çeşitli yöntemler izlenebilir. Ancak Jacobsen, bu sürecin dikkatli bir biçimde planlanması ve yürütülmesi gerektiğini vurgular ve kimi uzmanlaşmış örgütlerin halkla ilişkiler konusunda sistematik çalışmalar yürüten birimleri olduğundan bahseder (2008:24).

SON BİRKAÇ SÖZ

Bir toplumsal değişim, dönüşüm aracı olması dolayısıyla izleme ve değerlendirme özünde politik bir araçtır. Cinsiyet eşitliğine duyarlı ve İnsan hakları temelli izleme ve değerlendirme çalışmaları, politika yapma ile bilgi üretme arasındaki doğal bağın kurulmasını sağlama potansiyeli taşır. Eşitlikçi, ayrımcılık karşıtı, toplumsal farklılıkların bir arada olduğu bir demokratik içerme anlayışından hareket eden, yaşadığımız toplumsal düzenin şekillenmesinde rol oynayan bir katılımcılığı ve insanların hak taleplerini özgürce ve gerektiğinde mutlaka dile getirebildikleri bir yapıyı kurmaya yarayan enstrümanlardan biridir.

Yukarıdaki metin bu enstrümanın etkin kullanımını sağlayacak teknik ipuçlarını sunmayı amaçlamaktadır. Ancak bu teknik bilgilerin sadece bir kısmı, izleme ve değerlendirme çalışmalarının zorunlu parçalarını oluşturur. Etkili bir izleme ve değerlendirme çalışması basitçe “olanın olması gerekene referansla değerlendirilmesi” demektir ve bu da olanın bilgisini ve olması gerekenin bilgisini, yukarıda ifade etmeye çalıştığım, katılımcı ve hak temelli bir yaklaşım içinde bir araya getirebilmek anlamına gelir. Metinde yer alan, göstergeden ölçüte, mevcut durum bilgisinden vaka buluculuğuna kadar tüm bu kavramlar eşitlikçi ve insan haklarının tümüyle hayata geçirildiği bir toplumun yaratılmasına aracılık eden izleme ve değerlendirme aracının hayata geçirilmesini sağlayan araçlardır.

Bu araçların bilinebilir olması mevcut çalışmaların politika yapma sürecinde daha etkin kullanılmasını sağlar. Bu tür metinler yoluyla izleme ve değerlendirme çalışmalarına ilişkin tekniğin bilgisini paylaşmak, bu bilgiyi bir “uzman” çevre içinde sıkışıp kalmaktan kurtarma ve herkes için erişilebilir kılma niyeti ile ortaya çıkmıştır.

**HAK TEMELLİ İZLEME VE DEĞERLENDİRME
VE TOPLUMSAL CİNSİYET
ANAAKIMLAŞTIRMASI**

Kısım - III

İzleme Üzerine Diyaloglar
ve Alan Araştırması

BÖLÜM VII

ALAN ARAŞTIRMASI TANITIM

Ayça Kurtoğlu

Başlangıçta bu çalışmanın ortaya çıkmasına yol açan fikir bir merraktan kaynaklandı: Sivil toplumda çok fazla bahsi geçen, yapıldığı söylenen ve çok farklı şekillerde tanımlanabilen izleme çalışmasından ne anlaşıldığı ve yapılan çalışmaların toplumsal cinsiyet ile nasıl ilişkilendirildiği merakından. Bu merak hızlıca bir araştırma sorusuna ve hak temelli çalışan örgütlerin izleme çalışmasının izlemesini yapma isteğine dönüştü. Kısacası, bu çalışma her şeyden önce bir alan araştırması fikriyle başladı. Alan araştırmasını yaparken, hak temelli izleme teriminin farklı anlamlarını keşfettik. Aynı zamanda, farklı uygulamaları feminist yöntem çerçevesinde anlamlı kılarak, teknik ve uzmanlık alanı haline gelmiş olan izleme ve değerlendirme çalışmalarının, özellikle toplumsal cinsiyet temelli örgütler açısından daha ziyade örgüt içi kaynak, kapasite ve bilgi birikiminden yararlanılarak yapılan bir faaliyet olmasını sağladık. Bu bağlamda, ilk olarak teori ve eylemin birlikteliğine temel alan bir anlayışla, kavramsal ve analitik bir çalışmaya yöneldik ve ardından sahada veri topladık. Kapsayıcı olabilmek için alan araştırmamızda veri toplama faaliyetini üç aşamada gerçekleştirmeyi hedefledik:

- Hak temelli çalışan sivil toplum örgütleriyle kısa anket çalışması
- İzleme yapan ve hak temelli çalışan örgütlerle mülakat
- Hak temelli çalışan toplumsal cinsiyet temelli örgütlerle mülakat ve kapasite geliştirilmesi çalışması

Ayrıca, hak temelli izleme çalışmalarının yaygınlaşması için farkındalık çalışmalarına ihtiyaç olduğu fikrinden yola çıkarak

- Kamu kurum ve kuruluşları
- Hibe veren kuruluşlar
- İzleme yapan örgütler/inisiyatifler
- Cinsiyet temelli örgütler/inisiyatifler ile farkındalık çalışması tasarladık.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasına aracılık eden “Türkiye’de Hak Temelli İzleme: Sivil İzleme İnisiyatiflerinin Haritalanması ve İzlemede Toplumsal Cinsiyet Perspektifinin Güçlendirilmesi” başlıklı projemiz, 1 Şubat 2014 tarihinde başladı. Mart 2014 itibariyle çalışma takvimimizi hazırlayıp, bir yandan masa başında yapacağımız kavramsal ve analitik çalışma için iş bölümü yapıp, analitik çerçevemizi kurmaya ve kavramlarımızı geliştirmeye başladık. Bir yandan da, eş zamanlı olarak hem alan araştırmasının ilk ve ikinci fazları için anket ve mülakat formu hazırladık, hem de hak temelli çalışan örgütler ve inisiyatiflerin bir listesini yapmaya koyulduk. Böylelikle, alan araştırmamıza Nisan 2014’te başlamış olduk.

Hak Temelli Çalışan Sivil Toplum Örgütlerinin Listelenmesi ve Kısa Anket Çalışması

Sivil örgütler ve inisiyatiflerin listelerini hazırlamak için, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM), Sivil Düşün, TACSO ve İnsan Hakları Ortak Platformu’nun örgüt listelerini edindik ve hepsini tek bir liste haline getirdik. Ayrıca, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı web sitesinden halihazırda kaldırılmış olan “kuruluş amaçlarına göre dernekler” sınıflandırmasında, Mayıs 2014 tarihinde tüm dernekler arasında kuruluş amaçları arasında izlemeyi saymış olan derneklere ulaşmaya çalıştık; bunlar listede yer alan derneklerin %2’lik bir kısmını oluşturuyordu. Dernekler Dairesi Başkanlığı’nın dernekler sınıflandırması ile bizim hak temelli çalışan örgütler kavramlarımız örtüşmediği için ve Başkanlık’tan Türkiye genelinde izleme yapmak amacıyla kurulmuş olan dernekler hakkında bilgi verilemeyeceği cevabını aldığımız için Dernekler Dairesi Başkanlığı’ndan veri toplamaktan vazgeçtik. Elimizdeki listeleri, odaklandığı hak türüne göre sınıflandırdık.

Eş zamanlı olarak hazırladığımız anketin araştırma soruları, hak temelli çalışan örgütlerin hak temelli izleme yapıp yapmadıkları, yapımı-

yorlarsa nedenleri ve yapmayı planlayıp planlamadıklarına dair sorular-
dı. Anketin pilot çalışmasını kadın, engelli, LGBTİ örgütleriyle yaptık ve
Temmuz ayının başında anketimizi elektronik ortamda dağıttık. İlk aş-
mada Ağustos 2014'e, daha sonra Ekim 2014'e ve en son olarak da Mart
2015'e kadar anketimizi açık tuttuk.

STGM ve Sivil Düşün'de yaptığımız mülakatlarda elektronik ortamda
gönderilen anketlere geri dönüşlerin az olduğu bilgisini edinmiştik. Bu
yüksek beklentimiz yüksek değildi ama geri dönüşler beklediğimizden
de düşük düzeyde kaldı. Buna rağmen, elektronik anketlere cevap verme-
menin genel bir eğilim olduğunu varsayarak, geri dönüşlerin az olmasını
anketin başarısızlığı olarak değerlendirmedik. Bunun yerine, insan hak-
ları alanlarında faaliyet gösteren örgütler arasında bir ortak anlayış eksik-
liği olup olmadığı ve yapılan katkının toplumsal çıktısı olacağına ilişkin
bir eksiklikle ilgisi olup olmadığı sorusunu, yaptığımız mülakatlara dahil
etmeye karar verdik. Saydığımız nedenlerle, kısa anketle ilgili sonuçları-
mızı burada paylaşmıyoruz. Ama alan çalışmamızı bir eylem araştırması
olarak tasarlamamızın ilk teşvik edici unsurunun, yaşadığımız bu dene-
yim olduğunu belirtelim.

İzleme Yapan ve Hak Temelli Çalışan Örgütlerle Mülakat

Projenin takvimine göre, izleme yapan ve hak temelli çalışan örgütler-
le mülakatlarımıza, eşanlı olarak kısa anketlerle başlamamız gerekiyordu.
Ancak alan çalışmasının yaz aylarına denk gelmesi nedeniyle, mülakatlar-
rımızı Ekim 2014'e erteleyip, aradaki dönemde de kavramsal ve analitik
çerçevemizi geliştirdik. Ayrıca, ilgili literatürü irdeleyerek ve kavramsal/
analitik çalışmamızı temel alarak, enerjimizi hak temelli ve toplumsal
cinsiyete duyarlı izlemeye ilişkin sorun alanlarını tespit etmeye harcadık.

Bu arada, pilot çalışma için geniş kapsamlı bir mülakat formu hazır-
ladık. Proje metninde ikinci aşamanın Adana, Ankara, Diyarbakır, İstan-
bul, İzmir, Trabzon ve Vanda gerçekleştirilmesi öngörülmüştü. Sığınaklar
Kurultayı'nın Diyarbakır'da yapılıyor olması nedeniyle, hem Kurultay'da
toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme üzerine bir atölye çalış-
ması düzenledik, hem de pilot çalışmamızı Diyarbakır'da yapmaya karar
verdük.

Mülakatlarımızda siyaseten elverişli ortam, yerelde hak temelli ve toplumsal cinsiyete duyarlı izleme için örgütler arası işbirliği, kesişimsellik, insani durumlarda toplumsal cinsiyete duyarlı müdahale ve izleme, farklı örgütlenme biçimlerinin izleme ile ilişkilenebilmesi, izlemede kamu-sivil toplum işbirliği gibi konularda gözlemler yaptık. Ancak daha önemlisi, pilot çalışmadan elde ettiğimiz bilgiler ve yaptığımız gözlemler sonucunda, sivil toplum örgütleri ve inisiyatiflerinin hak temelli izleme çalışmalarına dair bir değerlendirme yapabilmek için araştırma metodolojimizi bütünüyle değiştirmemiz oldu.

Eylem Araştırmasına Doğru

Proje başvurumuzda öngördüğümüz araştırma ve yaygınlaştırma metodolojisi, araştırma, kapasite artırma ve yaygınlaştırma ve her çalışmayı yerelde gerçekleştirme şeklindeydi. Bu, genelde projelerde uygulanan bir metodolojidir. Pilot çalışmamız sonrasında yaptığımız değerlendirmede, bu metodolojinin daha çok yukarıdan aşağıya bir akış öngördüğü ve yereller arasında etkileşime olanak tanımadığı sonucuna ulaştık.

Diyarbakır'da gerçekleştirdiğimiz pilot çalışmadaki gözlemlerimiz ve mülakatlardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında yaptığımız ve metodoloji değişikliğine gitmemize yol açan değerlendirmenin bir kısmı şöyleydi:

- Derinlemesine görüşme için hazırladığımız soruların cevaplarının bir kısmını, hak temelli çalışan ve izleme yapan örgütlerin izleme raporlarından elde edebiliriz. Mülakatlar aracılığıyla toplayacağımız veri, etkileşimsel buluşmalar sırasında da toplanabilir; ama yereller-arası etkileşimsel buluşmalarda veri toplamak, ortak bir bakış açısı geliştirilmesi, katılımcılık ve birlikte eylem için daha etkili olabilir.
- Siyaseten elverişli ortam, devlet ve sivil toplum ilişkisinin yapılanmasıyla ilişkili olarak tanımlanabilir; ama hak temelli çalışan örgütlerin kendi içlerinde ve birbirleriyle ilişkilenebilmeleri kapsamında da tanımlanabilir. Yeni toplumsal hareketlerin hiyerarşik olmayan örgütlenme ve ilişkilenebilme biçimi, birlikte öğrenme ve bilgi paylaşımı için daha fazla olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda, yereller ötesi tanışma ve etkileşimin sağlanması, ortak bakış açısı geliştirilmesi ve ortak eylemlilik için önemlidir.

- Hak temelli izleme ve değerlendirme, sivil toplum örgütlerinin birinci gündem maddesi değildir, ancak toplumsal cinsiyet temelli örgütler hem hak temelli izleme için gerekli işlerin çoğunu yapmaktadır, hem de hak temelli çalışan örgütlerin savunuculuğunu sürdürdükleri hak alanlarında yaptıkları çalışmaları hak temelli izleme için araç olarak kullanmamaları önemli bir eksikliklerdir.
- Baro-toplumsal cinsiyet temelli örgütler-üniversite-iş yaşamında kadınlar arasında kurulacak bir işbirliği, hak temelli izleme açısından toplumsal cinsiyet temelli örgütlere verimli bir zemin hazırlayabilir. Yapılacak buluşmaların bu kompozisyon çerçevesinde örgütlenmesi önemlidir.
- Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin çalışmalara dahil edilmesi konusunda üç önemli engel bulunmaktadır:
 - Liberal insan hakları anlayışı: Toplumsal cinsiyet konusunun bir alt kategori olarak görülmesi ve toplumsal cinsiyete atıfta bulunmayan hakların cinsiyetsiz olarak algılanması
 - Bir hak alanında izleme yaparken, birden fazla insan hakları enstrümanının kullanılabilmesinin ve bunlardan birinin CEDAW olmasının dikkate alınmaması.
 - Acil, güvenlikle ilgili ve insani durumlar ortaya çıktığında toplumsal cinsiyet temelli kaygıların ve bakış açılarının geri plana itilmesi.
- Ortak bakış açısına dayalı kamu-STK işbirliğinin hem insan haklarının ilerlemesi, hem de sivil toplum faaliyetlerinin gelişmesi bakımından önemli olduğu.

Bu değerlendirmeler ışığında çalışmalarımızı eylem araştırması kapsamında üç yönde sürdürdük.

1. Hak temelli izlem raporlarının analizi: Raporların analizi için öncelikle bir rapor okuma formatı geliştirdik. Bu formatı sınamak için pilot çalışmalar yaptık. Rapor okumasına proje ekibinin tamamı katılacağı için, görme biçimlerimizi ortaklaştırmak amacıyla 3-4 raporu ekipteki herkes okudu ve daha sonra değerlendirmelerimizi karşılaştı-

tırdık. Ele aldığımız her yeni rapor, formatın gelişmesine de aracılık ediyordu. Formatın son halini alması, hepimizin kendi başımıza 7-8 rapor okuması sonucunda oldu.

2. Eylem araştırması için hazırlık: Bu kapsamda eylem araştırmasının farklı ve başarılı uygulamaları üzerine okuma ve bunların projeye adaptasyonu için analiz yaptık.
3. Hak temelli izleme raporlarının toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin içerilmesine ilişkin sorun tespiti.
4. Kamunun toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme için olanaklarının ortaya çıkarılması: Bu kapsamda kamu kurumlarına yönelik olarak bir yapısal izleme tasarladık. Bunun sonuçları aşağıda ikinci bölümde sunulmaktadır.
5. Yapılmamış olan izleme çalışmalarının neden yapılmadığı konusunda CEİD içi tartışmalar yoluyla sorun tespiti: Bu kapsamda Nisan-Mayıs 2015'te bir dizi tartışma yürüttük. Bunlardan biri mevzuata ilişkindi. Bu tartışma, mevzuatın bağımsız izlemeye ne ölçüde elverdiğinin tespiti çabamıza dayanmaktadır. Yaptığımız çalışmada ulaştığımız sonuç, yapılacak veya yapılan çalışmalar için mevzuatın kolaylaştırıcı olmadığı yönündeydi. Bunun üzerine, kamuda çalışmış veya çalışmakta olan arkadaşların da katılımıyla, var olan koşullarda hak temelli izlemenin ne olduğunun ve gerekliliğinin nasıl sunulacağı ve bu yolla nasıl ortak bir dil oluşturulabileceğine dair bir tartışma yürüttük. Bir diğer tartışmamız, kesintisiz ve gönüllü çalışmaya dair yürütülen CEDAW gölge rapor hazırlanmasının nasıl mümkün olduğuna dairdi. CEDAW gölge rapor hazırlama süreci, sürdürülebilirliğin ortak bir çalışma çerçevesinde sağlanmış olması nedeniyle, başarılı bir örnektir ve bu bakımından önemlidir. Bu tartışmanın en önemli iki sonucu, iş bölümünün ve odağının somut ve iyi tanımlanmış olması gerektiğinin ortaya koyulmasıydı. Üzerinde durulan bir başka konu da katılımcılıktı. Buradan çıkan sonuç, katılımcılık konusunun daha fazla tartışılması gerektiği oldu.

Eylem araştırması

Eylem araştırmasının önemli bir yönü, kısa sürede az katılımı veya hızlı mobilizasyonla çok şeyler başarmak yerine, aşağıdan yukarıya en

yakından başlayarak ortak bir bakış/anlayış geliştirilmesi ve bunun eyleme dönüştürülmesi yönünde hareket ederek genişletilmesidir. Bunun püf noktası ise diyaloglar oluşturmaktadır. CEİD içi tartışmalar, eylem araştırmamızın ilk ayağını oluşturdu. İlk toplantıdan başlayarak her toplantıda işçi haklarının hayata geçirilmesi için iş yerlerinden başlayarak, iş verenlerin de dahil edildiği ve 10 yıla yayılan bir eylem araştırmasının diyalog kriterlerini benimsemek ve toplantılarda paylaşmak oldu. Proje ekibinin benimseyip, sonra yaygınlaştırdığı diyalog kriterlerimiz ise şöyle:

- Diyalog, birinden diğerine fikir aktarma değil, fikir alışverişine dayanır (diyalogda eğitim şart değildir).
- Tartışma konusuyla ilgili, kaygısı olan herkes, tartışmaya katılma olanağına sahip olmalıdır.
- Katılımcıların yükümlülüklerinden biri de diğer katılımcıların diyaloga aktif olarak katılmasına yardımcı olmaktır.
- Diyalog alanlarında bütün katılımcılar aynı/eşit konuma veya statüye sahiptir.
- Hak temelli çalışıyor olmak katılım için yeterlidir.
- Hak temeli çalışmada biraz deneyim sahibi olmak, diyaloga giriş için yeterli ve ilgili kabul edilmelidir.
- Bütün katılımcıların bütün tartışma konuları hakkında bir anlayış geliştirmeleri mümkün olmalıdır (anti-profesyonel yaklaşım).
- Hiç bir argüman, örneğin sırf meşruiyetinin zayıflığı nedeniyle derhal reddedilmemelidir.
- Diyalogdaki bütün argümanlar, diyalogdaki aktörler tarafından temsil edilebilir olmalıdır (birinin diğerince temsil edilmemesi).
- Bütün katılımcılar, kendi argümanlarıyla kıyaslandığında diğer katılımcıların daha iyi argümanları olabileceğini kabul etme yükümlülüğüne sahiptir.
- Tartışma konuları bütün katılımcıların katılımlarının bir parçasıdır. Kimse tartışmadan dışlanamaz.

- Diyalogun anlaşmazlıkların entegre edilmesine aracılık edebilmesi gerekir.
- Diyalog sürekli olarak ortak eyleme yönelik öneri/karar üretebilmelidir.

İkinci aşamada, proje faaliyetlerine uygun olarak, toplumsal cinsiyet temelli örgütlerle “Cinsiyet ve Hak Temelli Çalışan Örgütlerle İzleme Üzerine Diyaloglar Buluşması” başlığı altında iki günlük bir diyalog buluşması düzenledik. Toplantımıza proje illerinden (Adana, Ankara, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Trabzon ve Van) kadın ve LGBT örgütlerini davet ettik.

Diyalogun odağında katılımcıların izlemeden ne anladıklarını anlamaya çalışmak; hak temelli izlemenin temel kavramlarının sunulması yoluyla ortak bakış açısı için zemin hazırlamak; birlikte hak temelli izleme uygulaması yapmak ve örnek izleme raporlarını toplumsal cinsiyet ile ilişkili olarak analiz etmek vardı. Bu buluşmada programımızın tamamını bitiremedik. Ancak ilk olarak izlemeden ne anlaşıldığı hakkında genel veri topladık. Topladığımız bu veriler, kitabın özellikle birinci bölümünü hem içerik, hem de format olarak belirledi. İkinci olarak, uzun tartışmalar sonrasında, hak temelli izleme için mevzuatı ve ilgili prosedürleri birinci elden bilmek gerektiği konusunda fikir birliğine vardık. Üçüncü olarak, hak temelli izleme kapsamında ortaklık ve işbirliği için nelere ihtiyaç duyulduğu konusundaki görüş ve çözüm önerilerini derledik. Bunları şöyle özetleyebiliriz.

Sorun alanları:

- S1. Çok sayıda örgüt ilişkilmeden çalışıyor
- S2. Örgütler veri topluyor ama bunlar çoğunlukla kısmi oluyor
- S3. Ortaklaşma kriterleri eksik
- S4. Yeterince mali kaynak yok
- S5. Yeterince insan kaynağı yok

Çözüm önerileri:

Ç1. Yapılan çalışmalar koordine edilmeli

Ç2. Bir çatı örgütün verileri toplaması gerekiyor

Ç3. Web temelli havuz oluşturulabilir ve herkes çalışmalarını burada paylaşabilir

Bu çalışma sonrasında, dayanışmaya ihtiyaç duyulduğu ve yapılan çalışmaların “kim önce yapacak?” yaklaşımı yerine, kolektif bir anlayışla sürdürülmesi gerektiği konularının dile getirilmesini önemli bir kazanım olarak değerlendirdik. Ancak toplumsal cinsiyet temelli örgütlerin genel yaklaşımı, teknik gibi görünen kısımda yetersizlikler ve bir öncü tanımlanmış olmasıydı. Bu konuyu daha sonraki toplantılarda çeşitli yollardan gündeme getirmek üzere bir sorun alanı olarak tanımlamakla yetindik. Konuyu sorun alanı olarak tanımlamamızın nedeni, mevzuatın birinci elden bilinmesine ilişkin problemle aynıydı: sorumluluk alma, hak temelli izlemeyi talep yükseltme yönünde bir politik eylem aracı olarak görme ve insan haklarını etik normlar bütünü olarak kavrama.

Mayıs toplantısı sonrasında CEİD içindeki tartışmaları daha geniş bir grupta yürüttük. Tartışma konularımızdan biri, kamu kurumlarına ilişkin yapısal izleme sonuçlarını paylaşmak, kazanamadıklarımızın nedeni ile kazanımlarımızın kaybolduğunu görme konusundaki eksikliklerimizi tartışmak ve kaybolan kazanımlar için yapılabilecekler için fikir alışverişinde bulunmaktı. Bunun sonuçlarını aşağıda Kamu İzlemesi başlığı altında sunmaktayız. Bir diğer tartışma konusu, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması ve insan haklarıydı. Önceki bölümde bunun bir sunumu bulabilirsiniz. Bu tartışmada amaç, cinsiyetlendirilmiş olan hak alanlarındaki uygulamaların da toplumsal cinsiyet analizinin yapılması gerektiği; böylece hak temelli izleme dâhil olmak üzere her uygulamanın toplumsal cinsiyetin kurucusu olduğu fikri, tartışma esnasında paylaşılabilirdi. Yine bir diğer tartışma konusu, Kadına Yönelik Şiddet Ulusal Eylem Planı bağlamında hem hak temelli izleme yapmanın neler ortaya koyabileceğini paylaşmak, hem de ulusal eylem planı gibi bir uygulamanın toplumsal cinsiyeti nasıl inşa ettiği, oluşturduğu veya kurguladığını görmektir.

Eylem araştırmasının üçüncü ayağı, İkinci Diyaloglar Buluşması oldu. Bu üç günlük bir buluşma olarak tasarlandı. İlk günü, toplumsal cinsiyet temelli örgütlerle diyalog, ikinci günü toplumsal cinsiyet temelli örgütler ve hak temelli izleme yapan örgütlerle diyalog, üçüncü günü de toplumsal cinsiyet temelli örgütler, hak temelli izleme yapan örgütler ve ilgili kamu kurumlarından katılımcılarla birlikte diyalog olarak planladık. Bu üç günlük süreçte, hem daha önce yaptığımız tartışmaları daha rafineleştirerek bir ortak anlayış geliştirme, ortaklaşma ve eyleme yönelmeyi hedefledik, hem de her grupta sorun olarak gördüğümüz konulara dair tartışma başlatmayı hedefledik. Sorularımızın bir kısmı güçlü itirazlarla karşılandı. Ancak çatışma anlaşma ile sonuçlandığında hedefimize doğru yol aldığımızı inandığımızdan, bu tür karşı çıkışları çok önemsiyorduk. Tartışmalar beklediğimiz gibi sonuçlandı ve üç günün sonunda dört ortak eylem önerisi ortaya çıktı. Bunlar:

1. CEİD hak temelli izleme konusunda inisiyatif olarak bilgisini toplumsal cinsiyet temelli örgütler arasında yaygınlaştırmalı ve yapılan çalışmalara destek vermelidir.
2. CEİD bir platform oluşturulmasına öncülük ederek, hak temelli izleme çalışmalarının yapılması ve koordinasyonunda aktif rol oynamalıdır.
3. CEİD hak temelli izleme yapan diğer örgütlerle, bizatihi bu örgütlerin yaptıkları çalışmaların toplumsal cinsiyete duyarlılaştırılması için diyaloga girmelidir.
4. Bütün toplantılara sivil toplum ve ilgili kamu kurumları çağırılmalıdır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, pilot çalışma sonrasında verimli çalışma için gerekli bir unsur olarak gördüğümüz, iş hayatından kadınların toplantılarımıza katılımı hiç gerçekleşmedi. Bu bir başarısızlık olarak değerlendirilebileceği gibi, toplantıya davet etme dışında başka türlü stratejiler izlenmesi gerektiği şeklinde de yorumlanabilir. Ancak kamu dâhil olmak üzere, diğer bileşenlere sadece davet yeterli olurken, iş çevresi için davetin yeterli olmaması ayrıca araştırılması ve analiz edilmesi gereken bir konudur. İş çevresinin katılımının eksikliği bütünlüklü ve çok sektörlü yaklaşımın toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıkların ortadan kaldırılması hedefi bakımından önemli bir eksiklik.

Bir başka önemli konu da, ikinci diyaloglar buluşmasında CEİD'e atfedilmiş olan liderlik rolünün daha çok koordine etmeye doğru evrilmesidir ki bunu gerçekten önemsiyoruz. Bu proje sonrasında devam edecek olan toplantılarda, insan haklarının etik bir normlar bütünü olarak izlemenin de politik bir eylem biçimi ve toplumsal dönüşümü sağlamaya yönelik bir araç olarak görülmesiyle birlikte, toplumsal cinsiyet temelli örgütlerin sorumluluğu daha fazla kendilerinde görmeye başlayacaklarına ve izlemeyi bir araç olarak daha güçlü bir şekilde kullanacaklarına inanıyoruz. Ayrıca, CEİD'e yöneltilmiş olan koordinasyon rolünün çok önemli olduğunu düşünüyoruz, zira bu, yapılacak çalışmaların kolektif ve yatay ilişkilenebileceği dayalı bir doğada olacağına da habercisidir.

Proje çerçevesindeki eylem araştırmasına bağlı son buluşmamız, hibe veren kuruluşlarla oldu. Diğer örgütlere yönelik hazırlayıp elektronik olarak dağıttığımız anket çalışmasına, hibe veren kuruluşlardan da yeterli geri dönüş alamadık. Bu nedenle, sonuçları burada paylaşmıyoruz. Ancak hibe veren kuruluşlara yönelik düzenlediğimiz buluşmada, hak temelli izleme çalışmalarının potansiyel mali kaynağı olan bu kuruluşlara gözlem ve önerilerimizi ilettik. Bunlar şöyle oldu:

- Sivil toplum örgütlerinin, insan haklarının hayata geçirilmesi yönünde yaptıkları çalışmaların artması ve Türkiye'de insan haklarının daha fazla hayata geçmesi için, hibe veren kuruluşlar bir gündem geliştirerek, doğrudan hak temelli izleme yapmak amacıyla tasarlanmış projelere veya bir parçası hak temelli izleme olan projelere daha fazla destek sağlayabilirler.
- Hibe veren kuruluşlar, genellikle aynı projelerin tekrar sunulması ve fonlanması konusunda olumlu yaklaşım içinde değiller. Ancak hak temelli izleme ancak tekrar edildiğinde değişimi gösterebilir. Bu nedenle, eğer fonlamak istedikleri bir hak temelli izleme projesi tekrar edilmeyi gerektiriyor ise, bu başvuruyu aynı projenin tekrar sunulması gibi değerlendirme konusunda farkındalık geliştirmeleri gereklidir.
- Eğer hak temelli izleme çalışması içeren bir projeyi fonluyorlar ise çalışmayı yapacak olan örgütün birden fazla insan hakları enstrümanını, CEDAW'ı ve Yogyakarta kriterlerini içerecek şekilde teşvik et-

meleri yapılacak hak temelli izleme çalışmasının toplumsal cinsiyete duyarlılığını sağlayacaktır.

- Eğer bir hak temelli izleme çalışmasını fonlamışlarsa, izleme çalışmasının raporunun Türkiye sınırları içinde ve ötesinde yaygınlaştırılmasına katkı sağlayabilirler.
- BM, AB gibi uluslararası örgütler, Türkiye konusunda rapor hazırlarken, ilgili alanda yapılmış hak temelli izleme raporlarına daha çok atıfta bulunabilirler.

Bu buluşma, projemizin son faaliyetiydi. Ancak buluşma sonrasında da son faaliyetimizin bir dizi başka faaliyetin başlangıcı olduğunu hissettik.

Aşağıda, eylem araştırması bağlamında yürüttüğümüz hak temelli izleme raporlarının bir analizi ile kamunun toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamındaki yapısal izlemesini sunmaktayız.

HAK TEMELLİ İZLEME RAPORLARININ BİR ANALİZİ

Tuğba Atalar

Hak ve toplumsal cinsiyet temelli örgütlerin hak temelli izleme alanında yaptığı çalışmaları değerlendirmek amacıyla yayınladıkları izleme raporları üzerinden yaptığımız çalışmanın metodolojisini ve analizini aşağıda sunmaktayız.

Metodoloji

Hak temelli izleme raporlarını okuyarak analiz etme fikrini geliştirdikten sonra, ilk sınırlarımızı elektronik olarak erişilebilir raporlar şeklinde belirledik. Bilindiği gibi ilk hak temelli izleme raporları, insan hakları örgütlerinin kurulması ve insan hakları ihlallerinin derlenmesi olarak hayatımıza girmiştir. 1980'lere dayanan bu tarih ile internetin tarihi örtüşmemektedir. Kısacası, burada sunduğumuz analiz, elektronik olarak erişilebilir olmayan raporları içermemektedir. Erişilebilir olan en eski rapor 1997 tarihli'dir. Ayrıca, özellikle insan hakları örgütlerinin kiminin çok kısa inceleme raporları bulunmaktadır. Bunlar çok sayıda olmakla birlikte, çoğunluğu aynı formatta, aynı yöntemle hazırlanmıştır ve benzer konulara odaklanmıştır. Bizim hazırladığımız analiz formatı çok fazla sa-

yıda değişken içerdiği için ve çok yapılan bir izleme faaliyetini genel resmi bozabileceği için bu kısa raporlar analize dahil edilmedi ve genel analizin dışında bırakıldı. Ancak toplumsal cinsiyet analizine dahil edildi. Ancak bu bağlamda değerlendirdiğimizde de, toplumsal cinsiyete duyarlılık bakımından bütün raporların aynı sonucu verdiğini gözlemledik. Bu nedenle, genel bir değerlendirme olarak niceliksel analize dahil etmedik. Diğer bir deyişle, getirdiğimiz ikinci sınırlama, kısa inceleme raporlarıyla ilgili oldu. Bir diğer sınırlamamız da zamanla ilgili oldu. Aralık 2015'te çeşitli anahtar sözcükler kullanarak eriştiğimiz izleme raporlarını arama işine, Mayıs 2015 tarihi itibarıyla son verdik. Aynı dönemin tarihi bakımından önemli günler içerdiğinin ve o dönemde çeşitli izleme raporunun kadın örgütlerince kaleme alındığının bizatihi farkındayız. Ama 2015 Mayıs ayı sonunda sonlandırdığımız çalışmayı tekrar başlatmadık. Bir başka sınırlamamız da, niceliksel veri toplama amacıyla geliştirdiğimiz rapor okuma formatı oldu ama proje ekibinde değişiklikler sonucunda toplamda 6 proje ekibi üyesi raporları okumuş oldu. Her okuma yorum içerdiği için aşağıda sunulan bütün rakam ve yüzdeleri mutlak sayılar olarak okumak yerine eğilimler olarak okumak daha doğru olacaktır. Yorumdan doğan eksiklikler ve farklılıklar olabilir. Ancak bu genel resmin kendisi hakkında olmadığını belirtmek isteriz. Her yıl aynı formatta raporlar hazırlanması da bir diğer sınırlama getirmemize yol açtı. Özellikle insan hakları örgütlerinin yıllık, dönemlik veya aylık olarak hazırladığı raporların hepsini okuduk, ama bu raporların hepsi aynı formatta olduğu için, örneğin sadece İHD'nin İnsan Hakları İhlalleri Raporları'nın en sonuncusunu istatistiğe dahil edip, tek bir rapor olarak değerlendirdik. Bütün raporları okuduğumuz için, yıldan yıla yapılan değişiklikleri niceliksel veri kısmına değil, niteliksel veri kısmına dahil ettik. Ayrıca, yine özellikle insan hakları örgütlerinin "Özel Rapor" olarak nitelendirdiği ve yalnızca belirli bir zaman dilimini kapsayan ya da örgütün düzenli yazdığı raporların dışında farklı konularda yazılmış izleme raporlarını, odaklandığı insan hakları alanına göre sınıflandırarak, aralarından sadece birini seçerek niceliksel veri kaynağı olarak kabul ettik.

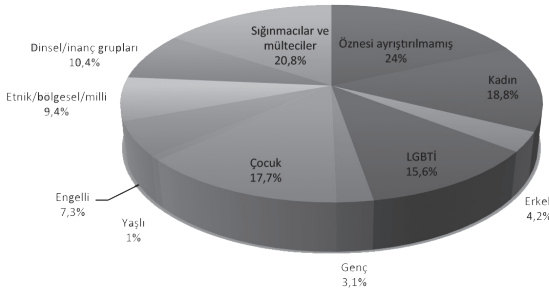
Koyduğumuz sınırlardan biri de, elektronik olarak erişilebilir olan raporları; dolayısıyla, aşağıda sunulan analizin bütün erişilebilir raporları kapsadığını iddia etmiyoruz. Rapor aramalarını çeşitli anahtar sözcükler kullanarak yaptık. Anahtar sözcüklerle eriştiğimiz raporların bir kısmının

başlığında izleme sözcüğü geçse bile aslında araştırma raporuydu. Bir kısmı hak temelli izleme raporu değildi. Bir kısmı da, başlığında izleme yazıyor olmasına rağmen, izleme raporu değildi. Bir örgütün izleme raporunu bulduğumuzda, o örgütün web sitesinde yer alan bütün raporlarını gözden geçirdik. Bu yolla, başlığında izleme yazmayan hak temelli izleme raporlarına eriştik. Bir başka anahtar sözcük grubunu da haklar oluşturdu. Yaşlı hakları, bilişim, çevre, gibi hak alanlarında özellikle diğer anahtar sözcüklerle ulaşamadığımız hak alanlarında aramalar yaptık. Aramalarımızı Mayıs 2015'e kadar devam ettirmemize rağmen, elektronik olarak erişilebilir, ama bizim bulamadığımız raporlar kalmış olabilir. Ancak bunun da genel resmi kökten değiştirecek nitelikte olmadığını düşünüyoruz. Bulma ve eleme sonucunda toplamda 117 rapor analize dahil edildi. Aşağıda bu 117 rapor üzerinden yaptığımız analizi bulacaksınız.

Hangi Hak Alanlarında İzleme Yapılıyor?

İzleme raporlarında odaklanılan hak türlerine bakıldığında, çoğunluğu şu hak türlerinin oluşturduğu görülmektedir: Yaşam Hakkı, Eşitlik/Ayrımcılığa Uğramama Hakkı, Ekonomik ve Sosyal Haklar, Sığınma Hakkı, İşkence ve Kötü Muameleye Uğramama Hakkı, İfade Özgürlüğü, Örgütlenme Özgürlüğü, Din ve İnanç Özgürlüğü, Seçme ve Seçilme Hakkı, Adil Yargılanma Hakkı, Güvenlik Hakkı, Kadın/Çocuk/Azınlık Hakları, Eğitim/Sağlık Hakkı . İnsan Hakları belgeleri kapsamında yeni kuşak haklar olarak da görülen yaşlı hakları, Barış Hakkı, hayvan hakları, Çevre Hakkı ve Bilişim Hakkı gibi haklar ya hiç yer almamakta ya da çok sınırlı yer almaktadır.

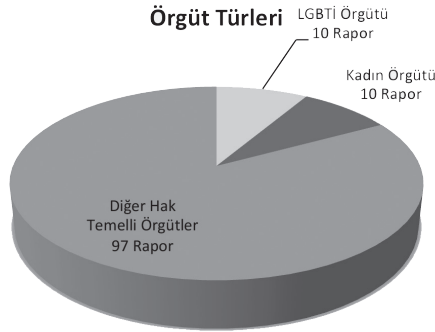
İzleme Raporlarının Odaklandığı Gruplar

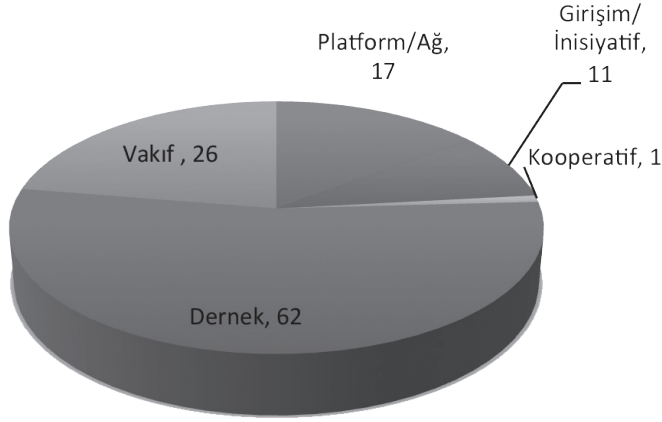

İzleme raporlarının hangi hak sahibi gruplara odaklandığına bakıldığında ise, “Öznesi Ayırıştırılmamış” olarak adlandırılan kategorinin en yüksek orana (yüzde 24) sahip olduğu görülmektedir. İnsan hakları söyleminin ürettiği insan anlayışını ve kavramını yeniden üretmemek amacıyla burada “Öznesi Ayırıştırılmamış” ifadesini kullanıyoruz. Bu kategori, hem cinsiyetin, hem de engelli, çocuk, genç, yaşlı gibi farklılıkların göz ardı edildiğini göstermektedir. Bunun dışında, sırasıyla çocuklar, mülteciler, kadınlar ve LGBTİ’lerin en çok odaklanılan grubu olduğu görülmektedir.

Hangi Örgütler Hak Temelli İzleme Yapıyor?

Analize dahil edilen 117 raporun 10’u kadın örgütleri tarafından, 10’u LGBTİ örgütleri ve 97’si diğer hak temelli örgütler tarafından hazırlanmıştır. Ancak kadın ve LGBTİ örgütlerinin izleme çalışmaları çok sayıda olmadığından, diğer örgütlerden farklı değerlendirilerek internet üzerinde “online” olarak ulaşılabilen tüm raporlar istatistiğe dahil edilmiştir. Kadın örgütlerinin yaptığı izleme raporlarının yarısından fazlasını CEDAW Gölge Raporları oluşturmaktadır. Gölge Raporları, çok sayıda kadın örgütünün Platform/Ağ biçiminde bir araya gelmesiyle hazırlanmıştır. Bunun dışında, barış ve kadına yönelik şiddet konusunda izleme raporları hazırlanmıştır. LGBTİ örgütlerinin hazırladığı izleme raporları, konu bazında çeşitlilik göstermektedir. LGBTİ örgütler, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin yanı sıra, sığınma hakkı veya anayasa konusunda çalışmalar yürütmüşlerdir. Sonuç olarak, hak temelli izleme çok büyük ölçüde toplumsal cinsiyet temelli örgütler dışındaki örgütler tarafından gerçekleştirilmektedir.

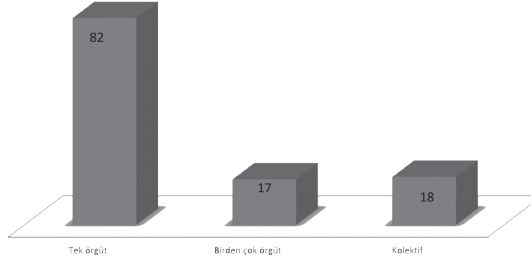
Ayrıca, izleme raporu hazırlayan örgütlerin hangi formal yapı içerisinde örgütlendiklerine baktığımızda, yarısından fazlasının dernek biçiminde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Daha da önemli olansa, örgütlerin azımsanmayacak bir oranda platform/ağ örgütlenmesi biçiminde bir araya gelerek izleme yapıyor olmasıdır. Bu hem sivil toplum örgütleri arasında izleme bağlamında yatay işbirliği yapıldığını göstermesi bakımından, hem de projemizin başından beri ifade ettiğimiz insan haklarıyla ilgili derdi olan herkesin hak temelli izleme yapabileceği önermesinin gerçek hayattaki karşılığını göstermesi bakımından önemlidir.

Raporların Hazırlanmasında İşbirliği ve Ortaklık

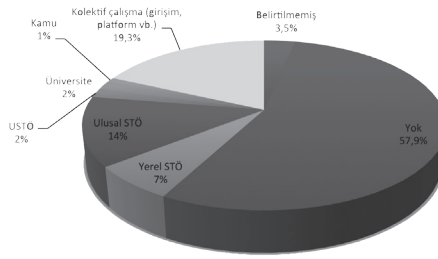
Yukarıda sunulan bu “güzel” resmin diğer yüzünderse, örgütlerin izleme raporlarını genellikle “tek başına” yaptıkları biçiminde bir resim daha vardır. Yukarıdaki resimle birlikte değerlendirildiğinde, hak temelli örgütlerin izleme konusunda giriştikleri işbirliğinin sınırlı olduğunu, ama bu sınırlılık içinde neredeyse her dört rapordan birinin ortak bakış açısıyla, ortak problemi değiştirmek için bir araya gelinerek yapıldığını göstermektedir.

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

İzleme Yapan Örgütler Arasında İşbirliği

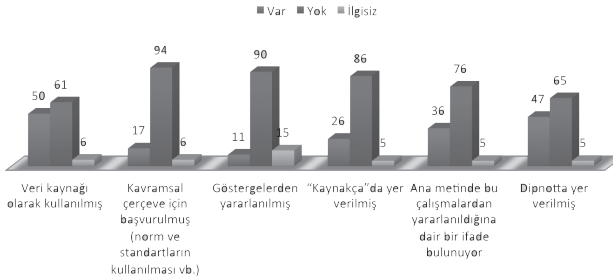

İşbirliği Yapılan Yapılar

Kimlerle işbirliği yapıldığına baktığımızdaysa, girişim, platform gibi yapıların önplana çıktığı, ama üniversite, kamu ve uluslararası STÖ ile işbirliğinin çok düşük düzeylerde (yüzde 2) kaldığı görülmektedir. Ancak eylem araştırmamız bize özellikle üniversite ile sinerji içinde yapılacak hak temelli izleme çalışmalarının, insan haklarının hayata geçirilmesi bakımından önemli katkılar sunacağını göstermektedir.

Önceki izleme çalışmalarına (ve diğer literatüre) yer verilmesi

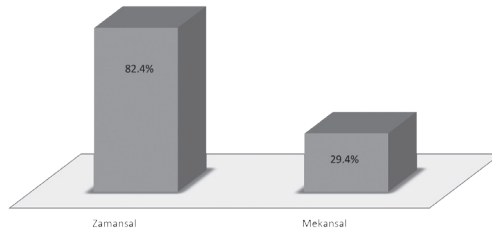

Ortaklık ve işbirliği konusunda izleme raporlarında dikkat edilen diğer bir husus ise önceki izleme raporlarına veya literatüre yer verilip verilmediğidir. Bu ise aktif işbirliğinden ziyade, başkalarının yaptığı çalışmaların görünür olup olmadığı konusundaki bir anlayışı yansıtmaları bakımından önemlidir. Ayrıca, örgütlerin izleme raporlarında başka sivil toplum örgütlerinin çalışmalarına atıfta bulunmaları ve o alana ilişkin literatüre değinmeleri de, izleme çalışmalarının sürdürülebilirliği konusunda bilgi sağlamaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen raporlarda aynı alanda yapılmış diğer izleme raporlarının genellikle göstergelerden yararlanmadığı, bunları kavramsal çerçeve açısından kullanmadığı ve dipnot, kaynakça ya da ana metinde diğer metinlere atıfta bulunmadığı görülmüştür. Bir yararlanma olduysa bile, daha ziyade diğer raporların veri kaynağı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir.

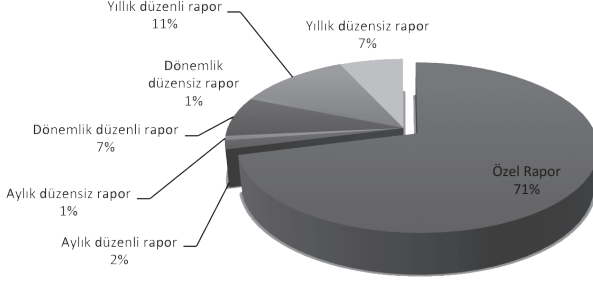
Hak Temelli İzleme Raporları Toplumsal Değişimi Gösterebiliyor mu?

İzleme raporlarında ele alınan konular ile ilgili gelişmeleri, dönüşümü ve bölgesel farklılıklar olup olmadığını görmemiz açısından zamansal ve mekansal karşılaştırmaların bulunup bulunmadığına da baktık. Aşağıdaki tablo, 117 raporun 17'sinin bir değerlendirmesidir. Raporların ancak yüzde 1 gibi bir oranda karşılaştırma yapıldığını görüyoruz. Bununla birlikte, aşağıdaki tabloda karşılaştırma yapılan raporlarda daha çok neye göre karşılaştırma yapıldığını gösteriyor. Neticede, karşılaştırma, hak temelli izleme konusunda çalışan örgütler ile işbirliğini yansıtan bir uygulamadır. Bu örgütlerin yaptığı çalışmaların izlenmesi, incelenen konuya dair daha derinlemesine çalışmalar yapılmasına olanak sağlayabilir.

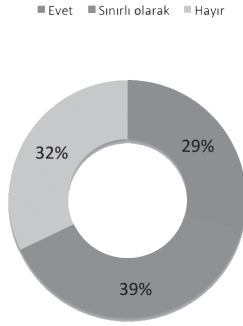
Zamansal/Mekansal Karşılaştırma

İzleme Raporunun Tekrarlanma Durumu

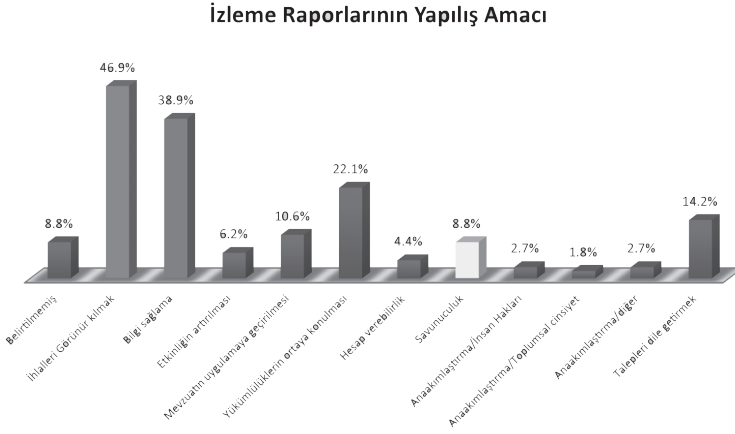
İzleme Yapılan Alanla İlişkili Olarak Yapıya Dair Bilgi İçerilmesi Durumu

Örgütlerin kendi içindeki izleme raporları da sürdürülebilirlik açısından ele alınmıştır. Ancak izleme raporlarının önemli bir kısmının, toplumsal değişimi olumlu veya olumsuz yönde gösterme bakımından yetersiz kaldığı gözlenmiştir. İzleme raporlarının yarısından fazlası “Özel Rapor” (yüzde 71) olarak nitelenen kategoride yer almaktadır. Özel Rapor, tekrarlanma durumu söz konusu olsa bile tekrarı yapılmamış ve belirli bir duruma ya da olaya özgü olduğundan yapılamamış raporları ifade etmektedir. Aylık, dönemlik ya da yıllık düzenli rapor denildiğinde aylık, dönemlik ya da yıllık olarak düzenli bir şekilde hazırlanan raporlar kastedilmektedir. Bu şekilde hazırlanmış raporlar, belirlenen zamanlar-

da düzenli olarak hazırlanmadığı takdirde düzensiz olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu raporların bulgularının bir araya getirilerek siyasal ve toplumsal yapıdaki değişiklikleri, örneğin hak ihlallerinin niteliksel ve niceliksel değişikliklerinin nedenleri ve sonuçlarına dair analizlerle tamamlanmaması güçlü bir eğilimdir. Ancak bir izleme çalışmasında, izlemenin genel çerçevesinin, güdülen amacın ne olduğuna bağlı olarak dönüştürmek istenilen yapının ne olduğuna dair bir şeyler söylemesi önemlidir.

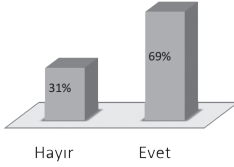
Hangi Amaçla İzleme Yapılıyor?

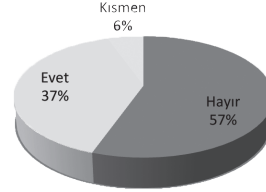
İzleme raporlarının yapılış amacının ortaya koyulması, izleme yönteminizi ve kullanacağınız ya da dayanak olarak sunacağınız insan hakları belgelerini belirler. Değerlendirilen izleme raporlarında yapılış amacı çoğunlukla “İhlalleri görünür kılma” ve “bilgi sağlama olarak” ifade edilmiştir. Mevcut durum bilgisinin ortaya koyulması, diğer izleme raporları için veri kaynağı olması bakımından önemlidir. Bununla birlikte, hak temelli izleme, savunuculuk için en önemli araçlardan birisidir. İzleme raporlarının yalnızca veri kaynağı olarak kullanılmasının yanı sıra, toplumsal değişim amacına aracılık etmesi ve dönüşümü sağlaması bakımından izleme raporlarının “savunuculuk” amacıyla yapılması önem kazanmaktadır.

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

Raporda Önerilere Yer Verilmesi

Önerilerin Yerel ya da Uluslararası İnsan Hakları Mevzuata Dayanması

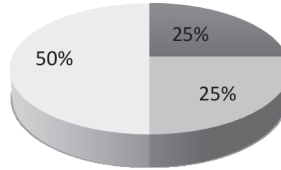

İzleme raporlarında önerilere yer verildiği görülmektedir. Bu durum, izleme açısından olumlu, izlemenin geliştirici hedefleri açısından anlamlıdır. Bununla birlikte, önerilerin yerel ve uluslararası mevzuatla, daha genel bir deyişle insan hakları çerçevesiyle desteklenmesi daha sağlıklı olacaktır. Hak temelli izlemede, yaşanan sorunların çözümünün insan hakları alanında aranması ayrıca ortak bir anlayışın geliştirilmesi bakımından da önemlidir.

İzleme

İzleme Ekibinin Niteliği

- Dış uzman
- STÖ üyesi uzman(lar)
- STÖ bünyesinde bir ekip

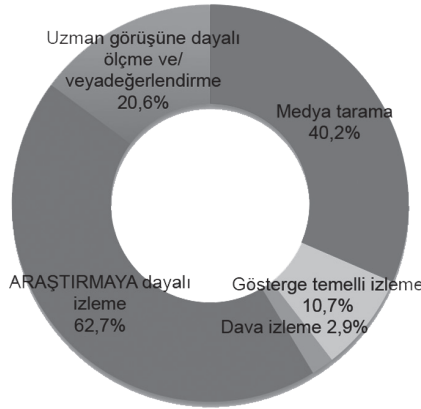
İzleme raporlarının hazırlanmasında çalışan ekibin niteliği çok çeşitli olabilmektedir. Raporlarda genel olarak STÖ bünyesinde bir ekibin çalıştığı görülmektedir. Örgüt kendi iç yapısı kapsamında ve kendi kapasitesi dahilinde bir izleme yapabilir. Kimi zaman, uzman desteğine baş-

vurabilir. Bazı konuların uzmanlık alanına girdiği düşünülür ya da teknik açıdan zor olduğu kabul edilir. Bu bağlamda, sivil toplum örgütlerinin yaşadığı sorun, uzman için gereken mali kaynağın ayrılmasının yarattığı zorluktur.

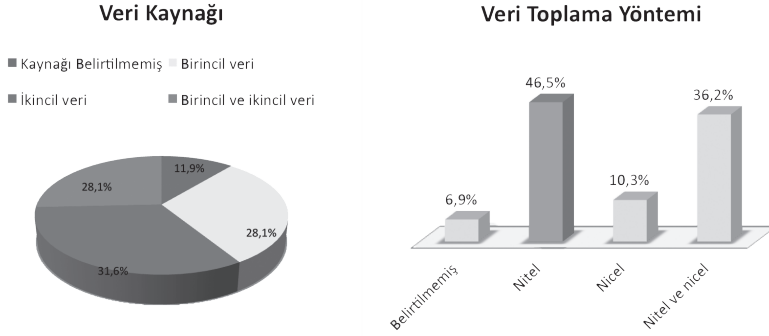
En çok Hangi İzleme Yöntemleri Kullanılıyor?

STK'ların hak temelli izleme yaparken en sık kullandığı izleme yöntemi, araştırmaya dayalı izlemedir (yüzde 62,7). Araştırmaya dayalı izlemede, birincil veri olarak adlandırdığımız veriler, doğrudan ilgili kişi ve kurumlarla görüşülerek yapılan saha araştırmalarına dayandığı gibi, diğer STK'lardan ya da kamudan elde edilen verilerin kullanılması şeklinde de olabilmektedir. Medya tarama yöntemi en sık kullanılan ikinci yöntemdir. Bu yöntem izleme çalışmalarında iki türlü kullanılmaktadır: Haberin kendisinin hak ihlali içerip içermediği açısından ya da söz konusu hak ihlaline ilişkin bilgi kaynağı olması açısından ele alınır. Değerlendirdiğimiz izleme raporlarında daha sık rastladığımız uygulama, medyanın hak ihlaline ilişkin bilgi kaynağı olarak kullanılmasıydı.

İzleme Yöntemi

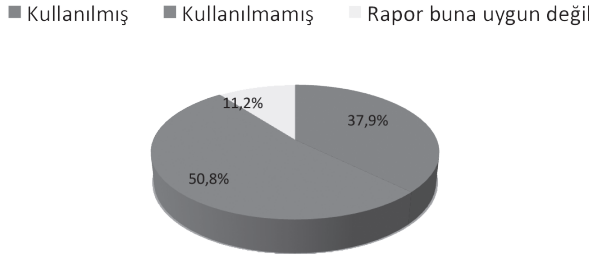

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

İzleme yaparken kendi amacınıza uygun bir izleme yöntemi kullanırsınız. Veri kaynağını ve veri toplama yöntemini de bu çerçevede belirlersiniz. Hak temelli izleme, insan hakları alanında niteliksel ve niceliksel ölçüm yapmaya dayanmaktadır. İzleme raporlarında kullandığınız veri kaynağının ve toplama yönteminin belirtilmesi önemlidir.

İzleme Raporlarında Kamunun Ürettiği Verilerin Kullanılması

Veri toplama aslında kamunun yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur. Ayrıca, bu veriyi paylaşabilir kılması da yine kamunun diğer bir sorumluluğudur. Etkin ve paylaşılr bir veri toplama sistemi aslında izleme açısından önemli bir kaynak yaratacaktır. Ancak burada önemli olan diğer bir nokta da, kamuda hangi bilginin erişilir olup olmadığı ya da kamunun ürettiği hangi veriye ulaşılmaq istenmiş de ulaşılammış olduğu bilgisinin izleme raporlarında yer almamasıdır. Oysa izleme raporlarında verinin erişilir olup olmadığına dair bilginin verilmesi, savunuculuk açısından da önemli bir kaynak olacaktır.

Analyze Dahil Edilen Raporların Listesi

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
1	KAOS-GL	LGBTİ	Dernek	2013 Yılında Türkiye'de Gerçekleşen Homofobi Ve Transfobi Temelli Nefret Suçları Raporu
2	KAOS-GL	LGBTİ	Dernek	Sığınmacı ve Mülteci Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans Bireyler Raporu
3	KAOS-GL, Pembe Hayat	LGBTİ	Dernek	2013 Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Temelli İnsan Hakları İzleme Raporu
4	KAOS-GL	LGBTİ	Dernek	2014 Medya İzleme Raporu
5	LGBTT Hakları Platformu	LGBTİ	Dernek	LGBTT Bireylerin İnsan Hakları Raporu -
6	Pembe Hayat, Kaos GL	LGBTİ	Dernek	Yogyakarta İlkeleri Işığında Türkiye'de Mevzuat ve Ayrımcılık
7	Pembe Hayat, Kaos GL	LGBTİ	Dernek	Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğiyle İlişkili Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanmasına Dair Yogyakarta İlkeleri
8	Pembe Hayat, Kaos GL	LGBTİ	Dernek	LGBTİ Hakkı İnsan Hakkıdır
9	SPOD	LGBTİ	Dernek	LGBT Yurttaşların Yeni Anayasa Yönelik Talepleri
10	SPOD	LGBTİ	Dernek	2012 Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Temelli İnsan Hakları İhlalleri İzleme Raporu
11	Barış İçin Kadın Girişimi	Kadın Örgütü	Girişim	Barış İçin Kadın Girişimi Çözüm Süreci Raporu

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
12	The Coalition for the Partial Preliminary Evaluation Report by 71 Non-Governmental Organizations of Turkey;	Kadın Örgütü	Platform/Ağ	Turkey's Sixth Report on its Compliance with the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
13	Kadın Dernekleri Federasyonu;	Kadın Örgütü	Dernek	Cedaw Shadow Report Of Turkey 46TH Session
14	The Executive Committee for the NGO Forum on CEDAW – Turkey & The Women's Platform on the Turkish Penal Code	Kadın Örgütü	Platform/Ağ	TURKEY SHADOW FOLLOW UP REPORT
15	CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu ve TCK Kadın Platformu	Kadın Örgütü	Platform/Ağ	Türkiye'nin Kadına Karşı Ayrımcılığı Önleme Komitesi'ne Sunduğu Altıncı Periyodik Rapor İçin STK Gölge Raporu
16	Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Eşitlik İzleme Komitesi, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı	Kadın Örgütü	Platform/Ağ	Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) Uygulamasına İlişkin Türkiye STK Gölge Raporu)
17	Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği	Kadın Örgütü	Dernek	Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Türkiye Gölge Raporu)
18	CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu	Kadın Örgütü	Platform/Ağ	Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Periyodik Ülke Raporu'na Hitaben CEDAW-Türkiye Gölge Raporu
19	Mor Çatı	Kadın Örgütü	Vakıf	6284 Sayılı Kanunun Uygulamaları İzleme Raporu

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
20	Mor Çatı	Kadın Örgütü	Vakıf	Kadına Karşı Şiddetle Mücadele: Yasalar, Politikalar, Uygulamalar
21	International Disability Alliance (IDA)	Hak Temelli Örgüt	Kolektif	Suggestions for disability-relevant recommendations to be included in the Concluding Observations CEDAW Committee 46th Session
22	Gündem Çocuk	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye’de Çocuğa Karşı Ayrımcılık Raporu
23	Gündem Çocuk	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye’de Çocuğun Yaşam Hakkı 2013 Raporu
24	Gündem Çocuk	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Gezi Parkı Olaylarında Çocukların Yaşadığı Hak İhlalleri Raporu 28 Mayıs – 25 Haziran 2013
25	Gündem Çocuk ve Çakıl Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Şakran Cezaevi ve Çocuk Raporu: Çocuk Adalet Sistemi Kurumlarında Çocuklara Yönelik İşkence ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muameleler
26	Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	2013 Hak İhlalleri İzleme Raporu Alevilere yönelik yapılan ayrımcı uygulamalar ve yaşanan olaylar
27	Protestan Kiliseler Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	2011 Hak İhlalleri İzleme Raporu
28	Çocuklar İçin Adalet Girişimi (ÇİAG)	Hak Temelli Örgüt	Girişim	BM Çocuk Hakları Komitesine Yönelik STK Raporu: Türkiye’de Çocuk Adalet Sistemi ve Silahlı Çatışma
29	Denge ve Denetleme Ağı İzleme Grubu	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Yeni Anayasa Yapımı Sürecinde Şeffaflık ve Katılım İzleme Raporu

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
30	Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV)	Hak Temelli Örgüt	Girişim	Temel Eğitimin Kademelandirilmesi Sürecinin İzlenmesi
31	Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), İstanbul Bilgi Üniversitesi	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013 "Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri, analizler"
32	ESHİD Ayrımcılık İzleme Platformu üyesi 21 STÖ	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık Ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu
33	Gezi Hukuki İzleme Grubu	Hak Temelli STÖ	İnisiyatif	Gezi Raporu (Demokrasi ve Totalitarizm Sarkacındaki Türkiye)
34	Göç Vakfı	Hak Temelli STÖ	Vakıf	Ocak-Nisan 2013 İnternet Medyası Çocuk Hak İhlali İzleme Raporu
35	Göç Vakfı	Hak Temelli STÖ	Vakıf	2012 Yılı İnternet Medyası Çocuk Hak İhlali İzleme Raporu
36	Göç Vakfı	Hak Temelli STÖ	Vakıf	Van-Erciş Depreminin Üçüncü Yılında Durum Değerlendirme Raporu
37	Pozitif Yaşam Derneği	Hak Temelli STÖ	Dernek	Türkiye'de HIV ile Yaşayanların Yaşadıkları Hak İhlalleri (Ağustos 2008- Aralık 2009)
38	Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişim	Hak Temelli STÖ	Girişim	Temmuz 2013-Haziran 2014 Türkiye'de İnanç Özgürlüğünü İzleme Raporu
39	Biber Gazı Yasaklansın İnisiyatifi	Hak Temelli STÖ	İnisiyatif	Biber Gazı Yasaklansın Raporu
40	Anadolu Tüm Engelliler Derneği	Hak Temelli STÖ	Dernek	12 Haziran 2011 XXIV. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Gözlem Raporu

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
41	Akdeniz'e Göç Edenler Bilim-Kültür Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Gözlem Raporu
42	Eğitim Reformu Girişimi (ERG)	Hak Temelli Örgüt	Girişim	Eğitim İzleme Raporu 2013
43	Çağdaş Hukukçular Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Cezaevi İzleme Komisyonu 2010 Raporu
44	Çağdaş Hukukçular Derneği İstanbul Şubesi Cezaevi İzleme Komisyonu	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Temmuz 2013 Hapishaneler Hak İhlalleri Raporu
45	Sosyal Değişim Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Ulusal Basında Nefret Suçları 10 Yıl 10 Örnek
46	Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Göz Ardı Edilenler, İstanbul'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacılar
47	Bağımsız Seçim Platformu(Eşit Haklar için İzleme Derneği Koordinatörlüğünde)	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Gözlem Raporu
48	Özgür-Der Diyarbakır Şubesi	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Temmuz 2011 İnsan Hakları Değerlendirilmesi
49	Hrant Dink Vakfı	Hak Temelli STÖ	Vakıf	Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil Mayıs-Ağustos 2014

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
50	Kardeşlik İçin Adalet Platformu (Özgür-Der, Mazlum-Der, Diyarbakır Düşünce Okulu, Tatvan İnsan-Der, Özgür Eğitim-Sen, Bilgi ve Düşünce Derneği, İHH Bölge Koordinatörü, Acil Yardım Ekibi)	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Şırnak İli Uludere İlçesi Roboski Köyü Katliamı Raporu
51	Türk Tabipler Birliği, Bölge Tabip Odaları ve Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası	Hak Temelli Örgüt	Kooperatif	Suriyeli Sığınmacılar ve Sağlık Hizmetleri Raporu
52	Suriye'den İstanbul'a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Yok Sayılanlar; Kamp Dışında Yaşayan Suriyeden Gelen Sığınmacılar İstanbul Örneği
53	Helsinki Yurttaşlar Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Zorunlu Askerlik Sırasında Yaşanan Hak İhlalleri
54	Hayat Sende Gençlik Akademisi	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Etiketleme İle Örülen Sosyal Duvarları Yıkılım
55	Tabiat Kanunu İzleme Girişimi	Hak Temelli Örgüt	Girişim	Tabiatı ve Biyoçeşitliliği Koruma Kanunu Hakkında Görüş Değerlendirme Metni
56	Sakarya Adalet Girişimi	Hak Temelli Örgüt	Girişim	Türkiye'de ve Dünyada Başörtüsü Raporu 2009-2010
57	Ruh Sağlığı Alanında İnsan Hakları Girişimi Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Ruh Sağlığı Alanında İnsan Hakları 2013 Türkiye Raporu Sorunlar ve Çözüm Önerileri
58	Alternatif Bilişim Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye'de İnternetin Durumu
59	STK girişimi	Hak Temelli Örgüt	Girişim	Türkiye'de Çocuk Haklarının Durumu 2001-2011

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
60	İstanbul Halkevi Sosyal Hak İzleme Birimi	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Halkevleri Sosyal Hak İzleme Raporu
61	Mayınsız Bir Türkiye Girişimi	Hak Temelli Örgüt	Girişim	Landmine 2008 Türkiye Raporu
62	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	2014 Yılı İnsan Hakları Aralık Ayı Raporu
63	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye’de Suriyeli Mülteciler - İstanbul Örneği – Tespitler, İhtiyaçlar ve Öneriler
64	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	2011 Türkiye’de İnsan Hakları Raporu
65	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye’de Çeçen Mültecilerin Durumu Hakkında Rapor
66	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye’de Bulunan Uygur (Doğu Türkistanlı Mültecilerin Durumu Hakkında Rapor)
67	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı İnsan Hakları Raporu 2012
68	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Vatandaşlık Türklük ve 301. Maddenin Değerlendirilmesi Raporu
69	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu
70	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Hizbut Tahrir Üzerinde Terörle Mücadele Kanunu ve Bölge Ağır Ceza Mahkemeleri Hakkında Araştırma Raporu
71	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Gaziantep’de Suriyelilere Yönelik Saldırıları ve Toplumsal Nefretin Sebeplerine Dair Rapor
72	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	1998 yılı Cezaevleri Raporu

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
73	Mazlumder	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Ocak-Haziran 2001 Düşünce Özgürlüğü Raporu
74	Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	TİHV Suruç İzlenimleri Raporu
75	Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Silopi-Cizre-Midyat Ezidi Kampları Gözlem Sonuç Raporu
76	Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Gezi Parkı Süreci Kapsamında Türkiye İnsan Hakları Vakfı Olgularının Tıbbi Değerlendirilmesi
77	Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Türkiye İnsan Hakları Raporu 2014
78	Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2015
79	TİHV	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	"Ulusal Önleme Mekanizmasını" Kuramamak
80	TİHV	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	İSKENCE GÖRENLER Tedavi Merkezleri Raporu 1990-1992
81	TİHV	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Minnesota Protokolü
82	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	"Sanık Ögüten Çarklar": İnsan Hakları Açısından Türkiye'de Ceza Adalet Sistemi
83	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu Şubat 2012- Haziran 2012
84	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Cezasızlık Zırhını Aşmak: Türkiye'de Güvenlik Güçleri ve Hak İhlalleri

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
85	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	2004 Mali Saydamlık İzleme Raporu (II)
86	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	SİVİL TOPLUM BÜTÇEYİ İZLİYOR: 2006 Kamu Bütçesini İzlerken Nelere Dikkat Edilmeli?
87	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler
88	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Yargı Paketleri: Hak ve Özgürlükler Açısından Bir Değerlendirme Geniş Kapsamlı Rapor
89	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Yerel Yönetimlerde Sosyal Bütçeyi İzleme Raporu
90	TOHAV (Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Göçmen Analiz Raporu
91	TOHAV (Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı)	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	İşkence ve Kötü Muamele İzleme Raporu 2012
92	TÜSEV	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Sivil Toplum İzleme Raporu 2012
93	TÜSEV	Hak Temelli Örgüt	Vakıf	Üniversite Öğrencilerinin Örgütlenme Özgürlüğü
94	İnsan Hakları Gündemi Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Mülteci Gözlem Raporu
95	İnsan Hakları Gündemi Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye: İnsan Hakları Savunucularını Savunun

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
96	İnsan Hakları Gündemi Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya 2007
97	İnsan Hakları Gündemi Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Terörle Mücadele Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Hakkında Değerlendirme Raporu
98	İnsan Hakları Gündemi Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Bir Türkiye Klasığı: İşkenceyi önleme, yoksula soruşturma yersin
99	İnsan Hakları Gündemi Derneği	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Yeni Türk Ceza Yasası'nda Düşüncüyü İfade Hürriyeti
100	Human Rights Watch	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Adalet Vakti Türkiye'de Doksanlarda Gerçekleşen Faili Meçhul Cinayetler ve Kayıplar İçin Cezasızlığın Sona Erdirilmesi
101	İnsan Hakları Derneği (IHD)	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye'de İnsan Hakları İhlalleri 2014 Raporu
102	İnsan Hakları Derneği (IHD)	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Gaziantep İlinde Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Durumuna İlişkin İhd Gaziantep Şubesi Raporu
103	İnsan Hakları Araştırmaları Derneği (İHAD)	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye İltica ve Sığınma Hakkı 2012
104	Uluslararası Af Örgütü	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Dünyada İnsan Haklarının Durumu
105	Uluslararası Af Örgütü	Hak Temelli Örgüt	Dernek	İki Arada Bir Derede: Türkiye'de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor
106	Uluslararası Af Örgütü	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Gezi Parkı Eylemleri

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

	Sivil Toplum Örgütü	Örgüt Türü	Örgütlenme Yapısı	İzleme Raporu
107	Uluslararası Af Örgütü	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Emniyetsiz Sığınak
108	Uluslararası Af Örgütü	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Ne bir Hastalık Ne de Bir Suç
109	Uluslararası Af Örgütü	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı
110	Uluslararası Af Örgütü	Hak Temelli Örgüt	Dernek	Hayatta Kalma Mücadelesi
111	Uluslararası Çocuk Merkezi (ICC), Ankara Barosu, Gündem Çocuk Derneği	Hak Temelli STÖ	Dernek	Bizce Haklar! 2008 Türkiye Çocuk Hakları Raporu
112	İHOP	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi
113	İHOP, ICC	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Yaş Ayrımcılığı: Kanun Önünde Eşitlik ve Çocuk Hakları Politika Belgesi
114	İHOP, ICC	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Çocuk Dostu Adalet Politika Belgesi
115	İHOP	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	İrkçi Değişim Ama: Yazılı Basında İrkçi-Ayrımcı Söylemler
116	ICC	Hak Temelli Örgüt	Platform/Ağ	Çocuk Hakları Raporlama Girişimi
117	Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi	Hak Temelli Örgüt	Dernek	2010 Dünya Hak İhlalleri Raporu

HAK TEMELLİ İZLEME VE ETİK

Ayça Kurtoğlu

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, insan hakları metinleri basitçe hukuki metinler değildir. İnsan hakları metinleri aynı zamanda etik normlara dayanır ve insan haklarına ilişkin etik normlar da, hakları teşvik etmek, korumak, saygı duymak ve hayata geçirmekle yükümlü olan aktörler kadar, diğer bütün aktörlerin eylemlerinin de temeli olmalıdır. Kamunun etik normlara uyması, insan haklarının anlamlı kılındığı temalardan biri olan demokrasinin konusudur. Bu kapsamda, örneğin kamu otoritelerinin insan hakları alanında bilgi üretme, üretilen bilgiyi kamu yararına yaygınlaştırma ve talep edenlere sunma sorumlulukları vardır. Bu etik kural, bilgi edinme hakkı olarak da tanınmaktadır. Bilgi edinme hakkı, bir devletin sınırları içinde yaşayan herkes tarafından kullanılabilir olmalıdır. Ayrıca, kamu otoriteleri insan hakları alanında bilgi edinmek isteyen her kişiye, o bilgiye neden ihtiyaç duyduğunu sormamalıdır. Bilakis, istenilen bilgiyi sunmadığında veya sunmadığında bizatihi kendisi gerekçesini açıklamalıdır. Kamunun bu etik sorumluluğunu bilmek ve gerçekleşmediği durumlarda raporlarda görünür kılmak ise sivil toplumun etik sorumluluğudur.

İnsan haklarının gelişmesi için yapılan her şey gibi, izlemenin de insan hakları metinlerinde geçen normlara özen gösterilerek yapılması etik sorumluluk dâhilindedir. Etik konular iyi amaçlar için yapılan işlerin iyi araçlarla yapılması bakımından önemlidir.

Ulrick (1988: 74) insan hakları alanında etik konuların beş başlıkta ele alınabileceğini belirtir:

1. Zarar/koruma konuları: Başkalarına yönelik yapılan eylemler, yapılan işlerin ve verilen kararların, doğrudan veya dolaylı olarak, fiziksel, maddi veya psikolojik olarak, hemen veya zaman içinde nasıl etkilediğine dair konular.
2. İletişime ilişkin konular: Diğer insanlarla nasıl ilişkilendiğine ilişkin konular; insan onuruna saygı, kapasitenin tanınması gibi konular.
3. Adalete ilişkin konular: Yanlılıkların telafisinde kullanılabilir kıt kaynak ve malların dağıtımına ilişkin konular.

4. İşbirliğine ilişkin konular: Kazanılmış haklara ilişkin müzakerelerde adalet.
5. Kurumsal hedef ve standartlara uyma.

Başka kaynaklar, örneğin uluslararası STK'lar yapısal eşitsizlikler sonucu yaşanan hak ihlallerinden birini, (devlet) kötülüğü ve bireyin çaresizliği kurgusuna yerleştirilmesini etik bir sorun olarak kabul eder, çünkü bu yaklaşım ilgili STK'lara kaynak yaratılmasına aracılık ederken (belki Türkiye bağlamında sadece görünürlük sağlarken) insan haklarının gelişmesine pek fayda sağlamamaktadır. Özellikle korku veren veya acıma yaratan görsel kullanımı (hakları ihlal edilenlerin isimlerinin yayınlanması dâhil) pornografi olarak değerlendirilmekte ve bu kapsamda değerlendirilebilmektedir.

Sivil toplum örgütlerinin de dâhil olabildiği BM Küresel Sözleşme'nin (*Global Compact*) ilk prensibi insan haklarına saygıdır. Bu bakımdan, bir sivil örgütün insan hakları sözleşmelerine (İHEB, İLO ve CEDAW gibi ayrımcılıkla ilgili sözleşmelere) uygun davranması, savunuculuğunu yaptığı haklara insan haklarının gerektirdiği özenle yaklaşarak bir iç politika geliştirmesi, bunu çalışanlarıyla paylaşması, doğrudan doğruya kendisinin veya ortaklarıyla birlikte veya onlar aracılığıyla insan haklarına ters eylemler içinde olmaması son derece önemlidir.

Alan araştırmamızın rapor okuma bölümünde, yukarıdaki prensibi hak temelli izleme raporlarına aşağıdaki tabloda gösterdiğimiz normlar üzerinden uyguladık.

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

Etik konu	Rapordaki unsur	Gösterge
Özen gösterme; insan onuruna saygı; zarar vermeme; gizliliğin korunması	Yöntem	Veri toplama yönteminin insan haklarına uygunluğu
	Sunum	Verilerin sunumunda görsel kullanılmışsa, kullanılan referansların insan haklarına uygunluğu
	Öneriler	Öneri varsa, insan hakları metinlerine gönderme yapması
	Gizlilik	Bireylerin tanınmasının önlenmesi için isimlerin kısaltılması
İnsan hakları ihlaline doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunmama;	Ortaklar	Raporun hazırlanmasına katkı sağlayan ortakların hak ihlallerine karşıt bir pozisyon alıp almaması
	Mali destek	Mali destek sunan kurumların insan hakları ihlallerine karşıt pozisyon alma durumu
	Çalışanlar	Gönüllü hazırlanan raporların yazarlarının gönüllülüğüne ilişkin bilgi
	Metin	<ul style="list-style-type: none"> - Yazımda ayrımcı dil gibi açık ayrımcılık ihlali olmaması - Haklara bütünlüklü yaklaşım (dolaylı)

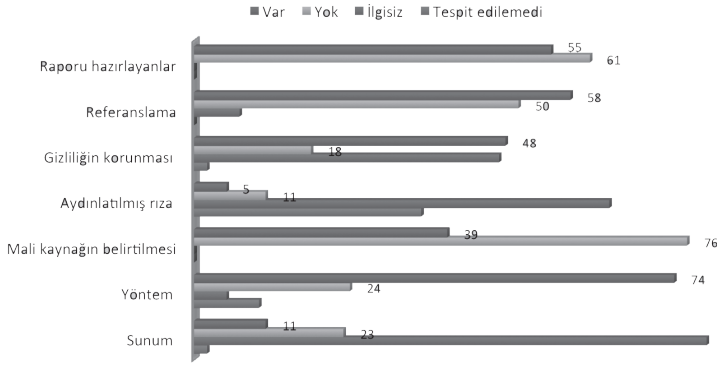
Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

Açıklık; vekile saygı gösterme	Mali kaynak	Raporların mali kaynağı, yoksa gönüllü çalışmaya dayandığının belirtilmesi
	Çalışanlar	Raporu hazırlayanların isimlerinin yazılması, yazılmadığında nedeninin belirtilmesi
	Metinde kaynak gösterme	Başka raporlara, önceki çalışmalara referansların kurallara uygun olarak yapılması
	Aydınlatılmış rıza	Raporda ismi veya vakası geçenlerin, tanıkların veya bilgi sunanların rızalarının alındığına dair bilgi
İnanılrlık; tarafsız raporlama; bütünsellik; bağlamı anlama	Amaç	Amacın ne olduğunun açıkça yazılması
	Metin	Hak ihlalinin ortaya çıktığı bağlamı anlamlı kılma ve analiz etme
	Öneriler	Önerilerin insan hakları mevzuatı veya taleplerine uygunluğu

Hak Temelli İzleme ve Değerlendirme ve Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırması

İzleme raporlarına yukarıda sunulan kriterler açısından bakıldığında, raporların hazırlanmasında pek çok etik konunun dikkate alınıp alınmadığının kolaylıkla tespit edilemediği söylenebilir. Örneğin, verilerin etik kurallara uygun bir şekilde toplanmadığını sadece raporların metnine dayanarak iddia etmek mümkün değildir. Aynı şekilde, her verinin hiçbir etik kural ihlal edilmeden toplandığını anlamak da her zaman mümkün olmamaktadır. Genel resmin perspektifinden bakıldığında, etik konular hakkında sistematik ve bütünlüklü bir yaklaşımın her zaman raporlara yansıtılmaması gibi bir genel eğilim olduğu söylenebilir. Bunun anlamı, hak temelli çalışan örgütlerin etik konulardan haberdar olmadıkları veya

Etik Konulara Gösterilen Özen

etik konuları uygulamaya geçirmedikleri değildir. Bilakis, etik kaygılara özen gösterilerek, sistematik ve bütünlüklü olarak raporlara yansıtılmadığıdır.

İzleme raporlarının hazırlanmasında kullanılan mali kaynağın belirtilmesi de etik bir konudur, çünkü raporun ne kadar bağımsız olduğunun bir göstergesidir. Raporların yarısından fazlasında yararlanılan mali kaynağın belirtilmediği görülmektedir. Bu durum, raporun iç kaynaklarla yapıldığının bir göstergesi olabilir. Ancak bu konunun da açıkça yazılması, bağımsızlığın ifade edilmesi bakımından önemlidir. Mali kaynağın belirtildiği raporlarda, genel olarak raporun fonlanan bir proje kapsamında hazırlandığında bir gereklilik olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Kullanılan bir mali kaynak yoksa da, bu raporun yazılmasının gönüllü

çalışmaya dayandığının belirtilmesi, gönüllü çalışanların emeğinin görünürlüğü bakımından önemlidir.

Örneğin, özellikle ihlaller yaklaşımı çerçevesinde hazırlanan raporlarda, raporları hazırlayanların isimlerinin yazılmamış olması, bu konuda yapılmış bir tartışma sonucunda verilmiş bir kararın ürünü olabilir. Ancak bu, raporda açıkça belirtilmediğinde, etik bir pozisyon alıştan ziyade, göz ardı etme gibi görünmektedir. Benzer şekilde, tanıklar veya hak ihlallerine maruz kalanlardan toplanan veriler, aydınlatılmış rızaya dayanıyor olabilir, ancak bu açıkça belirtilmediğinde, yine bu konuda bir kaygı söz konusu değilmiş gibi görünmektedir. Benzer şekilde, hakkı ihlal edilenlerin isimlerinin açıkça belirtilmesi, ihlalin önlenmesine veya adalete erişime katkı sağlayabilir, ancak bu konu her olay için ayrı ayrı değerlendirilmeli ve her olay için gerekçelendirilmelidir. Bunların açıkça ifade edilmediği ve gerekçelendirilmediği durumlarda, etik konunun ihmal edildiğini düşünmek mümkündür. Rapor okumalarını mülakatlarla tamamlamadığımız için burada sadece etik kaygılara özen gösterilerek, sistematik ve bütünlüklü olarak raporlara yansıtılmadığını ifade etmekle yetiniyoruz.

Etik konulara özen gösterilerek, bunların sistematik ve bütünlüklü olarak raporlara yansıtılmamasındaki en yaygın hata, ikincil verilerde (örneğin gazete taramalarından elde edilen veri) verinin kaynakta nasılsa, o şekilde rapora girmesi olduğunu tespit ettik. Bu kaynaktaki etik konulara yaklaşımın doğrudan doğruya raporlara geçmesi anlamına gelmektedir. Bir konu, örneğin Ö.A. olayında olduğu gibi, herkes tarafından etraflica biliniyor olabilir. Ancak bu, etik konuları o olayla ilgili olarak gerekçelendirmeden atlamanın bir gerekçesi olmamadır ve bu da sivil toplumun etik sorumluluğudur.¹

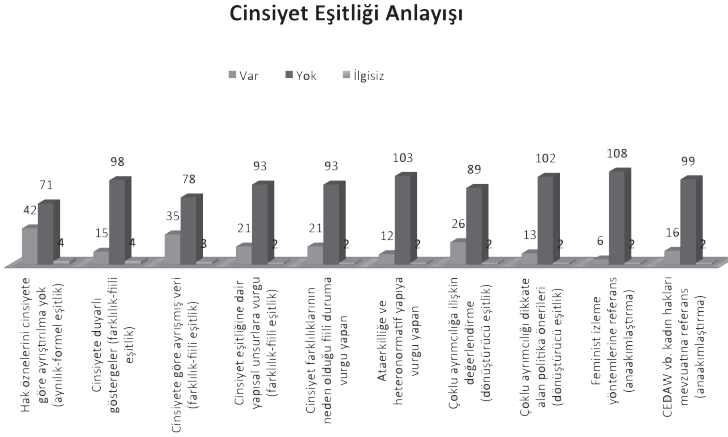
Rapor okumalarımızın mülakatlarla tamamlanmaması nedeniyle, etik konusunda derinlemesine yorum yapmak yerine, konunun diyalog buluşmalarının eylem önerileri kapsamında sivil toplum içinde tartışmaya açılmasını umut ediyoruz.

¹ Ö.A. olayı dolayısıyla yapılan bir medya eleştirisi için bkz. <http://www.birgun.net/haber-detay/medyanin-haber-dili-siddet-uygulayani-cesaretlendiriyor-75555.html>

TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ ÖRGÜTLER VE İZLEME

İzleme raporlarının analizinde araştırma sorularımızdan biri kadına yönelik şiddet ve üreme hakkı gibi konuların dışında, odağında toplumsal cinsiyet bulunmayan hak alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin nasıl içerildiği sorusuydu. Yine bir diğer soru da, toplumsal cinsiyet temelli örgütlerin hazırladıkları raporlarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin hangi toplumsal cinsiyet anlayışı ile nasıl ele alındığı sorusuydu.

Hak temelli izleme raporların çoğu, yukarıdaki ilk tabloda görüldüğü gibi, ya toplumsal cinsiyete duyarlı değildir ya da aynılık eşitliğine dayanmaktadır. Odağında toplumsal cinsiyet bulunmayan haklar temelin-

de izleme yapan örgütler genel olarak toplumsal cinsiyetle ilişkili hakları özel alana ait görmektedir; dolayısıyla, “politik”leştirdikleri hak alanları kamusal alanda meydana gelen hak ihlalleridir. Örneğin, kadın cinayetlerini yaşam hakkı ihlaliyle ilişkilendirmek ve bu çerçeveden izlemeye dahil edebilmek gereklidir. Bu anlamda, eylem araştırmasından ve diyalog buluşmalarından ortaya çıkan eylem önerilerinden birinin, odağında toplumsal cinsiyet bulunmayan haklar alanında çalışan örgütlere yönelik toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması gibi çalışmalar yapılması olması son derece önemlidir.

Toplumsal cinsiyetle ilişkili bir diğer konu da, LGBTİ ve kadın örgütlerinin raporlarının birbirlerinin talep ettiklerini ve dayandıkları iktidar

ilişkileri eleştirilerini ne kadar görebildiği hakkındaydı. Diğer bir deyişle, bir yandan LGBTİ örgütlerin hazırladıkları raporlarda kadın-erkek arasındaki eşitsizliklerin içerilip içerilmediğine; içeriliyorsa söz konusu eşitsizlikleri erkek egemenliğine ve CEDAW'a referansla raporlanıp raporlanmadığına baktık. Diğer yandan, kadın örgütlerinin, LBT bireylerin eşitsiz konumlarını ve uğradıkları hak ihlallerini raporlayıp raporlamadığına baktık ve raporlamışlarsa söz konusu ayrımcılıkları ilgili CEDAW tavsiyelerine ve insan haklarını da cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim perspektifiyle yoğuran ve heteronormatif yapıyı eleştiren Yogyakarta Kriterleri gibi metinlere atıfta bulunarak ele alıp almadıklarına baktık. Toplumsal cinsiyet temelli bu iki raporlamanın da, birbirini dikkate almadığını tespit ettik. Burada ataerkillik ve heteronormatif yapıya ayrı ayrı vurgu yapmamızın nedeni ise bu iki yapı dönüştürülmeden toplumsal cinsiyet anlayışının gerçekleştirilemeyeceği düşüncesini pekiştirebilmektir. Özetle, LGBTİ raporlarında CEDAW'a veya ataerkilliğe referans tespit edilmedi. Kadın örgütlerinin raporlarında da, Yogyakarta Kriterleri veya ilgili CEDAW mevzuatı tespit edilmedi. Bir başka deyişle, cinsiyet temelli örgütlerin yazdıkları raporlar dönüştürücü eşitlik anlayışına dayanmıyordu. Sonuç itibarıyla, toplumsal cinsiyeti ve eşitliği nasıl kavramsallaştırdığımızın yapılan çalışmalara etkisi olduğunu gözlemlemiş olduk.

Dolayısıyla, bu konuyu eylem araştırmasında sorunsallaştırdık. Toplumsal cinsiyet temelli örgütlerle yaptığımız ikinci diyalog buluşmasında, şu soruyu tartıştık: “Kadın ve LGBTİ örgütleri aktivizmde birlikte hareket edebilirken, bu birliktelik neden izleme raporlarına ve politika yapım süreçlerine aynı şekilde yansımıyor?”

Tartışmamızı iki bağlamda yürüttük. Birincisi küçük grup toplantıydı. Burada tartışmanın, toplumsal cinsiyetin en çoğul ve eşitliğin dönüştürücü anlamlarıyla başlayıp, somut politika önerilerinde daralması dikkat çekiciydi. Örneğin, kadına yönelik şiddetle ilgili veri toplama süreçlerinde çoklu ayrımcılık perspektifinin gerekli olduğuna dair bir sonuç şekillenirken, somut çözüm önerileri heteroseksüel ve yetişkin kadınla sınırlı kalıyordu. Bu durumun grup içinde sorgulanması, toplumsal cinsiyet anaakımlaştırması kapsamında sunduğumuz toplumsal cinsiyet analizi sorularının gerekli ve yerinde olduğu tespitiyle sonuçlandı. Kısacası, bizatihi kendimizin toplumsal cinsiyeti nasıl algıladığımızı sorgu-

lamamız gerektiği de önemli bir sonuçtu. İkinci tartışma bağlamı, toplumsal cinsiyet temelli örgütlerle Ekim ayında yaptığımız ikinci diyalog buluşması oldu. Birinci tartışmadaki deneyimimize dayanarak, küçük bir grupta bile toplumsal cinsiyetin ve eşitliğin çeşitli anlamları olabileceğini göstermeye aracılık eden bir egzersizle tartışmaya başladık. Buradan ortaya çıkan bir fikir, toplumsal cinsiyet kavramını ve eşitlik anlayışlarının birlikte daha çok konuşulup tartışılması oldu. Ayrıca, hak temelli izleme bağlamında referans teşkil eden insan hakları metinlerinin ve bu metinlerdeki eşitlik ve toplumsal cinsiyet anlayışlarının, izleme araçlarıyla nasıl dönüştürülebileceğini tartışmaya başlayacağımız yeni bir noktaya da ulaştık.

KAMU KURUMLARI VE ÖZERK KURULUŞLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ POLİTİKALARININ HAYATA GEÇİRİLMESİ HAKKINDA BİR YAPISAL İZLEME

Gülşen Ülker

Giriş

Kamu, hem eylem ve edimleriyle sorumlu mercii olması hem izleme-değerlendirme için veri üretme/sahip olma kapasitesi hem de bizzat kendisinin yürüttüğü izleme-değerlendirme faaliyetleri itibariyle önemli konuma sahip.

Ayrıca hak temelli çalışan sivil toplum örgütleri -ki bunların hak temelli çalışıyor olmalarının altını çiziyoruz- ile devlet/kamu kuruluşlarının durdukları yer farklı olsa dahi ortak bir amaca sahip olduklarını düşünüyoruz: “insan haklarını korumak”. Bu amaç kapsamında insan haklarının gerçekleştirilmesi, korunması ve geliştirilmesi, çalışmaların ortak zeminini oluşturmakta.

Bu ortak zemin üzerinde mümkün olabilecek bağımsız izleme ve değerlendirme çalışmalarında bir diğer önemli bir nokta ise kamu ile hak temelli sivil toplum örgütlerinin, işbirliği yapabilmesi.

Bu bağlamda, işbirliğini mümkün kılacak ve katılımcılığı sağlayacak bir “ortak anlayış”ı oluşturmak gibi bir derdimiz var.

İşbirliği ve katılımı mümkün kılacak bir ortak anlayışın var olmaması durumunda izleme ve değerlendirme çalışmalarının çok da iyi yürümediğini deneyimlerimizle biliyoruz. Bu deneyimleri paylaşmadığımız, üzerinde tartışmadığımız ve eksikliklerini gidermek üzere çabalamadığımız sürece bağımsız izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin başarılı olması pek mümkün görünmemektedir.

İşbirliğini, katılımı ve izleme ve değerlendirmede ortak bir anlayışı nasıl geliştireceğimizi kendi alanlarımız ve deneyimlerimiz üzerinden tartışmayı umut ediyoruz. Bu çalışmada izleme ve değerlendirmeye ilişkin bir haritalama yapmaya çalıştık. Yaptığımız analizlerde, izleme - değerlendirme raporlarının toplumsal cinsiyet perspektifini içerip içermediği veya ne kadar içerdiği konusu önemli bir yere sahip oldu. Kuşkusuz bir kavram

olarak toplumsal cinsiyetin “neyi” temsil ettiği, “ne” anlama geldiği ve kullanışlı bir kavram olup olmadığına ilişkin bir tartışma akademik dünyada devam etmekte. Bu tartışmanın sonucundan bütün taraflar yararlanacak ama bugün itibariyle kamu; bir yandan biraz önce sayılan sorumlulukları kapsamında diğer yandan da imzaladığı uluslararası sözleşmeler (CEDAW, İstanbul Sözleşmesi gibi) ile ulusal mevzuatı ve daha da önemlisi toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik ulusal eylem planları gereği toplumsal cinsiyet perspektifini bütün plan ve politikalarına yerleştirme sorumluluğuna sahiptir. Hak temelli çalışan sivil toplum örgütleri olarak temel ve her zaman dile getirdiğimiz bir taleptir bu. Çünkü kadın ve LGBTİ örgütler başta olmak üzere hak temelli çalışan sivil toplum örgütleri için toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, bu perspektifin hakim olması kelimenin gerçek anlamıyla “yaşamsal” öneme sahiptir.

KAMU KURUMLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ANAAKIMLAŞTIRMASI

Sevinç Ünal

Devletin bu çerçevede ilgili yükümlülükleri şunlardır: toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının bütün ana plan ve programların içine entegre edilmesi; ilgili kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğinin sağlanması; programların ve sonuçların **izlenme ve değerlendirilmesi için gerekli mekanizmaların** oluşturulması; var olan mekanizmaların işler hale getirilmesi. Devlet bu yükümlülükleri yerine getirmeyi, **uluslararası sözleşmeler** (Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi CEDAW), Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi-İstanbul Sözleşmesi) **ve ulusal mevzuat** (Anayasa, Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (6284), 2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planları) ile taahhüt etmiştir.

Bu çalışma kapsamında, kamu kurumları ve özerk kurumlarda **toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının** hayata geçirilmesi konusunda mevcut durumun ortaya konulması amacıyla 15 bakanlık, bu bakanlıklara bağlı 7 başkanlık/kurum, 5 valilik ve 8 özerk kurumun web siteleri incelenmiştir. Bunlara ilaveten kamuda toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının hayata geçirilmesinde var olan diğer iyi örnekleri de görünür

kılmak amacıyla, dört belediyenin web siteleri incelenmiştir.

Ayrıca, kamu kurumları ve özerk kuruluşların kuruluş kanunu, tüzük, yönetmelik ve yönergelerinin toplumsal cinsiyet eşitliği içerip içermediğine bakılmıştır. Buna ilaveten, proje illeri kapsamında olan Ankara, Diyarbakır ve İzmir valilikleri ve proje illeri dışında kalan Nevşehir ve Şanlıurfa valiliklerinin web sayfaları incelenmiştir. Proje kapsamında olmayan iki valiliğin seçilmesinin nedeni, Kadın Dostu Kentler Birleşmiş Milletler Ortak Programı kapsamında olan ve olmayan valiliklerde toplumsal cinsiyet eşitliği yapılanmalarını ortaya koyabilmektir. İzmir- Karabağlar Belediyesi, İstanbul-Şişli Belediyesi ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin seçilmesinin nedeni, bu belediyelerin Kadın Dostu Kentler Birleşmiş Milletler Ortak Programı kapsamında olmadıkları halde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını hayata geçirme konusunda yürüttüğü çalışmalar olmuştur. Yasaların izleme görevi verdiği ve bu çalışma kapsamında web siteleri incelenen kamu kurum ve kuruluşları aşağıda listelenmiştir.

A. KAMU KURUMLARI

1. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB)
 - a. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM)
2. Adalet Bakanlığı
 - a. Mağdur Hakları Daire Başkanlığı
3. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
 - a. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)
 - b. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)
 - c. Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK)
4. İçişleri Bakanlığı
5. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
6. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
 - a. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

7. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
8. Diyanet İşleri Başkanlığı Başbakanlık
9. Milli Eğitim Bakanlığı
10. Sağlık Bakanlığı
11. Maliye Bakanlığı
12. Gençlik ve Spor Bakanlığı
13. Kültür Bakanlığı
14. Kalkınma Bakanlığı
15. Avrupa Birliği Bakanlığı

a) Eğitim ve Kurumsal Yapılanma Başkanlığı

B. VALİLİKLER

1. Nevşehir Valiliği
2. Diyarbakır Valiliği
3. Ankara Valiliği
4. İzmir Valiliği
5. Şanlıurfa Valiliği

C. ÖZERK KURUMLAR

1. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)
2. Kalkınma Ajansları
3. Türkiye İnsan Hakları Kurumu
4. Kamu Denetçiliği Kurumu
5. Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu
6. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK)
7. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

8. Türkiye İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

D. BELEDİYELER

1. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
2. İzmir Büyükşehir Belediyesi
3. İzmir Karabağlar Belediyesi
4. İstanbul Şişli Belediyesi

Kamu Kurumlarının Yapısal İzlemesi

Bu çalışmayla amaçlanan, toplumsal cinsiyet eşitliğinin kamu kurum ve kuruluşlarınca ne dereceye kadar benimsendiğini ve kurumun işleyişine dahil edildiğini görmek ve sivil toplum kuruluşlarının toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda izleme çalışmaları yapmalarına elverişli ortamın olup olmadığı konusunda fikir edinmektir. Ayrıca, elde edilen çıktıların kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve hibe veren kuruluşlarla yapılacak toplantılara temel oluşturması da nihai bir amaçtır.

Web siteleri incelenerek yürütülen çalışmada, birçok kurumun web sitesinin güncel olmadığı görülmüş, ayrıca, içerik, kullanılabilirlik, erişilebilirlik yönünden zorluklarla karşılaşmıştır. En fazla erişilebilirlik yönünden eksikliklerin olduğu gözlemlenmiştir.

İzleme Soruları ve Kullanılan Göstergeler

Bilgi toplamak amacıyla izleme soruları ve göstergeler oluşturulmuştur.

İzleme Soruları

Kamu kurumları ve özerk kuruluşlarda toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının hayata geçirilmesi ve izlenmesi için yapılar var mı?

Kurumsal yapı var mı?

- İzleme için birim var mı?
- Cinsiyet eşitliğini sağlamak için birim var mı?

Politika dokümanları toplumsal cinsiyet eşitliğini içeriyor mu?

- Misyon metninde var mı?
- Vizyon metninde var mı?
- Faaliyet Raporlarında var mı?
- Stratejik Planlarında var mı?
 - Varsa ne kadar hayat geçirildi?

Kullanılan Göstergeler

Kurumsal yapı ve potansiyeli

- İzleme için birimin varlığı
- Cinsiyet eşitliğini sağlamak için birimin varlığı

Politika dokümanları

- Misyon metnine toplumsal cinsiyet eşitliğinin içerilmesi
- Vizyon metninde toplumsal cinsiyet eşitliğinin içerilmesi
- Faaliyet Raporlarına toplumsal cinsiyet eşitliğinin içerilmesi
- Stratejik Planlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin içerilmesi

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ SAĞLAMA KONUSUNDA KURUMLARDA MEVCUT DURUM

Yapılan bu çalışmada, yukarıda sunulan kurumların hiç birinde “**izleme birimi**” bulunmadığı saptandı. Kadın Dostu Kentler Birleşmiş Milletler Ortak Programı kapsamındaki kurumlar ile birkaç belediye haricinde, toplumsal cinsiyet eşitliğinin kurumsal yapılarda ve politika belgelerinde içerilmediği bulgulandı. Yine çeşitli projeler kapsamında kurulmuş olan cinsiyet eşitliği birimlerinin (Çalışma Bakanlığı veya Tarım Bakanlığı gibi) sürdürülmediği tespit edildi.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusundaki durumu görünür kılabilmek için “toplumsal cinsiyet” terimi, kurum ve kuruluşların politika belgelerinde bir cümlede dahi geçiyorsa dikkate alındı ve çalışmada buna yer verildi.

A. KAMU KURUMLARI

1. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

Bakanlığın **vizyonu** “Türkiye’nin 2023’e doğru tarihsel yürüyüşünde, mutlu birey ve güçlü ailelerden oluşan müreffeh bir toplum için, zamanın ruhunu yakalayan, değişimi yönetebilen ve buna yönelik dönüşümü gerçekleştiren, sosyal riskleri önleyici sosyal politikalar geliştiren ve uygulayan bir bakanlık olmak” şeklinde belirlenmiştir. Ama bu vizyonun ifadesinde **toplumsal cinsiyet eşitliği** terimi içerilmemektedir. Bakanlığın **misyonu**, “Birey, aile ve toplum refahını artırmak amacıyla dezavantajlı kesimler öncelikli olmak üzere tüm toplumu hedefleyen katılımcı anlayışla, adil ve arz odaklı bütüncül sosyal politikalar üretmek, uygulamak ve izlemek” olarak ortaya koyulmuştur. Misyonun ifadesinde de **toplumsal cinsiyet eşitliği** terimine rastlanmamaktadır.

Bununla birlikte, **kuruluş kanununda** kadınlara karşı ayrımcılık, kadının insan haklarını korumak ve geliştirmek, kadınların toplumsal hayatın tüm alanlarında hak, fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak cümlelerinin geçtiği tek bakanlık olduğu saptanmıştır.

Bakanlığın **Stratejik Planı**(2013-2017) toplumsal cinsiyet terimini içermemekle birlikte, faaliyet raporları **toplumsal cinsiyet eşitliği terimini** içermektedir.

a) Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM)

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nde izleme için birim bulunmamasıyla birlikte, bir izleme sisteminin varlığından şu şekilde söz edilmektedir:

KSGM Koordinatörlüğü’nde uygulama stratejilerinden sorumlu kurum ve kuruluşların temsilcilerinin katılımıyla periyodik olarak altışar aylık dönemlerde yılda iki kez toplanarak Ulusal Eylem Planları’nın uygulanmasının değerlendirilmesi, **izleme sistemi** olarak belirtilmektedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde her iki plana ilişkin hazırlanan İzleme ve Değerlendirme Raporları bulunmakta ve bu raporlar **toplumsal cinsiyet eşitliği** terimini içermektedir.

İzleme ve Değerlendirme Raporları'nın dayanakları ise toplantıya katılım sağlayan kurumlar tarafından yapılan sunumlar ve söz konusu kurumlar tarafından gönderilen raporlar olup, toplumsal cinsiyet eğitimleri, seminer, çalıştay vb. konuları içermektedir.

KSGM'nin misyon ve vizyon metinleri toplumsal cinsiyet eşitliğini içermektedir.

2006/17 sayılı “**Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle, Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler**” konulu Başbakanlık Genelgesi, kadına yönelik şiddet konusundaki tedbirlerin uygulanmasında KSGM'yi koordinatör kurum olarak belirlemiştir. Aynı genelge kapsamında kadına yönelik şiddetle mücadelede sorumlu/ilgili kılınmış kurum ve kuruluşların üçer aylık dönemlere ilişkin faaliyet raporlarını KSGM'ye iletmeleri istenmiştir. Yapılan bu çalışmada KSGM'nin web sayfasında en son 01.05.2013 – 31.07.2013 dönemine ilişkin faaliyet raporlarının yer verildiği görülmüştür.

2. Adalet Bakanlığı

Adalet Bakanlığının misyon ve vizyon metinleri insan haklarını kapsamakta, ancak toplumsal cinsiyet eşitliğini içermemektedir. Buna karşın kuruluş kanununda insan hakları terimi geçen tek bakanlık olarak bulunmuştur.

3. Sosyal Güvenlik Kurumu

2014 - 2018 Stratejik Planını Stratejik Hedef 2'de: “**Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik araştırmalar yapmak**” başlığı bulunmaktadır.

4. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

2014 faaliyet raporunda, kırsal Alanda Kadına Yönelik Faaliyetler başlığı altında; kırsalda yaşayan kadına yönelik yürütülen tüm çalışmalar “**Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Giderilmesi, Girişimciliğin ve İstihdamın Artırılması**” esasına dayanmaktadır ibaresi bulunmaktadır.

Ayrıca **toplumsal cinsiyete dayalı ayrıştırılmış** yaklaşık 24 gösterge listesinin ve **ulusal toplumsal cinsiyet profiline** ilişkin bir taslak raporun hazırlanmış olduğu bilgilerine yer verilmiş olsa da, bu göstergelere ve bu rapora erişilememiştir.

Bakanlığın web sitesinde ”**Toplumsal cinsiyet bakış açısıyla** yayımlanma hizmetlerinin güçlendirilmesini amaçlayan, “Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından desteklenen, Türkiye ve Azerbaycan ile ortak yürütülen **proje ile** kırsal alandaki kadınların ekonomik durumlarında, girişimciliklerinde, eğitim ve kültür düzeylerinde, gıda güvenliğinde artış sağlanarak kadınların gelir düzeylerinin yükseltilmesi ile sürdürülebilir kırsal kalkınmanın sağlanması” projesinden, “FAO Toplumsal Cinsiyet ve Tarım Çerçeve Programının Uygulanması Yoluyla **Cinsiyet Ayrımcılığına Dayalı Verilerin Oluşturulması** ve Ulusal Kapasitelerin Güçlendirilmesi Projelerinden (Türkiye, Tacikistan, Kırgız Cumhuriyeti) (**Aralık, 2014**)” söz edilmektedir.

Toplumsal Cinsiyete dayalı ayrıştırılmış verilerin elde edilmesi amacıyla, göstergelerin belirlenmesine yönelik olarak TÜİK ile yakın işbirliği yapıldığı bilgisi de bir diğer bilgilendirmedir.

5. Avrupa Birliği Bakanlığı- Eğitim ve Kurumsal Yapılanma Başkanlığı

Avrupa 2020 Stratejisi ile ilgili raporlar başlığı altında,

Avrupa Birliği **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi** Özet Bilgi Notu (2010), toplumsal cinsiyet eşitliğini içermektedir.

B. VALİLİKLER

1. Nevşehir Valiliği

Nevşehir’in Kadın Dostu Kent olma yolunda belirlediği vizyon “Kadın erkek eşitliğinin hayata geçirilmesi yoluyla; özgürlüklerin tam olarak kullanılabilirdiği, karar verme mekanizmalarının bütün düzeylerinde kadınların eşit olarak yer aldığı, kadına yönelik şiddetin tüm olarak ortadan kalktığı, bütün hizmet kademelerinde eşitliğin gerçekleştirildi-

ği, çalışma yaşamında ve girişimcilikte daha çok kadının var olduğu bir Nevşehir” şeklindedir.

Yerel Eşitlik Mekanizmaları

İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurul bünyesinde teknik ve karar alıcı kurul olmak üzere iki ayrı kurul bulunmaktadır. Bu kurulların katılımcı yapıları içinde yer alan kurum ve kuruluşlar: valilik, belediyeler, kamu il müdürlükleri, üniversite, STK’lar, odalar, kalkınma ajanslar, vb.)

Eşitlik Birimleri- resmi kuruluşların bünyesinde kurulan eşitlik birimleri – Yerel Eşitlik Stratejik Planlarında (YESP) belirtilen faaliyetlerin koordine edilmesi, ortak faaliyetlerin izlenmesi ve yerel kurumlar arasında işbirliğinin geliştirilmesi için valilik, belediye, il özel idaresi, kalkınma ajansı vb. kurumların bünyesindeki **toplumsal cinsiyet eşitlik birimleri**

Eşitlik Komisyonları- Meclis **Kadın Erkek Eşitliği Komisyonları** (belediye meclisleri ve il genel meclisi) toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının hayata geçirilmesi amacıyla Kadın Erkek Eşitliği Komisyonları kurulmuştur.

Ayrıca ilde, yerel düzeyde **kadın erkek eşitliğinin sağlanması** ve kadının statüsünün güçlenmesi için izlemeleri gereken yol haritasını belirlemek üzere katılımcı yöntemlerle Yerel Eşitlik Eylem Planı ve **Yerel Eşitlik Stratejik Planları** Toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışı ekseninde hazırlanmıştır.

Kuruluş Düzeyinde İzleme ve Değerlendirme

“Eşitlik birimleri/sorumluları, bağlı buldukları kuruluşun sorumlu veya destekçi olarak yer aldığı faaliyetlerin «**Yerel Eşitlik Stratejik Plan (YESP)’de**» tanımlanan hedefler ve yıllık faaliyet planında dönemsel düzeyde tanımlanan işlere paralel olarak uygulandığını takip ederler, üst yönetimle düzenli toplantılar yaparlar, uygulamayı kurum düzeyinde değerlendirirler, sorunları tespit ederler ve çözüm önerilerinin geliştirilmesini ve hayata geçirilmesini sağlarlar” şeklinde tanımlanmıştır.

Nevşehir Valiliği’nin, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına ilişkin beş adet yönergesi mevcuttur.

1. **Valilik Eşitlik Birimi Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönergesi**, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadının insan hakları,
2. **İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu Yerelde Eşitlik Çalışma, İzleme ve Değerlendirme Komisyonu Çalışma Yönergesi**,toplumsal cinsiyet eşitliği ve eşitlik terimlerini içermektedir.
3. Nevşehir İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu Mahalle Çalışmaları Komisyonu Çalışma Yönergesi **Toplumsal cinsiyete duyarlı hizmet modelini** içermektedir.
4. Nevşehir İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu **Erken Evliliklerin İzlenmesi** ve Önlenmesi Komisyonu Çalışma Yönergesi, İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu'nun, ilde erken evliliklerle mücadele verilmesini sağlamaya yönelik yürüteceği faaliyetlerin gerçekleştirilmesi çalışmalarına yardımcı olmak ve İl genelinde erken evliliklerin izlenmesi ve önlenmesine için sürdürülebilir hizmet modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır.
5. Nevşehir İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu **Kadına Yönelik Şiddeti Öneleme Komisyonu Çalışma Yönergesi**, il genelinde **KYŞ izlenmesi ve önlenmesi** için sürdürülebilir stratejiler geliştirmeyi hedeflemektedir.

2. İzmir Valiliği

Yerel Eşitlik Mekanizmaları

İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurul bünyesinde teknik ve karar alıcı kurul olmak üzere iki ayrı kurul bulunmaktadır. Bu kurulların katılımcı yapıları içinde yer alan kurum ve kuruluşlar: valilik, belediyeler, kamu il müdürlükleri, üniversite, STK'lar, odalar, vb.

Eşitlik Birimleri- resmi kuruluşların bünyesinde kurulan eşitlik birimleri – Yerel Eşitlik Stratejik Planlarında (YESP) belirtilen faaliyetlerin koordine edilmesi, ortak faaliyetlerin izlenmesi ve yerel kurumlar arasında işbirliğinin geliştirilmesi için valilik, belediye, il özel idaresi, vb. kurumların bünyesinde **toplumsal cinsiyet eşitlik birimleri**,

Eşitlik Komisyonları- Meclis **Kadın Erkek Eşitliği Komisyonları** (belediye meclisleri ve il genel meclisi) toplumsal cinsiyet eşitliği politi-

kalarının hayata geçirilmesi amacıyla Kadın Erkek Eşitliği Komisyonları kurulmuştur.

Yerel Eşitlik Stratejik Planı ve bu plan üzerinden oluşturulan ve uygulamaya yönelik adımları tarif eden **Yerel Eşitlik Eylem Planları**, kadınların günlük yaşamlarını etkileyen, kentsel hizmetlere erişimlerini kolaylaştıran ve yerel mekanizmalara kadınların katılımını artıran ilkele-ri içermektedir.

3. Şanlıurfa Valiliği

Yerel Eşitlik Mekanizmaları

İl Kadın Hakları Koordinasyon Kurulu bünyesinde teknik ve karar alıcı kurul olmak üzere iki ayrı kurul bulunmaktadır. Bu kurulların katılımcı yapıları içinde yer alan kurum ve kuruluşlar: valilik, belediyeler, kamu il müdürlükleri, üniversite, STK'lar, odalar, vb.

Eşitlik Birimleri- resmi kuruluşların bünyesinde kurulan eşitlik birimleri – Yerel Eşitlik Stratejik Planlarında (YESP) belirtilen faaliyetlerin koordine edilmesi, ortak faaliyetlerin izlenmesi ve yerel kurumlar arasında işbirliğinin geliştirilmesi için valilik, belediye, il özel idaresi, vb. kurumların bünyesinde **toplumsal cinsiyet eşitlik birimleri**,

Eşitlik Komisyonları- Meclis **Kadın Erkek Eşitliği Komisyonları** (belediye meclisleri ve il genel meclisi) toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının hayata geçirilmesi amacıyla Kadın Erkek Eşitliği Komisyonları kurulmuştur.

C. ÖZERK KURUMLAR

1. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında **Kanun ve bir Yönetmelikte**: “**Toplumsal cinsiyet eşitliğine** ters düşen, kadınlara yönelik baskıları teşvik eden ve kadını istismar eden programlar içeremez” ibaresi bulunmaktadır.

2. Türkiye İnsan Hakları Kurumu

Misyon ve Vizyon metinleri; Hak temelli anlayış ve insan haklarını içermekle birlikte toplumsal cinsiyet ve kadın hakları ayrıca içerilmemiştir. **Faaliyet raporları**, sadece insan haklarını içermektedir.

Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu; İnsan hakları merkezinde hak temelli anlayışla düzenlenmiştir. Toplumsal cinsiyet ve cinsiyete dayalı hakları içermemektedir.

2014 Yılında İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına Yapılan Başvuruların **İhlal Edilen Hak Konularına Göre Dağılım** Tablosu: 36 farklı kategoride 2717 şikayet yapılmış, **kadın hakkı konusunda yapılan ihlal “sıfır”** olarak verilmiştir.

- Tutuklu ve hükümlü hakları
- Adil yargılanma hakkı
- Sağlık ve hasta hakları
- İşyerinde psikolojik taciz (Mobbing)
- Kötü muamele yasağı
- Mülkiyet hakkı
- Çalışma ve sözleşme hakkı
- Mülteci ve sığınmacı hakkı
- Aile kurma/ailenin korunması hakkı
- Tüketici hakkı
- Tutuklu ve hükümlü hakkı
- Sağlık ve hasta hakkı
- Engelli hakkı
- Konut dokunulmazlığı hakkı

- Yaşam hakkı
- **Kadın hakkı**
- Zorla çalıştırılma ve angarya yasağı
- Bilim ve sanat özgürlüğü
- Ayrımcılık yasağı, vb.

Kategorinin tamamına aşağıdaki linkten ulaşılabilir.

<http://www.tihk.gov.tr/www/files/54e204712baf5.pdf>

3. Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK)

Kurum **misyon ve vizyonunu** henüz oluşturmamış olduğunu, bunun, 2017-2021 dönemini kapsayacak olan “Stratejik Plan” ile belirleneceği belirtilmiştir.

Faaliyet raporları olmamakla birlikte raporlar başlığı altında 2013, 2014, 2015 yıllarında KDK’ya yapılmış başvuruların kararları yer almaktadır. Yapılan bu başvurulardan bir tanesinin bile cinsiyet eşitsizliğine ilişkin olmadığı **görülmüştür**.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu (TBMM-İHK)

TBMM İHK’nin **faaliyet raporlarında**, kadın hakları başlığı bulunmakta, raporlar hak temelli anlayış ekseninde sunulmakla birlikte, **toplumsal cinsiyet eşitliği** terimini içermemektedir.

Misyon ve vizyon metinleri, hak temelli anlayış ve insan haklarını içermekle birlikte, **toplumsal cinsiyet eşitliğini** içermemekte olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca komisyonunun kuruluş kanununun insan hakları ve hak temelli bir anlayışla düzenlendiği bulgulanmıştır.

4. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK)(2009)

Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun varlığı, devletin cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına verdiği önemi göstermesi açısından büyük

önem taşımaktadır. Ancak adının Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu değil de, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu olması, bütün toplumsal cinsiyet eşitliği alanlarını kapsamadığı gibi, **toplumsal cinsiyet kavramına** içkin olan cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliğini de dışlamaktadır. Ayrıca, “**fırsat eşitliği**” insan kaynaklarına özgü bir terimdir.

Komisyonun **misyonu**, “Kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi, **kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına** yönelik olarak ülkemizde ve uluslararası alandaki gelişmeleri izlemek, bu gelişmeler konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni bilgilendirmek” olarak tanımlanmaktadır,

Komisyonun **vizyonu ise** “kadın erkek fırsat eşitliğine ilişkin sorunların gerek yasal düzeyde gerek uygulamada iyileştirilmesini sağlayarak etkili bir parlamenter denetim sağlamaktır” şeklinde tanımlanmakta olup, misyon ve vizyonunun toplumsal cinsiyet eşitliği açısından belirlenmediği görülmektedir.

Diğer yandan, **Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu**, kadın hakları, kadın erkek eşitliğinin sağlanması terimlerini içermekle birlikte **toplumsal cinsiyet** terimini içermemektedir.

Faaliyet raporlarının toplumsal cinsiyet, eşitlik ve kadın hakları konularını içerdiği görülmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulmak üzere, her yasama yılının sonunda Türkiye’deki kadın, erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik gelişmelere ve Komisyon’un o yılki faaliyetlerine ilişkin hazırlanan değerlendirme raporları **toplumsal cinsiyet eşitliğini** içermektedir.

5. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi’nin (CEDAW) gereği olarak «**Toplumsal Cinsiyete dayalı ayrırtırılmış veriler**» toplama sorumluluğu olan TÜİK gibi kurumların da, veri toplama perspektifinin olmadığı ve cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik veriler toplamadığı bulgulanmıştır.

Kurumun veri başlıkları aşağıdaki şekildedir.

Demografi ve Nüfus

- Toplumsal cinsiyet istatistikleri
- Dinamik Sorgulama
- Aile Yapısı
- Yaşam Memnuniyeti (2003-2012)
- Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet
- Yaşam Memnuniyeti (2013 ve sonrası)
- İstatistiksel Tablolar
- Yaşam Memnuniyeti
- Aile Yapısı
- Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri

Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri

- Nüfus
- Doğurganlık
- Sağlık
- Özürlülük
- Evlenme
- Aile Yaşamı
- Boşanma
- Eğitim
- İşgücü
- Seçilmiş Meslekler

- İş-Kazanç Memnuniyeti
- Siyasal Yaşam
- Şiddet
- Zaman Kullanımı
- Yoksulluk
- İntihar

İşgücü

- Medeni Duruma Göre İstihdam Oranı
- İşsizlik Oranı
- Genç İşsizlik Oranı
- İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri
- Hane halkı Nüfusunun İşgücü Durumu
- İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre İşgücü
- Tarım-Tarım Dışı İstihdamın Dağılımı
- İşteki Duruma Göre İstihdam Edilenler (Tarım-Tarım Dışı)
- Meslek Grubuna Göre İstihdam Edilenler
- İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler
- İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler ve Cinsiyet Oranı,
- İşyeri Durumuna Göre İstihdam Edilenler

D. BELEDİYELER

1. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kadın Politikaları Daire Başkanlığı bünyesinde;

Kadın - Erkek Eşitlik Komisyonu,

Kadın Komisyonu,

Kadın-Erkek Eşitliği Birimleri

bulunmaktadır.

Belediyenin misyon metni, toplumsal cinsiyet eşitliği terimini içermektedir. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kadın Politikaları Daire Başkanlığı, **Toplumsal cinsiyet eşitliği ekseninde**, Görev ve Çalışma **Yönetmeliği** düzenlemiştir. Bu yönetmelikte aşağıdakileri maddeler sıralanmıştır:

- a) Belediye bütçesinin **toplumsal cinsiyet eşitliğine** dayalı şekilde hazırlanması,
- b) Kadın Politikaları Daire Başkanlığı ve bağlı birimlerinde çalışacak personel, **Kadının İnsan Hakları (KİH)**, **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (TCE)**, **Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB)**, Kadın Özgürlük Tarihi, Ekolojik/Demokratik/Cinsiyet Eşitlikçi Yerel Yönetimler konularında eğitim alırlar; bu eğitimlerin yılda bir kez tekrarlanması,
- c) Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin, belediyenin tüm plan, proje ve çalışmalarına yerleştirilmesi için birimle koordineli olarak etkin rol alarak kadınların ve erkeklerin hizmetlerden eşit yararlanmasının sağlanması.

2. İzmir Büyükşehir Belediyesi

Kadın Çalışmaları Şube Müdürlüğü bünyesinde **Kadın Erkek Eşitliği Birimi**, ayrıca belediye meclisinde “Kadın-Erkek Eşitliği İhtisas Komisyonu” bulunmaktadır.

3. İzmir Karabağlar Belediyesi

Sosyal İşler Müdürlüğü bünyesinde “**Kadın Erkek Eşitlik Birimi**” bulunmaktadır.

4. İstanbul- Şişli Belediyesi

Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü bünyesinde “Toplumsal Eşitlik Biri” bulunmaktadır.

SONUÇ: EYLEME DOĞRU

Eylem Araştırmamızın sonuçları bizim için projemizin sonu, ama eylemlerimizin başlangıcı olduğu için çalışmamızın buradaki serüvenini Edip Cansever’e kulak vererek bitirmek istiyoruz.

UMUŞ

*Bütün iyi kitapların sonunda
Bütün gündüzlerin, bütün gecelerin sonunda
Meltemi senden esen
Soluğu sende olan
Yeni bir başlangıç vardır
Parmağını sürsen elmaya, rengini anlarsın
Gözünle görsen elmayı, sesini duyarsın
Onu işitsen, yuvarlağı sende kalır
Her başlangıçta yeni bir anlam vardır.
Nedensiz bir çocuk ağlaması bile
Çok sonraki bir gülüşün başlangıcıdır.*

Edip Cansever, 2008

KAYNAKÇA

- Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü) (2014) *Fair Trial Manual*, United Kingdom
- Alvez, J. A. Lindgren. 2000, "The Declaration of Human Rights in Post-modernity", *Human Rights Quarterly*, C. 22(2): 478-500.
- Bacchi Carol ve Joan Evaline (der.). 2010, *Mainstreaming politics: Gendering practices and feminist theory*, Adelaide: University of Adelaide Press.
- Bamberger, Michael. 2013 *Engendering Monitoring and Evaluation*, The World Bank PREM notes, No: 27.
- Barlett, Katharine T. 1995, "Tradition, Change, and the Idea of Progress in Feminist Legal Thought", *Wisconsin Law Review*, S. 1: 303-43.
- Batliwala, Srilatha, 2011, *Strengthening Monitoring and Evaluation for Women's Rights: Thirteen Insights for Women's Organizations*, Toronto: Association for Women's Rights in Development, (AWID).
- Batliwala, Srilatha ve Alexandra Pittman, 2010, *Capturing Change in Women's Realities A Critical Overview of Current Monitoring & Evaluation Frameworks and Approaches*, Association for Women's Rights in Development (AWID), Cape Town, South Africa.
- Beck, Tony ve Morton Stelcner. 1997, *Guide To Gender Sensitive Indicators*, CIDA Canada International Development Agency, Canada.
- Birleşmiş Milletler Kuruluş Antlaşması
- Birleşmiş Milletler Küresel Sözleşme

Birleşmiş Milletler Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar

Brett, Rachel. 2009, "The role of NGO's: An overview", *International Human Rights Monitoring Mechanisms : Essays In Honour of Jakob Th. Moller* içinde, der. Gudmundur Alfredsson, Jonas Grimheden, Bertrand G. Ramcharan, Alfred de Zayas, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme

Carter, Linda. 2007, "Justice and Reconciliation on Trial: Gacaca Proceedings in Rwanda", *New England Journal of International and Comparative Law*, C. 14(1): 41-56.

Chapman, Audrey R.. 1995, "Monitoring women's rights to health under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", *American University Law Review*, C. 44: 1157-75.

Charlesworth, Hilary. 1994, "What are women's international human rights?" *Human rights of women: National and international perspectives* içinde, der. Rebecca J. Cook, Philadelphia : University of Pennsylvania Press.

Chinkin, Christine. 2001, "Women's International Tribunal on Japanese Military Sexual Slavery", *The American Journal of International Law*, C. 95(2): 335-41.

Corkery, Allison, Louiza Kabiru, Wambui Kimathi, Bernard Mogesa, Marina Mutuaruhiu and Akademia Nanjala. 2013, Rights Based Policy Monitoring: Center For Economic and Social Rights, KENYA NATIONAL COMMISSION ON HUMAN RIGHTS NAIROBI, KENYA <http://www.cesr.org/downloads/knchr.eschr.primr.pdf?preview=1>

Cornescu, Adrian Vasile. 2009, "The Generations of Human's Rights", *Days of Law: the Conference Proceedings* içinde, Brno : Masaryk University.

- Crenshaw, Kimberle. 1991, "Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color", *Stanford Law Review*, C. 43(6): 1241-99.
- Cusack, Simone. 2014, *Eliminating Judicial Stereotyping: Equal Access to Justice for Women in Gender-Based Violence Cases*, İnsan Hakları Yüksek Komiserliğine Sunulan Rapor. opcedaw.wordpress.com
- Dueck, Judith, Manuel Guzman ve Bert Verstappen. 2001, *HURIDOCS Standart Formats: A Tool for Documenting Human Rights Violations*. Veroix: HURIDOCS.
- Donnelly, Jack. 1989, *Universal Human Rights: Theory and Practice*, Ithaca: Cornell University Press.
- Edip Cansever. 2008, *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık
- Eide, Asbjørn, 1995. "Cultural rights as individual human rights." *Economic, Social and Cultural Rights: A textbook içinde der. A. Eide, C. Krause, A. Rosas, Martinus Nijhoff: Dordrecht*).
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
- Ertürk, Yakın. 2008, *Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences: Indicators on Violence Against Women and State Response*.
- Evans, Derek G.. 2007, "Human rights: Four generations of practice and development", *Educating for Human Rights and Global Citizenship*, der. A. Abdi ve L. Shultz, Albany: State University of New York Press: 1-12.
- Falk, Richard. 2000, *Human Rights Horizons: The Pursuit of Justice in a Globalizing World*. New York: Routledge.
- Freedman, Rosa. 2013, *The United Nations Human Rights Council: A Critique and Early Assessment*, London: Routledge.

- Filmer-Wilson, Emilie. 2005, "Human Rights-Based Approach to Development: The Right to Water", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, C. 23(2): 213-42.
- Hafner-Burton, Emilie M.. 2005, "Human Rights in a Globalizing World: The Paradox of Empty Promises", *American Journal of Sociology*, C. 110(5): 1373-1411.
- Guzman, Manuel ve Bert Verstappen. 2003, *What is Monitoring*, HURIDOCS, İsviçre.
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme
İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya
Cezaya Karşı Sözleşme
- Jacobsen, Anette Faye (2008) *Human Rights Monitoring: A field Manual*,
Martinus Nijhoff Publishers.
- Jangir, Sunil Kumar. 2013, "Working of UN Council for Human Rights",
Journal of Business Management and Social Sciences Research, C. 2(9): 102-5.
- Ignatieff, Michael. 2001, "Human rights as politics and human rights as
idolatry" *Tanner Lectures on Human Values*, C. 22:
285-350.
- Kennanan, D., C. Keenaghan, U. O'Connor, L. Kinlen ve J. McCord, 2011,
A Rights-Based Approach to Monitoring Children and Young People's Well-Being. Ulster: University of Ulster. http://www.childandfamilyresearch.ie/sites/www.childandfamilyresearch.ie/files/2011_10_24_full_report.pdf (11.10.2011).
- Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi - İstanbul Sözleşmesi*

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Özlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme (CEDAW)

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşmeye İlişkin Seçmeli Ek

Protokol

Kişisel ve Siyasal Haklara Dair Uluslararası Sözleşmesi

KNCHR (The Kenya National Commission on Human Rights Act), 2011.

Kurtoğlu, Ayça, Gökçe Bayrakçeken, Gülsen Ülker, 2014, *Kadına yönelik Şiddetle Mücadele Mekanizması: İzleme Modeli*, Ankara: CEİD Yayınları Dizisi: 1.

Lock, John. 2012 (1690), *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (1690), İstanbul: Ebabil Yayınları.

Marshall, T. H.. 1950 (2006), "Citizenship and social class" *The Welfare State Reader* içinde der. Christopher Pierson ve Francis G. Castles, Cambridge: Polity Press: 30-9.

Marcelino, E. 2004, "Tools and methodologies for rights and gender based monitoring and evaluation", *Proceedings of The Third Conference Of The African Evaluation Association*, 1-4 December 2004, Cape Town, South Africa

Mendus, Susan. 1995, "Human rights in political theory", *Political Studies*, C. XLIII: 10-24.

Morsink, Johannes. 1999, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

Nash, Kate. 2002, "Human rights for women: an argument for 'deconstructive equality'" *Economy and Society*, C. 31(3): 414-433.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Frequently Asked Questions on Economic, Social and Cultural Rights*, Fact Sheet No. 33: 17.

- OSCE. 2012, *Legal Digest of International Fair Trial Rights*, Poland.
- OSCE. 2012, *Trial Monitoring: A Reference Manual for Practitioners*, Poland.
- Parisi, Laura. 2002, "Feminist praxis and women's human rights", *Journal of Human Rights*, C. 1(4): 571-85.
- Petersen, V. Spike ve Laura Parisi. 1998, "Are women human? It's not an academic question", der. Tony. Evans (ed.) *Human Rights Fifty Years On*, Manchester: Manchester University Press: 132-60.
- Ptacek, James. 2010, *Restorative Justice and Violence Against Women*, Oxford: Oxford University Press.
- Ramilo, Chat Garcia ve Cheekay Cinco. 2005, *Gender Evaluation Methodology for Internet and Its: A Learning Tool for Change and Empowerment*.
- Rawls, John. 1999 (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge MA.: Harvard University Press.
- Reed, Esther D.. 2007, *The Ethics of Human Rights: Contested Doctrinal and Moral Issues*, Waco: Baylor University Press.
- Rorty, Richard. 1993, "Human rights, rationality, and sentimentality." *Wronging Rights?: Philosophical Challenges for Human Rights* içinde, der. Aakash Singh Rathore, Alex Cistelean, London: Routledge: 1-34.
- Shue, Henry. 1999, *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and US Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press.
- Sibanda, Adaline (2004) "Principles of Gender and Rights Based Result Oriented Participatory Monitoring and Evaluation", *Proceedings Of The Third Conference Of The African Evaluation Association*, 1-4 December, 2004, Cape Town, South Africa

- Stammers, Neil. 1999, "Social movements and the social construction of human rights." *Human Rights Quarterly*, C. 21(4): 980-1008.
- Steven, Lukes. 1993, "Five fables about human rights", *On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures* içinde, der. S. Shute and S. Hurley, New York: Basic: 19-40.
- Şeker, Murat. 2011, *Yerel Yönetimlerde Sosyal Bütçeyi İzleme Raporu*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Ulrich, George. 2007, "Towards an ethical base for the work of human rights field operations", *The Human Rights Field Operation: Law, Theory and Practice* içinde, der. Michael O'Flaherty, Hampshire: Ashgate: 69-86.
- TC Anayasası
- Türkçe Sözlük, 2011, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tella, Fernando Falcón. 2007, *Challenges for Human Rights*, Liden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Theis, Joachim. 2003, "Rights- based monitoring and evaluation: A discussion Paper", Save the Children.
- UNHCR. 2003, *Sexual and Gender-Based Violence against Refugees, Returnees and Internally Displaced Persons, Guidelines for Prevention and Response*, United Nations High Commissioner for Refugees, http://www.rhrc.org/resources/gbv/gl_sgbv03_00.pdf
- Vasak, Karel. 1977, *Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, UNESCO Courier, Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, November.
- Wellman, Varl. 2000, "Solidarity, the individual and human rights", *Human Rights Quarterly*, C. 22: 639-57.

- Windfuhr, Michael. 2006, *Right Based Monitoring, Report of Expert Symposium ,Measuring Developments in the Realization of the Right to Food by Means of Indicators*. The IBSA – Procedure, 22-23, May 2006 Mannheim, Germany;
- Woldegiorgis, Ghetnet Metiku. 2010, *Conceptual and Methodological Frameworks for Human Rights Monitoring* <http://www.slideshare.net/gmgiorgis/conceptual-and-methodological-framework-for-human-rights-monitoring-updated-for-muhaz-8-1>
- Yuval-Davis, Nira. 1999, “What is transversal politics?”, *Soundings*, S. 12: 94-98.

